TOPLUMSAL

Tarih

193
OCAK
2010

15-18. Yüzyıllarda Osmanlı Konutları

Hücre'den Saray'a

Juliette Dumas

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

Osmanlı yönetiminde ve toplumsal hayatında

Fenerliler

17. yy sonundan 20. yy başına kadar bir Osmanlı elitinin gözardı edilen hikâyesi. Christine Philliou, Johann Strauss, Peri Efe (Dosya editörü) yazılarıyla **sayfa 53'te**

Isauria'dan yeni haberler:

İmparator Zeno'nun köyü Büyükkarapınar ve Aziz Sokrates Kilisesi

Turgut Saner

Sosyal ve siyasal olaylar üzerinde

Karikatürün etkileme gücü

Levent Gönenç ve Levent Cantek

Bankalarda sendika hareketinin ilk yılları

Can Şafak

TÜYAP Adana
TÜRKİYE YAYINCILAR BİRLİĞİ
Çukurova Fuarcılık A.Ş.
Tüyap Adana Fuarcılık A.Ş.
www.tuyap.com.tr

Çukurova bayramlığın giyerken.

ÇUKUROVA 3. KİTAP FUARI

12 - 17 Ocak 2010

Altınkoza Edebiyat Festivali

www.cukurovakitapfuari.com

KOSGEB Destekleyen Kuruluş
NTV Medya Sponsoru
ALTINKOZA
ÇUKUROVA Katkılarıyla
TFYD TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ Üye Kuruluş

TÜYAP ADANA FUARCILIK A.Ş.
www.tuyap.com.tr

Merkez Ofis/Fuar Alanı
Tüyap Adana Uluslararası Fuar ve Kongre Merkezi
100. Yıl Mahallesi Turgut Özal Bulvarı Çukurova-ADANA

Tel : 0322 256 90 90 (Pbx)
Faks : 0322 256 90 50

E-posta:
tuyapadana@tuyap.com.tr

TÜYAP ADANA
TÜYAP ADANA ULUSLARARASI FUAR VE KONGRE MER
"Çukurova'nın Bereke

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, blues ve rock festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında; çok daha fazlası var!

ANADOLU GRUBU

www.benimicinefes.com

193. SAYIMIZLA MERHABA,

2010'un Ocak ayına "Fenerliler" isimli dosyayı hazırladık. Dosya editörü Peri Efe. Efe tam bir sene önce yine Ocak ayında "Karagöz'ün Adaptasyonu ve Değişimi" adlı dosyamızı hazırlamıştı. Dosyaya konu olan ve Fenerliler diye bilinen Osmanlı eliti, Osmanlı Devleti'nin merkezine onca yakın ve kritik kararlar alınmasında önemli etkileri olmalarına rağmen, ulusal tarihyazımlarının ideolojisine pek uygun olmadıklarından olsa gerek, genellikle soğukkanlı bir tarzda ele alınmamışlardır. Dosyadaki makaleler bu elit grubun Osmanlı yönetim mekanizmasındaki işlevini (Christine Philliou), dil alanındaki çalışmalarını (Johann Strauss) ve bu iki alandaki etkinliğiyle tanınan Yeni Fenerlilerden Aleksandros Karatheodoris'i konu edinen (Peri Efe) yazıyla son buluyor.

İki aydır Tarih Vakfı Arşivi'nden çıkan belgelere dayanan yazılar yayınlıyoruz. 192. sayımızda Vakfın Arşivi'ndeki Necmeddin Sahir Sılan (NSS) fonundan çıkan Atatürk'ün talak belgesinin üst yazısı İpek Çalışlar'ın makalesiyle günışığına çıkmıştı. Bu ay yine Vakfın Arşivi'ndeki Pertev Naili Boratav (PNB) fonunda bulunan Nihal Atsız'ın Pertev Naili Boratav'a yazdığı bir mektuptan yola çıkan Sabri Koz'un makalesini yayınlıyoruz.

Bu sayıda yer alan yazılardan birisi de Can Şafak'ın kaleme aldığı "Bankalarda Sendika Hareketinin ve Toplu Pazarlığın İlk Yılları" başlığını taşıyan emek tarihiyle ilgili makale. Şafak 1960 ve 70'lerde bankacılık dalında örgütlenen sendikaların karşılaştığı zorlukları da konu ediniyor: Başlangıçta bankalarda işyeri bazında örgütlenen sendikaların, sektör bazında örgütlenmeye geçmek için çalışanların işyerlerine olan kurumsal bağlılıklarını da aşmaları gerekiyor. Bankacılık dalında faaliyet gösteren sendikaların zaman da alsa bu sorunu hallettiğini anlatan Şafak, bankacılık dalında ve genelde Türkiye işçi hareketinin 12 Eylül 1980 darbesinden dolayı uğradığı yıkıma da kısaca değiniyor.

Şubat'ta görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 OSMANLI BANKASI MÜZESİ'NİN "İSTANBUL SEMPOZYUMLARI"
"KÜRESELLEŞEN İSTANBUL'DA EKONOMİ"
Cansu Kılınçarslan

11 12. BELGESEL FİLM FESTİVALİ
HER ŞEYİ ANLATMADAN, HİÇBİR ŞEYİ SAKLAMADAN
Selin Akgül

13 VANGELİS KECHRİOTİS İLE SÖYLEŞİ
YUNANİSTAN İÇ SAVAŞI VE ÖNCESİ
Selin Akgül

18 HÜCRE'DEN SARAY'A:
15-18. YÜZYILLARDA OSMANLI KONUTLARI
Juliette Dumas

26 KARİKATÜRÜN SOSYAL VE SİYASAL OLAYLARI ETKİLEME GÜCÜ ÜZERİNE
Levent Gönenç ve Levent Cantek

36 BANKALARDA SENDİKA HAREKETİNİN VE TOPLU PAZARLIĞIN İLK YILLARI
Can Şafak

44 ISAURIA'DAN YENİ HABERLER:
İMPARATOR ZENO'NUN KÖYÜ BÜYÜKKARAPINAR (ZENONOPOLİS) VE AZİZ SOKRATES KİLİSESİ
Turgut Saner

48 GEMİ NOSTALJİSİNDEN BİLİMSEL ARAŞTIRMALARA
TÜRKİYE TİCARET DENİZCİLİĞİ TARİHİ ÇALIŞMALARI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME
Murat Koraltürk

53 DOSYA
FENERLİLER
Dosya Editörü: Peri Efe

54 EŞİKTEKİ TOPLULUKLAR:
OSMANLI YÖNETİMİ'NDEKİ FENERLİ NÜFUZUN ÇÖZÜMLENMESİ
Christine Philliou

70 FENERLİLER VE TÜRK DİLİ
Johann Strauss

83 BİR OSMANLI BÜROKRATI: ALEKSANDIR KARATODORİ PAŞA
MİLLET-İ RUM'DAN BİR MÜNEVVER: ALEKSANDROS KARATHEODORİS
Peri Efe

94 NİHAL ATSIZ'DAN PERTEV NAİLİ BORATAV'A
MEKTUPLARIN İZİNDE...
M. Sabri Koz

06 **L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER**

Edhem Eldem, 1902'de Surre Alayı'nın İstanbul'dan ayrılışını konu ediyor.

08 **"KÜRESELLEŞEN İSTANBUL'DA EKONOMİ"**

Cansu Kılınçarslan, Osmanlı Bankası'nda düzenlenen sempozyuma dair izlenimlerini aktarıyor.

13 **YUNANİSTAN İÇ SAVAŞI VE ÖNCESİ**

Selin Akgül, Vangelis Kechriotis ile Yunanistan İç Savaşı'nı hazırlayan faktörler ve savaş süreci hakkında konuştu.

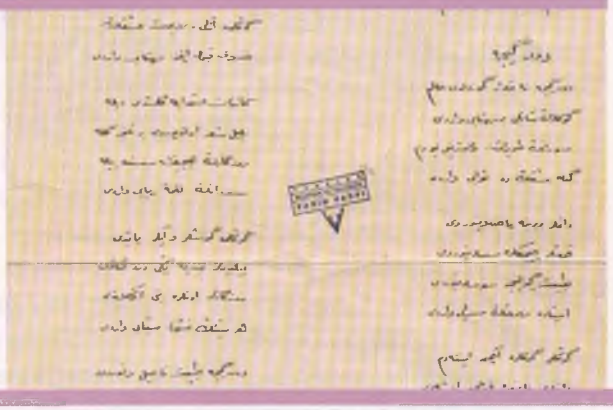

48 **TÜRKİYE TİCARET DENİZCİLİĞİ TARİHİ ÇALIŞMALARI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME**

Murat Koraltürk, Türkiye'deki sivil denizcilik tarihi çalışmaları üzerine yazdı.

94 **MEKTUPLARIN İZİNDE...**

M. Sabri Koz, Nihal Atsız'ın Pertev Naili Boratav'a 1933 yılında yazdığı mektubu sunuyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 193 Ocak 2010

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Hakan Erdem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, Akşın Somel, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Zafer Çeler

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
zceler@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT
1. Cadde No: 88 34204
Bağcılar - İSTANBUL
Tel: +90 212 629 00 24

BASKI TARİHİ
Ocak 2010

DAĞITIM
YAYSAT
(0212) 622 2222
www.yaysat.com.tr

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 431 54 24

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

©
Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

1 Kanunisani 1910

2 OCAK 1910

TANİN

Dün 1910 sene-i miladiyesinin birinci günü başladı. Bir devre-i sulh ve sükûn olmasını temenni eylediğimiz bu yeni senenin mukaddimesi olmak itibarıyla tarih-i efrenciyi takip eden bütün sefarethanelerde merasim-i mahsusa-i mu'tâdeler ifâ edildi.

Tebrikat

Dün Zat-ı Hazret-i Padişahî tarafından tarih-i efrenciyi takip eden bütün hükûmat-ı ecnebiye hükümdaran ve rüesa-yı hükümetine birer telgrafname-i hümâyûn keşide kılınarak yılbaşı münasebetiyle beyan-ı tebrikat edilmiştir.

Yılbaşı Kumarı

2 OCAK 1910

TANİN

Emniyet-i Umumiye Müdürü Vekili ve İstanbul Polis Müdüriyeti tarafından Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir tezkerede miladi yılbaşı münasebetiyle âdeten oynanacak kumarın zabıtaca men'i ve oynatıldığı veya oynandırdığı takdirde muamele-i kanuniyenin icra olunacağının gazeteler ile ilan olunmasına müsaade talep edilmiştir.

Genç Kızlar

7 OCAK 1910

TANİN

Beyoğlu'nda Timoni Sokağı'nda terzi Despina'nın Marika isminde diğer bir habise ile birlikte genç kız çocukları bi'l-iğfal onlara hane-i pederi terk ve para ile bazı evbâşâna [aşağılık kimselere] bikrlerini izale ettirdikten sonra umumhanelere sattıkları zabıtaca istihbar ve derdest edildiklerini yazmıştık. Tahkikat-ı zabıta ile bunların hakikaten birçok genç kızları hatta on bir yaşında çocukları iğfal ile fuhşiyata sevk ettikleri tahakkuk etmekle muamele-i lazımenin icrasına ibtidar olunmuştur.

Cür'et

7 OCAK 1910

TANİN

Evvelki gün Kumkapı'da Ermeni İnas Mektebi önünde bir şahıs-ı meçhul bir Ermeni kadınını öpmek istemiş ve kadının feryadı üzerine onu çamura bırakıp firar etmiştir.

Yine Üfürükçüler

8 OCAK 1910

İKDAM

Bir hanımın zevci hanesine her nedense gelmemeğe başlaması üzerine biçare kadın bundan ziyadesiyle müteessir olarak komşularından bir kadının tavsiyesi üzerine Nuruosmaniye civarında mukim üfürükçülerden Cezayirli Hacı Mehmet'e müracaat eder. Üfürükçü, kadına bir tarafı resimli bir altın getirir ise derdine çare-saz olabileceğini anlatır. Kadının tereddüdü üzerine üfürükçü "ha İngiliz altını da resimli o da olur" demesi üzerine zavallı kadın İngiliz altını tedarik edip üfürükçüye teslim eder. Üfürükçü kadının koluna altını bağlayacağı yerde bir kurşun bağlar ve kadına "bunu kırk gün çıkarma. O vakte kadar da zevcin behemehal gelir" der. Kırk gün olup zevci gelmeyince kadın kolunu çözer. Altının kurşuna munkalib [dönüşmüş] olduğunu görünce zabıtaya müracaatla keyfiyeti anlatır.

Ohri'deki Mektep İçin

12 OCAK 1910

İKDAM

Veliahd-ı âlî-i saltanat devletlü necabetlü Yusuf İzzettin Efendi hazretlerinin himaye-i mahsusa-i fahîmânelerinde mücahid-i hürriyet Eyüb Sabri Beyefendi'nin Ohri de inşasına teşebbüs eylediği mektebin ianeten ikmal-i inşasına medar olmak üzere tertip olunan ve Kanunisani-i ruminin on üçüncü Çarşamba günü akşamı Perşembe gecesi saat üçte Tepebaşı Belediye Bahçesi'nde vaki kışlık tiyatroda Veliahd-ı müşârünileyh hazretlerinin müracaatları üzerine "şayan buyurulan irade-i seniye-i hazret-i padişahi" hükm-i celiline tevfikan muallim-i şehir Zati Beyefendi kumandasındaki Muzıka-i Hümâyûn büyük bandosu tarafından fevkalade konser ve muallim mûmâileyh idaresinde "Zat-ı şevket-simat Hazret-i Padişahiye mahsus tiyatro takımı marifetiyle "Hokkabaz yahut Bir Peder Ne Kadar Sefih Olsa Yine Pederdir" nam beş perdelik dramla bir perde komedi bir suret-i mükemmelede mevki-i temaşaya vaz' olunacaktır.

Biletler şimdiden Galata'da Mehmet Ali Paşa Hanı'nda tüccarandan Ahavik Gülmezyan Efendi'nin 39 numaralı mağazasında ve İstanbul'da Vezneciler'de tüccardan Salim Efendi'nin mağazasıyla Yenicami-i Şerif karşısında mezkûr mağaza şubesinde ve tiyatro gişesinde füruht olunur.

Çırağan Sarayı'nın Yanması
Çırağan Yanıyor!

20 OCAK 1910

TANİN

Dün birdenbire bu haber İstanbul içinde yayıldı. Kimse inanmıyordu. Fakat Çırağan'ın görüldüğü noktalardan o güzel sarayın tepesinden ateşli dumanların semaya doğru yükseldiği nazar-ı teessür ve teessüfle meşhud oluyordu.

Vehm ve hayale mağlup olan kimseler derhal Çırağan'ın yanmasına bir sebep icat ettiler. Bunu bir hareket-i irticaiyeye haml eylediler. Akşama doğru şehirde deveran etmeye başlayan rivayetleri işitip de gülmek mi, kızmak mı, ağlamak mı lazım geleceğini tayinde mütehayyir kalmamak [şaşmamak] kabil değildi. Gülmek sırası değildi. Fakat herhalde en göz önünde bulunan vakayi-i basiteyi bile böyle yalan yanlış tasvir etmek ve buna inanmak pek şayan-ı teessüf bir haldir.

Güya Mebusan'ın kapısını kapamışlar, her tarafa gaz dökmüşler, mebuslarla beraber hepsini yakmışlar! Bu gülünç rivayeti mucib-i ibret ve intibah olmak için

yazıyoruz. Halkımız böyle saçma sapan şeylere inanmasınlar. Böyle yalanlara inanmakla hem kendi haysiyetimizi pây-mâl ediyoruz, hem düşmanları güldürüyoruz. Çünkü ciddiyetimizin fıkdanına hükmediyorlar.

Yangının neden zuhur ettiği kati olarak meydana çıkmamışsa da en kavi zanna göre kalörifer bacasından ateş sirayet etmek suretiyle tahaddüs etmiştir. [...]

Yangının Zuhuru

Dün saat beş raddelerinde yangının zuhuru Beşiktaş'a aks eylediği zaman orada bulunan muhabir-i mahsusumuz hemen mahall-i kazaya gitmiştir.

Kapıdan bahçeye girince itfaiye neferlerinin havuza koymuş oldukları hortumlarla su alarak itfa-yı harike çalışmakta olduklarını görmüştür. Bahçeden bakıldığı halde sarayın dâhilinde büyük merdivenin yukarı tarafı yanmakta olduğu görülüyordu. Hortumların kısalığı vaktiyle miktar-ı kafi su yetiştirmeye kifayet edemediğinden itfaiye taburları, tulumbalar yetişinceye kadar ateş sarayın her tarafını istila eylemiştir.

Yangın zuhuru Meclis-i Mebusan Dairesi telefonuyla Beyoğlu İtfaiyesi'ne de haber verilmiş olduğundan yarım saat sonra itfaiye taburu yetişmiştir.

Bunlar tulumbaları işleterek harikin itfasına say ettikleri sırada (Bertilda) (?) ismindeki Alman bandırasını hamil olan tahlisiye sefinesi telâtumun [dalgaların] şiddetiyle beraber sarayın sahiline yanaşarak içindeki tulumba bahçeye çıkarılmış, tahlisiye neferleri de itfa-yı harik için çalışmıştır.

Müteakiben Tersane-i Amire'nin tulumba vapurları yetişmiş ise de sahildeki telâtumun şiddetinden rıhtıma yanaşamamışlardır. Bu aralık imdada şitab eden Amerika Sefareti maiyetine memur istasyonerin zabitan ve neferatı gelerek itfa-yı harik için itfaiye taburlarıyla beraber cansiparane çalışmışlar, muahharen Donanma-yı Osmanî'den gelen itfaiye heyetleri de bunlara iştirak eylemişlerdir.

Ancak havanın şiddet-i vezanından dolayı ateş gittikçe kesb-i şiddet ediyor, her türlü tedabir-i itfaiye semeresiz kalıyordu.

Saat yediye, sekize doğru artık binanın her tarafı yanıyor, cesim bir bulut dumanı sema-peyma oluyordu. Sarayın aşağı katlarından ve yangının henüz vasıl olamadığı yerlerden pek çok eşya çıkarılmış, bahçelere konulmuştur.

Aşağı katta bulunan Meclis-i Mebusan encümenlerindeki çekmeceler açılıp evrak-ı mahfuza çıkarılmış, telefonlar kurtarılmış, sarayın şimal cihetindeki salonların eşya-yı kıymettarı da harikin ittisâînden [genişlemesinden] evvel bahçeye çıkarılmıştır.

Yangının ibtida-yı zuhurunda havanın cereyanı ateşi en ziyade Mebusan dairesiyle daire-i hümâyûna sevk eylemişti. Yukarı kat daire-i hümâyûnun müntehasına kadar yandıktan sonra ateş bir de Ayan dairesi cihetine tevsî ederek orası da kemâl-i şiddetle yanmaya başlamıştır.

Bu dairenin evvela üst katı yanmıştır. Alt katta bir zabit ile kalörifer amelesinden biri bir oda içinde sıkışıp kalmış olduklarından itfaiye memurları bunları pencereden atlamaya davet etmiştir.

Kalörifer amelesi kendini fena bir vaziyette attığından aşağıda tutulan yelken bezine isabet etmeyerek yere düşmüş, bacağı kırılmıştır. Lakin zabit kendisini kaybetmeyerek muntazaman atlamış olmasıyla tam yelken bezinin ortasına düşmüş, vücuduna bir zarar olmamıştır.

Saat sekize çeyrek kala ateş bahçenin büyük kapısı sol cihetinde bulunup Sultan Murad merhumun suret-i mahsusada yaptırmış olduğu bir kütüphaneyi de yakmıştır.

Yangının Sebeb-i Zuhuru

Harikin sebebi zuhuru hakkındaki rivayat pek mütehaliftir. [birbirine uymamaktadır] Bazıları sabahleyin tavan arasından geçen elektrik tellerinin tamirine giden amelenin orada yanmış bir sigara bırakmış olduklarını, bazıları kalörifer ocaklarının damdan yukarı çıkarılması lazım gelir iken çatı ile bir hizada kalıp oradan çıkan kıvılcımların çatıya ateş verdiklerini ve bazıları da elektrik tellerinin yangına bais olduğunu söylüyorlar

Saray-ı Hümâyûnda

Harikin zuhuru vasıl-ı sem-i teessüf hazret-i padişahi buyurulması üzerine Serkarîn hazret-i şehriyari Lütfi ve Ser-Katip Halid Ziya beylerin mahall-i harike şitaban olmaları emir ve irade buyurulduğu gibi arada sırada yaverler irsaliyle de harik hakkında malumat alınmıştır.

Şehzadegân-ı kiram

Esna-yı harikte Veliahd-ı Saltanat Yusuf İzzettin Efendi hazretleriyle Vahdettin ve Mecid efendiler hazaratı da hazır bulunmuşlardır.

Arz-ı taziyet

Harikin hitamından sonra Heyet-i Vükela Mebusan dairesinin karşısında fırkalar müzakeratına mahsus dairenin bir odasında ictima ederek bir müddet müzakereden sonra saray-ı hümâyûna azimetle huzur-ı padişahiye kabul buyurulmuşlar ve bu kaza-yı müessifeden dolayı arz-ı taziyet eylemişlerdir.

Veliahd-ı Saltanat Yusuf İzzettin Efendi hazretleriyle Şehzade Mecid Efendi hazretleri huzur-ı hümâyûna çıkarak arz-ı taziyet eylemişlerdir. Ahmed Rıza Bey dahi huzur-ı padişahiye kabul buyurulmuştur.

Beyan-ı Hazret-i Padişahi

Zat-ı Hazret-i Padişahi Heyet-i Vükelâ canibinden arz-ı teessür ve taziyet edilmesi üzerine:

"Yangının zuhuruna pek ziyade müteessif oldum. Fakat çok şükür Mebusan ile Ayan'dan hiç birine bir şey olmadığı cihetle müteselli oluyorum."

Buyurmuşlardır. Zat-ı Hazret-i Padişahi avn ve inayet-i bâri [Tanrının yardımı] ile pek yakın bir zamanda şan ve şeref-i devlet ve millet ile mütenasip bir bina-yı mualla vücuda getirileceğini ve Mebusan'ın bir an evvel müzakerata ibtidar etmeleri nezd-i hümâyûnlarında begayet matlub olduğunu da ilave buyurmuşlardır.

12 OCAK 1901-SURRE ALAYI

L'Illustration dergisinin 12 Ocak 1902 tarihli 3020 numaralı sayısında yer alan dört fotoğraf ve kısa bir metin, dönemin önemli törenlerinden olan Surre Alayı'nın İstanbul'dan ayrılışından bahsetmektedir. Padişah tarafından Mekke'ye yollanan para ve eşyayı taşıyan bu alay, Osmanlılar tarafından 15. yüzyıldan beri uygulanmış, o yüzyılın sonlarına doğru da muntazam bir şekilde her sene yollanmaya başlamıştır.

L'ILLUSTRATION

1864 senesine kadar Receb ayının 12'sinde yola çıkan alay, bu tarihten itibaren vapur, daha sonra da tren kullanılması nedeniyle biraz daha geciktirilerek 15 Şaban'a kaydırılmıştır.[1] Bu durumda, burada anlatılan alayın o yıl 15 Şaban'a rastlayan 8 Aralık 1900 günü düzenlenmiş olması muhtemeldir. Yazıda yer alan "Ramazan ayı içinde gerçekleşmektedir" sözü ise, muhtemelen alayın Mekke'ye varış tarihinden kaynaklanan bir yanlıştır.

Dergideki dört fotoğrafın üçü, bu alayın Yıldız Sarayı önünde düzenlenişini ve herkesin en çok ilgisini çeken mahmili taşıyan surre devesini göstermektedir. Dördüncü fotoğraf ise, aynı tarihlerde vuku bulacak olan başka bir olayla ilgiliydi. Kayzer II. Wilhelm'in Osmanlı topraklarını 1898'deki ikinci ziyaretinde yapımına karar verdiği ve Osmanlı-Alman dostluğunun bir simgesi olarak düşünülen çeşmenin inşası bitmiş, açılış merasimi hazırlanmaktaydı. 1899 yazında başlamış olan inşaat uzun sürmüş, önce planlandığı gibi 1 Eylül 1900 günü II. Abdülhamid'in 25. cülus yılı kutlamalarına yetiştirilemediğinden, açılış 27 Ocak 1901 günündeki II. Wilhelm'in doğum gününe ertelenmişti.[2]

L'Illustration **dergisinin 12 Ocak 1901 tarihli sayısının kapağında İngiliz mareşali Lord Roberts'in Güney Afrika'dan dönüşünde Paddington tren istasyonunda karşılanması sahnesi yer almaktaydı.**

Mekke'ye yolculuğu için hazırlanmış kutsal deve.

Kutsal kervanın başında yer alan ulema.

Padişah'ın Mekke'ye gönderdiği temsilcileri.

İstanbul'da II. Wilhelm Çeşmesi.

KUTSAL KERVANIN (SURRE ALAYI'NIN) AYRILIŞI

Her sene Mekke'ye doğru yola koyulan hacı kafileleriyle birlikte İslam'ın başlıca şehirleri "bütün şehirlerin anası"na zengin hediyeler yollarlar. İstanbul'da yola çıkan Padişah'ın kendi hediyesi de bunların arasından en zenginlerinden biridir: bu vesile için özel olarak dokutulmuş seccadeler, dini törenlerde kullanılmak üzere seçilmiş değerli eşyalar... Gönderilenler her sene değişmekte.

Surre Alayı, büyük törenlerle Yıldız Sarayı'ndan yolculuğuna başlamaktadır. Bu olay Ramazan ayı içinde gerçekleşmektedir. Padişah bu kutsal kervanın yola çıkışını bizzat hazır bulunarak izler.

Alayın başında o gün Padişah Hazretleri tarafından hediyelere boğulmuş olan ulema yer almaktadır. Ardından da Padişah'ın hediyelerine kutsal şehre kadar eşlik edecek olan kişiler gelir. Bu kişiler, sırmalı ve işlemeli tören üniformalarıyla "mahmil" adıyla bilinen kutsal deveyi çevrelemektedirler. Kadifeden ve sırma işlemeli muhteşem bir örtü giydirilmiş, sancaklar ve tüylerle süslenmiş olan deve, Peygamber'in bindiği hayvanı temsil etmektedir.

Söz İstanbul'dan açılmışken, İmparator II. Wilhelm'in Şark gezisinde Padişah'a hediye etmiş olduğu çeşmenin inşasının tamamlanmak üzere olduğunu da belirtelim. Bu çeşme, çini ve mozaiklerle süslenmiş küçük ebatlı ağırca mermer bir yapıdır.

DİPNOT

1 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1983, c. 3, s. 280-285.

2 Afife Batur, "Alman Çeşmesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, s. 208-209.

OSMANLI BANKASI MÜZESİ'NİN "İSTANBUL SEMPOZYUMLARI"

"KÜRESELLEŞEN İSTANBUL'DA EKONOMİ"

Osmanlı Bankası Müzesi, İstanbul'u ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan değerlendiren "İstanbul Sempozyumları" serisinin ikincisi, 11 - 12 Aralık 2009 tarihlerinde Küreselleşen İstanbul'da Ekonomi başlığı ile İTÜ Taşkışla Kampusu'nda gerçekleştirildi. **Küreselleşme Sürecinde İstanbul***'un ekonomisinde hızlı bir dönüşümün yaşandığına değinilen sempozyumda, İstanbul'un halihazırdaki sorunları ve İstanbul'un geleceğine ilişkin endişeler konuşuldu.*

CANSU KILINÇARSLAN

Prof. Dr. Çağlar Keyder'in açılış konuşması ile başlayan sempozyumda ilk gün "Toplumsal Değişimin Ekonomi Politiği", "İktidar, Mekân ve Toplum" ve "Kültür Endüstrileri"; ikinci gün ise "Finans, Kriz ve İstanbul" başlıklı oturumlar gerçekleştirildi.

Açılış konuşmasında Keyder, küreselleşme olgusunun İstanbul'da bazı sektörlerde büyümeye neden olarak yeni kültür endüstrilerini ve buna bağlı yan sektörleri ortaya çıkardığını söyledi. Bunun İstanbul'da istihdamı artırırken, aynı zamanda kente bir parçası küresel dinamiklerle bağlantılı ve diğer parçası tarihi kökenle ilişkili iki parçalı bir yapıyı da getirdiğini ifade etti. Bu ikili yapının 'küresel şehir' adayı olan İstanbul'un pazarlanmasına yönelik girişimleri nasıl etkilediğini değerlendirirken şehrin; Bizans şehri, Türk şehri ya da İslam şehri olarak 'satılabileceğinden' bahsetti. Günümüzde Avrupa'daki tüm akımlarla eklemlenmiş, Batı'nın hiçbir zaman dışında kalmamış, kendi içinde çok kültürlü bir Osmanlı kenti olarak satılma eğilimi olduğu yönünde görüşünü belirtti. Aynı ikili yapıyı ekonomik krizlerin İstanbul'a etkisi ile ilişkilendiren Keyder; "*2001 yılında yaşanan kriz, yerel bir krizdi ve Ankara'daki politikalar düzelince kriz de bitti. Ardından 2008'de yaşanan krizin ise küresel bir kriz olduğunu görüyoruz. İstanbul, bu krizin önemli yansımalarının yaşandığı bir kent olması nedeniyle küresel dinamiklerin de bir parçasıdır.*" dedi.

Keyder konuşmasını sonlandırırken İstanbul'un mekânsal olarak üçe ayrıldığından bahsetti. Birinci bölge; kültür endüstrilerinin yoğun olduğu, hızla soylulaştırılan turistik bölge olarak ifade ettiği İç (merkez) İstanbul'dur. İkinci bölgenin; şimdilerde apartmanlaşma eğilimi gösteren, eski gecekondu mahalleleri; üçüncü bölgenin de yeni açılan kapalı yerleşimlerden (gated community) oluşan bölgeler olduğunu ifade etti. Ayrıca TOKİ ile hazine toprağının özelleştirilerek, toprağın metalaştığını söyleyen Keyder, bu sistem ile toprak mülkiyeti düzenleme politikasının da ortaya çıktığını ekledi.

Sempozyumun 'Toplumsal Değişimin Ekonomi Politiği' başlıklı ilk oturumunu Prof. Dr. Binnaz Toprak yönetti. Dr. Eda Yücesoy; Prof. Dr. Murat Güvenç ile '1990 Sonrası İstanbul'un İktisadi ve Sosyal Yapısındaki Değişme' üzerine devam eden çalışmalarının önemli bulgularını paylaştı. Bulguların değerlendirilmesinin ardından Prof. Dr. Ayşe Öncü "Soylulaştırmanın Kültürel Ekonomisi" başlıklı konuşmasını gerçekleştirdi. Bu oturumda küreselleşme ve neoliberalizm kavramlarını ön plana çıkaran iki ayrı İstanbul kurgusu üzerinde durdu. Öncü, bu kurgunun mega kentler hiyerarşisini öngördüğünü ve küreselleşmenin zaman içinde daha muhafazakâr ve tutucu hale geldiğini vurguladı. Küreselleşme sürecinde İstanbul'un konumu tartışmalarının yerini, yeni zenginlik ve yeni yoksulluk tartışmalarının aldığını söyleyerek, zenginlik ve yoksulluk sınırlarının arttığını ve kutuplaşmaya giden bir sürecin yaşandığını ifade etti. Kentsel dönüşüm çerçevesinde İstanbul ve Barcelona arasındaki benzerliklere rağmen, İstanbul'un Barcelona'daki süreçle ilişkisinin kurulmasındansa; şekil olarak Dubai'ye benzetilmeye çalışıldığına dair kaygıları olduğunu ifade etti. Öncü, yerel seçimler sırasında Çeşme'de "İkinci Dubai"yi yaratacağını vaat eden Çeşme belediye başkan adayının projesindeki görsellere ilişkin bir okuma yaparak konuşmasını tamamladı.

Ardından Asu Aksoy kültür politikaları ve kent politikaları ilişkisini "İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti" başlığı altında değerlendirdi. Asu Aksoy projede yer alan; yani projenin içinden biri olarak projenin pratik sorunlarını gördüğünü ifade etti ve projeden çekilmesine neden olan eleştirilerini de içeren değerlendirmesini gerçekleştirdi. Projenin Ankara projesi olduğunu ve İstanbul'un bir 'marka' olarak kurgulandığını ifade etti. Yapısal dönüşümü harekete geçirecek kentsel dinamiklerin, kentsel dönüşüm projeleri ile ortaya çıkarıldıklarından bahsetti ve bu projelerin kentsel alanların ekonomik olarak ulaşımını zorlaştırarak, sanayiyi merkezden uzaklaştırma ve yoksulları dışarı kaçırma hedefleri olduğunu ifade etti. Türkiye'nin küresel açılımının vitrini olarak görülen İstanbul'a kültür üzerinden bir imaj giydirilmeye çalışıldığını; bu alana geniş bir bütçe ayrıldığını ve özel finansman aktarıldığını ifade etti. İmajla vitrini besleme hedefi doğrultusunda kültürel mirasın temizlenerek ortaya çıkarılmaya çalışıldığından bahsetti. Bu nedenle kent planlamasında kültürel yönetimin estetik unsurlarla gerçekleştirildiği vurgulandı. Aksoy, konuşmasını bitirirken, İstanbul'un içinde bulunduğu sorunlara dikkat çekti. Asu Aksoy bu sorunları şöyle ifade etti:

"*-Ankara'nın dahil olduğu süreci yönetemediğinden, sermayenin doğru yönlendirilemediğinden.*

Çağlar Keyder, Zafer Toprak, Alpay Filiztekin, Mustafa Sönmez, Hasan Ersel.

- Hükümete muhalefetin yükseldiğinden ve AKP'nin kendine oy veren toplumsal tabanı da bu süreçte kaybetmeye başladığından,

- Rant üzerinden kentin pazarlanması ve yerel yönetimler ile kentte yaşayanlar arasındaki ilişkinin müşterilik ilişkisine dönüşerek kentte yaşayanlar ile özel sektörü karşı karşıya bırakmasıyla yüz yüze gelinecek yeni sorunlardan.

-Politik alanın kamusal alanı terk ettiğinden; fakat bu durumun politik alanın kamusal alandan beslendiğini göz ardı ederek çelişkili bir süreci beraberinde getirdiğinden.

- Kentlerin benzeşmesinin özgünlüğü azalttığı, kültürün endüstrileşmesi ve kültürel olanın özgünlüğünü ve özgürlüğünü kaybettiğinden

-Pahalı projeler gerçekleştirilmesiyle yaşanan sürdürülebilirlik kaygılarından bahsedilebilir."

Sempozyumun ilk oturumunun önemli tartışma başlıklarından biri olan Ankara- İstanbul çatışması hakkında Aksoy, enformel küreselleşme devrinin bitişinin Ankara-İstanbul çatışmasını bitirdiğini, şu an Ankara-İstanbul kararları arasında belirgin bir örtüşmenin söz konusu olduğunu ifade etti. İstanbul'un değişim dinamiklerinin Ankara kaynaklı mı, İstanbul kaynaklı mı olduğu tartışılırken, Ankara-İstanbul çatışmasının bitmeye yüz tuttuğunu ve Ankara'nın aldığı kimi kararlarla bu çatışmanın artık örtüşmeye dönüştüğünü söyledi.

Binnaz Toprak, *"Değişim süreci İstanbul ile ilgili; Ankara'nın, özel olarak AKP'nin imajı kentin geleceğinde sanıldığı kadar etkili değildir. Aslında süreç İstanbul tarafından yönlendiriliyor; hatta süreci yönlendiren belli başlı gruplardan, ailelerden söz edilebilir. Ankara-İstanbul çatışmasında ya da örtüşmesinde İstanbul'un iç dinamiklerinin belirleyici olduğuna vurgu yapmak lazım."* dedi.

Tartışmalarda kültür projelerinin yönetiminin özel kesimde olduğunu söylemenin yetersizliğine, burjuva kavramının da fazla geniş olduğuna, aslında belli birkaç ailenin bu süreçte rolü olduğuna ilişkin görüşlere yer verildi. Doç. Dr. Zeynep Enlil bütün bu gelişmelerin iki yüzünü de görmek gerektiğini, bu süreçte devletin yıkım alanları da yarattığının bilinmesi gerektiğini söyledi.

Başkanlığını Prof. Dr. Fuat Keyman'ın yaptığı "İktidar, Mekân ve Toplum" başlıklı ikinci oturumda, Yrd. Doç. Dr. Erbatur Çavuşoğlu, Doç. Dr. Biray Kolluoğlu, Doç. Dr. Özlem Öz'ün konuşmalarına yer verildi.

Erbatur Çavuşoğlu, İstanbul'da mekânın yeniden üretiminde izlenen politikaları, uygulamalar üzerinden değerlendirdi. İMP'yi çeşitli görsellerle sunan Çavuşoğlu, İMP'nin oluşumunun önemini belirtmesine rağmen, bu planın İstanbul için yeni bir sınıfsal harita ve kent modeli çizdiğini, bunun gerçekleşmesinin zor olduğunu ve planın tutarsız hedefler içerdiğini ifade etti. Cumhuriyetin ilanının 100. yılına denk getirilen (2023) sembolik projeksiyonun, 14 yıl içinde gerçekleşmesi olanaksız bir dönüşümden bahsettiğine dikkat çeken Çavuşoğlu, kent politikalarında plansızlık sürerken mülkiyetin yeniden dağılımı açısından estetize edilmiş bir şiddetle karşı karşıya olduğumuzu belirtti. Çavuşoğlu söz konusu hızlı dönüşümün sakıncalarından bahsetti ve 'kamu yararı' sözcüğünün telaffuz edilmediği planın, uzun vadede telafisi zor sosyal ve mekânsal sorunlar yaratacağına dair kaygılarını dile getirerek konuşmasını bitirdi.

Ardından Biray Kolluoğlu "2000'ler İstanbul'unda Mekân Siyaseti" başlıklı sunumunu gerçekleştirdi. Kolluoğlu, yerel yönetimlerin değişen yapısının kentsel mekâna müdahaleyi kolaylaştırdığına dikkat çekerek, TOKİ uygulamalarını değerlendirdi. AKP'nin 2000'lerde değişen söyleminde gecekondu bölgelerinin halk sağlığını bozan alanlar olarak mimlenmeye başladığını ifade etti. Dönüştürülen gecekondu bölgelerinden TOKİ'nin Taşoluk'ta ve Bezirganbahçe'de yaptığı toplu konutlara yerleştirilenlerin büyük bölümünün apartman aidatını ödeyemediği için orada yaşamaya devam edemediği ifade edildi. Ayrıca Kolluoğlu, TOKİ uygulamalarını; İstinye Park, Via/Port gibi alışveriş merkezleri ve diğer kapalı siteleri de 'yerinden koparılma' kavramı ile ilişkilendirdi. Bu tür şehirden koparılmış mekânların yerellikle ilişkisinin organik değil, araçsal olduğunu belirtti. Bu uygulamaların mekânı dönüştürücü bir etkileri olmadığını söyledi. Günümüzde İstanbul'da tüketim mekânlarının görünür hale getirildiğini ve bununla birlikte belli bir kapanmanın da yaşandığını ifade etti. *"Parası olmayan çıkamıyor, tüketemeyecek olan bir şekilde kapatılıyor. Bu tür uygulamalar toplumsal ayrışmayı tetikleyen uygulamalardır"* diyen Kolluoğlu, bunların nasıl bir şehircilik ve toplumsallık doğuracağı konusunda karamsar olduğunu dile getirdi. Gecekondunun bir dönem için yaratıcı bir çözüm olduğunu, ortadan kalkmasının 'olumlaşmayı'(çöküntü alanlarını) artırdığını vurguladı ve asıl üzerinde durulması gereken meselenin bu koparılmış mekânlarda yetişen gençleri bekleyen geleceksizlik olduğuna dikkat çekti.

Oturumun son konuşması Doç. Dr. Özlem Öz'ün "İstanbul Dönüşürken Semt Pazarları: Salı Pazarı Örneği"ydi. Özlem Öz, Kolluoğlu'nun da konuşmasında yer verdiği güvenlik söylemlerinin yarattığı kaygının yaygınlaştığını ve hijyenik bir kent imajı yaratmak için kontrollü giriş çıkışlarla yoksulluğun görünmez kılındığını ifade etti. Geçtiğimiz 5 yılda 40-50 semt pazarının yer değiştirdiğini veya kapatıldığını ifade eden Öz, bunu şöyle açıkladı: *"Yerel yönetimlerin yatırım fırsatlarının artmasıyla mega-projeler geliştirilmeye başlandı ve yoksulluk ile zenginliğin ayrı mekânları oluştu. Semt pazarlarının daraltılması ve azaltılması da bunun bir sonucudur."* Yer değiştirme nedenlerinin kirlilik, gürültü, trafik sıkışıklığı olarak sunulduğunu ifade eden Öz, kolay çözümleri olan bu sorunların gerçek nedenleri yansıtmadığını vurguladı. Kadıköy Salı Pazarı örneği incelendiğinde de boşaltılan pazarın yerini geçici olarak İŞPARK'ın almasının sorunları çözmekten uzak olduğunu söyledi. Kapatılan semt pazarlarının yerine genellikle kentin 'hijyenik' hale getirilmesini sağlayan, alışveriş ve eğlence merkezleri yapıldığını ifade ederek, bu yeni mekânların getireceği trafik sorununun bir anlamda diğerine tercih edildiğini söyledi.

Birinci günün üçüncü oturumunda, "Kültür Endüstrileri" başlığıyla, Prof. Dr. Ayşe Öncü'nün moderatörlüğünde, Ali Artun, Prof. Dr. Aydın Uğur ve Mimar Han Tümertekin'in sunumları yer aldı. Bu oturumda genel olarak küreselleşme süreci ile ilişkilendirilerek, İstanbul'un sanat ve kültür üretimi değerlendirildi.

Ali Artun, "Küreselleşen İstanbul'un Sanatsal Ekonomisi" adlı sunumunda, Avrupa'da sanatın özerkleştiği 19. yüzyıldan günümüze eleştirel bir değerlendirmede bulundu. Müzelerin, 19. yüzyılla birlikte halkın kendi tarihini temsil eden alanlara dönüştüğünü, bugün ise sanatın finans aracı haline gelmesiyle, müzelerin de finans mekanizmalarına tabi kaldığına dikkat çekti. Kentlerin küresel rekabetinin müzeleri de etkilediğinden bahseden Artun, *"Eskiden kentler kendilerini ürünleri üzerinden pazarlarken (üzüm festivali vb), günümüzde bu pazarlama bienaller vb ile tanıtıcı korporasyonun kendisini göstermesi için küresel bir stile indirgenmiş halde."* dedi. Ayrıca müzelerin sayılarındaki artışın müze izleyicisi sayısını tetiklemediğini ifade ederek, bu durumu Türkiye'de bir sanat kamusu olmamasıyla ilişkilendirdi. Altun, sanatçıların da işadamlarına dönüştüğüne dair görüşünü belirterek konuşmasını sonlandırdı.

Prof. Dr. Aydın Uğur, kültür endüstrilerinden medya bileşenini irdelediği "Türk Medyası ve Kültürel Uygulamaları Ne Ölçüde Küresel?" başlıklı sunumunda küresel olma şartlarının Türkiye'de iletişim ve kültür endüstrilerine uygulanabilir olup olmadığını sorguladı. Ekonomik açıdan durum farklı olsa da, kültür açısından küreselleşmenin olumlu göründüğünü söyledi.

Mimar Han Tümertekin günün son sunumunu "Ekonominin Dönüştürdüğü Mimari" başlığıyla gerçekleştirdi. Ekonomik faaliyetlerin değişimi ile insanların beklentilerinde de değişimler olduğunu ve yaptıkları mimari projelerin de bu yönde değiştiğini söyleyen Tümertekin, kendisinin de imzasının bulunduğu projeleri üzerinden tasarım kriterlerini açıkladı. Tarlabaşı kentsel dönüşüm projesinde yer alan Tümertekin, tartışma bölümünde bu konuya ilişkin eleştirilerle karşılaştı.

Sempozyumun ikinci günü "Finans, Kriz ve İstanbul" başlıklı tek oturum gerçekleştirildi. Prof. Dr. Çağlar Keyder oturumun yöneticisiydi. Prof. Dr. Zafer Toprak, Referans gazetesi yazarı Hasan Ersel, iktisatçı yazar Mustafa Sönmez de sunumlarını gerçekleştirdiler. Son olarak Doç. Dr. Alpay Filiztekin günün sunumlarını tartışarak sempozyumu bitirdi.

Prof. Dr. Zafer Toprak, "Küreselleşme Evreleri ve Türkiye'de Finansal Yapının Evrimi" sunumuyla küreselleşmenin ve finansal yapının tarihsel gelişimini açıkladı. İstanbul'un bu evreleri nasıl geçirdiğini değerlendirdi.

"Kriz Sonrası Küresel Finans Sistemine İstanbul'dan Bakmak" başlıklı sunumunda Hasan Ersel, dinamik sistemlerde istikrarsızlık olduğunu vurgulayarak, dinamik olan ekonomik sistemden istikrarlı olmasını beklemenin doğru olmadığını ifade etti. F16 uçaklarının yapıları gereği istikrarsız olduklarını, uçaksavarlardan kaçma başarılarının bu istikrarsızlıklarıyla ilişkili olduğunu belirterek istikrar beklentilerinin sorgulanması gerektiğini söyledi. Ayrıca İstanbul'un finans merkezi olarak kurgulanmasından bahsederken, Ataşehir'in bir finans merkezi olarak planlandığını ifade eden Hasan Ersel, Anadolu'yu düşünmeden böyle bir planın gerçekçi olmayacağını düşündüğünü belirtti.

Mustafa Sönmez, "Küresel Krizin İstanbul'a Etkileri ve Finansal Merkez Olma İddiası" başlıklı sunumunda, bugün Türkiye nüfusunun %17'sini barındıran İstanbul'un 2050'de Türkiye nüfusunun yarısının 'yığıldığı' bir bölge olacağına dikkat çekti ve bu konudaki endişesini belirtti. Çözüm olarak da bölgesel kalkınma planlarını içeren sosyal devlet uygulamalarına ihtiyaç olduğunu ifade etti. Küresel ekonomiye entegrasyon sürecinde ileri gitmiş bir merkez olmasına rağmen İstanbul'un hâlâ Türkiye'nin bir parçası olduğunu hatırlattı. Ülke planı olmadan İstanbul planlarının şehrin sorunlarına çözüm getirmeyeceğini söyleyen Sönmez, yapılması gerekenin diğer kentlerin politikalarıyla dengelenen İstanbul kent politikaları olduğunu ifade ederek sunumunu tamamladı.

Doç. Dr. Alpay Filiztekin'in konuşmacılara soruları ve sunumlara ilişkin yorumlarıyla sempozyumun son oturumunun kapanış konuşmasını gerçekleştirdi.

Kötü hava koşullarına rağmen yoğun katılımın olduğu sempozyum, sunumlar ve sunumların ardından gerçekleşen tartışmalar açısından oldukça verimliydi. İstanbul'un bugününün değerlendirildiği, İstanbul'un geleceğine ilişkin kaygı ve önerilerin ifade edildiği sempozyumda, kent hayatının ve kent politikalarının hangi dinamiklerin etkisinde şekillendiğine ilişkin tartışmalar yaşandı. Kentlerin, üzerlerinde yaşayan insanlardan bağımsız yapılar olarak algılanmasının toplumsal açıdan tehlikeli sonuçlar doğurabileceğine vurgu yapıldı. Ortaya çıkabilecek sonuçlardan etkilenmesi muhtemel biri olarak; kentin dönüşüm sürecinde düşünme hakkına sahip olduğumuzu hatırlatan sempozyumun, İstanbul'la ilgili alınan kararların toplumsal etkilerini düşünmeye ve yaşadığımız kentin geçirdiği sürece duyarlı olmaya teşvik eder nitelikte olduğunu düşünüyorum.

Serinin ilkini oluşturan "*Eski İstanbullular ve Yeni İstanbullular*" sempozyumunda, İstanbul'un modernleşme sürecinin bilinmeyen demografik yapısına ışık tutulmuştu. Değişim halindeki İstanbul'un modernleşme sürecinde yeniden şekillenen kentsel nüfus yapısı ve bileşimi üzerine odaklanan ve sempozyumda sunulan tebliğlerden oluşan sempozyum kitabı yayıma hazırlanıyor.

KURUMSAL TARİH DOSTU

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren **Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...**

Tarih Vakfı *Kurumsal Tarih Dostu* kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. *Toplumsal Tarih* dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş. · Bekay Emlak İnş.ve Tic. A.Ş. · Ekin Fuarcılık Ltd. · MUDO · TÜYAP A.Ş. · Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

12. BELGESEL FİLM FESTİVALİ

HER ŞEYİ ANLATMADAN, HİÇBİR ŞEYİ SAKLAMADAN

SELİN AKGÜL

Festivalin konukları arasında, dünyanın en önemli belgesel film festivallerinden biri olan Amsterdam Belgesel Film Festivali'nden (IDFA) Peter van Bueren, Avrupa Belgesel Ağı (EDN) kurucularından Tue Steen Müller de vardı. Belgesel Sinemacılar Birliği ve Galatasaray Üniversitesi Medya Çalışmaları ve Araştırma ve Uygulama Merkezi (MEDİAR) işbirliğiyle dokuzuncusu gerçekleştirilen "Uluslararası Belgesel Sinema Konferansı" bu sene "bir sanat formu olarak belgesel sinema"yı ele aldı.

Bu yıl festival kapsamında gerçekleştirilen paralel etkinliklerden bir tanesi belgesel sinema-tarih ilişkisi açısından oldukça anlamlı bir söyleşi olan "Belgesel sinema ve tarih ilişkisi bağlamında Yunanistan İç Savaşı" adlı etkinlikti. Söyleşiye festivalde "Yunanistan İç Savaşı" (The Greek Civil War) filmi gösterilen ve *ustalık dersi* veren Roviros Manthoulis, "Başka Yolu Yoktu" *(There was no other way)* adlı belgeselin yönetmeni Stravros Psillakis ve Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Vangelis Kechriotis katıldı. Söyleşide Kechriotis sinemanın tarihle ve gerçeklikle kurduğu ilişkiye değinirken, Manthoulis genel olarak Yunanistan İç Savaşı üzerine değerlendirmeler yaptı. Tarihçi olmadığını ve daha çok film üzerine konuşacağını belirten Psillakis ise İç Savaş sonrası Girit'te 14 yıl mağaralarda saklanan gerillalar üzerine çektiği belgesel film üzerine açıklamalar yaptı.

Öncelikle, sinemanın tarihle her zaman gergin bir ilişkisi olmuştur.

Kechriotis, bu cümleyi üç ana tema üzerinden değerlendiriyor. Birinci mesele filmin artistik değerinin içeriğe uygun estetiği nasıl yakalayabileceğidir. Bu açıdan tarihsel bir olgu nasıl filmleştirilir, nasıl sinema konusu haline getirilir bunu düşünmek gerekir. Diğer yandan bir belgesel filmin amacı gerçekleri yansıtmak mıdır? Kurgusal ve belgesel filmlerin tarihle nasıl bir ilişki kurması gerekir?

Bir diğer sorun da filmin toplumsal hükmünün olup olmayacağı meselesidir. Filmin amacı mesaj vermek midir ya da sadece olanı/olmuş olanı sergilemek midir? Ya da belgesel sinema toplumsal kesimde belli bir anlayışı yerleştirir mi? Film gerçekliği ne derece yansıtır/yansıtmalıdır? Tüm bu meseleler belgesel filmin ana sorunsallarını oluşturur.

Filmlere dönecek olursak **Roviros Manthoulis**'in *"Yunanistan İç Savaşı"* adlı belgeseli, İç Savaş'ı olaylar ve yaşananların insanların üzerindeki etkisinden ziyade, nedenleri üzerinde durarak anlatıyor. Film Almanların Atina'ya girişine kadar geriye gidiyor. Yönetmen başlangıç noktası olarak neyi alacağı konusunda oldukça tereddütte kalmış: Film, General Marco tarafından Özgür Radyo ile duyurulan, 1946'da Demokratik Ordu'nun Demokrat Parti olarak ilan edildiği zamandan mı başlayacaktı, yoksa çoğu kişinin İç Savaş'ın başlangıç noktası olarak kabul ettiği 31 Mart 1946'da seçimler sırasında yapılan ilk gerilla saldırısından mı? 'Beyaz terör' adı verilen, insanların sokaklarda vurularak öldürüldükleri olaylarda, Komünist Parti halkın kendi savunmasını oluşturmasını ister. Esasen gerilla saldırısının da öncesi vardır. Manthoulis iki yıl evvelki 'Kanlı Aralık Olayları'nın da başlangıç olarak kabul edilemeyeceğini, çünkü bunun İngilizlerin dayatmasıyla gerçekleştiğini söylüyor. Fakat Kanlı Aralık Olayları sonucunda imzalanan antlaşma ile silahların geri teslim edilmesi söylenir. Aslında bu olayın İç Savaş'ın başlattığı söylenebilir çünkü gerillalar silahlarını teslim ettikleri anda düzenli olmayan sağcı birlikler gerillalara saldırmaya başlarlar. Diğer yandan Yunistan'da Aralık Olayları öncesinde Alman işgaline karşı örgütlenen ulusal bir direniş de vardır. İtalyanlara karşı Arnavutluk direnişi Yunan halkına bir nevi ilham vermişti. Manthoulis İç Savaş üzerine yazdığı kitapta Yunanistan'ı İç Savaş'a sürükleyen nedenleri incelerken 'Altıların Davası' olayına, ondan önce de Türk-Yunan Savaşı'na kadar geriye gidiyor. Fakat film, Almanların Atina'ya gelişiyle başlıyor ve oradan İç Savaş'a gelen süreci ve İç Savaş'ı anlatıyor.

Filmde hem sol taraftan hem sağ taraftan tanıklıklar var. Sol taraftan dönemin Yunanistan Komünist Partisi başkanı, sağ taraftan milli ordudan askerler, subaylar tanıklar arasında. Tarihçilerin tarihle kurduğu ilişkiye kıyasladığımızda, bir belgesel sinemacı olarak Manthoulis'in dönemin tanıklarıyla kurduğu doğrudan ilişki, İç Savaş hakkında farklı bir zemin oluşturuyor. Genel olarak tarihsel olaylarla ilgili yapılan filmlerde gerçekliği saptırmamak adına mümkün olduğu kadar nesnel davranmaya çalışılır. Yönetmenin deyimiyle nesnellik "her şeyi söylemek değil ama hiçbir şeyi saklamamaktır." Fakat özelde Yunan İç Savaşı'na baktığımızda film olmamasına karşın, bu konuda çok fazla çalışma olduğunu ve gerek bu çalışmalarda gerek toplumun genelinde çok fazla fikir ayrılığı bulunduğunu unutmamak gerekir.

Manthoulis bugün bu filmi sağ zihniyetten biri yapsa oldukça gülünç bir film olacağını, sol taraftan biri yapsa çok duygu yüklü bir film olacağını söylüyor. Nedenini ise Alman işgali sırasında halkın %70'inden fazlasının Komünist Partisi'ni desteklediği savaşın büyük bir trajedi oluşturmasıyla açıklıyor. Manthoulis, 1970 yılında, Le Monde'da çalışan bir gazeteci ile Blues müziği hakkında toplumsal bir film çekmek için kolları sıvamış. Arşiv taramak ve araştırma yapmak üzere Amerika Birleşik Devletleri'ne gittiklerinde, bu konuyla ilgili herhangi bir filmin çekilmediğini görünce çok şaşırmış ve gayet 'Amerikan' olan bir konuyla ilgili bir film yapılmış olmamasını yadırgarlar. Nedenini araştırdıklarında bunun Yunanistan'da İç Savaş ile ilgili bir belgeselin çekilmemiş olmasına yakın bir sebebi olduğunu düşünmüşler. Manthoulis şöyle anlatıyor: "O *dönem, 'kara panterler' in ve köleliğe karşı ayaklanma hissinin olduğu dönemdi. Amerika'da yaşayan siyahlarda, 'kendi geçmişimizden uzaklaşalım, beyazların dünyasına geçelim' durumu söz konusuydu. Blues köleliğin içerisinden çıkmıştı ve onlar bu kölelik dönemlerini unutmak istiyorlardı. Bu yüzden de bu dönemi onlara hatırlatacak bir film yapılmasını istemediler."*

Yönetmen Roviros Manthoulis.

Peki, siyahlar kendi müziklerine sahip çıkacak bir film yapmadılarsa, bunu neden beyazlar yapmadı sorusunu soracak olursak, alacağımız cevap siyahların bu konuyla ilgili görüşmek istememeleridir. Yani beyazları ne evlerine kabul ederler, ne de röportaj verirler. Manthoulis'i kabul etmelerinin sebebi ise yönetmenin Amerikalı değil, Avrupalı bir beyaz oluşudur. Bu durumun, Yunanistan'da İç Savaş'la ilgili belgesel çekilmemesiyle bağlantısını kuracak olursak, aslında temeldeki sebepler çakışır. Siyahlar nasıl kendi geçmişlerini kapatmak, unutmak ve silmek istedilerse, hep radikal sağ, muhafazakâr olagelmiş Yunan düzeni de, solun tekrar güçlenmesine, çıkış

yapmasına katlanamıyordu. Solun, özellikle o dönem çok güçlü olan Yunanistan Komünist Partisi'nin yenilgisinden sonra, bu radikal sağ düzen, solun herhangi bir yükseliş evresinde her zaman engelleyici olmuştur. Devlet politikasında solu unutma, unutturma, silme ve o dönemi kapatma isteği hep olagelmiştir. Oysaki yapılan bu filmler yine o dönemi canlandıracaktır. Kechriotis bu konuda, Yunanistan'da daha önce de ortaya çıkan fikir ayrılıklarının toplumu hep kanla böldüğünü, bugün Yunan televizyonlarında dahi insanların güncel konuları çatışmaksızın konuşamadığını, bu yüzden İç Savaş'ın ekranlara yansıtılmasını düşünemediğini belirtti. Kechriotis yeni neslin İç Savaş'ı öğrenmesi için bu tür filmlerin önemli olduğunu vurguladı.

Söyleşiye katılan diğer yönetmen Stavros Psillakis ise *Başka Yolu Yoktu (There Was No Other Way)* adlı belgesel filmin yönetmeni. Psillakis, filminde, Yunanistan İç Savaşı'nı tümüyle anlatmaktan ziyade konuyu biraz daha daraltarak Girit'te yaşananlara odaklanmış. İç Savaş tarihini anlatmaktan ziyade, Psillakis, Girit'te İç Savaş sonrası 12 yıl mağaralarda saklanan ve ancak yönetim değişip, Komünist Parti tekrar yasallaşınca ortaya çıkabilen bir grup gerillayı anlatmayı yeğlemiş. Yunanistan'ın genelinde olduğunun aksine, İç Savaş boyunca Girit halkı daha az sayıda kurban verir. Girit bir ada olmasından dolayı izoledir. Adadaki insanların çoğu birbirinin akrabası, eşi, dostudur. Bu durum olayları daha trajik kılar. Kardeş kardeşini öldürmektedir. Filmde yer alan tanıklardan bir tanesi o dönem gerillalardan olduğunu, abisinin de o dönemin jandarmalarından birisi olduğunu söyler. Dolayısıyla savaş Girit'te farklı tabanlardan, farklı toplumsal statülerden, farklı toplumsal sınıflardan gelen kesimler arasında değil, aynı sınıfın/tabanın hatta aynı ailelerin içinde çatışmalar yaratmıştır. Girit'te savaş Yunanistan'ın genelinde başlamasından bir yıl sonra başlayıp, bir yıl sonra bitecektir. İç Savaş öncesinde sayıları 300 kadar olan gerillalar, paramiliter gruplarla çatışmalar sonucunda, savaş sonrası çok küçük bir grup olarak kalırlar. Yunanistan'ın tümüne bakacak olursak, savaş sonrası gerillalar daha çok Doğu Bloğu ülkelerine kaçarlar. Ama Girit'te kalan 2 kadın ve 6 erkek toplam sekiz kişi kaçmaz ve savaş sonrası 14 yıl Girit'te mağaralarda saklanırlar. Halen illegal politik mücadelenin içinde bulundukları için bir yandan da ordu tarafından aranmaktadırlar. 1962'de İtalya üzerinden Taşkent'e giderler. Bu film de bu 8 kişinin, 14 yıl boyunca hayatta kalma mücadelesi ile ilgilidir. Bu insanlardan sadece üçü hayattadır ve Psillakis onların hikâyelerini dinler. İlginç olan nokta da şudur ki, 14 yıl boyunca Giritlilerden müthiş destek görürler. Ne birisi onları ele verir, ne de yardımını esirger. Filmde Giritlilerin anlattığı üzere, bu durum onların geleneğidir; karşılarında ister haklı ister haksız bir kaçak olsun, o insanların anneleri babaları da her hangi bir durumda zamanında ellerinden gelen yardımı göstermişlerdir ve onlar da bu yardımı esirgemezler. İlginç olan gerillalara destek verenlerin bir kısmının karşı tarafın insanları olmasıdır. Yani, anlatılmak istenen o küçük toplumun ideolojilerinin değil, değerler sisteminin ortaklığı ve böyle bir durumda o insanların birbirlerini katletmek zorunda oluşlarının acımasızlığıdır. 14 yıl sonra içlerinden altı kişi İç Komünist Partisi ile Girit'ten ayrılır, diğer 2 kişi ise geleneksel ('Ortodoks' terim ironik olarak kullanılıyor burada) Komünist Partisi ile Girit'te kalır. Yönetmen Stavros Psillakis, söyleşide anlattığı üzere, gidenlerden ikisi, daha sonra kitap yayınlarlar. Ama kitapta, kendileriyle birlikte Girit'ten ayrılan diğer dört kişiden hemen hemen hiç bahsedilmez. Yıllar sonra Girit'te kalan diğer iki kişi de bir kitap yazar ve onlar da İç Savaş sırasında ve sonrasında yaşadıklarını anlatırlar. Aslında bir nevi "karşı kitap" yazarlar. Burada önemli olan, her iki tarafın da İç Savaş'ı ve yaşananları kendince yorumlaması. Örneğin Girit'ten ayrılan çiftin yaşananları diğer dört kişiyi önemsemeden aktarmasını nasıl değerlendirmek gerekir? Yönetmenin de sorduğu gibi, eğer Girit'te kalanlar da bir kitap yazmasaydı ve böyle bir film yapılmamış olsaydı, kalemi ilk eline alan mı tarihi yazan olacaktı? Bu durumda gerçekliği nasıl yakalayabiliriz, daha doğrusu hangi gerçeklikten bahsedebiliriz? Belki de yönetmenin dediği gibidir: "Gerçeklik her seferinde söyleyebildiğimiz kadar sözdür, her seferinde konuşabildiğimiz kadardır."

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

OCAK 2010'DA FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NDE (IFEA'DA)

SEMİNERLER

"Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınlar (XVI.yy-XIXyy)"
4 Ocak Pazartesi, saat 18:00'da,
Ethem Eldem (Boğaziçi Universitesi Profesörü) : "Harem, çokeşlilik ve çağdaşlık: XIX. Yüzyılda Osmanlı hanedanı ve kadınları"
Sunum dili Fransızcadır.

"Mübadeleden sonra..Türkiye'de ve Yunanistan'da Mübadillerin Entegrasyonu"
5 Ocak Salı, saat 18:00'da,
Nicolas Elias (Etnomüzikoloji doktora öğrencisi): "Mübadillerin hayaletleri: Türkiye'de Pontus Rumlarından geriye ne kaldı?"
Sunum dili İngilizcedir.

"İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti'ne doğru: aktörler arası rekabetle kentsel rekabetin ilişkisi"
11 Ocak Pazartesi, saat 19:00'da,
Asu Aksoy (Bilgi Üniversitesi, Santralistanbul Uluslararası Projeler Koordinatörü) İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti'nin (http://www.istanbul2010.org/index.htm) bir analizini yapacak.
Sunum dili İngilizcedir.

"Osmanlı İmparatorluğu son döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde felsefe ve psikanaliz"
12 Ocak Salı, saat 18:00'da,
Nami Başer: " Türkiye'de felsefe ve edebiyat arasındaki İlişkiler"
Sunum dili Fransızcadır.

" Karialılar, deniz ve Mısır: yeni sorular"
13 Ocak Çarşamba, saat 18:00'da,
Raymond Descat (CNRS) araştırmalarını anlatacak.
Sunum dili Fransızcadır.

"Osmanlı'yı sufizm ve yardımlaşma dernekleriyle tanımlamak"
18 Ocak Pazartesi, saat 18:00'da,
Ekrem Işın (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü) "İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti ışığında İstanbul'da tasavvufi hayat. Tarikatlar, tekkeler, dervişler."
Sunum dili Türkçedir.

Arkeoloji semineri: "Konut, insanoğlunun çağlar boyunca sığınağı"
19 Ocak Salı, saat 17:30'da,
Jean-Claude Bessac (CNRS-Şam Yakın Doğu Fransız Enstitüsü): " Doğu ve Batı arasında taşın çalışılmasında kullanılan araç gereçler "
Sunum dili Fransızcadır.

"İstanbul, sürdürülebilir bir kent midir ? Tartışmalar, alanlar, perspektifler"
20 Ocak Çarşamba, saat 18:00'da,
Bekir Cantemir (Mühendis, haritacı): "Kadastronun yeniden oluşturulması ve orman sınırları dışına çıkarılan araziler (2B tipi)"
Sunum dili Türkçedir.

Prehistorya Semineri
27 Ocak Çarşamba, saat 18:00'da,
Harun Taşkıran (Ankara Üniversitesi) : "Anadolu'da Acheul kültürü"
Sunum dili İngilizcedir.

GEZİLER

İstanbul Şehir Gözlem Merkezi (OUI) Gezileri
13 Ocak Çarşamba, IFEA'dan hareket saati **09:30**
Jean-François Pérouse'la **Hamam Deresi**

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Nuru Ziya Sokak. No:10 Beyoğlu İstanbul- 0212 244 17 17

VANGELİS KECHRİOTİS İLE SÖYLEŞİ

YUNANİSTAN İÇ SAVAŞI VE ÖNCESİ

SELİN AKGÜL

12. İstanbul 1001 Belgesel Film Festivali kapsamında düzenlenen "Belgesel Sinema ve Tarih İlişkisi Bağlamında Yunanistan İç Savaşı" adlı söyleşinin ardından, bu ilişkiyi daha yakından inceleyebilmek adına, söyleşiye katılan Vangelis Kechriotis ile Yunanistan İç Savaşı üzerine konuştuk. İç Savaş'ın birkaç seneye sığdırılamayacak bir süreç olduğunu ve bu sürecin kökeninin I. Dünya Savaşı'na kadar uzanabileceğini anlatan Kechriotis, İç Savaş boyunca yaşanan çatışmaları ve bu çatışmaların günümüze nasıl yansıdığını da açıkladı.

"Yunanistan İç Savaşı" adlı filmin yönetmeni Roviros Manthoulis Yunanistan'ı İç Savaş'a hazırlayan sebepleri, Almanların Atina'ya gelişine kadar hatta "altıların davası" denen olaya ve hatta Türk- Yunan Savaşı'na kadar götürebileceğimizi söylemişti. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?

Bir bakıma haklıdır, çünkü İç Savaş, II. Dünya Savaşı'na değil, daha öncesine dayanıyor. Eğer tarihin bir noktasını göstermek gerekiyorsa 1909 diyebiliriz. 1909'da Gudi darbesi olarak bilinen askeri bir darbe oldu (Gudi eskiden kışla olan Atina'da bir semt). Daha çok kraliyete karşı bir hareketti bu. Bu önemlidir, çünkü o darbenin sonuçlarından biri Venizelos'un Girit'ten Yunanistan'a davet edilmesi oldu. Venizelos ile Yunanistan'daki siyasi alan tamamen değişti. Yeni bir modernleşme gündemi getiren Venizelos, 1915'e kadar kendi kadrosunu üretti ve hükümet kurdu, böylelikle Yunanistan'da yeni bir dönem başladı. Modernleşme, liberal ekonomi, bürokrasi, eğitim ve işçiler ile ilgili bazı reformlar uygulandı. Böylece, 1910-1915 arasında Yunanistan yeni

Vangelis Kechriotis.

bir döneme girdi. 1915 diyoruz, çünkü 1915'te Venizelos ve Kral Konstantin arasında ilk kriz patlak verdi. Bu kriz de Manthoulis'in anlattığı gibi, I. Dünya Savaşı'na girip girmeme meselesiydi; Kral daha çok Alman yanlısı iken, İngiliz hayranı ve Antant yanlısı Venizelos baştan beri bu savaşa girilmesi gerektiğini söyledi. Bu savaşı kaybedersek Megali İdea, yani Yunan Devleti'ni büyütme ve bütün Osmanlı topraklarında var olan Rumları kucaklama fikri, tamamen suya düşecekti. Bu yüzden savaşa girilmelidir dedi Venizelos. Öbür tarafta kral, nötr kalınması gerektiğini söylüyordu. Bu da Almanların işine geliyordu. Şu çok kritik bir noktadır, orada sorun savaşa girip girmemek meselesi değildi. Birkaç sefer üst üste seçim kazanan ve kralın müdahalesinden dolayı istediğini yapamayan bir hükümet vardı. İlk defa şöyle bir soru çıktı ortaya: Bu ülkede halkın iradesi var mı? Eğer halkın iradesinin yansıması hükümet ise, bu hükümet kararlaştırdığı politikaları uygulayamaz mı? Sonuçta uygulayamadı. Kral müdahale etti, başka bir hükümet kuruldu. Venizelos Selanik'e kaçtı ve orda 1916'da devrimci bir hükümet kurdu. Bu arada İngilizler ve Fransızlar Venizelos'a destek verdiler ve Yunanistan küçük bir iç savaş durumuna geldi. Ama 1917'de kral kaçtı, savaş da bitmek üzereydi. Antant Yunanistan'ın mutlaka savaşa girmesi gerektiğini düşündüğü için Venizelos'a destek vermeye devam etti. 1917'de Venizelos seçimi kazandı, Atina'ya geldi ve Yunanistan savaşa girdi. O dönem büyük bir ayrışım dönemidir; inanılmaz bir nefret, çatışma ve gerginlik ortaya çıktı. Sadece savaşa katılma meselesi değil, ya da şahsi çekişmeler değil, iki siyasi anlayış belirginleşti. Hükümet dolayısıyla halkın iradesi ve kral ya da daha muhafazakâr güçler arasında büyük bir ideolojik ya-

Yunan direnişçiler halkın desteğine sahiptiler.

Ulvi Keser Arşivi.

rılma ortaya çıktı. Sonrasını biliyorsunuz. 1919'da Yunan ordusu İzmir'i işgal etti ve Türk-Yunan kuvvetleri arasında savaş başladı. 1922'de Yunan ordusu yenildi ve Küçük Asya dediğimiz Anadolu'yu terk etmek zorunda kaldı. Bu arada 1920'de Venizelos seçim kararı aldı ve bu seçimi kaybetti. Kralcılar iktidara dörıdü, eski kral geri getirildi. Tabii bu Antant güçlerini çok rahatsız etti. Bu önemlidir, çünkü Antant güçleri ve İngilizler artık Yunanistan'a değil, Türklere destek vermeye başlar. Kuva-yi Milliye'nin o savaşta zaferinin bir sebebi de bu uluslararası şartların değişmesidir. Yunanistan'a destek verilmediği için Yunanistan savaşı kaybeder. Tek sebebi bu değil ama böyle bir sebep de var. 1922'deki bu yenilgi Yunan tarihyazımında "Küçük Asya Felaketi" olarak bilinir. Sonra, tekrar askeri bir müdahale oldu. Asker perişan halde Atina'ya döndüğünde yenilginin sorumlusunu aradı. Sorumlu olarak altı siyasetçi ve askeri lider gösterildi. Sadece onlar değildi sorumlu ama bu altı kişi öldürüldü. "Altıların davası" denen olay budur. Bu, yukarıda tarif ettiğim ayrılmanın yeni bir dönemidir. Nefretler ve çatışmalar tekrar alevlendi. Kral bir kez daha Yunanistan'ı terk etmek zorunda kaldı. Venizelosçular geri döndü. 1933'e kadar Venizelos'un eski yoldaşlarından oluşan partiler o dönemde iktidardadır. Venizelos 1928-1932 yılları arasında iktidar oldu. 1924'te kraliyeti bile kaldırdılar. 1935'e kadarki ilk cumhuriyettir bu. 1935'te var olan nefret, Venizelosçular ve kralcılar arasında devam ediyordu. 1932'den sonra, yeni bir kraliyetçi hükümet kuruldu, 1935'te Venizelos başarısız bir darbe düzenler, ülkeyi terk etmek zorunda kalır ve akabinde yeni bir referandum olur. Konstantinos'un oğlu 2. Georgios davet edilir ve cumhuriyetten monarşiye geçilir. 1936'da ise bir siyasi çıkmaza girildi. Siyaset tıkanmıştır, parlamentoda çoğunluk oluşturulamaz ve hükümet kurulamaz. Bu defa kraliyetin bir darbesiyle, 1936 yılında bir diktatör iktidara getirildi: Ioannis Metaksas. Kraliyetçi dönemde hatta Venizelos'un son hükümeti sırasında da başlamıştı ama özellikle Metaksas döneminden 1940'a kadar komünistler çok kötü muamele gördüler, hapishanelere gönderildiler. 28 Ekim 1940 yılında, İtalya Yunanistan'a saldırdı. Yunan halkı inanılmaz bir direnişle İtalyanları geri gönderdi. Büyük bir zafer coşkusu yaşandı. Peki, kimdi bu zaferin sahibi? Metaksas mı direndi, halk mı direndi? Bence Metaksas'ın dirnmekten başka seçeneği yoktu çünkü ülkenin elitlerinin büyük bir kısmı zaten İngilizlerin tarafındaydı. Yunanistan'daki İngiliz askeri, Yunanlarla beraber Almanlara karşı savaştı. Metaksas savaşmak zorunda kaldı ve sonrasında halk faşizme ve otoriteye karşı da mücadele verdi. Yıllarca susturulmuş Yunan halkı için bu bir fırsattı, savaştı ve kazandı. Sonra ise, Almanlar ülkeye saldırdıktan sonra, Yunan hükümeti Kahire'ye kaçar. Alman ve İtalyan işgal kuvvetlerine karşı artık direniş başlamıştır. Bütün bu İç Savaş öncesi olaylar bizi niye ilgilendiriyor? II. Dünya Savaşı ve İç Savaş sırasında, eski Venizelosçular ve kraliyetçiler arasında nefretler ve çatışmalar tekrar alevlendi. Bu defa eski Venizelosçular ve onların çocukları, ister istemez sırf ideolojik sebeplerden değil de yerel sorunlardan da dolayı veya tesadüfen ELAS'a (Ulusal Halk Kurtuluş Ordusu) katıldılar. Asıl örgüt ise EAM'dı (Ulusal Kurtuluş Cephesi). Buna katılanlar yüzde yüz komünist değil. Ben bu konuda Manthoulis ile hemfikir değilim. Bu Komünist Partisi'nin bir görüşüdür. II. Dünya Savaşı sırasında EAM'a katılanlar farklı sınıflardan, grup ve ideolojilerden geliyordu. Merkez veya liberal güçler de, EAM'a katıldılar. Çünkü öbür seçenek, sözde liberal ama aslında komünistlere karşı mücadele veren EDES (Ulusal Demokrat Yunan Örgütü) ordusu, baştan beri halk arasında yaygın destek kazanamadı. EAM ulusal bir cephe oldu. İki milyon kadar insandan destek kazandılar. Merkezde olabilir, solcu veya sempatizan olabilir ama hepsi komünist de değil. Bunu da belirtmeli. İnanılmaz bir örgütlenme ve

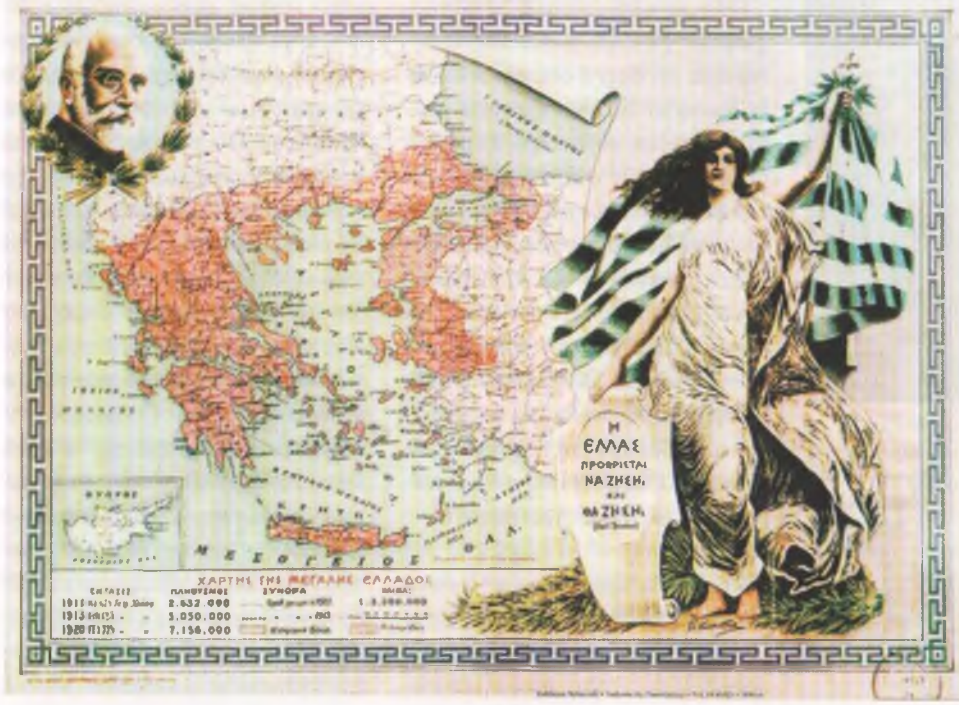
destekle başladı. Bu halk ayaklanmasından dolayı ve açlıktan da tabii, Yunanistan inanılmaz kayıp verdi. Bu 1944'e kadar devam etti. Bu arada, çok önemli bir şeyi unuttuk: Mübadele faktörü. Mübadele sırasında Küçük Asya'dan en az 1.200.000 insan geliyor Yunanistan'a. Perişan durumdaki büyük çoğunlukla beraber burjuvalar da var, kendi mallarını yanına almış olanlar da var. Atina, Selanik gibi büyük şehirlerde yeni bir hayat kurmaya çalışırlar fakat bu insanları yerel halk hiç iyi karşılamadı. Zaten Yunanistan'da kriz vardı ve bir felaketten çıkan 4 milyonluk ülkeye 1,2 milyon insan gelir. 1920'li, 1930'lu yıllarda toplumsal sorunlarla baş edebilmek için inanılmaz bir gayret gerekiyordu. Bu insanlar nasıl entegre olacaktı? Bir gayret gösterildi ama ekonomik açıdan hızla erişilen başarılar söz konusuyken, toplumsal açıdan pek başarılı olunamadı. İnsanlar 1970'li yıllara kadar kendi kimliklerini korumayı başardılar. Belli bir yerel kimliğe sahip olmaktan ziyade, yerel halkın ön yargıları ve bazen kötü muamelelerinden dolayı, Türkiye'de olduğu gibi, bu toplumsal entegrasyon başarıyla gerçekleştirilemedi. Bu başarısızlık da İç Savaş'ın bir sebebidir. Çünkü II. Dünya Savaşı sırasında özellikle büyük şehirlerde hâlâ perişan durumda olan mübadiller bu yenilgi için kraliyetçileri suçluyorlardı, dolayısıyla EAM'a katıldılar. Fakat özellikle Yunan Makedonyası'nda yerel halkın büyük ölçüde hâlâ Slavofondu ve onlarla yeni gelen mübadiller arasında ki bazıları Türkçe konuşuyordu, zaten bir gerginlik söz konusu. II. Dünya Savaşı sırasında etnik farklılıklar siyasi farklılıklara yol açtı. Diğer taraftan yerel halk EAM'a katılırken, Yunan Makedonyası'ndaki mübadiller kraliyetçi güçlere katıldılar. Bu tür etnik farklılıklar, ideolojik ve siyasi farklılıklara yol açabiliyordu. Bu çok tipik bir örnektir.

Peki, Ulusal Kurtuluş Ordusu (ELAS) ve Ulusal Demokratik Yunan Birliği (EDES) ilk önce Almanlara karşı birlikte direniş gösterirken, daha sonra bu direniş ELAS-EDES çatışmasına dönüşüyor. Bu süreçten bahseder misiniz?

Bu da İç Savaş'ın başlama noktasıyla ilgili. İç Savaş ne 1946'da ne 1944'te başladı. 1944'te ünlü Aralık Olayları yer aldı. Kurtuluşundan birkaç gün sonra ELAS Atina'ya girmeye çalışır ve orada İngilizler siper kurmuşlardı. Kahire'den gelen Yunan hükümeti adına, ELAS'a saldırırlar. Orada çıkan çatışma zaten bilinen bir gerginliğin ilk göstergesiydi. Gerginlik ve şiddet daha önce başlamıştı ELAS ve EDES arasında. Şimdi düşünün, bu insanlar yıllardır savaşıyor ve sonra bir hükümet geliyor "Bütün silahlarınızı vermek zorundasınız, çünkü legal hükümet geri döndü" diyor. Aralık Olayları meşhur Varkiza Antlaşması'yla sonuçlanır. O noktadan sonra solculara karşı inanılmaz bir linç kampanyası başlar ve 1946'da solcular ikinci bir gerilla savaşı başlatır ve dağa çıkarlar. Böylelikle 'resmi olarak' İç Savaş başlar. Fakat İç Savaş'ın 1943'ten itibaren başladığını söyleyebiliriz. EDES ile ELAS arasında, özellikle İtalyanların teslimi ve Almanların bütün Yunanistan'a hâkim olmasıyla gerginlik ortaya çıktı. Çünkü EDES'e katılanlar genellikle kraliyetçiydi. Zaten Metaksas rejimi sırasında komünistlere hiç hoş bakılmıyordu. Bir taraftan Almanlara karşı savaş verirken, öbür taraftan komünistleri yakalamayı unutmuyorlardı. Böylece çatışmalar başladı. Bu konuda çalışan bazı tarihçilere göre savaş 1944'te değil, 1943'te başlamıştır. İngilizler EAM'a güvenmemeye ve bütün paralarını ve silahlarını diğer tarafa vermeye başladılar. Bu gerginlik tırmandı ve sonuçta Aralık Olayları patlak verdi.

Elefteros Venizelos ve Megali İdea haritası.

1967'de dönemin Yunanistan Komünist Partisi siyasi bürosu üyelerinden Zografos'un İç Savaş sonrası yaptığı özeleştiri niteli-

ELAS mensubu bir grup direnişçi.

Ulvi Keser Arşivi.

gindeki yazısına bakarsak, direniş için en doğru olanın belki de İç Savaş'ın birinci aşaması sonrası yapılan seçimlere katılmak olduğunu, ilk etapta silahlı direnişe geçilmeseydi, İç Savaş'ın bir ihtimal önlenebileceğini söylüyor. Söyleşide de Manthoulis şöyle demişti: Fransa'daki De Gaulle hükümetinin yaptığı gibi komünistlerle liberaller birlik olsaydı belki İç Savaş çıkmayacaktı. İç Savaş'ı engelleyebilecek sebepler olarak bakarsak bu konuda siz ne düşünüyorsunuz?

Öncelikle Manthoulis bunları benden daha iyi biliyor ama benim bildiğim kadarıyla EAM yüzde yüz komünist değildi. Liberallerin büyük bir kısmı Kahire'ye kaçmış olabilir, hatta hükümette yer almış olabilir. Fakat asker veya halk arasındaki liberaller EAM'a girdi. O yüzden De Gaulle ve komünistler aynı savaşı vermiş olabilir ama Fransa'da, II. Dünya Savaşı'ndan önce o kadar büyük bir ayrılma olmamıştır. Orada zaten yıllar önce kraliyet bitmiştir ve yıllardır cumhuriyet vardır, herkes bu konuda hemfikir. Bu açıdan iki ülke arasında çok büyük fark var. Yunanistan'da cumhuriyet meselesi çözülmemiştir. Bir tarafta cumhuriyetçiler, öbür tarafta kraliyetçiler, zaten bu başlı başına önemli bir gerginlik kaynağıydı. II. Dünya Savaşı sırasında cumhuriyetçiler, kraliyetçilerle değil, bence komünistlerle yani EAM ile ittifak etmişlerdir. Ayrıca, EAM'ın o sırada siyasi gücünün çok büyük olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla Komünist Parti bu gücü kullanarak bu seçimleri kazanabilirdi. Fakat EAM içerisinde olanlar, ama komünist olmayanlar 1943'ten sonra artık ayrılmaya başladılar ve 1946'da EAM içinde sadece komünistler kaldı. Ayrılanlarsa öncelikle komünist değillerdi ve şimdi Komünist Parti EAM'a tamamen sahip çıkmaya çalışıyordu. 1944 ile 1946 arasında bir fark var: 1946'da Komünist Parti daha kararlıydı ve radikal bir tavır koydu. 1944 yılında, Komünist Parti'nin o dönemki genel sekreteri Zachariadis, ki seçimlere katılma konusunda Zachariadis önemli rol oynamıştır; hâlâ Dachau kampından dönmemişti. İç Savaş'tan sonra yeni bir demokratik sol parti çıktı ortaya. Hatta 50'li yıllarda seçimlerde neredeyse yüzde otuz oy alıyordu. Düşünün, İç Savaş sonrası sol hareketi tamamen yenilen, insanların acılar çektiği bir ülkede yine de demokratik bir parti kuruluyor ve çok güçlü bir destekle parlamentoya giriyor. 1946'da özellikle, Komünist Parti seçimlere katılsaydı büyük ihtimalle iktidarı alabilirdi. Bunu unutmamamız lazım: Yalta Antlaşması'ndan sonra artık Sovyetler Birliği Yunanistan'dan vazgeçmişti. Bu antlaşmada Roosevelt, Stalin ve Churchill haritayı böldüklerinde Yunanistan ve Türkiye komünist etkisinin dışında kalır. Yunanistan yüzde on komünist, yüzde doksan kapitalist olacaktır bu antlaşmayla. Orada o iş bitmiştir. Sovyetler, Yunanistan'a destek vermeyecektir. İngilizler, Amerikalılar komünist bir rejime izin vermezlerdi. Bu malum Truman doktrini. Ancak 1981'de sosyalist bir parti yüzde 48 oyla iktidara gelebildi. Ama artık kimse müdahale edemiyor, çünkü Yunanistan artık Avrupa Birliği'nde ve yerel elitlere göre komünist bir tehdit söz konusu değil. Tabii bu bir süreçti ve Yunanistan, 80'li yıllara kadar Yalta'nın etkisi altında kaldı.

Peki, İç Savaş'ın sonucunu belirleyen sadece Yalta Antlaşması mı? Ülkenin kendi devinimlerinin yarattığı sebepler yok mu?

Yani sadece Yalta dersek çok kaba olur, sanki sebepler sadece dışarıdan gösteriliyormuş gibi olacak ama gerçekten etkisi ortada. Öncesine bakarsak, mesele sadece sağ-sol değil; kraliyet mi, değil mi meselesi. Zaten Yunanistan'da kraliyet resmen 1974'te bitti. Ancak o dönemde cumhuriyetle beraber gerçek demokrasiye geçildi. Maalesef Yunanistan'da kraliyet çok kötü bir rol oynadı. Komünistlere bu kadar destek varken, onlara karşı kraliyet rejimi bütün imkânları kullandı. Öbür tarafta, belli dönmlerde, kraliyete destek verenler sadece sağcılar değildi, liberaller de vardı. Mesela Yorgo Papandreou 1960'lı yıllarda merkez bir parti kurup krala karşı çıkar, ama aynı adam 1944'te, Yunan hükümeti başındayken, İngilizleri davet etmişti ELAS'a karşı. Yani liberallerin büyük bir kısmı o noktada kraliyete destek verdi. Bu kadar söyleyebilirim, çünkü ben bu konuda uzman değilim.

İç Savaş'ı bitiren nedenlerle devam edecek olursak, tek sebep Truman Doktrini olarak gösterilir. Bununla birlikte yine Yunanistan'ın kendi dinamiklerinin yol açtığı sebepler de gösterebilir miyiz?

Bir tarafta yıllardır savaşan, yorulmuş, perişan olmuş ve artık kimseden, Tito'dan bile destek alamayan bir halk var. Diğer taraftan çok kuvvetli bir savaş gücü var. İster istemez, çok asimetrik bir savaş bu. Şiddet olayları solda da, sağda da vardı. Bunları eşitlemek de istemiyorum. Fakat halk içerisinde, bu şiddete karışmak istemeyen ve her iki taraftan yorulmuş insanlar da vardı. Bu iki-üç sene süren İç Savaş mutlaka insanların fikirlerini değiştiriyor. Komünist olup da sonradan vazgeçenler olabilir mi bilmiyorum, belki. Ama genel olarak komünistlerin çok kararlı olduğunu söyleyebiliriz. Onlarla beraber, liberaller ya da o kadar kararlı olmayanlar vardı, onlar da yavaş yavaş desteklerini çektiler. Onların karşısında, kuvvetli bir askeri güç vardı: Yunan askeri, ama bunun arkasında da önce İngilizler, sonra da Amerikalılar durdu. Böyle bir desteği demokratik ordu Sovyetler'den alamadı.

Son olarak, bugünden baktığımızda, Yunan toplumunda İç Savaş nasıl bir algı yaratıyor, özellikle yeni nesillerde? Sağda ve solda üzeri örtülmeye çalışılan bir tarihi sorguluyorlar mı?

Öncelikle 1968'de çok büyük bir ayrılma yaşanıyor: Komünist partisi ikiye ayrılıyor. Bir yanda Stalinist diyebileceğimiz kısım, hâlâ Yunanistan'da var olan ve şu an galiba Avrupa Birliği içerisinde son Stalinist komünist partilerinden olarak bilinen Yunanistan Komünist Partisi, öbür tarafta da 1968'de bütün Avrupa'da benzer bir ayrılma yaşayan İspanya ve İtalya'daki gibi partiler. Oradaki komünist partileri, artık Sovyetler Birliği desteklemiyor. Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin gerçekten inşa edilmemiş olduğunu düşünüyor ve başka bir toplum mümkündür diyerek yola çıkıyorlar. Bu, Yunanistan'da da oldu ve halen bu ayrılma devam ediyor. Bu önemli, çünkü her iki tarafın nasıl baktığı meselesi biraz da İç Savaş'a bakmakla ilgili. Bununla beraber, 1981'de iktidara gelen sosyalist hükümetin algılayışı da etkili. Bu sosyalist hükümet, ilk defa, daha önce terörist olarak bilinen direniş gruplarını parlamentoda resmen meşrulaştırdı. Onlara emekli maaşı bile bağlandı. Bu radikal bir hareketti. Benim neslim bu dönem süresince bu olayları öğrenmeye başladı. Filmler çekildi bu konuyla ilgili, daha sonra 1987'de ilk defa bir konferans oldu İsveç'te. Bizim nesil cuntayı, II. Dünya Savaşı'nı ve sonrasını yaşamamış bir nesil. Bu yeni entelektüel atmosfer, mutlaka bir değişim getirdi. Şüphesiz sosyalist hükümet İç Savaş'ı bir propaganda aracı olarak da kullandı ama aynı zamanda bu yenilgiye uğramış sol nesilleri Yunan toplumuna dahil edebildi. Bunlar üç nesil, ilki İç Savaş'ı yaşayanlar, ikincisi 60'lı yılların nesli, üçüncüsü Albaylar Cuntası nesli. Bu insanlar ideolojik olarak toplumun dışında yaşıyor gibiydiler. Onlar da ideolojik olarak meşruiyet kazandı. Hatta bir noktadan sonra ödüllendirildiler bile. Bugün insanların gurur duyduğu direniş neslinden bahsediyoruz ama resmi ideolojiye göre onlar teröristti. Bu 80'li yıllarda değişti. Çeşitli filmler, konferanslar vs. ile birlikte. Sonra komünizmin çöküşüyle, uzlaşma söylemi çıkıyor ortaya, yani beraberinde eski nefretleri bırakıp, yeni bir dönemi başlatma söylemi. İlk defa bu sosyalist hükümete karşı sağcı parti ve komünist parti işbirliği bile yapıyor. Bu, Yunanistan'ın tarihinde bir ilk. Gerçekten yeni bir dönem başlıyor. Bugüne gelirsek, şöyle bir soru soruyor gençler. "Solsağ ne fark eder? Bizim sorunlarımız başka, bana ne İç Savaş'tan, cuntadan, sosyalist hükümetten. Benim istediğim örneğin Avrupa'da rahat bir yaşam" diyen, bir bakımda apolitik bir gençlik var. İç Savaş'ı bilmiyorlar ve bilmek de istemiyorlar. Çünkü onlar çok eski, sıkıcı ve nefret dolu hikâyeler. Bunları tekrarlamak veya yeniden canlandırmak neden? Bu birinci sebep. İkincisi de, ister Komünist Parti'nin ister sağcı partinin olsun, o olaylarla ilgili söylemler gerçekten sıkıcı, normatif, didaktik ve onlardan bir kâr sağlamaya yönelik gibi görünüyor. Geçen seneki Atina'da çıkan Aralık Olayları sırasında bu gençlerin çoğu ne sosyalistlere, ne de komünistlere destek verdi, apolitik de değillerdi. Partilerin dışında kalan ve kendilerince toplumsal mücadele veren insanlardı. Bu mücadeleyi, örneğin sosyalist ideallere, cuntaya veya İç Savaş'a bağlayabilir miyiz, bilmiyorum. Ama yapsak kötü yaparız diye düşünüyorum, çünkü bu, yeni bir fenomen. Ama benim demek istediğim, bugün Yunanistan'da siyasete yeni bir ilgi var, ama bu, ne İç Savaş'a ne de cuntaya karşı mücadeleye dayanıyor. Gençler tarihsel referanslar yapmak istemiyorlar. Çünkü böyle referans yapanları, partilerin ve entelektüellerin, kendilerini bir araç olarak kullanmaya çalıştıklarını düşünüyorlar. Eğer yirmi yaşındaki bir öğrenciye bu olaylardan bahsedecek olursam, kendi dilimde değil, onların dilinde anlatmalıyım. Yoksa kendi dilimde anlatırsam "bana ne" diyebilirler, "benim bugünkü hayatımla bağlantı kurabilir misin?" diye sorabilirler. Bunu yapmak o kadar kolay değil.

İlk defa şöyle bir soru çıktı ortaya: Bu ülkede halkın iradesi var mı? Eğer halkın iradesinin yansıması hükümet ise, bu hükümet kararlaştırdığı politikaları uygulayamaz mı? Sonuçta uygulayamadı. Kral müdahale etti, başka bir hükümet kuruldu. Venizelos Selanik'e kaçtı ve orda 1916'da devrimci bir hükümet kurdu.

Diktatör İoannis Metaksas 1936-1941 arasında Yunanistan'ı yönetti.

HÜCRE'DEN SARAY'A:

15-18. YÜZYILLARDA OSMANLI KONUTLARI

JULIETTE DUMAS

Bu makale Osmanlı'daki kentsel konutları mimari ortamlarına değil, toplumsal ve tarihsel ortamlarına yerleştirmeyi amaçlamaktadır. Vakfiyelere, yani vakıf kuruluş senetlerine dayanarak, 15. ve 18. yüzyıllar arasındaki Osmanlı kentsel konutlarını toplumsal ve ekonomik dönüşümler bağlamında ele almaktadır.

ÇEVİREN: ESRA ATUK

Hatice Sultan Sarayı, Defterdar Burnu.

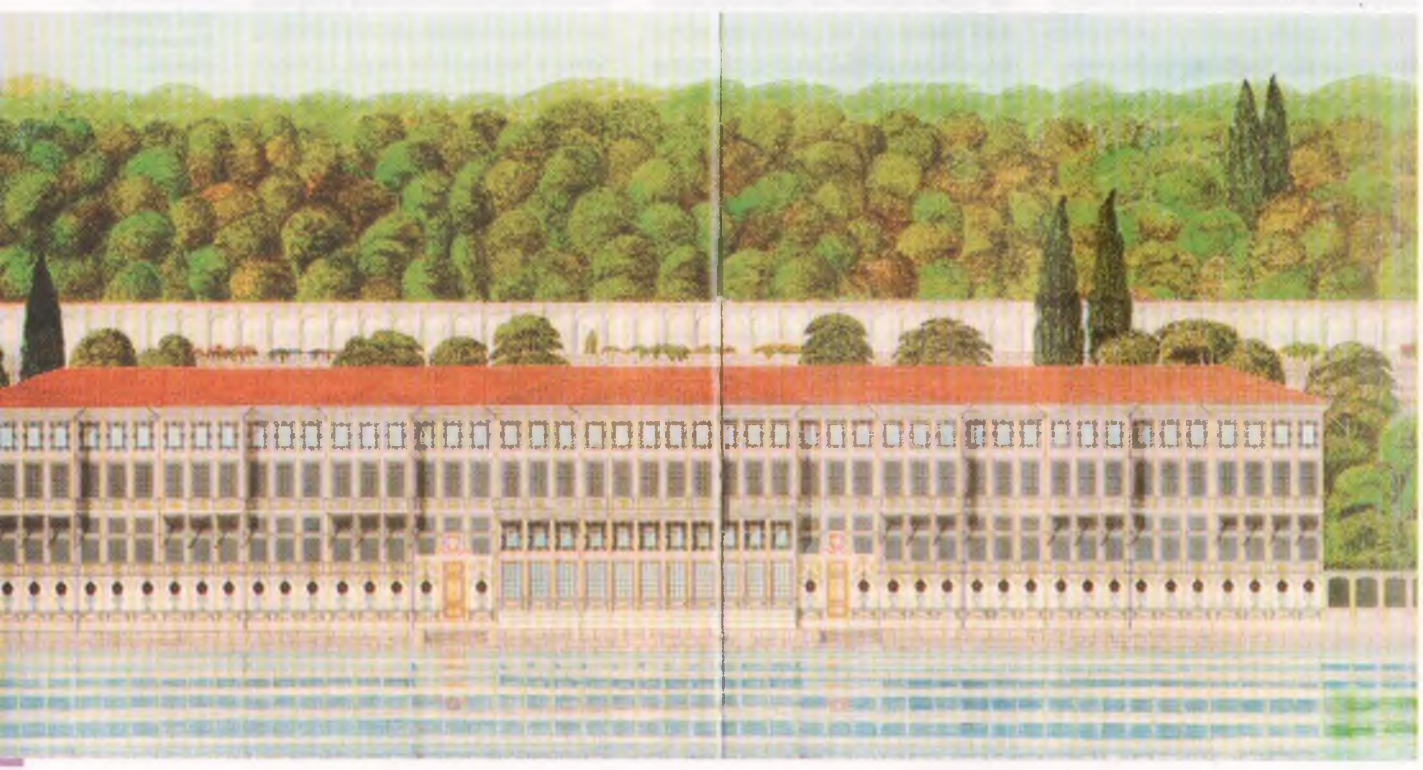
Melling'in gravüründen yararlanılarak çizilmiştir. Çizim: Şebnem Kürşat.

Bu makalede kullanılan tüm görseller Doğan Kuban'ın *Ahşap Saraylar: Kaybolan Kent Hayalleri* başlıklı kitabından alınmıştır.

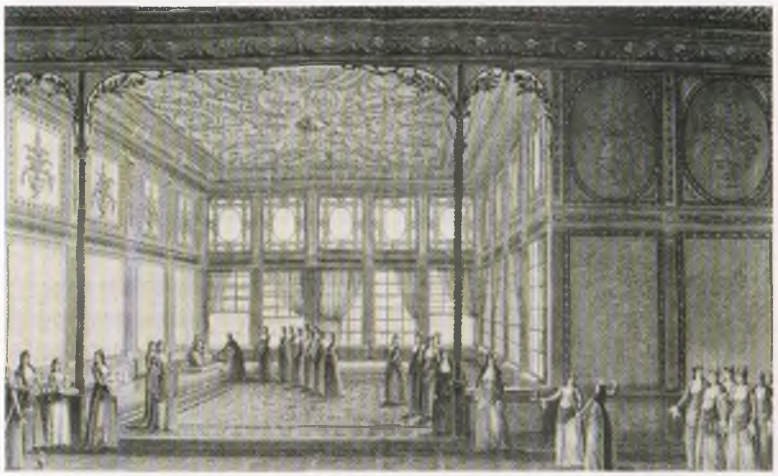
YEM Yayınları, Temmuz 2001 İstanbul.

Geleneksel Osmanlı konutunun ne olduğu sorusuna verilecek en yaygın cevap, hiç kuşkusuz "*konak*" olacaktır. Gerçekten de bu konut türünün yeniden inşa edilen örnekleri Türkiye'nin pek çok kentinde kolaylıkla görülebilir. Oysa büyüğünden küçüğüne, zenginlerinden fakirine birçok konut adının sıralandığı 19. yüzyıl öncesine ait kaynaklarda bu terime hiç rastlanmaz. Acaba *konak* Osmanlı tarihinde yalnızca 19. ve 20. yüzyıllara ait bir olgu muydu? Öyle ise, bundan önceki dönemlere ait konut türleri hangileriydi? *Konak* ününü kısmen günümüze kadar korunmuş olmasına borçlu iken, diğer konut türlerinin yok olmuş olması onları tahayyül etmeyi güçleştirmektedir.

Bu makalenin konusu, 15. ve 18. yüzyıllar arasında Osmanlı kentsel konutlarıdır. Kapsamlı ve benim gözümde son derece değerli, ancak bu amaçla hiç kullanılmamış bir kaynak olan *vakfiye*'lere, yani vakıf kuruluş senetlerine dayanarak, belirtilen döneme ait farklı konut türleri ve bu kaynakların konuya katkısı hakkında kısa bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Öyleyse, önce bu senetlerin nasıl işlediğini hatırlayalım. Sevap ya da hayır işlemek, hatta yakın çevresine iş ya da rant biçiminde gelir sağlamak isteyen herhangi bir kimse kolaylıkla vakıf kurabilirdi. Bunun için yapılan bağışı tatbiki, mali ve dini tüm yönleriyle tanımlayan bir kuruluş senedi –*vakfiye*– hazırlaması yeterliydi. Bizi özellikle bu senetlerin, işletim giderlerini (ve gerekiyorsa inşa bedelini) karşılamak

üzere vakfa ait gösterilen gelirlerin tasvirine ayrılan bölümleri ilgilendiriyor. Farklı uzunluklarda olabilen bu bölümler, doğal olarak özenli ve ayrıntılı biçimde kaleme alınırdı, çünkü dini amaçlarla yapılan bu bağışların iktisadi olarak hayatta kalması burada gösterilen titizliğe bağlıydı. Dolayısıyla vakfın kurucusu vakfa devredilen malın türünü, boyutlarını, yerini ve muhtemelen kiralanma biçimini özenle belirtmeye dikkat ederdi. Konutların önemli bölümünü oluşturduğu "ticari" nitelikteki devirlerin sayısı arttıkça, bu tasvirler de giderek daha ayrıntılı verilmeye başlandı. İşte bu kaynaklarda Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut olan farklı konut türleri tasvir edilir ve bize bu konutların boyutları, kiralanma biçimleri, fiyatları ya da vakıfların yönetimi için gerekli diğer ayrıntılara ilişkin çok değerli bilgiler sağlar.

Hatice Sultan Sarayı, iç perspektif.

Antoine-Ignace Melling.

Dini amaçlı bağışlardan oluşan vakıf senetlerinden küçük kentsel konutlara ilişkin bir tipolojiye ulaşabiliriz: hücre –donanımsız küçük stüdyo; oda– yarı-donanımlı küçük daire; ev– ikamet amaçlı bina. Tüm bu terimler bekârlar ya da çekirdek aileler tarafından kullanılan konutları ifade ediyorlardı.

Bu makale için yararlandığımız kaynaklar, 15. ve 18. yüzyıllar arasında hazırlanmış yüz kadar vakfiyeden oluşmaktadır. Bu makaleyle ilgisi olmayan nedenlerden dolayı, bu belgelerde adı geçen vakıfların tamamı padişah kızları ya da kız torunları tarafından kurulmuş vakıflardır. Söz konusu kişiler cinsiyet ve toplumsal statü bakımından özel, yani toplumun en üst tabakalarından, imparatorluk ailesinden gelen ve önemli ekonomik kaynaklara sahip kadınlardır. Bu makalede incelenecek konutlar ise kentsel alanlarda, büyük çoğunlukla (Galata, Beşiktaş ve Üsküdar da dahil olmak üzere) İstanbul'da ya da (özellikle 15. yüzyıl için) Bursa gibi başka bölgelerde yer almaktadır. Bu kaynaklardan hareketle, iki büyük kategoride toplanabilecek pek çok konut türüne ulaştık: çekirdek aileler için ön görülmüş konutlar ile kalabalık ve geniş bir hane halkı için öngörülmüş konutlar.

1- KALABALIK OLMAYAN ÇEKİRDEK AİLELER İÇİN ÖNGÖRÜLMÜŞ KONUTLAR: *EV, ODA, HÜCRE*

Elimizdeki vakfiyelerde düzenli olarak adı geçen küçük boyutlu konutlar üç farklı biçimde adlandırılmaktadır: *hücre, oda, ev*. Ancak bu terimler gönderme yaptıkları konutların özellikleri ile ilgili kesin bir fikre ulaşmamıza olanak tanımadıkları gibi, yanlış yorumlanırlarsa bizi hataya sürüklemeleri de olasıdır. Dolayısıyla, özelliklerini kesin olarak ayırt edemediğimiz üç farklı terimle karşı karşıyayız. Belgelerimiz bu konuda pek cömert olmasa da, bu terimlerin anlamlarını çıkarmamız için yararlı bazı bilgiler veriyor.

En küçük konut birimi olduğu anlaşılan *hücre*, küçük boyutlu, en temel olanlar dışında ek tesisatı bulunmayan tek göz konuta gönderme yapıyor. Vakfiyelerde bu konut türüne ilişkin fazla bir bilgiye rastlanmıyor. *Hücre*'lerden genellikle iki durumda söz ediliyor: ya vakfın kurucusu geliri vakfa devredilen çok sayıda *hücre*'nin sahibidir,[1] ya da bu kişi dini eğitim amaçlı bir binanın (*mektep, medrese, tekke*) yapımını emretmiş ve bir derslikle buna bağlı belli sayıda *hücre*'nin inşa edileceğini belirtmiştir.[2] Bu son durum, *hücre* kavramını biraz daha iyi algılamamıza yardımcı oluyor, zira din okullarındaki bu *hücre*'lerin neye benzediğini biliyoruz: en fazla 10 m²'lik, yegâne tesisatı bir şömineden ibaret olan tek göz oda. Kuran okullarındaki ve bağımsız başka binalardaki *hücre*'lerin büyük olasılıkla aynı tür yapılar olduğunu kabul edersek, bu ufacık konutlar kime tahsis ediliyordu? Dini amaçlı binalarda eğitimine devam etmesi için verilen ufak bir gelire ek olarak kiracıya bırakılan "öğrenci odaları" olarak kullanılıyorlardı. Oysa elimizdeki vakfiyelerden bu konutların çoğunun değilse bile, önemli bir kısmının bu duruma uymadığı açıkça anlaşılıyor: günümüz ifadesiyle söylemek gerekirse, şahıslara kiralanan küçük "stüdyolar" söz konusu. Bu tür konutların varlığı, aynı zamanda bunlara duyulan ihtiyacı da ortaya çıkarıyor: eğitim hayatlarının sonunda ya da mesleki kariyerlerinin başlangıcında bulunan genç bekâr erkekleri, belki de hayat kadınlarını mı barındırıyor-

lardı? Buradan hareketle, Osmanlı toplumunda, en azından kentsel bölgelerde bekâr genç erkeklerin baba evi dışında bağımsız bir hayatları olduğu sonucuna varabiliriz. Bu gençler, günümüz toplumlarında olduğu gibi, eğitimlerini tamamlayıncaya kadar ya da mesleki hayatlarına başlayıncaya kadar ve mali olanakları el verdiği ya da medeni durumları gerektirdiği için daha düzgün evlere taşınmadan önce küçük stüdyolarda oturuyorlardı.

Oda, vakfiyelerde adı geçen küçük boyutlu konut birimlerinden ikincisidir. Ancak bu, birden çok anlamı olduğu için özellikle belirsiz bir terimdir. Günümüzde daha çok bir evin duvarlarla ayrılmış bölümünü ifade eden *oda*, kaynaklarımızda da bazen bu anlamıyla karşımıza çıksa da, bizi ilgilendiren daha çok "küçük bağımsız konut" anlamıdır. Peki *hücre* ile *oda* arasındaki fark neydi? İlk bakışta pek fark yok gibi görünüyor. Her iki terim de küçük boyutlu bir yaşam alanına gönderme yapıyor. Buna rağmen, *oda* teriminin *hücre*'ye göre biraz daha geniş bir alanı ifade etmek için kullanıldığını kaynaklarımız da doğruluyor. Gerçekten de bazı belgeler ilginç bir şekilde bu *oda*'ların bazen "ocaklı", bazen de "ocaksız" olduklarını belirtiyor. Demek ki bunlar *hücre*'ye oranla yalnızca daha büyük olmakla kalmayıp, aynı zamanda daha da donanımlı konutlardı. Kuşkusuz yine oldukça dar olan bu küçük daireler, bir kişinin, hatta bir çiftin[3] görece konforlu bir yaşam sürmesine olanak tanıyordu. Burada belirleyici olan, *oda*'larda "ocak" bulunabildiğinden söz edilmesidir. *Hücre*'de ise bu türden bir donanıma kesinlikle rastlanmıyordu ki, zaten okudukları din okullarının mutfağından beslenen öğrenciler için böyle bir donanım gereksiz olurdu. İçlerinde ocak da bulunabildiğine göre, *oda* kavramı daha geniş bir yaşam alanına gönderme yapıyor. Geriye de yemeği kimin pişirdiği sorusu kalıyor!

Son olarak, vakıf senetlerinde adı geçen üçüncü küçük konut kategorisine değinelim: *ev*. Bu konuda elimizde yeterince ayrıntı bulunmadığı gibi, *ev* teriminin tanımı da bir sis perdesiyle örtülü. Bu sözcüğü bugünkü modern kullanımıyla değil, daha çok ikamet amaçlı bir bina olarak kabul etmemiz gerektiği ortaya çıkıyor. Kaynaklarda pek çok kez geçen *ev binası* deyiminden de bu anlaşılıyor. Dolayısıyla, *ev* ile kastedilen bazen birçok hücreyi, bazen birçok odayı, bazen de ikisini birden barındıran kolektif bir binaydı.[4] Kaynaklarımızda *ev* sözcüğü, bünyesinde mağazalar da barındıran ticari kullanıma yönelik binaların aksine, yalnızca ikamet amaçlı binaları ifade eden genel bir terim olarak kullanılıyor. Öte yandan, *hücre*'ler ya da *oda*'lar da tek başlarına bağımsız birer konut olarak değil, bir binada toplanmış çoklu gruplar halinde bulunuyorlardı. Sayısı verilmese de pek çok odadan oluştuğu belirtilen *ev* tanımından da bu açıkça anlaşılıyor. Ancak, karma binalar söz konusu olduğunda artık *ev* sözcüğünün kullanılmadığına ve giriş katında mağazalar ile katlarda konut olacak şekilde dağılımın özenle belirtildiğine de dikkat çekelim. Dolayısıyla bağımsız konut kavramını *ev* sözcüğünde değil, birazdan değineceğimiz *menzil* teriminde aramamız gerekir.

Böylece, dini amaçlı bağışlardan oluşan vakıf senetlerinden küçük kentsel konutlara ilişkin bir tipolojiye ulaşabiliriz: *hücre* – donanımsız küçük stüdyo; *oda* – yarı-donanımlı küçük daire; *ev* – ikamet amaçlı bina. Tüm bu terimler bekârlar ya da çekirdek aileler tarafından kullanılan konutları ifade ediyorlardı.

Hatice Sultan Sarayı, gravür.

Antoine-Ignace Melling.

Ancak, 15. ve 16. yüzyıllarda sıkça rastlanan bu tür konutlar, sonraları kaybolmaya yüz tutarak yerlerini neredeyse tümüyle *menzil*'e bırakıyorlar. Bunun nedeni kentsel konutlarda, özellikle de İstanbul'da, daha geniş ve rahat bir yaşam alanı aranması mıydı? Bu değişim kentsel yaşam biçimlerinin dönüşümünden ve artık bekârlığın –pek de bilinmeyen nedenlerden dolayı– hoş karşılanmamasından ya da toplum düzeni için tehlikeli bulunmasından mı kaynaklanıyordu? Yine de, bulunduğumuz noktada ve elimizdeki kaynakların niteliğini de göz önünde bulundurarak, bu tür konutların 17. ve 18. yüzyıllarda gerilemesi konusunda sonuçlara varmaktan kaçınalım.

II - BİLEŞİK HANE HALKI İÇİN KONUTLAR: *MENZİL, YALI, SARAY*

Küçük boyutlu konutları terk edelim ve yalnızca çekirdek aileyi değil, akrabaları, erkekli kadınlı, köle ya da azat-

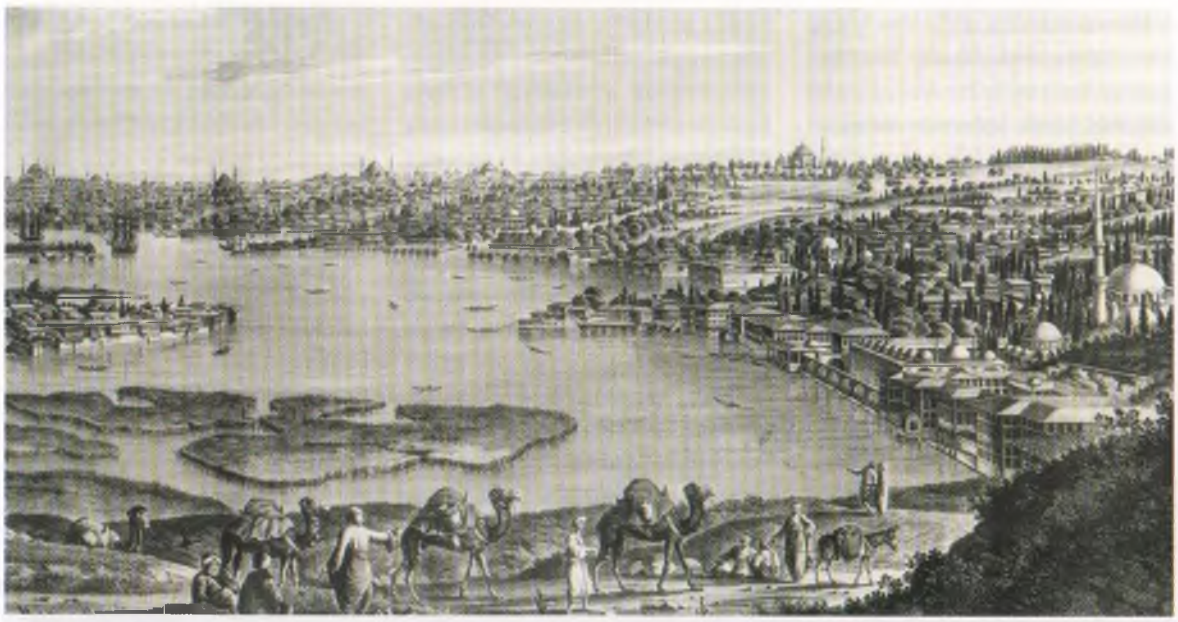
lı hizmetkârları da içine alan bileşik hane halklarının kullandığı konutlara geçelim. Buna bir de buraya kadar gördüğümüz konut türlerinde bulunmayan, ama bu bölümde inceleyeceğimiz konutlarda yaşayanların toplumsal statüsü gereği karşımıza çıkan haremlik ve selamlık ayrımını da eklememiz gerekir: 'asil' ve zengin aileler, üst düzey görevliler, hanedan mensupları... Hal böyle olunca, binaların boyutları büyüyor, müştemilat ve donanımları da artıyordu. Peki, bu konutlar hangileriydi? Kaynaklarımız incelendiğinde karşımıza üç farklı konut türü çıkıyor: *menzil*, *yalı* ve *saray*.

Bu terimlerin tanımlarıyla ilgili bazı bilgiler vererek başlayalım. Büyük olasılıkla *konak*'a en yakın konut türü olan *menzil*, tüm bir hane halkını aynı çatı altında barındırmayı amaçlayan bir bina ya da birbirinden ayrık ama bir bütün oluşturacak şekilde yerleştirilmiş binalar grubuydu. Buna rağmen, bu terim sözlüklerde han karşılığı olarak geçer. Kaynaklarımızda da örneklerine rastlanan bu iki farklı tanıma ileride geri döneceğiz. Bildik *yalı* terimi, saray kavramına oldukça yakındı ve özelliği deniz kenarında yerleşmiş olmasıydı. Son olarak, anlamı gayet açık olan *saray* üst düzey devlet yetkililerinin ve Osmanlı prenseslerinin sarayı ikametgâhlarıydı. Ancak, işler bu kadar da basit değil: vakfiyeler yalıyı açıkça yerinden dolayı özelliği olan bir menzil biçiminde tanımlıyor. Öte yandan, bu ayrım ancak 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkıyor. *Saray* terimi ise 16. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlıyor; 15. yüzyılda kaynaklar Osmanlı prenseslerinin ikametgâhlarını tanımlamak için de *menzil* terimini kullanıyorlar. Dolayısıyla, *menzil* teriminin anlamı ilk anda göründüğünden daha karışık ve büyük boyutlu konutların tümüne birden gönderme yapıyor. Öyle ise, zaman içinde ortaya çıkan bu adlandırma farkının işlevi neydi? Bu fark, özellikle prestijli olan konutları –*yalı* ve *saray*– daha sıradan ve mütevazı olanlardan ayırma arzusuyla ortaya çıkmış olabilir. Böylece, Osmanlı kentsel mimarisinin, durağan olmaktan uzak, giderek artan bir konfor ve lüks arayışına uyum sağladığı ve bu yeni konutlara verilen adların da doğal olarak bu değişimi izlediği düşünülebilir. Gerçekten de, yüksek mevkide birinin ikametgâhı olan *saray* –statü gereği– büyük boyutlar, geniş bir yerleşke vb. gerektiriyordu. Daha sonra ortaya çıkan *yalı* ise, toplumsal statü farkından çok, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı yüksek sosyetesinin zevklerinde ve yaşam biçiminde ortaya çıkan bir dönüşümü yansıtıyordu.

Yüksek mevkide birinin ikametgâhı olan saray –statü gereği– büyük boyutlar, geniş bir yerleşke vb. gerektiriyordu. Daha sonra ortaya çıkan yalı ise, toplumsal statü farkından çok, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı yüksek sosyetesinin zevklerinde ve yaşam biçiminde ortaya çıkan bir dönüşümü yansıtıyordu.

Bunları belirttikten sonra, bu konut türlerinin her birine özgü donanım ve tesisat özelliklerinin ayrıntılarına geçebiliriz. Daha önce de belirttiğimiz gibi *menzil* bu kategoride referans oluşturduğundan, bu konut türünün özellikleriyle başlayalım. Bu konut türünün 15. ve 18. yüzyıllar arasında geçirdiği evrim oldukça çarpıcıdır: kullanışlılık ve donanım bakımından kayda değer bir gelişme yaşamıştır. Birkaç örnek verelim: 1542'de, II. Bayezid'in (Gevherimülûk Sultan ve Dukakinzade Mehmed Paşa'dan olma) torunu Neslişah Sultan konut olarak faydalandığını belirttiği bir *menzil*'i vakıf malına dönüştürür: konutta yalnızca birbirlerinden bir sofa ile ayrılmış iki oda, bir tuvalet, bir bahçe, bir avlu ve bir çardak bulunmaktadır.[5] Bu tasvir hanedandan birine ait bir konut için şaşırtıcı olsa da, sıradan bir *menzil* için mükemmel bir örnektir:[6] birbirinden ayrılmış iki oda (*haremlik–selamlık*); ortak alan (*sofa*); tuvalet(*kenif*); son olarak, kısmen düzenlenmiş bir bahçe. Tasvirde yalnızca mutfağa rastlanmıyor. Bu örnek için, söz konusu *menzil*'in küçük bir kır evine benzediğini söyleyebiliriz.[7] İleriki tarihlerde bu tür konutlardaki düzenlemelerin arttığını ve katlı evlerin ortaya çıktığını görüyoruz. Düzenleme ilkesi haremlik, selamlık ve hizmetkâr bölümlerinin katlara göre ayrılmasına dayanıyordu. Terim kaynaklarımızda hemen hemen hiç geçmese de, üst kattaki odalar haremi oluşturuyordu. Eğer binada üç kat mevcutsa, birincisi –genellikle giriş katı– selamlık olarak ayrılıyor, üçüncü kat ise hizmetkârları ve mutfak, ocak gibi donanımları barındırıyordu. Buna *menzil*'in parçası kabul edilen başka binalar ve müştemilat da eklenebiliyordu: şurada bir köşk, burada bir kayıkhane, bir çeşme, ahırlar vs. Yukarıda değindiğimiz *ev* ile karşılaştırıldığında *menzil*'in farkı esas olarak bu tür çeşme, bahçe ve/veya avlu gibi konforu artırmaya yönelik düzenlemelerde ortaya çıkıyor. Böylece 17. ve 18. yüzyıllarda yaygınlaşacak olan ve görünüşe göre geleneksel Türk konağının da kökeninde bulunan geleneksel *menzil* imgesine ulaşmış oluyoruz.

Ancak, bu tanıma uymayan başka *menzil* türleri de mevcut. Bunlardan bazıları ticari amaçlı kullanılan ve hana benzeyen binalar ki, *menzil*'in sözlük anlamı da bunlardan kalma gibi görünüyor. Bazıları ise küçük bir ticari alan, hatta karma bir bina biçiminde olabiliyor. Bunu mükemmel biçimde resimleyen iki örnek verelim. Birincisi, 16. yüzyıl başlarında Aynişah Sultan'ın vakıf malına dönüştürdüğü Bursa'nın Kuruçeşme Mahallesi'nde bulunan bir *menzil*. Bu mal, on *oda* ve üç *hücre*, ama ayrı

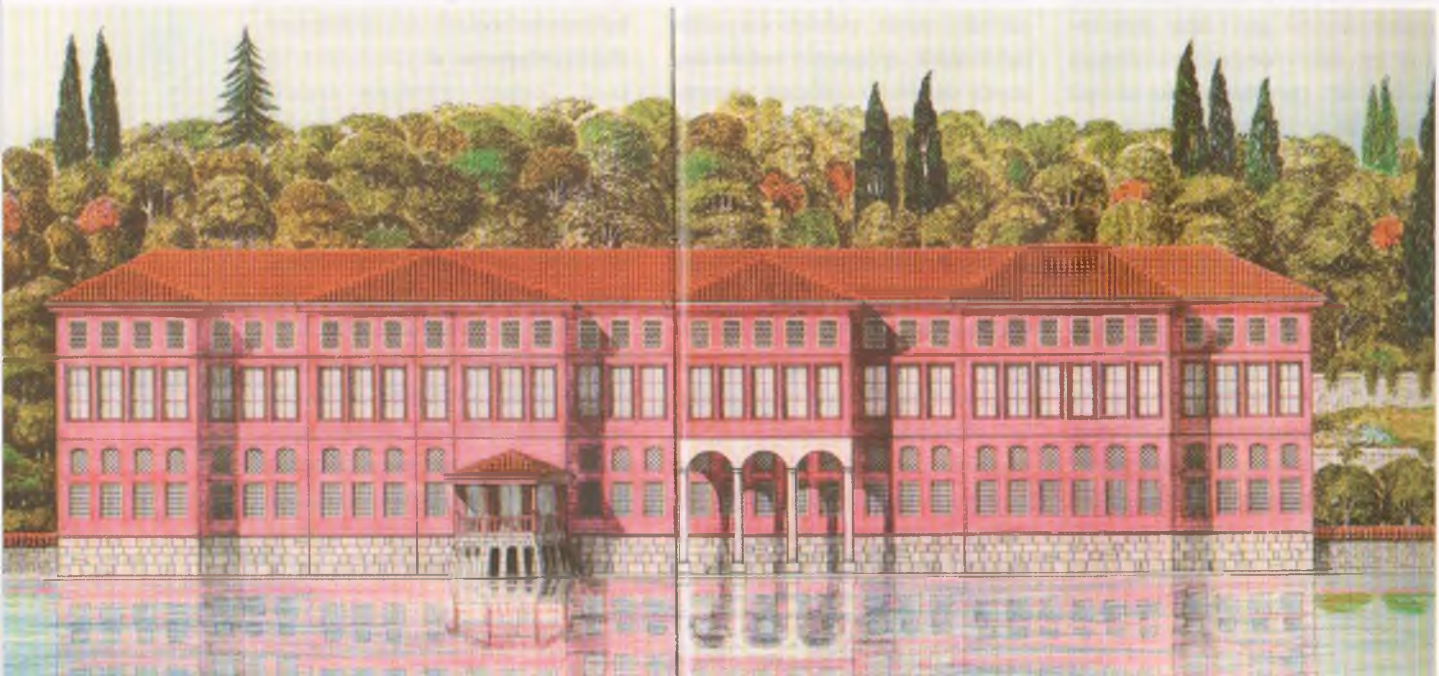

İstanbul'un genel görünümü, sağda Beyhan Sultan Sarayı, solda Karaağaç Sarayı görülmekte, gravür.

Antoine-Ignace Melling.

zamanda iki çeşme, bir sofa, iki tuvalet ile büyük olasılıkla avlu olarak kullanılmak üzere ayrılmış bir alandan oluşuyordu.[8] Burada dikkat çekici olan odaların sayısıdır: 18. yüzyılda görülen en büyük *menzil*'lerde bile toplam oda sayısı beş ya da altı ile sınırlıydı. İkinci örneği ise, 16. yüzyılın ikinci yarısında Şah Sultan tarafından vakıflaştırılan *menzil*'ler arasında buluyoruz:[9] İstanbul'un merkezinde, Sarı Hattat Mahallesi'nde yer alan bu menzil, dört mağazanın üzerinde yer alan yedi *hücre*, ayrı bir dükkân, bir kuyu, dört tane katlı ev, iki ayrı mağaza, bir fırın, bir mahzen, bir hanut ve tuvaletleri bir araya getiren çok sayıda binadan oluşuyordu. Bu tasvir bir aile ikametgâhına uymuyor ve han ile ticarethane arasında bir yere oturuyor.

Biraz da Osmanlı yüksek sosyetesinin özellikle düşkün olduğu ve (17. yüzyıl ortalarından itibaren örneklerine rastlansa da) 18. yüzyılda gelişmeye başlayan kıyı konutlarından, yani *yalı*'lardan söz edelim. Yukarıda bu konut türünün de *menzil* kategorisine dahil olduğunu belirtmiştik; ancak, bunları ayırt etmek için günümüze kadar gelen *yalı* terimi de ikinci bir ad olarak kullanılıyordu. 17. yüzyılın ikinci yarısından önce de su kıyısında bulunduğu halde özel bir ad almayan *menzil*'lerin varlığı, terimin bu dönemden sonra ortaya çıktığını gösteriyor. Özel konumu —en büyük özelliği Boğaz kıyısında yerleşmiş olmasıydı— *yalı*'yı tasvir etmek için yeterli midir? Ne olduğuna biraz daha yakından bakalım. Bu konutların en çarpıcı özelliği boyutlarının büyüklüğü ve sundukları lükstü. Temelde birer *menzil* olmakla birlikte, oda sayısı ve alan bakımından çok daha büyüktüler. Konut binasına ek olarak köşkler, düzenlenmiş bahçeler, çeşmeler, bazen özel hamamlar, kısacası lüks ve konfor sunan her türlü donanımı barındırıyorlardı. Buradan bir sonuca varmamız gerekiyor: Geleneksel *menzil*'in aksine *yalı*, Osmanlı seçkinlerine ait tipik bir "aristokrat" konutuydu. Dolayısıyla bir *yalı*'nın çoğunlukla başka *yalı*'lar ya da *saray*'larla çevrili oluşuna şaşmamak gerekir. II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'ın, Hatice Sultan'ın *saray*'ına komşu olduğunu öğrendiğimiz Üsküdar'daki *yalı*'sı ya da IV. Murad'ın kızı ve Melek Ahmed Paşa'nın eşi Kaya İsmihan Sultan'ın

Beyhan Sultan Sarayı, Eyüp.

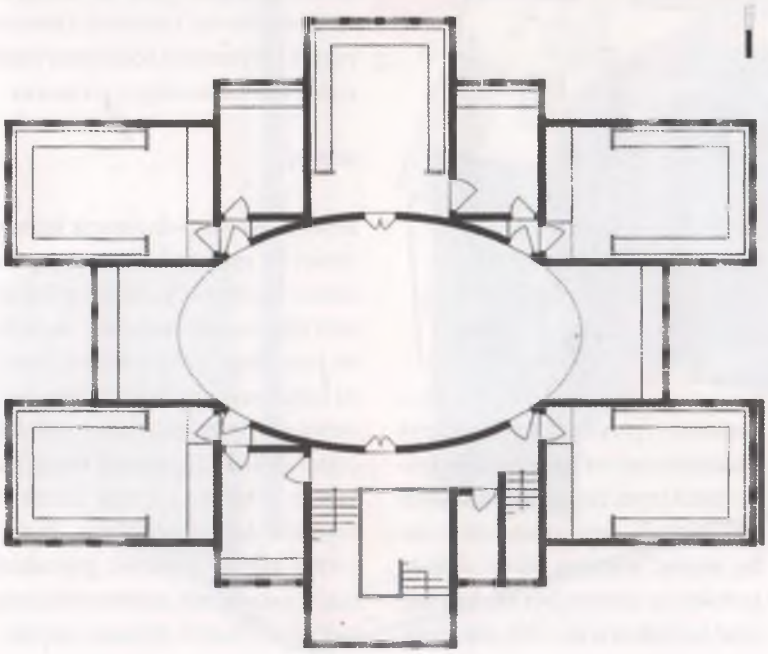
(Melling'in gravüründen yararlanılarak çizilmiştir.)

Eyüp'te, Valide Sultan ve Nikban Sultan *yalı*'larının arasında bulunan *yalı*'sı için de durum böyleydi. Genellikle bahçeler ve hoş vakit geçirmek için tasarlanmış alanlarla çevrili bu konutların sunduğu lükse gelince, bunun da 16. yüzyılda padişah ve Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin çifte girişimiyle başlatılan ve giderek sıkılaşan kadınların toplumdan soyutlanmasına yönelik eylemin bir sonucu olduğu söylenebilir.[10] Kadınlar kapalı kaldıkça konutların konforu artıyordu. Bahçe ve köşkler ile özel hamamların ortaya çıkışı da hiç kuşkusuz bunun en görünür ifadesiydi. Bu savı özetleyelim: Bir kadın ne kadar asil ve saygıdeğer ise, dışarıda o kadar az görünmeliydi. Padişah kızları mahallenin hamamına gidemezlerdi! Buna statülerinin dayattığı gereklilikler de ekleniyordu: Bir padişah kızı seviyesine uygun yaşamalıydı! Monarşik toplumlarda seviye zenginliğin sergilenmesiyle görünür kılındığına göre, bir padişah kızının, örneğin bir tüccarın karısının yaşayabileceği gibi bir evde oturması uygun olmazdı. Bu yüzyıllar boyunca imparatorluğun zenginleşmesi beraberinde zenginliği giderek daha fazla sergileme eğilimini de getirmişti. Bunun aksine, 15. yüzyılda ve 16. yüzyıl başlarında rastlanan şaşırtıcı tevazu örnekleri de, ancak Kanuni Sultan Süleyman döneminde gerçek anlamda açığa çıkacak olan gelişiminin ve zenginliğinin henüz ilk aşamasında olan bir imparatorluğun göstergesiydi.

Esma Sultan Sarayı, Eyüp, gravür.

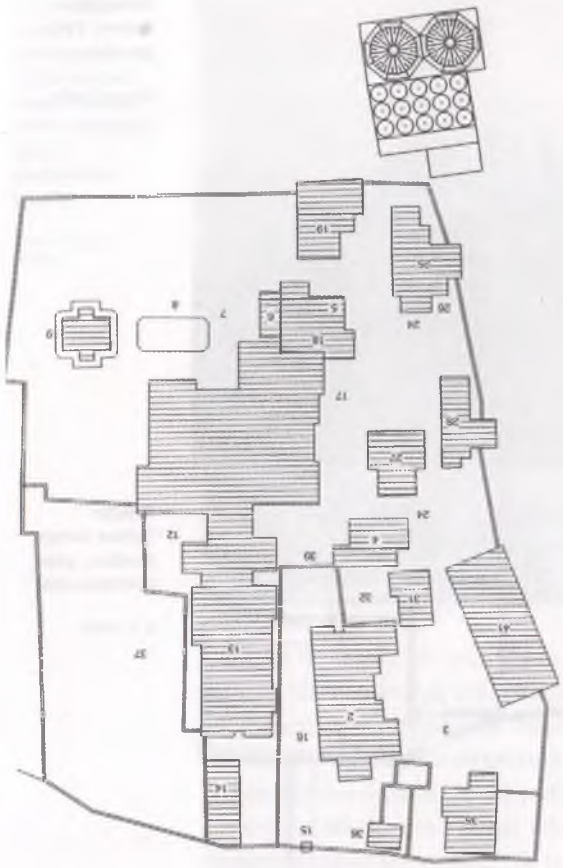
Eugène Flandin.

Rukiye Sultan Sarayı, Kanlıca, plan restitüsyonu.

S. H. Eldem.

Son olarak, kaynaklarımızdaki son Osmanlı konut türünü inceleyelim: *Saray*. Elimizdeki belgelere göre *saray*, kurucusunun (yani padişah kızlarının) ikametgâhı olmaya devam ediyordu. El değiştirebilen ve başkalarına kiralanabilen *menzil*, hatta *yalı*'ların aksine, *saray* yalnızca hanedan mensuplarına ait bir konuttu. Padişah kızlarının oturdukları konutlar için bu adlandırmanın, yukarıda belirttiğimiz toplumsal dönüşümlere de başlangıç teşkil eden 16. yüzyılda ortaya çıktığı görülüyor. Bu dönem boyunca padişah kızlarının giderek daha fazla prestij kazandıklarını ve hanedana mensup olduklarını vurgulamak üzere oturdukları konutları *saray* diye adlandırmalarına izin verildiğini ileri sürebiliriz. Bu, oldukça çekici bir varsayım: Söz konusu dönem gerçekten de hanedanla ilgili tüm ifade biçimlerinde kadın mensupların daha fazla görünürlük kazandığı bir dönemdi. Dolayısıyla, camilere ve diğer imparatorluk binalarına ek olarak *saray*'ların bu dağılımı, imparatorluğun kendisini daha geniş bir mekânsal çeşitlilik içinde ifade etmesini sağlamış olabilir. Ancak, bu varsayımı güçlendirmek için (padişahınkiler hariç) tüm sarayların yalnızca padişah kızlarına ait olduğundan da emin olmak gerekir: Paşalar da kendilerine saray yaptırmıyorlar mıydı? 16. yüzyılda üç padişaha sadrazamlık yapan büyük Sokollu Mehmed Paşa'nın, II. Selim'in kızı olan eşi İsmihan Sultan için Kadırgalimanı'nda bir saray inşa ettirdiği biliniyor. Padişah kızları arasında en güçlü olanlarından I. Süleyman ve Hürrem'in kızı Mihrimah Sultan ile evli olan Sadrazam Rüstem Paşa'nın da pek çok sarayı vardı. Öte yandan, geleneklerden ya da dilde meydana gelen bazı gelişmelerden dolayı, *saray* sözcüğünün uygun olmadığı halde üst düzey bürokratların konutları için de kullanılmış olması olasıdır. Buna kesinlik kazandırabilmek için, paşalarla ilgili kaynakları daha yakından incelememiz gerekir. *Saray*'ın donanımına gelince, boyutları, sunduğu lüks, müştemilat sayısı vb. bakımından yukarıda adı geçen diğer konut türleri ile kıyas kabul etmez. Osmanlı hanedanına mensup kadınlar birincil ikametgâh olarak kullandıkları *saray*'a gündelik yaşamlarında ihtiyaç duyabilecekleri her türlü lüks ve konforu getiriyorlardı. Ancak, bu

Sokollu Sarayı, vaziyet planı. 19. yy başındaki durumuna ait bir restorasyon planı.

S. H. Eldem.

kadınların yüzyıllar içinde giderek kalabalıklaşan bir hane halkı ile çevrili olduklarını da unutmamak gerekir. Padişah sarayından esinlenen bu yapılar, sultanın harem ağaları, *kethüda*'sı, *baltacı*'ları vb. için daireler barındırıyordu.[11] Pek çok büyük bahçe ile çevrili bu yapıların etrafında sarayın ihtiyacını tedarik etmek için dikilen ve fazlası pazarda satılan çok sayıda ağaç bulunurdu. Dolayısıyla *saray* sadece lüks ve konforuyla değil, içinde yaşayan kişinin niteliği ile de diğer konut türlerinden ayrılıyordu.

Böylece, zaman içinde bu kategorideki konutlar arasında da bir ayrım ortaya çıkmış oluyor. *Menzil* teriminin yalnızca "han" anlamı kalırken, *konak*'ın konut için referans terim haline geldiğini, *yalı* ve *saray*'ın ise özerkliklerini kazanarak Osmanlı yüksek sosyetesinin konutlarını ifade etmek için kullanıldığını görüyoruz.

SONUÇ

Belirli bir kaynağa dayanarak kaleme alınan bu makale, bir sentez yapma iddiası taşımıyor; yalnızca bu konudaki düşünceleri beslemeyi ve belki de biraz daha iyi tanınmasına katkıda bulunmayı amaçlıyordu. Konunun derinleştirilmeyi hak eden çok ilgi çekici yönleri bulunduğu kesin: bu hukuki belgelerde *konak* teriminin kaynaklarda yer almaması, bunun yerine hemen hepsinde geleneksel olarak kabul gören anlamının dışında kullanılan *menzil* terimine rastlanması şaşırtıcıydı. Başvurulan kaynak sayısı ve zaman içine yayılmış olmaları da evrimsel bir yaklaşıma olanak tanıyordu. Bu nedenle ele aldığımız kentsel konutları mimari ortamlarına değil, toplumsal ve tarihsel ortamlarına yerleştirmeyi tercih ettik. Bu alıştırma, 16. yüzyıldan itibaren görülen bazı toplumsal –soylu kadınların (*muhaddere*, yani "namuslu kadınlar") kapatılması politikası ve bunun uzantısı olarak evlerde hareme ayrılan bölümlerin genişlemesi– ve ekonomik –Osmanlı toplumunun, özellikle de İstanbul halkının 17. yüzyıldan başlayarak zenginleşmesi ve kentsel konut yapılarının buna bağlı olarak geçirdiği değişiklikler– dönüşümleri kendilerine özgü bağlamlarda ele almamızı sağladı. Ancak yine de cevapsız kalan pek çok soru var ve kaynaklarımız ne yazık ki bu cevapları bulmamıza yetmiyor. Kentsel olmayan ve özellikle payitaht dışında kalan bölgelerdeki konut türleri ve bunların geçirdikleri evrimlerle ilgili daha fazla bilgi edinmek ilginç olurdu. Kaynaklarımız taşrada yer alan bazı *menzil*'lerden *çiftlik* ifadesiyle söz etmiyorlar mı? Yukarıda gördüğümüz tüm diğer terimler gibi değerinden kaybetmiş olan bu terim de daha sistemli bir incelemeyi hak ediyor.

DİPNOTLAR

1 I. Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan ile Sadrazam Rüstem Paşa'nın kızları Ayşe Sultan, (ailesinden kalan) At Meydanı'ndaki sarayının yakınlarında gelirleri vakfa devredilmek üzere bu şekilde otuz beş hücre inşa edilmesini emretmişti (« *bina ettikleri otuzbeş bab ulvi ve süfli hucurât* »). VGMA D 635-2 n82 (1003 / 1594).

2 Buna pek çok örnek verilebilir. Biz burada bir tanesiyle yetinelim: Mihrimah Sultan Üsküdar'da yaptırdığı caminin külliyesinde bulunan diğer binalarla birlikte bir derslik ve on altı hücreden oluşan bir medrese inşa edilmesini emretmişti (« *onaltı hücre i zahiretü'l-binayı ve bir derahâne-i zahiretü'l-i'tinayı* »). VGMA D 635-2 n88 (965 / 1557).

3 Her ikisi de 18. yüzyıla ait iki vakfiye, odaların bekârlara mı, evli çiftlere mi tahsis edileceğini belirtiyor: Kaya İsmihan Sultan ve Melek Ahmed Paşa'nın kızları Fatma Hanım Sultan'ınkinde « sekiz bab bekar odaları » ifadesi bulunuyor, VGMA D 573 n89 (1128 / 1715) ; Sultan II. Mustafa'nın kızı Fatma Sultan'ınkinde ise «sultan odaları dimekle arif altı bab müteehhilin odalarını» ifadesine rastlanıyor, VGMA D 46 n8 34 (1133 / 1720).

4 II. Bayezid zamanında hazırlanmış olan I. Mehmed'in kızı ve II.Bayezid'in büyük büyük teyzesi Selçuk Hatun vakfiyesi, vakfa bırakılan mallar arasında, Bursa'da bulunan ve on altı hücre barındıran bir evden söz eder: «onbeş hücreyi müstemil [...] evin temamı». VGMA D 608-2 n8 333 (888 / 1483).

5 VGMA D 574 n8 35 (949 / 1542).

6 Aynı dönemde, daha düşük seviyeden kişiler için de benzer *menzil* örneklerine rastlanmaktadır.

7 Vakfiyeden edinilen bilgiye göre, bu konut Eyüp'e bağlı Kasım Paşa köyünde bulunuyordu :o dönemde, Eyüp henüz ileride yapılacak düzenlemelerle kavuşacağı ihtişamından çok uzaktı; bazı kısımları hariç, çevresi genellikle köylerden oluşuyordu. Anlaşıldığı kadarıyla, 15. ve 16. yüzyıllarda sultanlar tarafından ikamet etmek için beğenilen bir bölgeydi, tıpkı ileride benzer nedenlerle Ortaköy, Tophane ve Beşiktaş semtlerinin tercih edilmesi gibi. VGMA D 574 n8 35 (949 / 1542) et VGMA D 574 n8 37 (961 / 1553). Vakfiyede söz edilen konut, Neslişah Sultan'ın ölümünden sonra sefalete düşen azledilmiş cariyelerinin yaşaması için ayrılmıştı.

8 VGMA D 609 n8 91 (947 / 1540). Söz konusu olan, II. Bayezid'in oğlu Abdullah'ın kızı Aynişah Sultan'dır.

9 Şah Sultan, I. Selim'in Sadrazam Lütfi Paşa ile evlenip boşanan kızı et Kanuni Sultan Süleyman'ın kız kardeşidir. Vakfiyede tasvir edilen, Davud Paşa, Eyüp et Yenikapı'da bulunan kendisine ait üç küçük bina grubunun giderlerini karşılamak için kurduğu vakıftır. VGMA D 1993 n87 (977 / 1569).

10 Burada Leslie Peirce'in yayınlanacak bir makalesindeki savına gönderme yapıyorum.

11 IV. Murad'ın kızı Kaya İsmihan Sultan'ın daha sonra kızı Fatma Hanım'a kalan sarayı şöyle tasvir ediliyor: «*dahiliyyesinde iki karşulu taş nerdubanlu bahçeye nazır mermer sofalı ve havuzlu ve fıskıyeli ve şahnişli ve kubur camlı iki bab fevkani kebir odaları ve berduban başında billur camlı ve nim sofalı ve şahbişli bir bab fevkani kuşülü odayı ve üç kurnalu kaşili hamam ve camekan ve kiler ve dehlizi ve yanında nim sofalı ve bir billur camlu bir bab fevkani odayı ve dehlizi ve içinde kebir dolabı ve altında kenif ve musluğu ve su hazinesini ve ayn-ı cariyi ve dehliz içinde tahtanı iki bab kebir odaları ve matbahı ve iki tarafından vaki şükufezarlığı ve şahnişli ve nim sofalı ve kenifli kethuda kadın odasının ve kiler ve matbah ve sofası ve nim sofalu tahtani bir bab kızlar ağası odasının ve kurbunda küçük hamam ve iki kenifi ve çameşuyhaneyi ve asmalığı ve eşcar-ı müsmirelü ve şayr-i müsmirelü hadika-yı ve orta kapı kurbunda fevkani baltacılar odasını ve muhavvata-i hariciyyesinde orta sofalu şahnişli ve etrafı kaşili mermer musluklu fevkani bir bab kebir odayı ve kurbunda kahve odasını ve altında hamamlığı ve bir bab tahtanı odayı ve iki kurnalı hamam ve kulhanı bacalı ve sofalı bir bab odayı ve matbah ve kiler ve asmalığı ve eşcar-i müsmire ve şayr-i müsmireli hadika-yı ve bi'r-i mâ ve dolab kuyusunu ve kebir ahuri ve müsennat ile muharrer ma'i cariyi muhtevi ağa ve binası mülk saray* ». VGMA D 623 n8 298 (1138 / 1725) et D 573 n89 (1128 / 1715).

TÜRKİYE SERGİCİLİK VE FUARCILIK TARİHİ

ISBN: 978-975-333-232-3
240 sayfa, 80 TL, MART 2009

Ortak bir çalışmanın ürünü olan bu kitap, Fransa'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nda polis, jandarma ve asayiş üzerine yapılan tarihsel araştırmalar arasında bir diyalog kurmayı hedefliyor. Derlemede yer alan makaleler bu alanda belli bir birikim oluşturmuş Fransa tarihçiliğinden örnekleri Türk okuruna tanıtmanın yanı sıra son yıllarda jandarma ve polisin tarihsel ve toplumsal konumlarını tartışmaya açmış Osmanlı tarihçiliğinin son ürünlerini de bir araya getiriyor.

Makalelerin bir kısmı tarihyazıcılığı üzerine yoğunlaşarak kuramsal bir perspektif oluşturmaya çalışıyor.

Kitapta aynı zamanda somut örneklerden yola çıkarak Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda jandarma ve polis teşkilatının evrimini ve kurumsal pratiklerini inceleyen makaleler de yer alıyor.

Böylece, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal tarihçiliğinin özgün bir alanının Türkiye'deki okura sunulması amaçlanıyor.

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 pbx F (212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

KARİKATÜRÜN SOSYAL VE SİYASAL OLAYLARI ETKİLEME GÜCÜ ÜZERİNE

LEVENT GÖNENÇ VE LEVENT CANTEK

Bu çalışmada iki temel tespit ortaya koyabiliriz: Birincisi, karikatürün sosyal ve siyasal olayları etkileme kapasitesi olduğunu kabul etmemiz gerekir. Ancak karikatürün bu gücü abartılmamalıdır; karikatürün sosyal ve siyasal olaylara etkisi başka düşünsel ve sanatsal araçlardan daha fazla veya daha az değildir. İkinci tespit karikatürün sahip olduğuna inanılan veya varsayılan gücünün kötüye kullanılabileceğidir. Bu makalede üzerinde durduğumuz, "sembolik infaz", "sembolik linç" niteliğindeki karikatürler bu tür bir kötüye kullanımın somut örnekleridir.

Karikatürün başlangıcından bu yana ayırt edici bir özelliği ve işlevi olduğu söylenir. Kimilerine göre, karikatürün temel işlevi güldürmek, eğlendirmektir. Örneğin karikatürü tanımlarken Türkçede sık başvurulan bir kaynak olan çalışmasında Hıfzı Topuz, güldürmekle kıyaslandığında karikatürün diğer işlevlerinin "ikincil nitelikte" olduğunu vurgular.[1] Bu niteleme, çoğunlukla paylaşılmaz; karikatür üzerine çalışan kimi araştırmacılar ve karikatürcüler karikatürün siyasal anlamda "muhalif" işlevinden söz ederler. Özellikle siyasal karikatür söz konusu olduğunda salt güldürmek, eğlendirmek için çizilen karikatürlerden farklı olarak, karikatürün "daha ciddi" bir işlevi olduğu iddia edilir. Turhan Selçuk, eleştirelliğe vurgu yaparak karikatürün "hücum etmek" anlamına geldiğine işaret eder.[2] Randall P. Harrison, siyasal karikatürü iki unsurla tanımlar; "toplumsal protesto" ve "siyasal ikna".[3] Karikatürün toplumsal protesto işlevi, bu sanat dalının eleştirel ve muhalif niteliğiyle ilgilidir. Başlangıcından bu yana karikatür, ticarileşmesi ve popüler eğilimleri dışarıda tutularak, muhalif bir sanat olarak sunulmuş ve kabul edilmiştir. Bu bağlamda, siyasal

Resim 1: Anonim, 1792, Fransız Taşbaskısı.

RARE ANIMALS; OR, THE TRANSFER OF THE ROYAL FAMILY FROM THE TUILERIES TO THE TEMPLE. (Champfleury, 1792.)

karikatür ile demokrasi arasındaki ilişkiye de değinilmiş ve siyasal karikatürün toplumdaki eleştiri geleneğini pekiştirdiği, ifade özgürlüğünün hayata geçirilmesine katkıda bulunduğu söylenmiştir.[4] Öyle ki, Robert Barshay daha da ileri giderek karikatürcüyü, birtakım metafizik-doğaüstü nitelikler atfederek tanımlamıştır. Yazara göre, karikatür post-endüstriyel toplumun, "çılgınlıklarını", "saçmalıklarını" ve "çelişkilerini" sergiler ve eleştirir. Bunu yaparken karikatürcü, imgelerin gücünü kullanarak "şeytan kovma ayini" yapan "modern bir Şaman" gibidir.[5] Özellikle siyasal karikatüre yüklenen bu tür bir işlev, bir "büyük karikatürcü" mitinin yaratılmasına da neden olmuştur. Diana Donald'ın ifade ettiği gibi, 19. yüzyıldan beri karikatürcüler içinde bulundukları toplumlarda ahlaki değerleri etkileme maharetleri nedeniyle "manevi otorite" konumundadırlar. 20. yüzyılda yaratılan "büyük karikatürcü" miti ise, mevcut rejim ve hükümetlere cesurca muhalefet eden karikatürcü prototipi

Fransız Devrimi sürecinde Bertier de Savigny ve kayınpederi Foulon de Doue'un birlikte idamlarının karikatürize edilmeleri, olayın kendisi kadar çarpıcıdır. Foulon'un başı gövdesinden ayrılıp Savigny'nin önüne yuvarlandığında halk çılgınca bağırmaya başlar: "Babanı öp! Babanı öp!" O dönemde yapılan çoğaltma karikatürlerde bu olayın farklı biçimlerde, abartılarak çizildiği görülür.

üzerine inşa edilmiştir.[6] Bu iddialı ve itibarlı konum, karikatürün toplumsal ve siyasal olayları etkileme gücüne sahip olduğu inancına dayanmaktadır. Tartışılması gereken öncelikli olarak bu konum değil, söz konusu inançtır. Karikatür, sosyal ve siyasal olayların oluşumuna ve gelişimine gerçekten katkıda bulunabilir mi? Randall P. Harrison'ın siyasal karikatürü tanımlamak için kullandığı ikinci unsura atıf yaparak ifade edecek olursak, acaba karikatür "siyasal ikna" kabiliyetine sahip midir? Eğer karikatürcüler sosyal ve siyasal olayları etkileme kapasitesine sahiplerse, bu güçlerini hangi şartlarda ve nasıl kullanmaktadırlar?

SİYASET CANGILINDA BÜYÜCÜ: VEHİMLER VE GERÇEKLER

Bu konuda çalışan araştırmacılar arasında, karikatürün sosyal ve siyasal olayları etkileme gücü olup olmadığı hakkında bir fikir birliği yoktur. Kimilerine göre, karikatür kamuoyunun fikrini hem "yansıtır" (*opinion-reflecting*) hem "şekillendirir" (*opinion-molding*).[7] Bir başka ifadeyle, karikatür sadece topluma hâkim olan inanç, değer ve yönelimleri yansıtmakla kalmaz, bu unsurların oluşumuna ve sürdürülmesine de katkıda bulunur. Karikatürün "yansıtıcı" ve "şekillendirici" işlevi arasında bir ayrım yapanlar da vardır ve bu iki işlevden birine ağırlık vererek açıklamalarını temellendirirler. Örneğin, Fransız Devrimi bağlamında karikatürün sosyal ve siyasal olaylara etkisini inceleyen çalışmalara ilişkin bir makalede, bu iki farklı bakış açısı değerlendirilir. Bir bakış açısına göre, karikatür olaylardan sonra gelir; yani olaylar olduktan sonra karikatür gelişmeleri izler, aktarır ve yorumlar. Ağırlıklı olarak savunulan ikinci bakış açısına göre ise, karikatür olaylara seyirci kalmaz; aksine onları etkileyen, hazırlayan, yönünü belirleyen önemli unsurlardan biridir.[8]

Her iki bakış açısını da destekleyen somut örnekler bulunduğuna işaret

Resim 2:
Selim, Musavver Muhit, 28.05.1909, S. 30, s. 8.

Karikatürün Altyazısı: Uyku ve Düş.

Resim 3: Cemil Cem, Kalem, 16.04.1909, S. 34, s. 15. Karikatürün Altyazısı: —Bak, ne istiyorlarsa verelim! Genel af mı, bir-iki sadrazam mı, senin başın mı?; — ..... ; —Söylesene a, dilin mi tutuldu; yoksa beni mi...; — .... (Kendi kendine) Ha şunu bileydin.

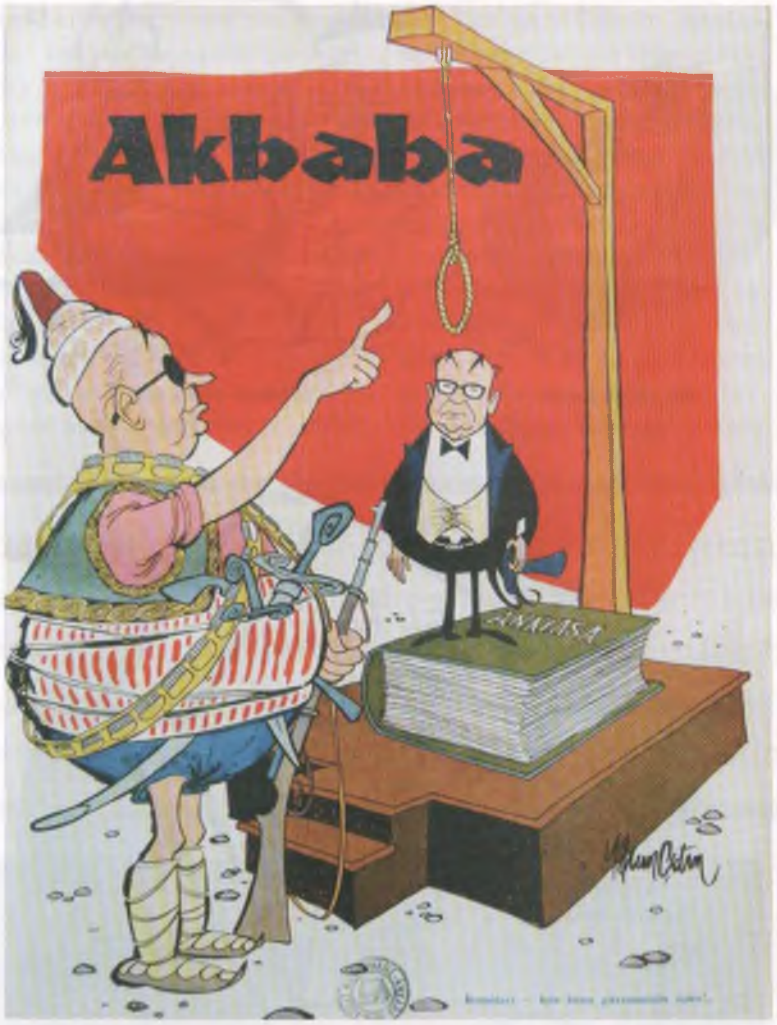
etmemiz gerekiyor. Bu konudaki çarpıcı bir örnek, Amerikalı karikatürcü Thomas Nast ile ilgilidir. 1870'lerde New York şehri, yerel yönetici William Marcy Tweed'in başında bulunduğu bir "çete" tarafından kontrol edilmektedir. Siyasal yozlaşmanın tipik bir örneği olan "Tweed Çetesi" New York şehrini ve zenginliklerini, deyim yerindeyse, yağmalamaktadır. Dönemin önde gelen gazete ve dergileri, Tweed ve arkadaşlarına karşı savaş açar. Bu süreçte, çete üyeleri, haklarında çıkan yazılardan çok, çizilen karikatürlerden rahatsız olmaktadır. Anlatılanlara göre Tweed, "Bir son verin şu lanet olası resimlere!" der; "gazetelerin yazdıkları umurumda bile değil, çünkü benim seçmenlerim okuma-yazma bilmez ama kahretsin, bu resimleri görebilirler." Tweed'in hikâyesi burada bitmez. Bir süre sonra gazetecilerin bazı belgeleri ele geçirip yayımlamasının ardından Tweed yargılanır ve hüküm giyer. İspanya'ya kaçan Tweed, orada bir İspanyol gemisinde çalışmaya başlar. Tweed'in öfkeyle yakındığı Nast'in karikatürleri burada da peşini bırakmaz ve Nast'in karikatürlerinden Tweed'i tanıyanlar onu ihbar edip yakalanmasını sağlarlar.[9] Kuşkusuz, karikatür her zaman sosyal ve siyasal olaylar üzerinde bu denli doğrudan ve çarpıcı bir etki yaratmaz, ancak literatürde değinilen diğer örnekler de, karikatürün olayların gelişiminde, çoğu zaman sınırlı da olsa bir etki yarattığı savını doğrulamaktadır. Örneğin, Martin Luther King'in reformcu fikirlerini ilan etmesi sürecinde o dönemde giderek yaygınlaşan Alman çoğaltma (*print*) karikatürlerinin katkısı olduğu söylenir.[10] Bunun dışında otoriter ve totaliter rejimlerin aşınmasında ve yıkılmasında muhalif karikatürlerin önemli bir rol oynadığı öteden beri dile getirilmektedir. Karikatür tarihçilerinin bu etkileri kimi örnekler üzerinden giderek romantize ettikleri kolaylıkla tahmin edilebilir veya özcülük yaparak karikatür dışı sosyo-ekonomik etkenleri göz ardı ettikleri de iddia edilebilir; ancak, sinema ve televizyonla birlikte değişen görsel kültürün öncesinde karikatürün önemli (tehdit edici) bir iletişim aracı olduğu bir gerçektir.

Karikatürün sosyal ve siyasal olayları etkileme kapasitesine sahip olduğuna dair inancın, siyasetçilerin (olumlu veya olumsuz anlamda) karikatüre verdikleri önemin etkisiyle pekiştiğine de işaret etmemiz gerekir. Örneğin Churchill, karikatürcülerin "büyük bir güce" sahip olduklarını ve kamuoyunu yönlendirebildiklerini söyler.[11] Bu sözler, basınla veya geniş anlamıyla eleştiri kurumuyla ilişkilerini iyi tutmak isteyen bir siyasetçinin pragmatizmi olarak okunabilir. Gerekçesi her ne olursa olsun, karikatürcüler ile siyasetçiler arasında yakın bir ilişki vardır. Karikatürcülerin *sine qua non*'u siyasetçilerdir; *ateş yanarsa duman tüter.* Kenneth Baker, *Daily Express*'in II. Dünya Savaşı sonrası popüler karikatürcüsü Michael Cummings'in, "Bir duvar için tuğla ne ise, bir karikatürcü için de siyasetçi odur" dediğini aktarır. Aynı şekilde, siyasetçiler de karikatürcülere ihtiyaç duyar. Siyasetçiler, karikatürcülerin yarattığı görsellik sayesinde tanınırlar. Özellikle kitle iletişim araçlarının gelişmediği zamanlarda siyasetçi karikatürleri önemli bir tanıtım işlevini yerine getirir. Bunun da ötesinde, bir siyasetçinin karikatürünün çizilmesi onun önemsendiğini gösterir.[12]

Tarihi örnekler incelendiğinde, karikatürcü ile siyasetçi arasındaki mevcut ilişki, bir "aşk-nefret" ilişkisine benzetilebilir. Siyasetçileri, karikatürcülerin sergi açılışlarında konuşurken, birlikte fotoğraf çektirirken ya da çalışmaları hakkında yorumlar yaparken görebiliriz. Diğer yanda, karikatürcünün eleştiri dozunu artırması durumunda, bu ilişki bozulur, sempati azalır ve siyasetçi "bir şekilde" karikatürcüyü susturmanın yollarını arar. Bu bağlamda, taltiften tekdire, iknadan ihtar ve cezaya varan çeşitli yollarla karikatürcülerin etkisizleştirilmeye çalışıldığı örneklere rastlanmaktadır. Örneğin, 19. yüzyılda, muhalif İngiliz karikatürcüleri John Tenniel ve Francis Carruthers Gould, şövalye ilan edilmiştir.[13] 1908 sonrasının önemli karikatürcüsü Cem'in Cumhuriyet döneminde çizmesinin istenmediği bizzat Mustafa Kemal [Atatürk] tarafından kendisine

söylendiği, karşılığında İstanbul Belediye Meclisi üyeliğine atandığı iddia edilmektedir.[14] Her karikatüristin nezaketle tenzil edildiğini söylemek mümkün değildir; pek çok mizah üreticisi mahkûmiyetler yaşamış, hatta

I. Dünya Savaşı sırasında Almanya karşıtı karikatürler çizen Hollandalı karikatürcü Louis Raemaekers'in kafasına ödül konmuştur.[15] Sıraladığımız örnekler bağlamında şu noktanın altını bir kez daha çizmemiz gerekir: Siyasetçilerin karikatürcülerin üzerine gitmeleri, onlarla uğraşmaları, hatta susturmaya çalışmaları yukarıda andığımız "büyük karikatürcü" mitinin "gerçekmiş gibi" algılanmasında önemli bir rol oynamıştır. Daha da önemlisi, karikatürcü ile iktidar arasındaki çatışma, karikatürcülerin de kendilerine, yine yukarıda değindiğimiz, "imgelerin sihirli gücü"nü vehmetmelerine neden olmuş ve karikatürcüler kalemleriyle dünyayı değiştirebileceklerine içtenlikle inanmışlardır. Hatta daha da ileri giderek fırçalarıyla adalet dağıtmaya, ceza vermeye ve bu cezaları infaz etmeye yönelmişlerdir. Bu durumu anlatmak

Resim 4: Yalçın Çetin, Akbaba, 11.8.1960.

Akbaba yeni partiyi linççi bir dille karşılar: "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası...! Bu öyle bir isim ki her kelimesinin altında gizlenmiş birer çehre var. Terakkisinin altında Canbolat Bey'in İttihatçı yüzü sırıtıyor..., cumhuriyetinin altından Rafet Paşa'nın şeytani gözleri parıldıyor, fırkasının altından ise Cavid Bey'in koca kafası, Cahid Bey'in tüysüz çehresi ve Kara Kemal Bey'in yağlı zülüfleri sarkıyor!"

için "sembolik infaz" veya "sembolik linç" kavramını kullanacağız.

SEMBOLİK LİNÇ

"Sembolik infaz" (*executio in effigie*) ortaçağda karşımıza çıkan bir uygulamadır. Aydınlanma çağına kadar süren bu uygulamaya göre, yakalanamayan suçluların portreleri bu suçluların yerine infaz edilmiştir.[16] Günümüzde benzer bir niteleme, medyanın kışkırtıcı gücünü anlatmak için kullanılmaktadır. Örneğin Pierre Bourdieu, sansasyonel haber ve dolayısıyla piyasa başarısı arayışının, medyada anlatılan insan hikâyelerini farklılaştırdığına, okuru etkileyecek hikâyeler seçildiğine ve kimi durumlarda bu hikâyelerin "sembolik linç" olarak nitelendirilebilecek duygusal (medya söz konusu olduğu için kitlesel) tepkilere neden olduğuna işaret etmektedir.[17] Sadece haberlerde değil, örneğin reklamlarda da bu tür "sembolik linç" örneklerine rastlanmakta, medya dışlayıcılığın, ayrımcılığın hatta ırkçılığın aracı haline gelebilmektedir.[18] Sembolik linç kavramı karikatür için de kullanılabilir. İlk olarak Fransız Devrimi bağlamında vereceğimiz örnekler karikatürcülerin kâğıt üzerinde nasıl infaz yaptıkları hakkında fikir verebilir. Fransa'da devrimin hemen sonrasında çizilen karikatürler incelendiğinde, genel olarak karikatürcülerin devrimi ve devrimcileri alkışladıkları görülür, ancak özellikle aristokratlar ve rahipler, sindirim sistemiyle, dışkıyla, kusmukla ilişkilendirildikleri, tasvir edildikleri bir dizi karikatüre konu olurlar. Bu kesimlerin "pislik" olarak gösterilmesi, kamuoyunun zihninde bunların temizlenmesi gerektiği kanaatinin pekişmesine katkıda bulunur.[19] Aristokratlar ve rahipler aleyhine çizilen

Resim 5:
Yalçın Çetin,
Akbaba,
18.8.1960.

Bir çocuk büyür

Babası kadar olur

Ondan sonra efendim... ölür.
(Oktay Rıfat)

Resim 6:
Ferruh Doğan,
Tef, 22 Haziran
1960, S. 1, s. 3.

başka karikatürler ise, en hafif deyimle, "acımasız"dır. Özellikle idam sehpaları, elden ele dolaşan karikatürlerde sık işlenen temalardan biridir. Bu karikatürler bir yandan devrimin kazanımlarını kutsamak, diğer yandan feodal düzenin kalıntılarına gözdağı vermek için kullanılmaktadır. Dönemin yöneticilerinden Bertier de Savigny ve kayınpederi Foulon de Doue'un birlikte idamı bu konuda çarpıcı bir örnek olarak verilebilir. Foulon'un başı gövdesinden ayrılıp Savigny'nin önüne yuvarlandığında halk çılgınca bağırmaya başlar: "*Babanı öp! Babanı öp!*" O dönemde yapılan çoğaltma karikatürlerde bu olayın farklı biçimlerde, abartılarak çizildiği görülür.[20] Böylelikle, aristokratlar ve rahipler, devrim onları infaz etmeden önce veya eşzamanlı olarak karikatürcüler tarafından kâğıt üzerinde infaz edilir. Krala gelince; başlangıçta devrim, krala karşı olmadığı için, Kral XIV. Louis aleyhine çok fazla karikatür çizilmez; ya da daha doğru bir ifadeyle, kral aleyhine, aristokratlar ve rahipler için çizilen karikatürler kadar sert karikatürler çizilmez. Ancak kral ailesiyle birlikte Varennes'e kaçmaya teşebbüs edince ve daha da önemlisi, devrimcilerin isteklerine karşı koymaya başlayınca, devrimcilerin ve dolayısıyla onları destekleyen karikatürcülerin hedefi haline gelir. Kraliyet ailesinin kaçarken yakalanıp tutsak edilmesini tasvir eden bir karikatürde kral ve ailesi çeşitli hayvanlar biçiminde çizilir. Karikatürde yer alan devrimci figürü ise elinde kırbaçla bu hayvanlardan oluşan sürüyü güderken resmedilir [Resim 1].[21] Belki bu karikatürler kralı doğrudan, yukarıda kullandığımız anlamıyla, sembolik olarak infaz etmemiştir ama onun gerçekte infazını tahayyül edilebilir kılan "kutsallığını parçalama" (*desacralization*) sürecinin vazgeçilmez bir unsuru olmuştur.[22]

Benzer yorumlar, kendi tarihimizden bir örnek için de yapılabilir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bir mizah patlaması yaşanır.[23] Bu dönemde sadece mizah dergilerinde değil, elden ele dolaşan ilan ve kartlarda da oldukça sert karikatürler çizilir. II. Meşrutiyet karikatürleri incelendiğinde, Fransız Devrimi karikatürlerinde olduğu gibi, sembolik infaz niteliğindeki karikatürlerin padişah için değil, esas olarak yakın çevresi ve has adamları için çizildiği söylenebilir. Örneğin, el ilanlarında Mısır'a kaçan padişahın Mâbeyn ikinci kâtibi Arap İzzet Paşa yakalanıp öldürülürken resmedilir.[24] II. Abdülhamid'in II. Meşrutiyet sonrası çizilen karikatürleri, yine Fransız Devrimi'nde olduğu gibi, "sembolik linç"ten ziyade "kutsallığın parçalanması" niteliğindedir. Bu karikatürlerde Abülhamid, korkak, beceriksiz, düşkün ve çaresiz gösterilir. Hatta "Musavver Muhit" dergisinde yayımlanan Selim imzalı, "Uyku ve Düş" altyazılı bir karikatürde, Abdülhamid üzerinde belli belirsiz bir darağacı silueti bulunan yatağında uyuyan yorgun bir ihtiyar olarak karşımıza çıkar [Resim 2].[25] Cem, saray önünde toplanan halkın kendi canını istediğinin farkına varan Abdülhamid'i o gün için tedhiş edici

bir psikolojiyle ve cüretle çizer: "Bak ne istiyorlarsa verelim! Genel af mı, bir iki sadrazam mı, senin başın mı? (...) yoksa beni mi?" [Resim 3].[26]

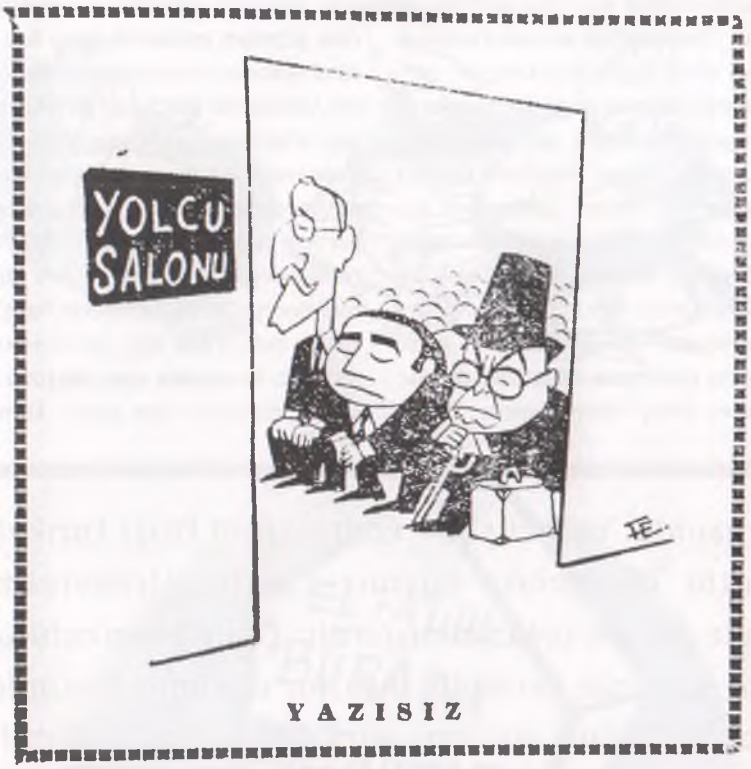
Linç, basit bir ifadeyle adil bir yargılama olmadan, mutlak olarak ölümle sonuçlandırılan bir cezalandırmadır; "yargısız infaz" biçiminde nitelendirilmesi bu nedenledir. Sembolik linç, medya dolayımıyla fiziksel linçin hazırlayıcılığını da yapmaktadır. Asıl önemlisi, hedef alınan birey ya da azınlıkların öldürülmesi, ceza gerektirmeyen fiiller olarak gösterilmektedir. Mesele, konuşulmayacak ya da mahkemede uzatılmayacak kadar yalındır. Karikatürist, bu sembolik linç dilini üretmeye başladığı andan itibaren kamusal sahnede kendisini kitle sanatının bir temsilcisi, bir klişe üreticisi olarak bulur. Yukarıda değinilen olumlu anlamlar içerebilecek "manevi otorite" olarak karikatürcünün yerini taraf olmuş, entelektüel vasıflarını yitirmiş bir profesyonel almıştır. Elbette geçmişte "manevi otorite" olacak kadar ideal bir dönem ve durum olmuşsa eğer...Modern toplumlar milli kimliklerinin inşasında kanonik anlatıları kullanırlar. Mizahçılar ve özel olarak karikatürcüler de bu oluşuma katkı veren üreticilerdendir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından vereceğimiz örneklerde karikatürist ve mizahçıların bu kanonik anlatımı idealize ettiklerini, meşru muhalefet ve eleştirileri ise tahkir ve tezyifle karşılayarak "sembolik linç" ve "infaz" yaptıkları görülebilir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kurulduktan üç gün sonra, yani parti kendini daha tanıtamamışken *Akbaba* linççi bir dille partiyi karşılar: *"Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası!... Bu öyle bir isim ki her kelimesinin altında gizlenmiş birer çehre var. Terakkisinin altında Canbolat Bey'in İttihatçı yüzü sırıtıyor, perverinin altında birkaç perverdenin hayali görünüyor, cumhuriyetinin altından Rafet Paşa'nın şeytani gözleri parıldıyor, fırkasının altından ise Cavid Bey'in koca kafası, Cahid Bey'in tüysüz çehresi ve Kara Kemal Bey'in yağlı zülüfleri sarkıyor!".*[27] Partinin lideri ve önde gelen isimlerinin Milli Mücadele'de görev almış önemli isimler, bizzat Reis Paşa'nın arkadaşları olmaları dahi geçmişin tekinsiz İttihatçı figürünün hatırlatılmasını engellememiştir. *Akbaba*'nın linççi dili, gerçekliğe dair abartılmış ya da çarpık bilgiyi ifade etmekte ve bunu gerçeklik iddiasıyla yapmaktadır. Bir başka sayıda partinin adının halk arasında söylenemeyeceğini iddia ederek yeni bir isim önerir: *"Reisi Karabekir Paşa, kâtibi Kara Vasıf Bey, yardımcısı da Kara Kemal Bey olan bu fırkaya, en münasip isim şudur: Kara*

İlginç olan, 27 Mayıs sonrasında "düşmüş" DP kadrolarına karşı karikatürcülerin takındıkları "acımasız", hatta "düşmanca" tavırdır. Çizerler, Menderes ve arkadaşlarını kâğıt üzerinde çoktan infaz etmişlerdir. Çizilen karikatürler, "intikam" duygusu ile kâğıt üzerinde sembolik infazlar olmanın ötesinde, karikatürün sosyal ve siyasal olayları etkileme gücünün kötüye kullanılmasıdır.

***Diktatörler Karikatür Albümü*, No. 1, Sahipleri: Orhan Ural ve Fazıl Ünverdi, Tarihsiz.**

Resim 7:
Ferruh Doğan,
Tef, 14 Eylül
1960, S. 13, s. 12.

"Hamidiye Kahramanı" dediği bilinmektedir. Muhalefete geçmiş olmaları haklarındaki değerlendirmeyi tersyüz etmiştir.

İDAM SEHPALARI

Sembolik linç kavramını biraz daha somutlaştırmak üzere zamansal bir sıçrama yaparak 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sonrasında çizilen karikatürlerden örnekler vereceğiz. Özellikle Demokrat Parti'yi (DP) tasfiye etmeye yönelik bu müdahale sonrasında demokrasi kesintiye uğrayacak ve DP'nin lider kadrosu idam edilecektir. Bu süreçte çizilen karikatürler koşulsuz 27 Mayıs müdahalesini destekler niteliktedir. Aslında karikatürcülerin bu tavrı şaşırtıcı değildir; çünkü 27 Mayıs'a giden yolda, özellikle 1959 sonrasında yoğun olarak neredeyse tüm karikatürcüler

Tan Oral: (...) 60'tan sonra bu karikatürcü kuşağı (...) 60'tan önce çizdikleri, o iktidarı sarsan çizgilerini bu kez düşene vurarak aynen devam ettirdiler ve birdenbire bütün etkileri sıfırlandı. Artık kimse onları sevmiyordu. Artık gazetelerde yerleri yoktu. (...) 'İşte gazete patronları kendi aleyhlerine olduğunu görerek hepimizi işten attılar' derlerdi. Öyle değildi.

Fırka! Bu isim yeni fırkaya ezher-i cihet muvafıktır. Bir kere, dünyada kaç kişi vardır ki fikirlerini şu üç karalar kadar aynı çatı altında birbirine yaklaştırabilsin? Eminim ki, fırkanın programı bile bu kadar yeknesak değildir!".[28] *Akbaba*, partinin asıl yüzünü ortaya çıkardığını, üzerindeki ideolojik örtüyü kaldırdığını iddia etmektedir. Yarattığı illüzyonun gerçek olduğunu varsayarken partiyi "tekinsiz, dizginsiz, entrikacı" İttihat ve Terakki ile özdeşleştirmektedir. Buna göre ülkenin sonu bellidir: "*Evvela, alelusul bir 31 Mart olur ve softalar hep bir ağızdan: Şeriat isterük! diye bağrışırlar. Arkadan idare-i örfiye ile sansür –güya bunları tedib etmek için– el ele gelir. Şehrin göbeğine darağacı kurar!*".[29] Sembolik linçin gücü daha çok buradadır: Çarpıtılmış, küçültülen, tahrif edilen kurgu (*fiction*), olgu (*fact*) haline dönüşmektedir. İmge üzerinde otorite kuran üretici (burada karikatürcü), sahte bir gerçeklik evreni yaratarak, gerçeğin yerine ikame edilmiş bir suret (yön veren ve yönlendiren görsellik/anlamlar) sunmaktadır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Şeyh Sait İsyanı bahane edilerek kapatıldığında, ileri gelenleri tutuklanıp, İstiklal Mahkemeleri'nde yargılandığında söz konusu linççi dil eksilmemiş, biçim değiştirmiştir. Yıldırıcı, endişeli ama kara çalan dil gitmiş, tahkir eden daha alaycı bir başka dil gelmiştir. İdam cezaları affedilen ama siyasetten uzaklaştırılan paşalardan Kazım Karabekir, ispiritizma tecrübeleri yapan, bestelerle uğraşan, siyaset tecrübesi olmayan bir acemi; Rauf Bey ise gemisi karaya oturmuş çaylak bir kaptandır. Oysa geçmişte, *Akbaba*'da aynı isimlerden birine "Ermenistan Fatihi" diğerine DP'yi kıyasıya eleştirmişlerdir. Basın özgürlüğüne yönelik dolaylı ve dolaysız engellemelerden, muhalif kalem erbabına uygulanan baskılardan karikatürcüler de nasiplerini almışlardır. Dolayısıyla, 27 Mayıs sonrasında karikatürcülerin DP iktidarının tasfiyesini alkışlamaları şaşırtıcı değildir. Bizim açımızdan ilginç olan, 27 Mayıs sonrasında gücünü tamamen yitirmiş, tutsak edilmiş, "düşmüş" DP kadrolarına karşı karikatürcülerin takındıkları "acımasız", hatta "düşmanca" tavırdır. Bu dönemde çizilen karikatürler incelendiğinde, özellikle Başbakan Adnan Menderes ve arkadaşlarının kâğıt üzerinde çoktan infaz edildiği görülür. Çizilen karikatürler, karikatürcülerin "intikam" duygusu ile kâğıt üzerinde gerçekleştirdikleri sembolik infazlar olmanın ötesinde, karikatürün sosyal ve siyasal olayları etkileme gücünün kötüye kullanılmasıdır.

Askeri müdahalenin gerçekleştirildiği 27 Mayıs 1960 tarihinden, Adnan Menderes'in idam edildiği 17 Eylül 1961 tarihine kadar geçen sürede iki önemli mizah dergisi yayımlanmaktadır; *Akbaba* ve *Teƒ*.[30] 7 Aralık 1922 tarihinde yayımlanmaya başlayan *Akbaba*, Yusuf Ziya Ortaç (ve onun ölümünden sonra da oğlu Engin Ortaç) yönetiminde 1970'li yılların sonlarına kadar yayın hayatını sürdürür. *Akbaba*, uzun yayın hayatında pragmatik bir siyasal çizgi takip eder. "İktidara yakın olmayı" kendisine ilke edinen Ortaç, dergisini değişen siyasal koşullara rağmen yaşatmayı başarır. Bu bağlamda, bir DP destekçisi olan (hatta "örtülü ödenek"ten maddi destek alan) dergi, 27 Mayıs sonrasında hemen (ve tamamen) DP aleyhtarı olan bir başka profil çizer. Müdahalenin birkaç ay sonrasında *Akbaba*'da sembolik infazlar başlar. Ahmet Sipahioğlu'nun işaret ettiği gibi: "*Akbaba*, sabık DP'liler hakkında idam hükmünü vermiş gibidir. Üstelik, bu konuda bir de kamuoyu yaratmayı amaçlamaktadır. Temmuz'dan itibaren, uzun bir süre, *Akbaba* sayfalarında 'İdam'*[sic]* ve 'Yassıada' konulu pek çok karikatür ve karton çıkacak, daha sonra bu çizimlere 'Yassıada Karikatürleri' adı verilecektir. Bu durum Türk Grafik-Mizahı için yüz kızartıcı nitelikte, dramatik bir durumdur."[31]Birkaç örnek vermek gerekirse, *Akbaba*'nın karikatürlerde Menderes'ten ziyade Bayar'a yoğunlaştığı, daha ziyade Bayar'ı idam sehpasında resmettiği söylenebilir. Buna göre Bayar'ın komitacılığı-İttihatçılığı [Resim 4][32] veya şeriatçılarla ilişkisi [Resim 5][33] kendisini idam sehpasına götürmüştür.

Aynı dönemde yayımlanan diğer önemli mizah dergisi *Teƒ*, 1960 öncesinde; 7 Ağustos 1954-13 Ağustos 1955 tarihleri arasında 54 sayı yayımlanmış, ancak büyük ölçüde DP iktidarının dergi ve gazete çıkarmak için gereken malzemelere getirdiği kısıtlamalar yoluyla uyguladığı baskı sonucunda kapanmak zorunda kalmıştır.[34] 22 Haziran 1960 tarihinde yeniden yayımlanmaya başlayan dergi, 17 Mayıs 1961 tarihine kadar 48 sayı okuyucusunun karşısına çıkmıştır.[35]

Resim 8: Bedri Koraman, Tef, 30 Kasım 1960, S. 24, Kapak. Karikatürün Altyazısı: Veda Konseri.

Resim 9: Anonim, Tef, 27 Temmuz 1960, S. 6, s. 5. "Hadi Gelsenize" serisinin ilk karikatürü.

Teƒ dergisinde 27 Mayıs sonrasında yayımlanan karikatürler bu makalenin konusu bağlamında, "sembolik linç"in tipik örneklerini oluşturmaktadır. Derginin bu döneme özellikle "Yassıada Duruşmları"na rastlayan ilk 24 sayısında, neredeyse tamamı "sabıklar"la, yani tasfiye edilen DP kadrolarıyla ilgili, bir kısmı kapakta olmak üzere, toplam 25 adet "darağacı" imgesi içeren karikatür yayımlanır. Bu demektir ki, derginin bu dönemde sembolik infaz gerçekleştirmediği bir sayı yok gibidir. Bunun dışında, doğrudan darağacı sembolünü kullanmamakla birlikte, sabıkların ölümünü veya öldürülmesini çağrıştıran pek çok karikatüre yer verilmiştir. Örneğin 1. sayıda yayımlanan, Ferruh Doğan imzalı bir karikatürde, iktidarı simgeleyen bir koltuğun üzerine şu ifadeler yazılmıştır: "El Fatiha, Burada Diktatörlük Yatıyor, 1960" [Resim 6]. 13. sayıda yayımlanan, yine Ferruh Doğan imzalı bir başka karikatürde, önünde "Yolcu Salonu" tabelası bulunan bir odada bekleyen DP'nin lider

Resim 10: Anonim, Tef, 16 Kasım 1960, S. 22, s. 5. "Hadi Gelsenize" serisinin son karikatürü.

kadrosunun, "gidici" olduğu mesajı verilmiştir [Resim 7]. Derginin 24. sayısının kapağında Bedri Koraman imzasıyla yer alan, "Veda Konseri" altyazılı karikatürde de, Menderes ve arkadaşları, "Bir ihtimal daha var o da ölmek mi dersin" şarkısına gönderme yapılarak resmedilmiştir [Resim 8].[36] Bu konuda belki en çarpıcı örnek, dergide yürütülen "idam kampanyası"dır. Sözü geçen bu seri karikatürlerde, 27 Mayıs 1960 darbesi olduğu gün tutuklu bulunduğu hücrenin camından atlayarak intihar ettiği öne sürülen "Dâhiliye Vekili" Namık Gedik bulutların üzerinde kanatlanmış bir melek olarak gösterilmektedir. Bu seri karikatürlerin altyazısında Gedik, kabine arkadaşlarına hitaben "Hadi gelsenize..." demektedir [Resim 9]. Gedik her sayıda uzayan sakalını bulutlardan aşağı sarkıtarak sabıkları çağırmaya devam eder. 11. sayıda Gedik sakalsızdır; yine "Hadi gelsenize..." diye yinelemektedir. 12. sayıdan itibaren sakalları uzayan Gedik, 18. sayıda sakallarını keserken çizilir; altyazı değişmez. 19. sayıda bulutların altında sabıkların yargılandığı duruşma salonu ve düşen takvim yaprakları vardır. Nihayet, bu seri 22. sayıda, *Tef*'çilerin, idamların gerçekleşmemesinden kaynaklanan hayal kırıklığını anlatan bir karikatürle noktalanır; sakalları artık iyice uzamış olan Namık Gedik, boynuna taş bağlayarak kendini bulutlardan aşağı atar. Karikatürün altyazısı şöyledir: "*Bunların işleri uzadı, beklemekten bıktım, tekrar intihar ediyorum.*" [Resim 10].

Turgut Çeviker, karikatürcülerin bu tavrını bir bakıma "devrim sarhoşluğu" olarak nitelendirmektedir.[37] Bu sarhoşluğun bedeli karikatürcüler için ağır olmuştur. Bu süreci Tan Oral şöyle özetliyor: "*O iktidarı, onun iktidar anlayışını ciddi şekilde eleştirerek sonunda 27 Mayıs gibi sonuca giden bir sürecin içinde yer aldılar. Bu çok etkileyici bir şey. Ama bir de hazin olan yanı var... Hazin olan şudur: 60'tan sonra bu karikatürcü kuşağı ya da grubu 60'tan önce çizdikleri, o iktidarı sarsan çizgilerini bu kez düşene vurarak aynen devam ettirdiler ve birdenbire bütün etkileri sıfırlandı. Artık kimse onları sevmiyordu. Artık gazetelerde yerleri yoktu. O zamanlar, 'İşte gazete patronları kendi aleyhlerine olduğunu görerek hepimizi işten attılar' derlerdi. Hayır. Öyle değildi. Onlar 1960 öncesinde bir siyasi iktidarı sarsacak işler yaparak toplumda el üstünde tutuluyorlardı. 60'tan sonra artık kaybetmiş bir iktidarın hapisteki insanlarıyla dalga geçmeye devam ettiler ve aylarca idamları savunan, o adamların asılmasını savunan çizgiler yayımladılar. Toplum da onları affetmedi. 50 kuşağı karikatürcülerinin bir zamanlar harikulade olan konumu uzun yıllar yerlerde süründü.*"[38]

SONUÇ

Bu çalışma bağlamında iki temel tespit ortaya koyabiliriz: Birincisi, karikatürün sosyal ve siyasal olayları etkileme kapasitesi olduğunu kabul etmemiz gerekir. Ancak karikatürün bu gücü abartılmamalıdır; karikatürün sosyal ve siyasal olaylara etkisi başka düşünsel ve sanatsal araçlardan daha fazla veya daha az değildir. Bu konuda, Roy Porter'ın İngiliz çoğaltma karikatürleri üzerine yapılan bir çalışmayı değerlendiren makalesi bize yardımcı olabilir. Porter'a göre, bu karikatürler belli bir siyasal olgunluğa erişmiş, metropolitan orta sınıf için üretilmiştir. Yazar bunu "dindar olana vaaz vermeye" (*preaching to the converted*) benzetir; okuyucular, izleyiciler kendi siyasal görüşlerini yansıtan karikatürleri satın almış veya beğenmişlerdir. Bu bağlamda, siyasal karikatürler, insanların fikirlerini şekillendirmekten veya değiştirmekten ziyade, onların önyargılarını teyit etmiş, "siyasal yangınlara körükle gitmiştir".[39] E. H. Gombrich de, farklı bir bakış açısıyla, aynı noktanın altını çizer. Gombrich'e göre, mizahçılar okura yaranmaya uğraşmaktadır. Popüler basın ve popüler televizyon programlarında da aynı formül kullanılır; "Okurların, izleyicilerin egosunu şişir, önyargılarını pekiştir ve her şeyin ötesinde onlara kaygılanmamalarını söyle".[40] Bu çalışma bağlamında ortaya koyacağımız ikinci tespit karikatürün sahip olduğuna inanılan veya varsayılan gücünün kötüye kullanılabileceğidir. Bu makalede üzerinde durduğumuz, "sembolik infaz", "sembolik linç" niteliğindeki karikatürler bu tür bir kötüye kullanımın somut örnekleridir. Özellikle, 27 Mayıs müdahalesi sonrasında çizilen karikatürler bağlamında göstermeye çalıştığımız gibi, karikatürcülerin, sosyal ve siyasal olayları etkileme güçlerini kötüye

kullanmaları, karikatürü "geri tepen bir silah"a dönüştürmektedir.

Sonuç olarak, karikatürcülerin içinde yer aldıkları kurumların birer çalışanı oldukları bir vakıadır. Onların üretimlerini asıl belirleyen kurumla kurdukları profesyonel ilişkidir. Karikatürcüler hakkında üretilen kimileri romantik ve iyimser iddialarda, "medyayı kim yönetiyor?" sorusu hatıra gelmemektedir. Bütün karikatürcüler kâr güdümlü medya şirketlerinde çalışmaktadırlar. Devletle, piyasayla, çeşitli kurum ve kuruluşlarla, medya patronuyla ve bazen diğer medya sahipleriyle ilişki kuran yöneticilerin emri altındadırlar. Üretimleri, geniş bir ilişkiler ağını gözetmek durumunda olan manşet ve gazete politikasıyla örtüşmek zorundadır. Karikatürcünün seçim ve ihmalleri, bu çerçevede düşünülmelidir. Örneğin *Akbaba*'nın siyasal çizgisini irdelerken, devletin en büyük reklam veren olmasını, kâğıt ve mürekkebin satış tekelini elinde tutmasını hesap etmek gerekmektedir. *Tef*'in 27 Mayıs'taki cevval tutumunda bile devlet idealine ilişkin imar ve ihyacı bir yön bulunabilir. Mizah dergileri bağlamında düşünülürse karikatürcüler doksanlı yıllara kadar kendi ekonomik imkânlarıyla dergiler çıkartmak istemişler, çoğu kısa ömürlü olan ve başarısızlıkla sonuçlanan denemelerde bulunmuşlardır. Ancak o tarihten sonra, devlete ya da herhangi bir sermaye grubuna bağımlılığı olmayan dergiler çıkabilmiştir. Diğer yandan bu bağımsızlık vurgusunu, geniş anlamıyla ideolojinin işleyişini bilerek yapmak mutlaka daha doğru olacaktır. Çünkü ekonomik olarak bağımsız olmak muhalif olmanın garantisi değildir. Kimi yayınlar merkez dışında görünmelerine rağmen merkezkaç siyasal akımlar konusunda siyasal iktidarın kolu kanadı olabilmektedirler. Hatırlanması gereken bir diğer mesele, karikatürcülerin ve gazetelerdeki siyasal karikatürlerin, altmışlı yıllardan itibaren ilgi ve itibar kaybı yaşamasıdır. Matbaa teknolojilerinin gelişimi, fotoğraf kullanımının gelişimi ve giderek televizyonun yaygınlaşması, karikatürcü-siyasetçi ilişkisini ve doğal olarak karikatürcü itibarını radikal biçimde etkilemiştir. Kameralar gelmeden konuşmasına başlamayan siyasetçi, tanınabilmek için karikatürcüye ihtiyaç duymamaktadır artık. Karikatürcülere itibar katan pek çok mit bu yüzden de arkaik kalmıştır aslında...

LEVENT GÖNENÇ,
DR. ANKARA HUKUK FAKÜLTESİ
LEVENT CANTEK,
DR. ARAŞTIRMACI-YAZAR

DİPNOTLAR

1 Hıfzı Topuz, *İletişimde Karikatür ve Toplum*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1986, s. 64.
2 *Milliyet*, 3.5.1990.
3 Randall P. Harrison, *The Cartoon, Communication to the Quick*, Sage Publications, Beverly Hills, 1981, s. 75.
4 Bu konudaki tartışmalar için bkz. David Keane, "Cartoon Violence and Freedom of Expression", *Human Rights Quarterly*, Vol. 30, No. 4, 2008, ss. 845-875.
5 Robert Barshay, "The Cartoon of Modern Sensibility", *Journal of Popular Culture*, Vol. 8, No. 3, 1974, ss. 523-533; s. 524.
6 Diana Donald, *The Age of Caricature: Satirical Prints in the Reign of George III*, Yale University Press, New Haven, 1996, s. 22.
7 Lucy Shelton Caswell, "Drawing Swords: War in American Editorial Cartoons" *American Journalism*, Vol. 21, No. 2, 2004, ss. 13-45; s. 14.
8 Jeremy D. Popkin (1990-1991), "Pictures in a Revolution: Recent Publications on Graphic Art in France, 1789-1799", Eighteenth-Century Studies, Vol. 24, No. 2, (Winter), ss. 251-259.
9 Isabel Simeral Johnson, "Cartoons", *Public Opinion Quarterly*, Vol. 1, No. 3, 1937, ss. 21-44; ss. 38-42.
10 W. A. Coupe (1969), 'Observations on a Theory of Political Caricature', Comparative Studies in Society and History, 11, 75-92, p. 82.
11 Winston Churchill, "Cartoons and Cartoonists", *Thoughts and Adventures* içinde, T. Butterworth, London, 1932, ss. 23-35; s. 25-26.
12 Kenneth Baker, "Great Politicians Rise Above Ridicule", *British Journalism Review*, Vol. 18, No. 4, 2007, ss. 19-26; s. 20.
13 Baker, agm, s. 22.
14 Orhan Ural, *Karikatür ve Mizah Yıllığı*, İstanbul, 1972; Semih Balcıoğlu, "Cumhuriyet Döneminde Cem Neden Çizmedi?", *Tarih ve Toplum*, No:39, Mart 1987.
15 Johnson, agm, s. 32.
16 Bu konuda bkz. Norbert Schnitzler, "Picturing the Law—Introductory Remarks on the Medieval Iconography of Judgement and Punishment", *The Medieval History Journal*, Vol. 3, 2000, ss. 3: 1-15.
17 Pierre Bourdieu, "On Television", *Media and Cultural Studies:Keyworks* içinde, Eds. Meenakshi Gigi Durham and Douglas Kellner, Blackwell Publishers, Oxford, 2001. ss. 328-336; s. 333.
18 Ronald L. Jackson, *Scripting the Black Masculine Body: Identity, Discourse, and Racial Politics in Popular Media*, State University of New York Press, Albany, 2006, ss. 56-59.
19 Claude Gandelman, "Patri-arse: Revolution as Anality in the Scatological Caricatures of the Reformation and the French Revolution", *American Imago*, Vol. 53, No. 1, 1996, ss. 7-24.
20 Regina Janes, "Beheadings", *Representations*, No. 35, 1991, ss. 21-51, s. 25.
21 Edward Lucie-Smith, *The Art of Caricature*, Cornell University Press, Ithaca, N.Y., 1981, ss. 64-65.
22 Popkin, agm, s. 255. 1793'ten 1894'e kadar süren ve yüzlerce kişinin giyotinde can verdiği "Terör Devri"nde, karikatürcüler sessiz kalmayı daha "akıllıca ve güvenli" bulurlar (Lucie-Smith, agm, s. 64). Devrim'in terörize olmasıyla halk sinmiş ve korkuya kapılmıştır; karikatürcüler bu hassas dönemde olayları provoke edebilecek çizimler yapmaktan kaçınırlar. Bu durumda, Devrim'in yozlaşmasını çizmek İngiliz karikatürcülere düşer. Bu dönemde yayımlanan pek çok İngiliz karikatüründe Devrimcilerin kendi savundukları liberal ilkelere aykırı davranmaları eleştirilir (Bevis Hillier, *Cartoons and caricatures*. London; New York: Studio Vista; Dutton, 1970, s.92)
23 Turgut Çeviker, "Ana Çizgileriyle Osmanlı Karikatürü", *Toplumsal Tarih*, Sayı 122, 2004, ss. 72-77; s. 74.
24 Turgut Çeviker, *İbret Albümü, 1908*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, No.2, İstanbul, 1991, ss. 73-75.
25 Turgut Çeviker, *Burun. Abdülhamit Karikatürleri Antolojisi*, Adam Yayınları, İstanbul, 1988, s. 156.
26 *Kalem*, 16.4.1909; Turgut Çeviker, *Cemil Cem, Silah ve Meşale*, Adam Yayınları, İstanbul, 1989, s.127.
27 *Akbaba*, 20.11.1924.
28 *Akbaba*, 5.2.1925.
29 *Akbaba*, 25.12.1924.
30 Bu dönemde, düzenli yayımlanan mizah dergisi formatında olmamakla birlikte, Orhan Ural ve Fazıl Ünverdi'nin birlikte yayımladığı, Orhan Ural'ın karikatürlerinin yer aldığı "Diktatörler Karikatür Albümü" serisini de anmamız gerekir. Konumuz bağlamında, bu seride yer alan karikatürler de biçim ve içerik açısından Akbaba ve Tef'te yer alan karikatürlerle büyük benzerlik gösterir.
31 Ahmet Sipahioğlu, *Türk Grafik Mizahı, 1923-1980*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999, s. 136.
32 *Akbaba*, 11.8.1960.
33 *Akbaba*, 18.8.1960
34 Dergi 1960 öncesi yayımlanışında, 13 Ağustos 1955 tarihli, 54. sayısında okurlarına veda ederken kapanma sebeplerini şu şekilde açıklamaktadır: "Neşriyatımıza Ara Vermek Zorunda Kaldık: Sebep; Kâğıtsızlık, mürekkepsizlik ve diğer baskı malzemesinin normal piyasada bulunamaz hale gelmiş olmasıdır."
35 İlk yayımlanışında, Ertem Eğilmez'in sahibi olduğu Çağlayan Yayınevi tarafından yayımlanan Tef, kapanana kadar iki kez el değiştirmiştir (41. sayıdan itibaren sahibi Leyla Kuter; 48. sayıdan itibaren sahibi Eşref Şefik). 1960 sonrasında, ikinci yayımlanışında ise "Sahibi" yine Ertem Eğilmez, "Umumi Neşriyat Müdürü" ise karikatürcü Ferruh Doğan'dır.
36 Kapak karikatürünün yazısında, orijinali "Bir ihtimal daha var o da ölmek mi dersin ?" biçiminde olan şarkı sözü, "ölmek" ifadesi yazılmayarak eksik bırakılmıştır. Ancak, halk tarafından iyi bilinen bu şarkıdaki sözlerin okuyucu tarafından kolaylıkla tamamlanacağı açıktır.
37 Turgut Çeviker, "Tanka Karşı Çizgi: Darbeler ve Karikatür", *Varlık*, 2009/03, Sayı 1218, ss. 30-32, s. 31.
38 Aydın Engin, *Kitabın Adı Budur: Tan Oral Kitabı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 367.
39 Roy Porter, "Seeing the Past", *Past & Present*, No. 118, 1988, ss. 186-205; ss. 192-194.
40 Ernst H. Gombrich, "Magic, Myth and Metaphor: Reflections on Pictorial Satire", *The Essential Gombrich: Selected Writings on Art and Culture* içinde, Ed: Richard Woodfield, Phaidon, London, 1996, ss. 331-353, s. 351.

BANKALARDA SENDİKA HAREKETİNİN VE TOPLU PAZARLIĞIN İLK YILLARI

CAN ŞAFAK

Bankacılık sektörü Türkiye'de sendika hareketinin en geç ortaya çıktığı sektörlerden biridir. Bunun nedenleri kuşkusuz banka/büro işkolunun kendine has özelliklerinde, farklılıklarında aranmalıdır. Banka emekçilerinin, çalışma ve yaşam koşulları açısından kentli/orta sınıf değerlerine, "burjuva ideolojilerine ve yaşam biçiminin etkilerine" açık oldukları zaman zaman vurgulanmıştır. Ancak entelektüel avantajları bunu, sendika hareketinin yükseldiği konjonktürde hızla güçlü bir sınıf bilincine dönüştürebilmiştir ki 70'lerin sosyal pratiği de bunu göstermiştir.

Bank-İş başkanı Konak Sineması'nda dev "Garanti Bankası" yazısı önünde konuşuyor. 8 Kasım 1965.

Bank-İş Broşürü, 1965, s. 6.

Konak Sineması'nda İş Bankası İzmir şubeleri çalışanlarıyla Bank-İş'in toplantısından. 8 Kasım 1965.

Bank-İş Broşürü, 1965, s. 4.

Tarih, 8 Kasım 1965, Pazartesi. İzmir, Konak Sineması'nda Nusret Önsüer, İş Bankası'nın İzmir şubelerinde çalışan banka emekçilerine seslenıyor. Önsüer, Türkiye Banka Sigorta Büro İşçileri Sendikası'nın (Bank-İş) başkanıdır. Bank-İş tarafından bastırılmış ve günümüze ulaşabilmiş olan "Bank-İş ile İzmir T. İş Bankalılar Toplantısı"ı başlıklı bir sendika broşüründeki siyah beyaz fotoğraflardan sinemanın geniş salonunun tamamen dolu olduğu; toplantının banka çalışanları arasında ilgi uyandırdığı görülebiliyor. Broşürdeki fotoğraflardan birinde, sendika başkanının banka emekçilerine seslendiği sahneyi boydan boya kaplayan "Garanti Bankası" yazısı hemen göze çarpıyor.

Bank-İş, Türkiye'de bankacılık sektöründe kurulan ilk sendikadır. 26 Ağustos 1963 günü kurulan Bank-İş'in bundan yaklaşık bir yıl sonra Türkiye İş Bankası ile bağıtladığı toplu iş sözleşmesi de Türkiye'de bir banka ile yapılan ilk sözleşmedir.

Oysa Türkiye'de özel sermayeli bankalar daha 40'lı yıllardan başlayarak hızla gelişmişti. Bu yıllarda milli gelir ve nüfus hızla artmış, modern işletmeler çoğalmış, üretim hacmi genişlemiş, şehirler büyümüş, bütün bunlar ekonomide para ve kredi ihtiyacının artmasına neden olmuştu. Artık bankacılık alanında yapılan yatırımların getirisi yüksekti. Yapı ve Kredi Bankası (1944), Garanti Bankası (1946), Akbank (1948), Pamukbank (1955) ve Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası (1950) bu dönemde kurulmuştu. Bunu, 1958 yılında "bankacılık mesleğinin gelişmesi, bankalar arasında dayanışmanın sağlanması ve haksız

rekabetin önlenmesi" amacıyla Türkiye Bankalar Birliği'nin kuruluşu izlemişti.[2] Bu yıllar, sendika hareketi açısından da bir yükseliş dönemine tanıklık ediyordu. Bu, önce 1946 ve daha sonra 1947 sendikacılığının ortaya çıktığı ve 1947 tarihli Sendikalar Kanunu'na dayanılarak hemen bütün sektörlerde ilk sendikaların kurulduğu, geliştiği bir dönemdi. Bankacılık sektöründeyse ilk sendika, diğer sektörlere göre önemli bir gecikmeyle, ancak 60'ların başlarında ortaya çıkıyordu.

Sektörde kurulan bu ilk sendikanın bağıtladığı ilk sözleşme büyük tepkilerle karşılanmış, nihayet 19 Mayıs 1964 günü banka bünyesinde ikinci bir sendika, banka emekçileri arasında "Mensuplar Sendikası" olarak bilinen, Türkiye İş Bankası A.Ş. Men-

supları Sendikası (Tibaş) kurulmuştur. 1965 yılı sonlarında İzmir Konak Sineması'nda yapılan bu toplantının amacı, banka bünyesinde hızla örgütlenen Tibaş'ın önünü kesmektir.

"MENSUPLAR SENDİKASI SİHİRBAZ MIDIR?"

Başkan, kendi ifadesiyle, "nutuk çekmeyi bir tarafa bırakarak" katılanların "sormak istediği, tereddüt ettiği noktaları aydınlatmak" amacındadır. Ama sorulara geçmeden önce, bağıtlanan toplu sözleşmeden söz eder, "yeni kurulan bir sendikanın, hem de ilk sözleşmesinde" bu hakları elde etmesinin "muhtelif memleketlerden gelen sendika idarecileri" tarafından "mucize" olarak görüldüğünü anlatır. Onların imzaladıkları ilk sözleşmelerin çoğunun, "tek maddeli" olduğunu söyler. Üstelik bu tek madde de; "İşverenin sendikayı işçilerin temsilcisi olarak tanıdığına" ilişkindir. Başkan Önsüer'e göre "muhtelif memleketlerde" ikinci sözleşme için "3 sene, 5 sene beklenmiştir" ve bu durumda kendi sözleşmelerinin başarılı bir sözleşme olarak kabul edilmesi tabiidir. Asıl hata, her şeyin bir anda halledilmesini istemektir. Oysa zamanla ve her sözleşmede haklar "tekâmül ettire ettire" elde edilecektir. Yapılması gereken, biraz sabırlı olmaktır.[3] Başkan, İzmir Konak Sineması'nın sahnesinden şunları söylemektedir: "Bilhassa Mensuplar Sendikası üyesi olan arkadaşlarımıza soruyorum. Mensuplar Sendikası idarecileri sihirbaz mıdırlar? Her istediklerini veya sizin her istediğinizi elde edebilecekler midir? Onlar da başarısız kalırsa biz yeni bir sendika mı kuracağız?" Evet... İdareciler başarısızlık gösterebilirdi. O zaman "Çekil arkadaş" der, yerlerine yenileri getirilir, ama "müessese" mutlak surette muhafaza edilirdi.[4]

Bank-İş, Türkiye'de bankacılık sektöründe kurulan ilk sendikadır. 26 Ağustos 1963 günü kurulan Bank-İş'in bundan yaklaşık bir yıl sonra Türkiye İş Bankası ile bağıtladığı toplu iş sözleşmesi de Türkiye'de bir banka ile yapılan ilk sözleşmedir.

TÜRK-İŞ TARAF OLUYOR: "BANKACILIK KOLUNDA TEK SENDİKA TANIYORUZ!"

Daha birkaç ay önce, 1965 yılının 20 ve 24 Ağustos günlerinde Bank-İş ile Tibaş arasında birleşme görüşmeleri yapılmış, sonuç alınamamıştı. Tibaş 9 Eylül günü banka çalışanlarına görüşmelerin içeriğini aktaran bir bildiri yayınlamış[5]; Bank-İş ise Tibaş'ın bildirisinde konuşmaların "tevil edildiğini", 20–24 Ağustos müzakerelerine başlamadan önce konuşmaların teybe alınmasını teklif ettiklerini, ancak Tibaş yetkililerinin bunu kabul etmediklerini açıklamıştı.[6] Bunun ardından, 24 Eylül akşamı iki sendika, Eminönü Öğrenci Lokali'nde İstanbul'daki İş Bankası şubelerinden gelen banka çalışanlarının katıldığı bir toplantıda yeniden karşı karşıya gelmişlerdi.

Toplantıda Bank-İş Başkanı Nusret Önsüer ve Tibaş Başkanı Cahit Kocaömer'in ardından Deri-İş Başkanı Mustafa Şahin de kısa bir konuşma yapmıştı. Toplantıya Türk-İş'i temsilen İstanbul 1. Bölge Temsilcisi İsmail Topkar da katılmıştı.

Topkar açıkça Bank-İş'in yanında yer aldı. Bank-İş, Türk-İş ve "Beynelmilel federasyonun" üyesiydi. Topkar'a göre Bank-İş, bu üyelikler dolayısıyla "hem yurtiçinde hem yurtdışındaki hür memleketlerde sesini duyurabilen" büyük bir sendikaydı. Topkar tercihini Türk-İş adına açık ve kesin olarak ortaya koydu: "Tekrar, açık ve kesin olarak ifade ediyorum arkadaşlar. Hedefiniz Bank-İş'tir. Ancak Bank-İş'te olduğunuz zaman haklarınızı artırabilir veya koruyabilirsiniz. Bank-İş'in gücü sizin işkolunuzda her şeyi yapmaya yetecek ve sizi temsil edebilecek tek güçtür. *[sic]*" Topkar bütün bankaların işverenlerinin bir araya geldiklerini, birlikte hareket ettiklerini hatırlatıyor ve banka çalışanlarının da birleşmeleri gerektiğine işaret ediyordu. Birleşmenin adresi ise Bank-İş'ti: "Biz Türk-İş olarak bankacılık kolunda tek sendika tanıyoruz: Bank-İş. Sizin de bu sendikaya üye olmanızı kesin olarak istiyoruz. Yoksa kendi kabuğunuza çekilip, yalnızlığınıza mahkûm olursunuz."

Bank-İş Genel Başkanı Nusret Önsürer.

Bank-İş Broşürü, 1965, s. 3.

Bank-İş her banka için özel yönetim kurulları oluşturdu. Fotoğrafta Bank-İş İş Bankası özel yönetim kurulu görülüyor.

Bank-İş Birleşme Müzakereleri Broşürü, 1965.

Sendikalar arasındaki anlaşmazlık, Önsüer'in Bank-İş bünyesinde birleşme önerisine karşı, Kocaömer'in işyeri sendikalarının bir federasyon çatısı altında toplanması konusunda düğümlenmişti.

Ne var ki, gerek Bank-İş yönetiminin ve gerekse Türk-İş adına konuşan Topkar'ın çabaları sonuç vermeyecek, çok sert bir konuşma yapan Tibaş Başkan Yardımcısı Mustafa Kemal Sayın'ın sözleri aslında hiçbir zaman çok da umut verici [olmayan?] birleşme görüşmelerini noktalayacaktı: "Biz sendikamızı feshedemeyiz. Onların feshetmesini de hiçbir zaman istemedik. Federasyon diyoruz kabul etmiyorlar. Şu halde bu birleşme olamaz... Hepsi bu kadar..."[7]

BANKA EMEKÇİSİNİN "MENSUP RUHU"

Sektörde daha ilk yıllarda ortaya çıkan "her bankada ayrı sendika" eğiliminin ne denli güçlü olduğunu göstermesi bakımından bu tartışmalar dikkat çekicidir. Sayın, konuşmasında İş Bankası mensubu olduğunun, İş Bankası'nın diğer bankalardan farklı olduğunun da altını çiziyordu. Sayın'a göre hiçbir İş Bankası mensubu Demirbank'a gitmezdi ama Demirbank'tan İş Bankası'na girmek için sayısız müracaatlar vardı. Zaten Tibaş'ın kuruluş ve gelişmesinin sebebi de buydu. Aynı yaklaşım, Tibaş Başkanı Cahit Kocaömer tarafından da ortaya koyuluyordu. Kocaömer'e göre her banka ayrı bir bünye, ayrı bir sisteme göre kurulmuştu. Personelin dertleri de ayrı ayrıydı. Öyleyse bütün bankaları kapsayan bir sendika düşünülemezdi. Küçük bankalara gelince, gerekirse onlara yardım edilebilirdi. Onlar da kendi sendikalarını kurarlar ve bir federasyon etrafında toplanılırdı. "Beş sene mi olur, on sene mi olur, bir zaman sonra" tekrar bir araya gelinir, tek sendikada birleşilebilirdi.[8]

Bu sözler sektörün özgün bir yanını da açığa çıkarıyordu. Banka emekçilerine hâkim olan güçlü bir "aidiyet duygusu" ya da "mensup ruhu", daha ilk yıllarında sendika hareketine damgasını vuruyordu. Bankalar arasındaki rekabet, bir boyutuyla banka emekçileri arasında da sürmekteydi. Bank-Sen 70'lerin sonunda sektörün "burjuva ideolojisinin yayılmasına genişçe olanaklar sağladığı" tespitini yapacaktı: "İşverenlerle emekçilerin 'sevgi dolu bir ailenin bireyleri!' oldukları yalanı beyinlere ekilmişti."[9]

Bankacılık çok önemli bir hizmet sektörüdür ve banka çalışanlarının eğitim düzeyleri diğer sektörlerin hayli üzerindedir. Bu fark 60'lı yılların koşullarında çok daha belirgindir. Ne var ki bu, entelektüel avantajları, bir yandan da banka emekçilerinin yaşam tercihlerini ve özlemlerini önemli ölçüde şekillendirmekteydi. Onlar kentli ve "beyaz yakalı" işçilerdi ama kendilerini daha çok "mensup" olarak hissetmekteydiler. İlk yıllarda her bir bankada birbiri ardına kurulan kimi önemli sendikaların açık/uzun isminde "işçi" değil, "mensup" sözcüğü kullanılmıştı.

Sektörde, bu ilk yıllardaki önemli bir tartışma konusu da Bank-İş'in şube müdürlerini sendika bünyesine almamış olmasıydı. 1963 sendika yasalarının uygulandığı 1963-1980 döneminde banka şube müdürlerinin işçi sendikalarına üye olabilmelerine ve toplu pazarlık sürecine katılarak

Bank-İş Bildirisi: Bank-İş, İş Bankası çalışanlarına sesleniyor (Eylül 1965)

İŞ BANKALI ARKADAŞ,

Artık zamanı gelmiştir. Sen fabrika işçisi, maden işçisi kardeşlerimizden daha aşağı değilsin, olamazsın. En az onlar kadar uyanık olduğunu herkese kabul ettirmelisin. Sana baskı yapmak isteyenlerin karşısında alnını dik tut. Onlar şahsî çıkarları uğruna senin anayasa hakkına, fikir ve vicdan hürriyetine tecavüz ediyorlar. Boyun bükme; senin de bir şahsiyetin, senin de bir haysiyetin olduğunu, daha açıkçası varlığını kabul ettir, saygı kazan.

İŞ BANKALI ARKADAŞ,

Adalete ve hürriyete saygı göstermeyi bilmeyen bu çalışmalar asla başarı sağlayamaz. Bunun aksini düşünmek, bütün insanlığın ve onun bütün faziletlerinin faydasızlığını kabul etmek demektir. Sen bunu ispat etmelisin. Böyle bir zihniyeti çiğnemeli, onun hizmetkârı olmamalısın... Bu insanlık hırsızlığının, bu hürriyet katilliğinin önünde dimdik durmalısın. Sana yakışan budur.

Çok iyi düşün... Bank-İş idarecileri senin fedakâr arkadaşların, kardeşlerindir. Seni herkesten fazla düşünür, sana herkesten yakındır. Sana herkesten fazla değer verir ve değer kazandırmaya çalışır.

Bizlere inanmazsan gelme... Ama inanmanı ve gelmeni bütün kalbimizle istiyoruz.

Gelirsen broşürün sonundaki üye talepnamelerini doldurup hemen sendikamıza gönder.

Bank-İş (1965/2). Türkiye İş Bankası A.Ş. Mensupları Sendikası ile Türkiye Banka İşçileri Sendikası Bank-İş Arasındaki Birleşme Müzakereleri, Yenilik Basımevi, İstanbul.

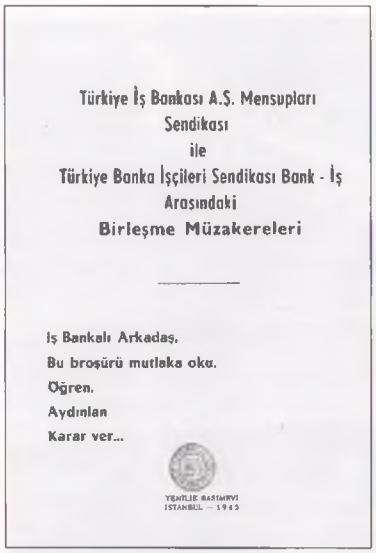

Akmen Ana Tüzüğü. Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1, s. 28.

Bank-İş yayın organının 1 Eylül 1965 tarihli sayısı.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1, s. 110.

Bank-İş tarafından yayınlanan, "Türkiye İş Bankası A.Ş. Mensupları Sendikası ile Türkiye Banka İşçileri Sendikası Bank-İş Arasındaki Birleşme Müzakereleri" broşürü kapağı, 1965.

toplu iş sözleşmelerinden yararlanabilmelerine yasal bir engel yoktu. Buna rağmen, ilk yıllarda banka şube müdürleri, sendikalaşma sürecinin dışında tutuldular. Bu, sektörde sendikal parçalanmanın önemli nedenlerinden biri oldu. Nitekim Tibaş başkanı Kocaömer, Bank-İş'i kuruluşu sırasında desteklediğini, "ilk tebrik edenlerden biri" olduğunu, ancak şube müdürlerini sendikaya almamaları üzerine yeni bir sendika kurmaktan başka çare kalmadığını vurgulamaktadır.[10]

1964 baharında Tibaş'ın kurulması, bankacılık sektöründe parçalanan zincirin en önemli halkası da olsa, ilk değildi. 28 Şubat 1964'te Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası (Banksi-Sen), 19 Mart 1964'te Sigorta Şirketleri İşçileri Sendikası (Sigorta-İş), 8 Nisan 1964'te Türk Ticaret Bankası İşçileri Sendikası (Ticaret Bank-İş) kurulmuştu. Tibaş'ın ardından 20 Ekim 1964'te Türkiye Banka Noter Sigorta Memur ve İşçileri Sendikası (Türsibank-Not-İş), 15 Aralık 1964'te Türkiye Kredi Bankası'nda Çalışanlar Sendikası, 10 Mart 1967'de Türkiye Sosyal Sigortalar Kurumu Malul ve Emeklileri Sendikası (Maemek) ve 18 Temmuz 1967'de Akbank Mensupları Sendikası (Akmen) kurulacaktı.[11]

İLK GREVLER

Sektördeki ilk sözleşmelerde olduğu gibi ilk grevlerde de Bank-İş'in imzası vardı. 1964 yılı yazında Türkiye Tütüncüler Bankası'nda toplu pazarlık süreci uyuşmazlıkla sonuçlandı ve bankanın 18 şubesinde 13 Ağustos günü grev başladı. Grev 257 gün sürdü. Bu dönemde Türk Ticaret Bankası, Osmanlı Bankası, T. Kredi Bankası, İstanbul Bankası ve T. Sınaî Kalkınma Bankası'nda yürütülen toplu pazarlık süreci de uyuşmazlıkla sonuçlandı. Bu bankalarda Türk-İş Grev Koordinasyon Kurulu tarafından Aralık 1964'te grev kararı alındı. "Bu kararlar öncesinde ve sonrasında Türk-İş Genel Başkanı Seyfi Demirsoy ve Genel Sekreter Halil Tunç, gazetecilere yaptıkları açıklamalarda, konfederasyonun Bank-İş'i destekleyeceğini ve uluslararası kuruluşlarla da ilişkiye geçerek destek sağlayacağını belirttiler."[12] Önce 1 Ocak 1965'te Osmanlı Bankası Yenicami Şubesi'nde grev başladı. Bunu Türk Ticaret Bankası'nın İzmir ve İstanbul şubelerinde başlayan grevler izledi. 115 memurdan 40'ının katıldığı Osmanlı Bankası grevi bir süre sonra anlaşmayla sonuçlanırken, T. Ticaret Bankası grevi yaygınlaşarak uzadı. Bankanın İstanbul şubesinde 476 çalışandan 11'inin katıldığı "sembolik grev" süresince sendika greve katılanların ücretlerini her ay ödedi.[13] Bu grev sırasında Bank-İş'in yardım talebine karşılık Türk-İş ancak borç vermeyi kabul etti. Türk-İş, grevci işçilere göstermediği dayanışmayı sermaye ve grevdeki banka işverenine gösterdi. Diğer banka işverenleri öteden beri sendika üyelerinin ücret bordrolarından keserek Bank-İş hesabına yatırdıkları üye aidatlarını ödemediler. Sendika, grevci işçilere ödenek vermekte zorlanmaya başladı. Bu sırada Türk-İş de sendikaya verdiği borcun geri ödenmesini istedi. Oysa daha birkaç ay önce, Bank-İş ve Tibaş'ın birleşme müzakerelerinde Türk-İş'i temsilen İsmail Topkar, sendikanın işçi hakkı demek olduğunu ve "her şeyden evvel de para" demek olduğunu ilan etmişti. Topkar'a göre sendikanın "tariflerinden biri de" buydu! Sendika, çeşitli yerlerden toplanan küçücük paraları birleştirerek, büyük meblağlar toplar ve bunları gerektiği zaman kullanırdı. Para, sendikanın kozlarından biriydi![14] Ne var ki, Topkar'ın bu sözleri birleşme müzakerelerinin yapıldığı Eminönü Öğrenci Lokali'nin duvarlarında "hoş bir seda" olarak kalmıştı sadece. Bank-İş sonraki yıllarda, bu tutumlarını sürdürdükleri takdirde Türk-İş yöneticilerinin işçi tarihine "büyük ihanet mümessilleri" olarak geçeceklerini kaydedecekti.[15]

Nihayet büyük tartışmalar yaratan İş Bankası'nın Bank-İş tarafından imzalanan ilk toplu sözleşmesi de grev aşamasında ve Türk-İş'in devreye girmesiyle bağıtlanmıştı. Bank-İş 1964 yılı başlarında, İş Bankası'nda toplu sözleşme müzakerelerine başlamış, "banka idarecilerinin direnişi karşısında" 6 Mayıs'ta greve çıkma kararı almıştı. Ancak bu karar üzerine Bank-İş ile İş Bankası arasında aracılık yapma rolünü üzerine alan Türk-İş, her iki tarafın da tavizleriyle anlaşmazlığı çözecek ve grevi önleyecekti. *Yeni Çağ*'ın yorumuna

Bank-İş'in bir banka şubesindeki grevi. Şubede çalışanlardan 105'i greve katılırken, 30 memur çalışmaya devam etti.

Cumhuriyet, 13 Ocak 1965, Aktaran Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1, s. 109.

göre; "Böyle bir sonucun alınmasında "bir yandan Bank-İş idarecilerinin tecrübesizliği, öte yandan da Türk-İş idarecilerinin (çalışanlarla çalıştıranların işbirliği ve ortak menfaati) anlayışı" etkili olmuştu.[16]

İŞKOLU SENDİKASINDAN FEDERASYONA: BİR TERS SÜREÇ

Bank-İş bir "işkolu sendikası" olarak, yani Türkiye'deki bütün bankalarda örgütlenmek, faaliyette bulunmak amacıyla kurulmuştu. İşkolu sendikası 60'ların başlarından itibaren Türk-İş'in benimsediği örgüt modeliydi, işyeri sendikacılığına ve irili ufaklı sendikaları bünyesinde toplayan federasyon tipi örgütlenmelere karşı "milli tip" ya da "Türkiye tipi" olarak da adlandırılan işkolu sendikaları Türk-İş tarafından başından beri desteklenmişti. Bu yıllarda işyeri sendikalarının ve federasyon tipi örgütlenmelerin bulunduğu işkollarında, var olan federasyonların işkolu sendikalarına dönüştürülmesi, "her işkolunda bir işkolu sendikası" fikri genel olarak da kabul görmekteydi. Bu yöndeki çabalar kısmen başarı da sağlayabilmişti. En büyük federasyonlar, Tekstil ve Örme Sanayii İşçi Sendikaları Federasyonu (Teksif) 1962'de, Türkiye Şeker Sanayii İşçi Sendikaları Federasyonu 1963'te, Türkiye Müskirat Tütün ve Yardımcı İşçi Sendikaları Federasyonu 1968'de kendilerini feshederek milli tip sendikaya dönüşmüşlerdi. Türkiye Demiryolu İşçi Sendikaları Federasyonu (DYF-İŞ) 1972'de, Türkiye Metal- İş Federasyonu 1973'te ve federasyonların tamamı 1983 sendika yasalarının yürürlüğe girmesinin ardından ve bu yasaların sadece işkolu sendikalarına izin veren antidemokratik hükümlerinin dayatmasıyla milli tip sendikalara dönüşeceklerdi.

Bankacılık sektöründe ise tam tersi bir süreç yaşandı. İşkolu esasına göre kurulmuş sendikanın içinden, her işletme/banka bünyesinde ayrı ve işyeri/banka esasına göre kurulmuş yeni sendikalar çıktı. 1983 yasalarının yürürlüğe girmesinin ardından bankacılık sektöründe işkolu sendikalarına dönüşenler, diğer işkollarındaki gibi federasyonlar değil, bu işyeri/banka sendikalarıydı.

Bank-İş bankacılık sektöründe kurulan ilk sendika olmasına ve "işkolu esasına göre" örgütlenerek işkolundaki önemli bankalarda toplu pazarlığa taraf olmasına rağmen, "işkolu yetkisi" de alamadı. Bank-İş'in bu yöndeki çabalarıyla ilgili dikkat çekici bir belge, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan ve ilk toplu pazarlık sürecinin ayrıntılarını günümüze aktaran kitapçıktır.[17] Bu belgeden Bank-İş'in, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.'ye verdiği toplu sözleşme taslağında "İşkolu sözleşmesine iştirakin kabulü" başlıklı özel bir maddenin yer aldığını öğreniyoruz. Bu düzenleme, ileride gerekli çoğunluk sağlanarak işkolu düzeyinde sözleşme yapılması halinde, süreye bakılmaksızın, bu sözleşme hükümlerinin yürürlükten kalkmasını, ancak bu sözleşmenin yeniden işkoluna göre yapılacak olana nazaran lehteki hükümlerinin yeni sözleşmeye eklenmiş sayılmasını öngörüyordu. Ancak bu madde banka yönetimince kabul görmedi ve sözleşmeye girmedi.[18]

Böylece Bank-İş'in işkolu düzeyinde toplu pazarlık yönünde atmaya çalıştığı adımlar sonuçsuz kaldı. İşkolu sendikası fikri, Bank-İş'in ısrarına rağmen sektörde tutmadı. 1965 yılı sonlarında Bank-İş de artık federasyon fikrine açıkça karşı çıkamıyordu. Sonunda Bank-İş, örgütlü olduğu her banka için özel yönetim kurulları oluşturdu. Her bankanın sözleşmesi, kendi yönetim kurulunca yürütülecek, grev kararı burada alınacak ve diğer banka mensupları "katiyen" karışmayacaklardı.[19] Bank-İş 1965 yılı sonunda yayınladığı broşürde, bu özel yönetim kurullarının oluşturulması yönündeki tüzük değişikliğini, sendikanın federasyona dönüştürüldüğü biçiminde aktardı.[20] Oysa Bank-İş hukuken kendisini bir

Bank-İş başkanının açıklaması:

İş Bankası bünyesinde kurulan Tibaş'ın toplantısına katılan sendika kurucularının harcırahlarının banka tarafından ödendiğine ilişkin Bank-İş başkanının açıklaması:

"Evvelâ mensuplar sendikasını işveren emrinde sarı sendika olmakla itham ettiğimizi söylüyorlar. Bir delilleri varsa ispat etsinler diyorlar. Arkadaşlar bunu biz söylemiyoruz, Mensuplar sendikasına dahil müdürlerin ve bir kısım Umum Müdürlük mensuplarının hareketleri karşısında bütün camia söylüyor. Belki şu anda burada bulunan mensuplar sendikası idarecileri samimidir. Fakat bu sendikanın kuruluşu çok geniş tutulmuştur. Anadolu'nun her tarafından gelen kurucular İstanbul'da kuruluş toplantısı yapmışlardır. Banka bunların harcırahlarını da ödemiştir. Sadece bu husus dahi 274 sayılı kanun gereğince mensuplar sendikasının feshi için yeter sebeptir. Çünkü bir sendika hiçbir şekilde işverenden menfaat sağlayamaz. Ama biz bunlar üzerinde durmuyoruz, arkadaşlarımızı iknaya çalışıyoruz. [sic]"

Tibaş (1965/2), s. 16.

federasyona dönüştürmemişti aslında, ancak örgütlü olduğu bankalara -özellikle İş Bankası çalışanlarına- neredeyse bir federasyon kadar inisiyatif verme yolunu seçmişti, buna mecbur kalmıştı.

Bunlar, örgütlenme sürecinde daha ilk yıllardan başlayarak federasyon çatısı altında birlik ama esas olarak "banka/işyeri esasına göre" sendikalaşma yönünde çok güçlü bir tercihin varlığını hissettirmektedir. Bu eğilim kısa zamanda sektörde örgütlenme ve toplu pazarlık modeli açısından güçlü bir geleneğe dönüştü; 3 Kasım 1971'de Tibaş, Akbank Mensupları Sendikası (Akmen) ve Türk Ticaret Bankası A.Ş. İşçileri Sendikası (Türk Bank-İş) tarafından Türkiye Banka ve Sigorta Mensupları Sendikaları Federasyonu (Banksif) kuruldu. İşkolu esasına göre örgütlenmiş olan Bank-İş ise zaman içinde küçülecek, bankacılık sektöründe iddiasını, etkisini yitirecekti.

TOPLU PAZARLIK ŞEKİLLENİYOR

Bank-İş, 1967 yılı başlarına kadar uzanan dönemde sektördeki çoğu bankanın ilk toplu sözleşmelerine de imza attı. İş Bankası sözleşmesini Yapı ve Kredi Bankası, İmar Bankası, Pamukbank ve Selanik Bankası sözleşmeleri izledi. Bu dönemde Türk Bank-İş, Türk Ticaret Bankası A.Ş. Umum Müdürlüğü ile ilk toplu iş sözleşmesini 29 Aralık 1964 günü bağıtladı.[21] Türkiye İş Bankası A.Ş. ile Bank-İş arasında bağıtlanmış olan ilk toplu iş sözleşmesini izleyen dönemde toplu pazarlığın tarafı artık Tibaş'tı. Tibaş ile Türkiye İş Bankası A.Ş. arasında 22.07.1966 tarihinde imzalanan toplu sözleşme 01.08.1966 tarihinden başlayarak yürürlüğe girdi. Akmen, Akbank T.A.Ş. ile 22.03.1968 tarihinde ilk toplu iş sözleşmesini bağıtladı. Sözleşme 01.04.1968-01.10.1970 tarihleri arasında yürürlükte kaldı.[22]

Bu noktada bankacılık sektöründe toplu pazarlığın daha ilk yıllarda şekillenen özellikleri açısından önemli bir tespit, sektörde toplu pazarlığın ilk ortaya çıktığı yıllardan başlayarak "banka/işyeri düzeyinde" ve "tek işverenli" olmasıdır. Bank-İş'in kuruluşunun hemen ardından 31 Aralık 1963'te banka işverenlerinin de İş Bankası'nın öncülüğünde örgütlenmelerine ve Türkiye Banka İşverenleri Sendikası'nı (Bank-İşveren) kurmalarına rağmen, özel sektörde bir dizi işkolunda rastladığımız, birden çok işvereni kapsayan birleştirilmiş toplu pazarlık -grup pazarlığı- bankacılık sektöründe ortaya çıkmadı.

1964-1965 yıllarında sektörde Türkiye'nin önde gelen bankalarında bağıtlanan ve tamamı "işyeri/banka düzeyinde" olan bu ilk toplu sözleşmelerin dikkat çekici ve çok önemli bir diğer özelliği de "büyük ölçekli" ve her bir bankanın bütününü -bütün işyerlerini/şubelerini- kapsamakta olmalarıdır.[23] Böylece, 1963 sendika yasalarının uygulandığı dönemde bankacılık sektöründe banka şubelerinin ayrı işyeri ve toplu pazarlık birimi sayılmalarına ve banka şubelerinde yetkili sendikaların toplu pazarlığın tarafı olabilmelerine -şubeler için imzalanmış toplu sözleşme örneklerine- rağmen, sektörde baskın olan bankaların bütününü kapsayan büyük ölçekli "işyeri/banka düzeyinde" toplu iş sözleşmeleri olmuştur. 1964-1980 döneminde önde gelen bankaların hepsinde ve birbirini izleyen her dönemde, bankaların bütününü kapsayan toplu iş sözleşmeleri bağıtlanmıştır.

Tek tek bankalar düzeyinde ve büyük ölçekli toplu pazarlık geleneği 70'lerde sektörde çok güçlü biçimde ortaya çıkan işkolu sendikacılığı sürecine rağmen varlığını sürdürmüştür. Bu süreç, Türkiye Devrimci Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası'nın (Bank-Sen) kendisini, bir işyeri sendikasından bir işkolu sendikasına dönüştürme mücadelesidir. Yapı Kredi Bankası Mensupları Sendikası (Yapı-Sen) 1976 yılında Bank-Sen adını almış, aynı yıl Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na (DİSK) üye olmuştur. Bir dizi sendikanın da katılımıyla hızla büyüyen Bank-Sen, Yapı Kredi Bankası'nın yanında Garanti Bankası, Eskişehir Bankası, Anadolu Bankası, Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası gibi sektörde önemli bankalarda yetkili sendika olmuştur. Bir işkolu sendikası olan Bank-Sen gene de sektörde hâkim olan eğilime bağlı kalmış, örgütlü olduğu bankalarla tek tek sözleşmeler bağıtlamıştır. Bank-Sen süreci, DİSK'in 1975 Genel Kurulu'nun ardından başlayan ve "sınıf ve kitle sendikacılığı" olarak adlandırılan bir militan yükselişin bankacılık sektöründeki yansımasıdır. Ne var ki 1980 Eylülü'yle önü kesilen bu süreç; demokratik yollarla işyeri sendikacılığının işkolu sendikacılığına dönüşmesi süreci, 1983 yasalarının yürürlüğe girmesiyle ve antidemokratik biçimde tamamlanacaktır.

... VE İLK YILLARDAN BUGÜNE KALAN

Bankacılık sektörünün ilk yıllarında sendika hareketinin öyküsü içinde yer alan sendikalar bugün yok. 1980 12 Eylülü'nün ardından faaliyetleri durdurulan Bank-İş, 1982 Martı'nda mahkeme kararıyla kapatıldı. Gene 12 Eylül darbesinin ardından Bank-Sen'in faaliyetleri durduruldu, bazı yöneticileri gözaltına alındı, bazıları tutuklandı. Askeri Yargıtay'ın DİSK ve bağlı sendikalar hakkında yürütülen davanın kaldırılması kararının[24] ardından ancak 1991 yılında yeniden faaliyete geçebildi ama bir varlık gösteremedi. Öte yandan işyeri/banka sendikaları işkolu sendikalarına dönüştüler. Tibaş, 15 Ağustos 1983'te toplanan olağanüstü genel kurulunda kendini, değişen yasa hükmü gereği işkolu sendikasına dönüştürerek adını Türkiye Ticaret Büro Eğitim Banka ve Sigorta Güzel Sanatlar Çalışanları Sendikası (Banka-Bürosen) olarak değiştirdi. Sendika, 1983 sonuna kadar Pamuksen, Hisarbank-Sen, Artür-Sen, Dışbank-İş, Bromes, Egesen, Türk Büro-İş, Sigorta-İş sendikalarının katılımıyla büyüdü ve 17-18 Aralık 1983'te yaptığı genel kurulda adını Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası (Basisen) olarak değiştirdi. Basisen'e 1989'da Banks da katıldı. Öte yandan, 12 Ağustos 1983'te Akbank T.A.Ş.'de örgütlü olan Akbank

21. yüzyılın başlarında Türkiye'de bankalar ve sendikalaşma

Resmi rakamlara göre Temmuz 2009'da "Banka ve Sigorta" işkolunda toplam işçi sayısı 157.515, sendikalı işçi sayısı 147.538, sendikalaşma oranı ise yüzde 93.67'dir. İşkolunda toplu sözleşme imzalayabilme hakkına sahip, yani yüzde 10 barajını aşan üç sendika vardır: Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası (Basisen), T. Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası (Banksis) ve Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası (Bass).

Sendikanın Adı	Üye Sayısı	Sendikalaşma (%)
Bass (Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası)	18.368	11,66
Banksis (T. Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası)	30.153	19.14
Basisen (Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası)	72.991	46.33
Bank-Si-Sen (T. Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası)	12.065	7,65
Bank-Sen (T. Devrimci Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası)	13.961	8,86
Toplam Sendikalı İşçi Sayısı	**147.538**	**93,67**
Toplam İşçi Sayısı	**157.515**	**100**

Tablo 3 — Resmi Sayılarla 11 Sıra Numaralı Banka ve Sigorta İşkolunda Sendikalaşma (Temmuz 2009)

Kaynak: *"Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığından: 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu Gereğince; İşkollarındaki İşçi Sayıları Ve Sendikaların Üye Sayılarına İlişkin 2009 Temmuz Ayı İstatistikleri Hakkında Tebliğ"*. Resmi Gazete, Tarih: 17 Temmuz 2009 Sayı: 27291.

Oysa bankacılık sektöründe, sigorta şirketlerinde, para ve borsa işlerinde çalışanların toplam sayısının Bakanlıkça 157.515 olarak açıklanmasına karşılık sadece bankacılık sektöründe çalışanların gerçek sayısı TBB kayıtlarına göre aynı dönemde 171.255'tir. Öte yandan, Hazine Müsteşarlığı verilerine göre, "2008 yılsonu itibariyle sigortacılık ve bireysel emeklilik sektöründe, 50 binden fazla kişiye istihdam sağlandığı ortaya çıkmaktadır."[1] Bu veriler dikkate alındığında 11 sıra numaralı "Banka ve Sigorta" işkolunda 220 binden fazla çalışan olduğu ortaya çıkmaktadır. Meseleyi bir de sendikaların üye sayıları açısından ele alacak olursak, 2009 yılı sonlarında Türkiye'de faaliyette bulunan Türkiye Bankalar Birliği'ne (TBB) üye 45 bankadan sadece 7'si sendikalı ve toplu sözleşme kapsamındadır. Bu 7 bankadaki toplam çalışan sayısı ise 65.230'dur ki bu sayılara "kapsam dışı personel" de dahildir. Bir kamu sermayeli bankada toplu pazarlık kapsamı dışındaki sendika üyeleri ve yüzde 10 barajını aşamayan sendikaların üyeleri de dikkate alındığında, sendikalaşma bankacılık sektörü için yüzde 38-40 aralığındadır. Öte yandan, "Sigorta ve borsa" sektöründe sendikalaşma oranı yüzde 5'in altındadır. Böylece sigortacılık sektörü ve para, borsa işlerinde çalışanların da dâhil edilmesiyle 11 sıra numaralı "Banka ve Sigorta" işkolunda sendikalaşma oranının gerçeğe yakın bir tahminle yüzde 30'un altında olduğu söylenebilir. "Banka ve Sigorta" işkolu, Türkiye'de sendikalaşmanın -ki genel olarak yüzde 7'nin altında olduğu tahmin edilmektedir- görece en yüksek olduğu işkollarından biridir.

Bankalar	Toplam Banka Sayısı	Toplam Personel Sayısı	TİS Kapsamındaki Banka Sayısı	TİS Kapsamındaki Personel Sayısı
Mevduat bankaları	33	165.959	7	65.230
Kamu sermayeli bankalar	3	43.689	1	9.493
Özel sermayeli bankalar	11	82.080	4	55.508
Fondaki bankalar (*)	1	266		
Yabancı sermayeli bankalar	18	39.924	2	229
Kalkınma/yatırım bankaları	13	5.296		
Toplam	**46**	**171.255**	**7**	**65.230**

Tablo 4 - Bankacılık Sektöründe Toplu Pazarlık Kapsamındaki Banka ve Çalışan Sayısı (Haziran 2009)

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği; http://www.tbb.org.tr/tr/Banka_ve_Sektor_Bilgileri/Istatistiki_Raporlar.aspx ; Basisen; "Örgütlü Bulunduğumuz İşletmeler" http://www.basisen.org.tr/ ve Bass; "Örgütlü İşyerlerimiz" http://www.bass-sen.org.tr/

Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna Devredilen Bankalar.

Toplu İş Sözleşmesinin Tarafları		Banka Çalışan Sayısı
Sendika	**Banka/İşveren**	
Basisen	Arap Türk Bankası A.Ş.	179
Basisen	Bank Mellat	50
Basisen	Şekerbank T.A.Ş.	3.838
Basisen	Türkiye İş Bankası A.Ş.	22.027
Basisen	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	14.774
Bass	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	9.493
Banksis	Akbank T.A.Ş.	14.869
	Toplam Çalışan Sayısı	**68.230**

Tablo 5 — Bankalarda Toplu Sözleşme Kapsamındaki İşçi Sayıları (Haziran 2009)

Kaynak:Türkiye Bankalar Birliği; http://www.tbb.org.tr/tr/Banka_ve_Sektor_Bilgileri/Istatistiki_Raporlar.aspx ; Basisen; "Örgütlü Bulunduğumuz İşletmeler" http://www.basisen.org.tr/ ve Bass; "Örgütlü İşyerlerimiz" http://www.bass-sen.org.tr/

1 Sektörde banka şubeleri hariç toplam 13.250 acente, 73 broker ve 901 gerçek kişi eksper faaliyette bulunmaktadır. Şirketlerde ise 16.069 personelle birlikte acente, broker ve eksper olarak çalışanlar da dikkate alındığında toplam çalışan sayısının 50 bini aştığı görülmektedir. T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı (2008), T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Sigorta Denetleme Kurulu, Türkiye'de Sigortacılık Ve Bireysel Emeklilik Faaliyetleri Hakkında Rapor *Annual Report About Insurance And Private Pension Activities In Turkey 2008*, Ankara, s. 6.

Mensupları Sendikası (Akmen) ile Türkiye Öğretmenler Bankası'nda (Töbank) örgütlü olan Tüm Banka İşçileri Sendikası'nın (Tüm Bank-İş) birleşmeleriyle bugün faaliyette bulunan Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası (Banksis) kuruldu. Türk Bank-İş ise 22 Ekim 1983'te yapılan genel kurulda Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası (Banksi-Sen) adını aldı. Vakıflar Bankası Mensupları Sendikası (Vakıfbanksen) 20 Ağustos 1983'te olağanüstü genel kurula giderek Bass adını aldı.

Bugün sektörde toplu pazarlık sürecinin sınırlarını, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu'nun (TSGLK) emredici düzenlemeleri iki noktada çizmektedir.

1. 1983 sendika yasalarıyla bankalar, "işletme toplu iş sözleşmesi" hükmü kapsamında, kendilerine bağlı şubelerle birlikte tek bir toplu pazarlık birimi olarak kabul edilmiş, böylece 60'ların başlarından itibaren sektörde zaten baskın olan büyük ölçekli "banka/işyeri düzeyinde" toplu pazarlık 2822 sayılı Kanun'un emredici düzenlemeleriyle tek ve zorunlu bir model durumuna getirilmiştir.

2. 1983 tarihli 2822 sayılı Kanun, bankacılık sektöründe grevi yasaklamaktadır. Kanuna göre, grev ve lokavtın yasak olduğu işler ve yerlerde uyuşmazlığın "zorunlu tahkim" yoluyla çözülmesi öngörülmektedir. Buna karşılık, 1963 tarihli 275 sayılı Kanun bankacılık sektöründe grev hakkını tanımaktaydı.

2822 sayılı Kanun'un, 275 sayılı Kanun'a göre bu çok temel iki noktada getirdiği değişikliklere rağmen, bankacılık sektöründe toplu pazarlığın baskın özellikleri daha ilk yıllarda ortaya çıkmış, gelenekleşmiş ve hemen hiç değişmeden günümüze taşınmıştır. Toplu pazarlık bugün de 60'larda olduğu gibi tek tek bankalarla ve bankaların bütününü kapsayacak şekilde yürütülmektedir. Bu bağlamda, sektörde toplu pazarlık sürecini şekillendiren gelenek, toplu pazarlığın tek işverenli olması ve merkezileşmenin tek işverenli süreçler içinde ortaya çıkmış olmasıdır.

SON SÖZ

Sektörde ilk sendikaların kuruluş süreci ve toplu pazarlığın gelişim çizgisi oldukça karakteristiktir, özgündür. Banka emekçileri örgütlenme sürecinde, sendika hareketine hâkim trendin dışında arayışlara yönelmişler, sendika hareketinin "genel doğrularıyla" kendilerini çok da bağlı hissetmemişlerdir. Bu, sektörde işkolu düzeyinde birlik bilincinin gelişmesini uzun süre geciktirmiş, "mensup" ruhuna dayanan işyeri/banka sendikacılığı uzun süre etkili olmuştur.

Bankacılık sektörünün bir diğer karakteristik yanı, Türkiye'de sendika hareketinin en geç ortaya çıktığı sektörlerden biri olmasıdır. Bunun nedenleri kuşkusuz banka/büro işkolunun kendine has özelliklerinde, farklılıklarında aranmalıdır. Banka emekçilerinin çalışma ve yaşam koşulları açısından kentli/orta sınıf değerlerine, "burjuva ideolojilerine ve yaşam biçiminin etkilerine" açık oldukları zaman zaman vurgulanmıştır.[25] Ancak entelektüel avantajları bunu, sendika hareketinin yükseldiği konjonktürde hızla güçlü bir sınıf bilincine dönüştürebilmektedir. 70'lerin sosyal pratiği de bunu göstermiştir.

DİPNOTLAR

1 Bank-İş (1965/1), Bank-İş ile İzmir T. İş Bankalılar Toplantısı, İzmir, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane, Yer Numarası: 1966 AD 548.

2 Türkiye Bankalar Birliği (2008), 50. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye Bankacılık Sistemi "1958-2007", Anonim, Yayın No: 262, İstanbul, ss. 6 ve 7.

3 Bank-İş (1965/1), ss. 1-2.

4 Bank-İş (1965/1), ss. 2-3.

5 Tibaş (1965), 9 Eylül 1965 tarih ve 37 sayılı Tamim.

6 Bank-İş (1965/2), Türkiye İş Bankası A.Ş. Mensupları Sendikası ile Türkiye Banka İşçileri Sendikası Bank-İş Arasındaki Birleşme Müzakereleri, Yenilik Basımevi, İstanbul, s. 1.

7 Bank-İş (1965/2), s. 14.

8 Bank-İş (1965/2), s. 8. Kocaömer 24 Eylül 1965 günü İstanbul'da yapılan toplantıda kürsüden şu anısını anlatmaktadır: "Size geçmişten bir hatıra anlatayım. Bank-İş kurulduğu zaman Nusret'e telefon ettim. Tebrik ederim Nusret. Çok iyi bir iş yaptın. Ama keşke diğer bankaları almasaydın. Bunu sadece kendi bankamızda kursaydın çok iyi olurdu, dedim." Bank-İş (1965/2), s. 13.

9 Bank-Sen (1979), IV. Genel Kurul Çalışma Raporu 13-16 Şubat 1979, Bank-Sen Basın Yayın Dairesi, s. 9.

10 Tibaş (1965/2), s. 8.

11 Bkz. Sayın, Gülşen – Sürücü, Selma (1996), "Banka ve Sigorta İşkolu", Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, C. 1, s. 116.

12 Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1996), "Bank-İş (Türkiye Banka Sigorta Büro İşçileri Sendikası)", s. 109.

13 Cumhuriyet, 11 Ocak 1965.

14 Bank-İş (1965/2), s. 11.

15 Bank-İş (1968), Genel Kurul Çalışma Raporu, İstanbul. "1960-1980 döneminde, ilgili yasalar bankacılık işkolunda grev hakkını tanıyordu. İşkolunda 1961-1971 yılları arasında toplam 20 grev uygulanırken, 1972-1977 yılları arasında 24 grev uygulandı." Bkz. Sayın, Gülşen ve Sürücü, Selma (1996), "Banka ve Sigorta İşkolu", Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, C. 1, s. 115.

16 Yeni Çağ, "Türkiye'de Yeni Grev Hareketleri Hükümetin Artan Baskısı", Kasım-Aralık 1964, Sayı: 11-12, ss. 666-672. Yeni Çağ Dergisinin Mart-Nisan 1964 tarihli sayısında yayınlanan "Sendika hareketinde gelişmeler" başlıklı yazının devamıdır. Aktaran, Akbulut, Erden (2003), 1963-1965 TKP Belgelerinde İşçi-Demokrasi Hareketi ve TİP, Tüstav Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, Genel Sıra No:18, Belge Dizisi: 9, İstanbul, s. 155.

17 Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. (1964/1), Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. ile Bank-İş Sendikası Arasında Toplu İş Sözleşmesi Çalışmaları I- Anlaşmaya Varılamayan Hususlarla İlgili Tekliflerimiz ve Mucip Sebepleri II- Kabul Edilen Maddelerin Son Şekilleri 31.8.1964, İstanbul.

18 Bkz. Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. (1964/1), s. 24.

19 Bank-İş (1965/2), Türkiye İş Bankası A.Ş. Mensupları Sendikası ile Türkiye Banka İşçileri Sendikası Bank-İş Arasındaki Birleşme Müzakereleri, Yenilik Basımevi, İstanbul, s. 3.

20 Bank-İş (1965/2), s. 1.

21 Bu ilk sözleşmeler bugün elimizde bulunmamaktadır. Yer Numarası: 1965 AD 1097; Türkbank-İş ile Türk Ticaret Bankası A.Ş. Umum Müdürlüğü arasında 29 Aralık 1964 tarihinde imzalanan umumi mukavele; Basım [İstanbul: Türk Ticaret Bankası, 1965 ve Yer Numarası: 1967 AD 3575; Türk Ticaret Bankası İşçileri Sendikası Türkbank-İş ile Ticaret Bankası A.Ş. arasında imza edilen toplu iş sözleşmesi; Basım [İstanbul: Sendikal, 1967 katalog bilgileriyle T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane kayıtlarında görünen ilk iki sözleşme kayıptır.

22 Akbank T.A.Ş. (1968), Akbank T.A.Ş. Toplu İş Sözleşmesi, M. Ali Matbaası, İstanbul.

23 İş Bankası'nda Bank-İş'in imzaladığı ilk sözleşme bugün elimizde bulunmamaktadır. Ancak Bank-İş ile Tibaş arasındaki birleşme toplantısında yapılan konuşmalardan bu sözleşmenin bankanın bütününde uygulanmak üzere imzalanmış olduğu açıkça anlaşılmaktadır. İzleyen dönem için Türkiye İş Bankası A.Ş. ile Tibaş arasında bağıtlanan 22 Temmuz 1966 tarihli toplu iş sözleşmesi de bankanın bütününe uygulanmak üzere imzalanmıştır. Aynı şekilde Bkz. Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. (1964/2), Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Toplu İş Sözleşmesi, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş., Noter Tasdiki: Beyoğlu 1. Noteri 28.10.1964-18656, İstanbul; Osmanlı Bankası Toplu İş Sözleşmesi (Tarihsiz ve künyesiz kitapçık); Akbank T.A.Ş. (1968), Akbank T.A.Ş. Toplu İş Sözleşmesi.

24 Askeri Yargıtay 3. Daire, 16.07.1991 tarih ve 1991/437 sayılı kararı.

25 Banka emekçilerinin yapısına ilişkin tespitler için Bkz. Bank-Sen (1979), IV. Genel Kurul Çalışma Raporu 13-16 Şubat 1979, Bank-Sen Basın Yayın Dairesi, s. 88-89.

ISAURIA'DAN YENİ HABERLER:

İMPARATOR ZENO'NUN KÖYÜ BÜYÜKKARAPINAR (ZENONOPOLİS) VE AZİZ SOKRATES KİLİSESİ

TURGUT SANER

Büyükkarapınar köyü, Karaman'a bağlı Başyayla ilçesi sınırları içinde yer almaktadır. Bu büyükçe ve zengin köy aynı zamanda Doğu Roma İmparatoru Zeno'nun doğduğu kent Zenonopolis'in de kalıntılarını barındırmaktadır. İlk adı Rusumblada olan bu antik Isauria yerleşmesi, imparatorun doğum yeri olması nedeniyle onun adı verilerek onurlandırılmıştır. Zenonopolis adı yüzyıllar boyunca silinmemiş, Türkçe söyleyişte de sessiz harflerini koruyarak İznebol biçimine dönüşmüştür.

Büyükkarapınar köyü, Karaman'a bağlı Başyayla ilçesi sınırları içinde, bugünkü ana ulaşım ağına göre oldukça yalıtılmış bir konumda yer almaktadır. Orta Toroslar'daki verimli Küçüksu Vadisi'nin kuzeybatısında, başta kiraz ve elma olmak üzere çok çeşitli meyvenin ticari olarak da yetiştirildiği bir bahçeler yeri olarak dikkat çekmektedir. Taş ve ahşaptan inşa edilmiş geleneksel köy evleri, coşkun çeşmeler, Osmanlı döneminden mezar taşlarının da bulunduğu eski mezarlık ve vadiyi kuşatan yalçın yamaçlar, pitoresk sahneyi tamamlayan öğeler arasındadır.

Bu büyükçe ve zengin köy aynı zamanda Doğu Roma İmparatoru Zeno'nun doğduğu kent Zenonopolis'in de kalıntılarını barındırmaktadır.[1] İlk adı Rusumblada olan bu antik Isauria yerleşmesi, imparatorun doğum yeri olması nedeniyle onun adı verilerek onurlandırılmıştır. Zenonopolis (bazı

Kilisenin ayakta kalan kemerine güneyden bakış.

Nekropoldeki kayaya oyma lahitlerden bir örnek.

Köyde Bean'in gelişini hâlâ hatırlayanlar var. Araştırmacı köyde konaklamış, eşek sırtında civardaki kalıntıları görmeye gitmiş, köyden kendisine eşlik edilmiştir. Yeni yazıt bulmaya çalışan Bean'in anlattıklarına göre Büyükkarapınar'daki kalıntı yerinde kayaya oyma birkaç lahitin dışında görülecek bir şey kalmamıştır; antik taşlar tamamen sökülmüş ve köy evlerinin inşaatında kullanılmıştır.

kayıtlarda Zenopolis) adı yüzyıllar boyunca silinmemiş, Türkçe söyleyişte de sessiz harflerini koruyarak İznebol (bugünkü değiştirilmiş adı Elmayurdu) biçimine dönüşmüştür. İlk köy anlaşıldığı kadarıyla bu adla kalıntıların biraz uzağında kurulmuş, İznebol'dan daha geç kurulan Büyükkarapınar'ın yerleşme yeri olarak ise kalıntı alanı tercih edilmiştir.

Büyükkarapınar/Zenonopolis 2008 yılına gelene kadar kapsamlı bir arkeolojik-mimari araştırmaya konu olmamıştır. Türkiye'de de yaşamış dilbilimci George Bean 1960 yıllarında köye gelmiş, izlenimlerini başka araştırmacılar için cesaret kırıcı ifadelerle aktarmıştır.[2] Bugün köyde Bean'in gelişini hâlâ hatırlayanlar vardır. Araştırmacı köyde konaklamış, eşek sırtında civardaki kalıntıları görmeye gitmiş, köyden kendisine eşlik edilmiştir. Öncelikle yeni yazıt bulma kaygısında olan Bean'in anlattıklarına göre Büyükkarapınar'daki kalıntı yerinde kayaya oyma birkaç lahitin dışında görülecek bir şey kalmamıştır; antik taşlar tamamen sökülmüş ve köy evlerinin inşaatında kullanılmıştır. Aşağıda konu edilen yayladaki kilise kalıntısının varlığına ilişkin bilgi ise -her nedense- George Bean'den esirgenmiştir.

Diğer yandan 20. yüzyıl başlarında Zenonopolis'ten o zaman Almanya'nın denetiminde bulunan Braunsberg'e (bugün Polonya'daki Braniewo) götürülen, bir suyolu onarımından söz eden yazıt araştırmacıları uzun süre meşgul etmiştir. Yazıtı değerlendirenler, seçilen kelimelere dayanarak Zenonopolis'te bir sütunlu avlu ve bu avlunun ait olması gereken bir kilise kurgulamışlardır.[3] Yazıtın tarihi bu araştırmacılar tarafından 488 olarak kesin biçimde saptanabilmektedir. Bir gün bulunması hayal edilen sütunlu avlu ve onun arkasındaki kilise, yazıtta adı anılan Aziz Sokrates'e yakıştırılmıştır.

YAYLADAKİ KİLİSENİN BULUNUŞ ÖYKÜSÜ

2004 yılında İTÜ Mimarlık Fakültesi'nden bir ekip Zenonopolis'i ziyaret ettiğinde, George Bean'in yazdıklarını okuduktan sonra yerinde duran herhangi bir kalıntıyla karşılaşmayı beklemiyordu. İmparator Zeno'nun köyündeki genel manzarayı görmek, topografyanın ve kayaya oyma lahitlerin fotoğrafını çekmek İstanbul-Büyükkarapınar yolculuğunun başlıca ödülü olacaktı. Oysa köylülerin konukseverlikle önce yayladaki kiliseyi gezdirme önerileri, yaklaşık 100 yıldır araştırmacıların hevesle aklından geçen Aziz Sokrates Kilisesi'nin belki de gerçekten var olduğunu haber veriyordu. Bu bilginin ardından köyün yaklaşık 1.800 m. yükseklikteki yaylasına çıkıldı.

Yaylada karşılaşılan kalıntının büyük bloklardan oluşan inşaat tekniği, taşların yüzeyindeki alet izleri, yazıtın dönemi olan 5. yüzyılın mimarisiyle

Büyükkarapınar köyünde antik bloklar kullanılarak inşa edilmiş bir ev.

uyuşmaktaydı. Gerek büyük blokların kullanımı, gerekse daha küçük taşlardan oluşan duvar parçalarının harçlı dolgusu Mut yakınlarındaki ünlü Alahan Manastırı'nın mimari özelliklerini andırmaktaydı. Ancak kilise, uzun zamandır devam ettiği anlaşılan yasadışı kazılarla ve taşlarının yeni inşaatlar için alınmasıyla bütünlüğünü kaybetmişti. Sadece iki ayak ve onları birbirine bağlayan bir kemer sağlam biçimde ayakta durmakta, kilisenin yüksekliğine ilişkin bilgi vermekte ve orijinal durumundaki özenli mimarisinden izler taşımaktaydı.

Bugün Polonya'da bulunan yazıtta bir suyolunun onarımından söz edildiği için köylülere, yakınlarda su kaynağı olup olmadığı soruldu. Hemen karşı yamaçta bir pınarın olduğu öğrenildi. Suyun çıktığı kayalarda gerçekten de yüzeylerin antik dönemde insan eliyle biçimlendirilmiş olması, kilise yönüne doğru çok belirgin olmasa da yer yer düzlenmiş bir hattın izlenebilmesi, Zenonopolis – suyolu onarım yazıtı – Aziz Sokrates Kilisesi üçlüsüyle kurulabilen senaryoyu doğrulamaktaydı.

2008-2009 YILLARINDA GERÇEKLEŞEN ÇALIŞMA

2008 ve 2009 yılının Ağustos aylarında, İTÜ Mimarlık Fakültesi üyeleri ve öğrencilerinden oluşan bir ekip, Büyükkarapınar'da TC Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izniyle mimari tespit çalışmaları yapmıştır.[4] Hem George Bean'in söylediği, hem de köylülerin onayladığı gibi taşlar, köyün kurulduğu zamandan başlayarak yeni inşaatlar için yerlerinden sökülüp taşınmıştır. Büyükkarapınar köyünün evlerinde, duvar örgüsü içinde, özellikle köşelerin güçlendirilmesi için çok sayıda antik bloğun kullanıldığı görülmüş ve bezemeli veya profilli örnekler belgelenmiştir. Köy içinde, meyve bahçelerinde ve sürülmüş tarlalarda antik mimariye ilişkin sabit izler bulma çabası ise sonuçsuz kalmıştır. Köy merkezinin bir miktar dışında kalan nekropol (antik mezarlık) alanındaki kayaya oyma lahitler belgelenmiş, lahitlerin dışında da mezarların olduğunu gösteren, bir kenarında kaldırma deliği açılmış taştan kapaklar tespit edilmiştir.

Çalışmanın odağını oluşturan kilise yaylada belirgin bir yükseltinin üzerine inşa edilmiştir. Hemen yakınında, kiliseyle aşağı yukarı aynı büyüklükte bir alanı kaplayan kayaya oyulmuş mekân, kentten uzak bu alanda barınma ve erzak depolama işlevi yüklenmiş olmalıdır. Kilisenin, ayakta duran son sağlam parçası olan kemerinin dışında, batı ve kuzey duvarları ile büyük taş levhalardan oluşan zemin döşemesi tespit edilmiştir. Ayakta duran kemerin ait olduğu sıranın karşısında da bir taşıyıcı ayak kalıntısı saptanmıştır. Kuzey duvarı kısmen mevcut kaya oyularak kazanılmış, kısmen taş örgü ile beslenmiştir. Çalışma boyunca inşaat teknikleri incelenmiş ve araziye dağılmış durumda görülen mimari dekorasyona ilişkin parçalar değerlendirilmiştir. Yüzeyde çok sayıda taştan çatı kiremidi bulunmuştur. Sonbahar ortalarından ilkbahara kadar karla örtülü, rüzgârlı bir mevkide ağır kiremitlerin, çatıya sağlamlık katmak ve binanın zarar görmesini engellemek için gerekli olduğu düşünülmelidir. Mimari çizimler yardımıyla yapının orijinal durumu ve büyüklüğü hakkında genel bir fikir elde edilmiştir.

Geniş bir orta alan (orta nef) ile iki dar yan koridordan (yan nef) oluşan bazilika tipindeki kilise, aşağıdaki kente hem yakın olmasıyla hem de oradan yalıtılmış konumuyla dikkat çekmektedir. Anadolu'da bunun aynı çağlardan başka uygulamaları vardır. Antik Seleukeia'nın (Silifke) hemen dışındaki Azize Thekla (Ayatekla) kutsal merkezi veya Hierapolis (Pamukkale) kent merkezinin biraz dışındaki Aziz Philippos ziyaret yeri öncelikle akla gelen örnekler arasındadır. Kilisenin günlük ibadetten çok Aziz Sokrates'le ilişkili etkinlikler vesilesi ile kullanıldığı, Zenonopolis'ten

Kilisenin kemerine ve 2008'de sökülen taşıyıcı ayağına kuzeyden bakış.

ve civardan gelen kalabalıkların bir alay halinde yukarıya çıktığı düşünülmelidir. Delehaye, yazıtta adı anılan Aziz Sokrates'in, Hıristiyanlık inançları için 2. yüzyılda şehit edilen Pergeli Aziz Theodoros'la bağlantılı asker Sokrates olabileceğini önermektedir (bkz. 3 numaralı dipnot). Eğer öyle değilse, onun kadar bilinmeyen, Isauria'nın daha sınırlı bir bölgesinde tanınan başka bir "yerli" Sokrates söz konusu olmalıdır.

Büyükkarapınar'daki kilisenin veya Zenonopolis yazıtıyla ilişkisine dayanılarak yakıştırılabilecek adıyla "Aziz Sokrates Kilisesi"nin inşaat biçimi ve dekorasyonu, yukarıda da belirtildiği gibi, Mut yakınlarındaki Alahan Manastırı kiliselerindeki örneklere benzemektedir. Genelde de zaten antik Kilikya ve Isauria'nın 5. yüzyıl mimarisine akrabadır. Kilikya'nın Silifke'ye ve Mut'a yakın bölgelerindeki erken Hıristiyan dönemi mimarisi oldukça iyi bilinmektedir; Suriye'deki aynı dönemin yapılarıyla benzerlikler de dile getirilmektedir. Ancak "asi ruhlu" olarak tanınan Isaurialıların merkezdeki dağlık bölgesi (Hadim, Taşkent, Ermenek tarafları) ise antik veya geç antik mimarlık bağlamında o kadar iyi tanınmamaktadır. O bakımdan Aziz Sokrates Kilisesi'nin bulunuşu tarihte iyi taş ustaları olarak da ünlenen Isaurialıların bu hünerlerini bir kez daha örneklemek açısından önemlidir, ama asıl İmparator Zeno'yla veya yazıtta adı geçen kardeşi Flavius Longinus'la ilişkili, bugüne kadar varlığı araştırma çevrelerince bilinmeyen bir yapının elle tutulur hale gelmesi yönünden ilginçtir. Aziz Sokrates Kilisesi belki de imparatorla kardeşinin kendi köylerine bizzat armağan ettikleri bir yapıdır.[5]

TURGUT SANER,
İTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

1 İmparator Zeno'yla, onun köyü Zenonopolis'le ve Aziz Sokrates Kilisesi'yle ilgili, 2008/2009 yılı çalışmalarına hazırlık niteliğindeki ilk gözlemlere ve oradan başka kaynaklara ulaşmak için bkz. Turgut Saner, "Zeno, Zenonopolis ve Aziz Sokrates Kilisesi", Metin Ahunbay'a Armağan, Sanat Tarihi Defterleri 8/2004, s. 185–205; NTV Tarih dergisinde (11/2009, s. 14) "Definecinin Aziz Sokrates Ziyareti" başlığıyla ve gerçeğe uymayan biçimde Turgut Saner imzasıyla yayınlanan yazı ise adı geçen dergiye yollanan kapsamlı makalenin orada izinsiz bir müdahaleyle bozulmuş çeşitlemesidir.

2 G. E. Bean – T. B. Mitford, Journeys in Rough Cilicia 1964-1968, Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris 3, Viyana 1970, s. 211 vd.: "*an extensive ruin-field, now totally denuded of all squared stone. Even the foundations of the buildings and built tombs have been carefully quarried...*".

3 Yazıt 20. yüzyılın başında İstanbul'da görülmüş, Alman arkeolog Theodor Wiegand tarafından kopyası alınmış, daha sonra Braunsberg'deki Lyceum Hosianum'un koleksiyonuna katılmıştır: Th. Wiegand, "Inschriften aus der Levante II", Mitteilungen des kaiserlich deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abteilung 36, 1911, s. 297. Yazıtı ilk olarak Hippolyte Delehaye yorumlayarak yayınlamış, H. Delehaye, "L'Aqueduc de S. Socrate à Zénonopolis", Analecta Bollandiana 30, 1911, s. 316–320. Wiegand da aynı yıl yayınladığı kısa yazısıyla bunu izlemiştir. Geç tarihlerde iki araştırmacı daha yazıtla, notlar ekleyerek ve buradan bir mimari inşa etme çabasını destekleyerek ilgilenmiştir: F. Halkin, "Inscriptions grecques relatives à l'hagiographie (IX. L'Asie Mineure)", Analecta Bollandiana 71, 1953, s. 88 vd.; J. Kublinska, "L'Évêque Firminianos de Zenonopolis et son aqueduc", Les Études classiques 62, 1994, s. 169-175.

4 Çalışmalar, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, İTÜ Bilimsel Araştırma Projeleri fonları tarafından desteklendi. Ayrıca Ermenek'te bulunan, Selçuk Ecza Deposu'na bağlı Selçuklu Otel, konaklama imkânı sağlayarak araştırmanın çok rahat koşullarla sürmesine destek oldu. İTÜ Mimarlık Fakültesi'nden Prof. Dr. Turgut Saner'in yürüttüğü mimari tespit çalışmasına, aynı fakülteden araştırma görevlileri Umut Almaç ve İrem Verdon ile mimarlık öğrencisi Kıvanç Başak katıldı; Alime Çankaya (Burdur Müzesi) ile Cihat Çakır (Kastamonu Müzesi) bakanlık temsilcisi olarak hazır bulundu.

5 Isauria'dan aktarılan "yeni haberler" özünde iyi içerikte olsa da, kilise kalıntısına ilişkin bir de kötü haberi burada paylaşmak gerekmektedir. Yapının zaten çok iyi olmayan durumdaki kalıntısı İTÜ ekibinin 2008 çalışmasından sonra, bu kez bir iş makinesi yardımıyla kaçak olarak kazılmış ve daha da tahrip edilmiştir. Batı duvarı, döşeme seviyesi ve levhaları, bazı mimari bezemeli bloklar gibi yeni bulguların bu yasadışı kazıda ortaya çıktığı görülmüş ve 2009'da belgelenmiştir. Kuzey taraftaki tek ayak kalıntısı ve bazı duvar taşları ise aynı kazıyla yok edilmiş, yapının içi bu girişimin ardından en iyi *tarumar* sözcüğü ile karşılanabilecek bir görüntü almıştır. 2009 kampanyasıyla tamamlanan Zenonopolis araştırmasından elde edilen verilerin değerlendirilmesi, çeşitli çevrelerle paylaşılması, konferanslar ve bilimsel makaleler yoluyla devam etmektedir.

GEMİ NOSTALJİSİNDEN BİLİMSEL ARAŞTIRMALARA

TÜRKİYE TİCARET DENİZCİLİĞİ TARİHİ ÇALIŞMALARI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

MURAT KORALTÜRK

Türkiye tarihinde denizciliğin ağırlıklı bir tema olmadığı, var olan denizcilik tarihi yazınının da önemli bir bölümünü bahriye tarihinin oluşturduğu ilk bakışta görülebilir. Bu yazının başlığında da ifade edildiği biçimiyle sivil denizcilik tarihi alanında gemi nostaljisinden bilimsel araştırmalara yeni ulaşılmaya başlandığı söylenebilir. İşte, bu yazıda, sözü edilen bu süreç özetlenmektedir ve bir araştırma alanı olarak sivil denizcilik tarihi çalışmalarının geliştirilmesi için yapılması gerekli olduğu düşünülenler ifade edilmektedir.

GİRİŞ

Türkiye'de genellikle denizcilik ile ilgili söze "*üç tarafı denizlerle çevrili bir ülkede yaşıyoruz; ama...*" diyerek başlanır. Bu ifade, denizlerle iç içe bir ülke olan Türkiye'nin benzer coğrafi özelliklere sahip başka ülkelerle karşılaştırıldığında, denizlerden yeterince yararlanmadığını vurgulamak için kullanılır. Bu yazının konusu, Türkiye'de denizlerden ne kadar yararlanıldığı veya yararlanılmadığının nedenlerini ortaya koymak değildir.[1] Türkiye'de denizlerden yeterince yararlanılıp yararlanılmadığını yalnızca ekonomik göstergeler yansıtmamaktadır. Denizin gündelik hayatın ne kadar içinde olduğunu, tarih yazınında denizcilik tarihinin ağırlığı dahi gösterir. Buradan hareket edildiğinde, Türkiye tarihinde denizciliğin ağırlıklı bir tema olmadığı, var olan denizcilik tarihi yazınının da önemli bir bölümünü bahriye tarihinin oluşturduğu ilk bakışta görülebilir. Başka bir ifadeyle, denizlerden yeterince yararlanılmamasının ve denizlere yeteri kadar ilgi duyulmamasının göstergelerinden biri de, potansiyeline karşın sivil denizcilik tarihi alanında henüz yolun çok başında olunduğudur.

Yazının başında bir başka konuyu da belirtmekte yarar var. Buradaki "*sivil*" ifadesi bahriye dışı, yani askeri denizcilik dışında kalan denizcilik faaliyetlerini nitelemek için kullanılmaktadır. Bu alanı "*ticari denizcilik*" veya "*ticaret denizciliği*" biçiminde de isimlendirmek mümkündür; ancak "*sportif denizcilik*" veya yatçılığın tarihi de göz önüne alınırsa, "*sivil denizcilik*" ifadesinin daha kapsayıcı olduğu düşünülebilir.

Bahriye veya askeri denizcilik/sivil denizcilik ayrımında bulunulmasının bir diğer nedeni ise birer bağımsız araştırma alanı olarak denizciliğin bu iki kanadının tarihine dair alanlarda yapılmış çalışmaların, daha doğrusu alanların birikim ve seviyeleri arasındaki büyük bir farkın var olmasıdır. Bahriye tarihi ile ilgili araştırmaların ulaştığı seviye ile karşılaştırıldığında, sivil denizcilik alanında yapılanların henüz yolun çok başında olduğu görülür.[2] Hatta bu yazının başlığında da ifade edildiği biçimiyle sivil denizcilik tarihi alanında gemi nostaljisinden bilimsel araştırmalara yeni ulaşılmaya başlandığı söylenebilir. İşte, bu yazıda, sözü edilen bu süreç özetlenmektedir ve bir araştırma alanı olarak sivil denizcilik tarihi çalışmalarının geliştirilmesi için yapılması gerekli olduğu düşünülenler ifade edilmektedir.

İLK ARAŞTIRMALAR VE GEMİ NOSTALJİSİ ÜRETEN KİTAPLAR

Bugün, Türkiye sivil denizcilik tarihi ile ilgili ilk örnekleri olduğu söylenen yayınların bir bölümü, ne bir tarih metni olarak kaleme alınmıştır ne de bir gün içerdikleri bilgiler itibariyle tarihsel araştırmalara kaynak olacağı düşünülmüştür. Bunlara verilebilecek ilk örnek Süleyman Nutki'nin hazırladığı ve 1913'te yayımlanan *Bahriye-i Ticariye Salnamesi*'dir.[3]

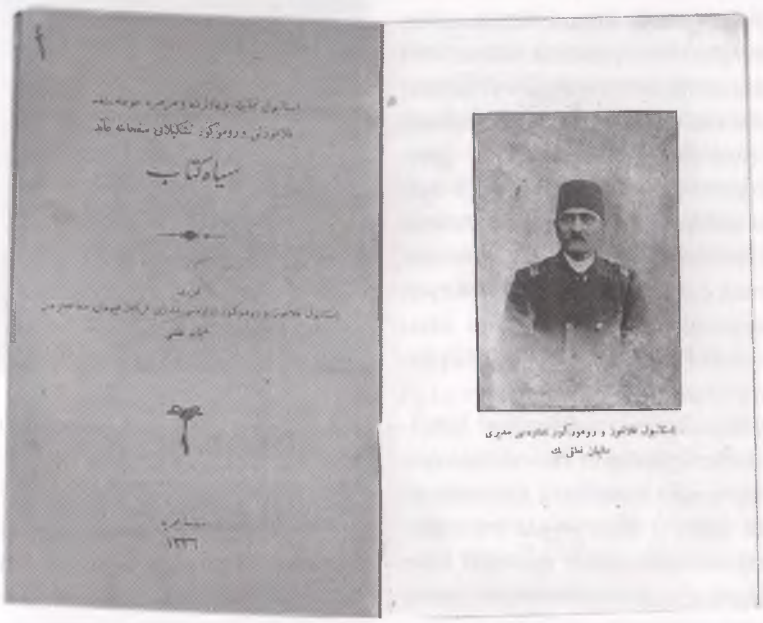
19. ve 20. yüzyıl Türkiye Sivil Denizcilik Tarihi, çoğu kez bir ulaşım tarihine indirgenerek ele alınmıştır. Burada da daha çok konu edilen kurum Şirket-i Hayriye'dir. Şirket-i Hayriye üzerine ilk çalışma *Şirket-i Hayriye Salnamesi* olarak bilinen kitaptır. 1914'te yayımlanan *Şirket-i Hayriye Salnamesi* daha sonra konu üzerine yazanların ve yazılanların büyük bir bölümünün kaynağını oluşturur.[4] Ali Fahri'nin 1915'te yayımlanan "*Osmanlı Ticaret i Bahriyesi*" başlıklı makalesi de öncü çalışmalardan biridir. Başlangıçtan İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde kurulan milli vapur kumpanyalarına kadar geniş bir tarihsel dönem bu makalede özetlenir.[5]

Şirket-i Hayriye Salnamesi'nde I. Dünya Savaşı'na kadar olan gelişmeler anlatılır. 1921'de yayınlanan ve *Salname*'nin bir anlamda devamı mahiyetinde olan bir başka kitapta ise yani Harb-i Umumi'de Şirket-i Hayriye olarak bilinen ve 1921'de yayınlanan eserde Şirket-i Hayriye'nin I. Dünya Savaşı sırasındaki faaliyetleri anlatılır.[6] 1926'da Abdülahad Nuri Bey'in yazdığı *Türkiye Seyri Sefain İdaresi'nin Tarihçesi* adlı kitap yayınlanır.[7] Aynı yıl iki önemli yayın daha gerçekleşir. Biri, ilk sayı olarak yayınlanan ancak devamı gelmeyen Türk Deniz Ticareti Yıllığı'dır. Diğeri ise Türkiye Seyri Sefain İdaresi Rehberi'dir. Rehber 1927 ve 1928'de de güncellenerek yayınlanır.[8] 1937'de Türk Deniz Ticareti[9] adlı resmi kitap ve 1949'da Zihni Bilge'nin *İstanbul Rıhtımları'nın Tarihçesi* adlı kitabı yayınlanır.[10]

Denizcilik ile ilgili çeşitli kurum ve kuruluşların sonraki yıllarda da yayınladıkları broşür ve kitaplarda 19. ve 20. yüzyıl sivil denizcilik tarihinin bilinen gelişiminin tekrarlanması sürer. Yani ilk buharlı geminin İstanbul'a gelişi, yabancıların gemi işletme girişimleri, Tersane-i Amire'ye ait gemilerin Marmara'da işlemeye başlaması ve Fevaid-i Osmaniye'den itibaren denizcilik işletmelerinin kurumsal gelişiminin dile getirildiği metinler yeniden üretilir.[11]

Eskiden uzun yolculukların, nakliyenin simgesi olan gemilerin tek tek kişileşip toplumsal hafızalara kazınmasıyla gemiler, o günlerin simgesi olarak nostaljinin aktarımında aracı rolü üstleniyorlar. Gemi nostaljisinin sadece yolcu gemileri için yaşanması, yük gemilerinin özellikleri, hikâyeleri ne olursa olsun aktarılan bir merakın öznesi olamamaları bu toplumsal hafıza meselesinden kaynaklanıyor.

Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi Rehberi, 1927'nin kapağı.

Süleyman Nutki ve Siyah Kitab'ın kapağı.

Bu çoğu resmi yayının yanı sıra, özellikle İstanbul ve denizcilik üzerine yazan devrin kimi yazarları, makale ve kitaplarında Şirket-i Hayriye

Eser Tutel.

başta olmak üzere İstanbul'da deniz ulaşımının diğer aktörlerine de yer verirler. Bazen bir kurum, bazen bir kaptan ama daha çok gemilerin konu edildiği yazılar kaleme alınır. Bu isimlerin başında Sermet Muhtar Alus[12], A. Cabir Vada[13], Abidin Daver[14], Haluk Y. Şehsuvaroğlu[15], Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu[16], Rıza Lebip Asal[17] ve İffet Evin[18] gibi yazarlar gelir. Bu yazarların ardından Orhan Kızıldemir[19], Eser Tutel[20], Oktay Sönmez[21], Refik Akdoğan[22] ve Ahmet Güleryüz'ü de anmak gerekir[23]. Bu kişilerin hemen hepsi İstanbul'da yaşamış veya yaşamaktadırlar. İlk kez İstanbul dışından bir yazar, İzmirli gazeteci Yaşar Ürük de benzer türde çalışmalar yapar.[24]

tadır. Bu artışın nedeni, Erciyes'in de dile getirdiği gibi gemi nostaljisi olsa gerek. Özellikle yayınevlerinin satış kaygıları, talep yaratmak için arayışları burada belirleyici olabilir. Örneğin, Deniz Nakliyat TAŞ'nin tarihçesinin veya gemilerinin anlatıldığı bir kitaptansa, Şirket-i Hayriye vapurlarının anlatıldığı bir kitap, satış kaygılarından dolayı yayınevleri açısından tercih edilmektedir. Ancak gemi nostaljisi içeren bu kitaplar denizcilik tarihine ilgi uyandırmakta ve yeterince bilimsel araştırmanın henüz ortaya konmadığı alanda popüler bilgi ihtiyacını karşılamaktadır. Başka bir açıdan bakıldığında bu yayınlar ve yazarlar akademiyanın

Geniş kesimlerin Türkiye'nin sivil denizcilik tarihinden daha çok haberdar olmaları amacıyla bir yandan popüler yayıncılığa önem vermek, öte yandan müzeler kurup sergiler düzenleyerek geniş kitlelere bu birikimi aktarmak gerekiyor. Bu bağlamda yapılabileceklerin başında, Türkiye'nin yegâne deniz müzesi olan İstanbul Beşiktaş'taki müzenin yanında sivil denizcilik müzesinin kurulması gelmektedir.

Bir yanda tarihçi İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yazdıklarından bugüne uzanan süreçte bahriye tarihi ile ilgili yazılmış kitaplar, öte yanda ise çok kısaca seyri özetlenen yayınlar ortaya konur. Niteliksel bir karşılaştırma yapılacak olursa, sivil denizcilik tarihine ilişkin yayınların daha az bilimsel ve daha çok nostalji içerdikleri görülür. *Radikal* gazetesinin kitap ekinde konu ile ilgili olarak yazan Cem Erciyes "*...Türkiye toplumunun hayatında hiçbir zaman çok önemli bir rol oynamayan denizciliğin de bir nostalji öğesi olması ilk bakışta epey tuhaf bir durumdur. Bu biraz, eskiden uzun yolculukların, nakliyenin simgesi olan gemilerin tek tek kişileşip toplumsal hafızalara kazınmasıyla ilgili. O gemiler çok önemsendikleri dönemlerin ayrılmaz birer parçası, o günlerin simgesi olarak nostaljinin aktarımında da birer aracı rolü üstleniyorlar. Gemi nostaljisinin sadece yolcu gemileri için yaşanması, yük gemilerinin özellikleri, hikayeleri ne olursa olsun aktarılan bir merakın öznesi olamamaları da bu toplumsal hafıza meselesinden kaynaklanıyor. Araştırmacılar gündelik hayata sızabilen, kamusal bir kullanım kazanabilen yolcu gemilerini anlatırken yük gemilerini anmayı da Türkiye'nin bir gün yazılması umut edilen ticaret tarihi kitaplarına bırakıyorlar.*" demektedir.[25] Son yıllarda bu tür kitapların sayısı artmak-

denizcilik tarihi için yapması gerekenleri beklemeksizin kendi kaygılarından hareketle bir "*ön sivil denizcilik tarihi*" yazmışlardır denebilir. Artık son yıllarda örneklerine daha çok rastlanmaya başlanan akademik çalışmalarla sivil denizcilik tarihi alanındaki büyük boşlukların dolacağı umut edilmektedir.

ÜNİVERSİTELERDE YAPILAN SİVİL DENİZCİLİK TARİHİ ARAŞTIRMALARI

Üniversitelerin sayıca artışı, lisansüstü eğitimin gördüğü rağbet, niteliğine dair tartışmalar bir yana yüksek lisans, doktora tezi ve diğer bilimsel araştırmaların nicel olarak arttığı bir gerçektir. Bu eğilimden bir bilim dalı olarak tarih ve onun içinde bir araştırma alanını oluşturan sivil denizcilik tarihi çalışmalarının da artış yönünde etkilendiği söylenebilir. Bu bağlamda ana hatları ile ortaya konmuş çalışmalara bakmakta yarar var. Bu çalışmalar türlerine göre tezler, makaleler ve kitaplar olarak sınıflan-

dırılabilir. Burada az sayıda yazılmış tezden çok, yayımlanmış araştırmalar dikkate alınmaktadır.

Akademik anlamda sivil denizcilik tarihi ile ilgili öncü çalışma, daha çok eser bırakması beklenirken zamansız bir biçimde hayatını yitiren merhum tarihçi Cengiz Orhonlu'nun "*İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği*" başlıklı makalesidir. Orhonlu'nun bu makalesinin yanında "*Nehir Gemiciliği*", "*Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat*" başlıklı makalelerini de anmak gerekir.[26] Bir diğer önemli adım ise, IRCICA'nın 1989'da düzenlediği sempozyumda konuya ilişkin bildirilerin sunulmasıdır.[27] Bu öncü çalışmaları son yirmi yıl içinde çoğu deniz, göl veya nehirlerdeki ulaştırma girişimlerini konu edinen kitap ve makaleler izler.[28] Bunların yanında, kayıkçılıktan kılavuzluğa ve genel denizcilik politikasını konu edinen kitaplara kadar da az sayıda yayım yapılır.[29] Bir yanda alanın bakirliği, diğer yanda Türkiye'de her geçen gün artarak tarihe daha çok ilgi duyulması, bu çok sayılmayacak araştırmalar ve yayımlara yakın gelecekte yenilerinin ekleneceği umudunu doğurmaktadır. Ancak bu umudun gerçeğe dönüşebilmesi için bu alanda yapılmasının yararlı olacağı düşünülen hususlar ise yazının son bölümünde dile getirilecektir

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sivil denizcilik araştırmalarının nostalji üreten bir yazın sahası olmaktan çıkıp bilimsel araştırmalar ile zenginleşen bir disiplin haline gelmesi için özellikle yapılacak araştırmalara uygun zemin hazırlamak amacıyla yapılması gerekenleri kısaca birkaç başlık altında toplamak mümkündür:

ARŞİV OLUŞTURMAK

Başbakanlık Devlet Arşivleri ve Deniz Tarihi Arşivi, Türkiye denizcilik tarihi araştırmalarının beslendiği başlıca kaynaklardır; ancak bu arşivlerin yanı sıra bugün atıl bir şekilde kalan, Türkiye Denizcilik İşletmeleri başta olmak üzere, ilgili diğer kurumların arşivlerinin araştırmacılar için çalışılır bir hale getirilmesi gerekmektedir. Mümkün olur da bir gün tek çatı altında hem bu arşivlerdeki hem de diğer arşivlerdeki belgeler veya belgelerin kopyaları toplanabilirse, bu çok daha yararlı olur.

Şirket-i Hayriye Salnamesi'nin kapağı.

Türkiye Seyri Sefain İdaresi'nin Tarihçesi kitabının kapağı.

KÜTÜPHANE VE BİLGİ-BELGE MERKEZİ OLUŞTURMAK

Sivil denizcilik tarihi ile ilgili eski-yeni, yerli-yabancı kitap, dergi, gazete ve diğer yayınların bir arada olduğu bir ihtisas kütüphanesi kurulmalıdır. Kütüphanenin yanı sıra fotoğraf, film, ses kaydı, plan, proje gibi dokümanların da derlendiği bir bilgi-belge merkezine ihtiyaç vardır. Bu merkez bünyesinde yürütülecek sözlü tarih projeleri ile denizcilik tarihinin sözlü belleği de kayıt altına alınmış olacaktır.

ARAŞTIRMALARI ÖZENDİRMEK

Yukarıda ifade edilenler sivil denizcilik tarihine ilişkin bilimsel araştırmaların gelişimine doğrudan zemin hazırlayacak adımlar olarak değerlendirilebilir. Bunlara ilave olarak, üniversitelerin bünyesinde araştırma merkezleri kurulabilir ve bugün için uzak bir hedef olmakla birlikte lisansüstü programlar açılabilir. Süreli yayınlar çıkarılabilir, daha çok sayıda bilimsel toplantılar düzenlenebilir.

Bütün bunların yapılmasını beklemek çok zaman alacaktır. Bu nedenle yakın gelecekte yapılabilecekleri de ifade etmek gerekir. Burada kolayca yapılabilecek olanların başında, konuyla ilgili daha çok tez çalışmasının yaptırılabileceği gelmektedir. Ayrıca kurumsal destekler sağlanarak sivil denizcilik tarihi konulu tez, kitap ve makalelerin değerlendirilebileceği yarışmalar düzenlenebilir.

DENİZCİLİK MÜZESİ KURMAK

Bütün bunlar bilimsel nitelikli çabalar olarak akademik alanda ortaya konabilecek faaliyetlerdir. Ancak daha geniş kesimlerin Türkiye'nin sivil denizcilik tarihinden daha çok haberdar olmaları amacıyla da bir yandan popüler yayıncılığa önem vermek, öte yandan müzeler kurup sergiler düzenleyerek geniş kitlelere bu birikimi aktarmak mümkün olabilir. Bu bağlamda yapılabileceklerin

başında, Türkiye'nin yegâne deniz müzesi olan İstanbul Beşiktaş'taki müzenin yanında sivil denizcilik konulu bir müzenin kurulması gelmektedir.

Bütün bunların her birinin hayata geçmesi halinde, Türkiye'nin sivil denizcilik tarihi gemi nostaljisi çemberini kıracak ve tarihsel birikimin gerektirdiği bilimsel üretim daha çok yapılacaktır. Bu birikimden beslenmesi halinde ise popüler denizcilik tarihi daha geniş kitlelere daha doğru ve fazla bilgi ile ulaşabilecektir.

MURAT KORALTÜRK
MÜ İİBF İKTİSAT BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Kuşkusuz denizden yararlanmak biraz da coğrafi koşulların belirlediği bir durumdur. Bir ada ülkesinin denizden yararlanması ile üç yanı denizlerle çevrili de olsa Türkiye gibi bir ülkenin denizden yararlanması aynı oranda olmayabilir, ancak Türkiye'nin bugün denizlerden yararlanma oranı ise hiç de mevcut coğrafi konumu ile paralellik gösterir düzeyde değildir. Örneğin, İstanbul coğrafi özellikleri itibarıyle bir deniz kentidir, ancak İstanbulluların çoğu denize sırtlarını dönük bir vaziyette yaşamaktadırlar. İstanbul'da ulaşımın ancak % 3'nün denizyolundan sağlandığını belirtmek, denizlerden ne kadar yararlanıldığını gösteren önemli bir delildir.

2 Bu alanda Türkiye'de çalışan birçok araştırmacı ve yapılmış araştırma bulunmakla birlikte akademik nitelikli çalışmalar olarak önemli kilometre taşları olan araştırmalar ve araştırmacıların başlıcaları şunlardır: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1948; Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını, İstanbul, 1985; Ali İhsan Gencer, *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, Türkiye Denizciler Sendikası yayını, İstanbul, 1986; İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1992; İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizcilliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006; İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz: Deniz Politikaları, Teşkilat, Gemiler*, Küre Yayınları, İstanbul, 2007.

3 Süleyman Nutki, *Bahriye-i Ticariye Salnamesi*, Matbaa-i Bahriye, 1329/1913; Bu kaynağı konu edinen bir tez için bkz. Kasım Sözer, *1913 tarihli Bahriye-i Ticariye Salnamesindeki Bilgiler Işığında Cumhuriyet'in İlk Yıllarındaki Deniz Ticaret Yapısının Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde Hazırlanmış Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006. Anılan teze şu adresten ulaşmak mümkündür: *acikarsiv.ankara.edu.tr/fulltext/1940.pdf*

4 *Boğaziçi, Şirket-i Hayriye, Tarihçe, Salnâme*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul 1330/1914.

5 Ali Fahri, "Osmanlı Ticaret-i Bahriyesi", *Mecmua-i Seneviye-i Bahriye*, Sene 1 (1331/1915), s.129-169.

6 Harb-i Umumi ve Şirket-i Hayriyye 1330-1334. Harb Esnasında Şirket-i Hayriyye'nin Muamelâtı Umûmiyyesini ve İfâ Eylediği Hidemât-ı Vatanperveraneyi Musavver ve Ba'zı Mülahazât-ı İktisadiyyeyi Havidir, İstanbul, 1921.

7 Abdülahad Nuri, *Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi'nin Tarihçesi*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1926.

8 Yıllık: *Türk Deniz Ticareti*, Yıl 1, Sayı 1, İstanbul Ticaret-i Bahriye Müdüriyeti Neşriyatı, İstanbul, 1926; *Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi Rehberi*, 1926 - Birinci Sene, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1926; *Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi Rehberi*, 1927 - İkinci Sene, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1927; *Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi Rehberi*, 1928 - Üçüncü Sene, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1928.

9 *Türk Deniz Ticareti*, Halk Basımevi, İstanbul, 1937.

10 Zihni Bilge, *İstanbul Rıhtımlarının Tarihçesi*, Devlet Denizyolları ve Limanları Matbaası, İstanbul, 1949.

11 Buna somut örnekler şu kitaplardır: *Şehir Hatları Tarihçesine Toplu Bakış*, Derleyen: İstanbul Şehir Hatları Denizciler Sendikası, İstanbul, 1979; *Türk Deniz Ticareti ve Türkiye Denizcilik İşletmeleri Tarihçesi I*, Derleyen: Bayram Camcı-Cezmi Zafer-Şükrü Yaman, Türkiye Denizcilik İşletmeleri Kültür Yayınları, İstanbul, 1994; *Türk Deniz Ticareti ve Türkiye Denizcilik İşletmeleri Tarihçesi II*, Derleyen: Şükrü Yaman, Türkiye Denizcilik İşletmeleri Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

12 Sermet Muhtar Alus, *Eski Günlerde*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

13 A. Cabir Vada, *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihçesi*, İstanbul, 1943; Kitabın yeni baskısını Kitapevi Yayınları 2004'te gerçekleştirdi.

14 Abidin Daver, *Gemi*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1932; Abidin Daver, *Türk Denizciliği*, Varoğlu Yayınevi, İstanbul (tarih yok).

15 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Deniz Tarihimize Ait Makaleler*, Deniz Basımevi, İstanbul, 1965.

16 Saraçoğlu'nun çeşitli dergilerde yayınlanmış, aralarında denizcilik tarihi ile ilgili de olan makalelerinin bir araya geldiği bir kitabı yakın zamanda yayınlandı. Bkz. Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, Hazırlayan: İsmail Dervişoğlu, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005; Saraçoğlu'nun daha çok askeri denizcilik tarihi ile ilgili yayınlanmış diğer kitapları ise şunlardır: *Gazi Gemilerimiz*, İstanbul, 1953; *Kahraman Gemicilerimiz*, İstanbul, 1954; *Gazi Hamidiye'nin Şanlı Maceraları*, İstanbul, 1960.

17 Rıza Lebip Asal, *Deniz Ortasında Ölümü Yenen Adamlar...*, Kervan Kitapçılık Matbaası, İstanbul, 1976.

18 İffet Evin, *Yaşadığım Boğaziçi*. İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

19 M. Orhan Kızıldemir, *Şirket-i Hayriye İdaresi*, Türkiye Denizciler Sendikası yayını, İstanbul, 1992; M. Orhan Kızıldemir, *İlk Buharlı Geminin Türkiye'ye Gelişi ve Türk Deniz Ticareti Resmi ve Özel Kuruluşlar*, Türkiye Denizciler Sendikası yayını, İstanbul, 1992.

20 Eser Tutel, *Şirket-i Hayriye*, İletişim Yayınları., İstanbul, 1994; Eser Tutel, *Seyr-i Sefain - Öncesi ve Sonrası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997; Eser Tutel, *Gemiler... Süvariler... İskeleler...*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998. Eser Tutel, *İstanbul'un Unutulmayan Gemileri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.

21 Oktay Sönmez, *Anılarda Gemiler Ufkun Ötesinde Kayboldular*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

22 Refik Akdoğan, *Türk Ticaret Gemileri ve Denizcileri 1919-2005*, Biz Bir Aileyiz Albümü, İstanbul, 2005.

23 Ahmet Güleryüz, *Şirket-i Hayriye'nin Boğaziçi Vapurları*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2002; Ahmet Güleryüz, *Yandan Çarklıdan Günümüze İstanbul Vapurları*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2005. Güleryüz'ün diğer kitapları için bkz. Bernd Langenstepen-Ahmet Güleryüz, *1828-1923 Osmanlı Donanması*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2000; Ahmet Güleryüz, *Kadırgadan Kalyona Osmanlıda Yelken ve Mikyas-ı Sefain*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2004; Ahmet Güleryüz, *Ertuğrul-Savarona & Türk Devlet Yatları*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2007; Ahmet Güleryüz, *Yavuz ve Midilli*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2007. Ahmet Güleryüz, *Hamidiye ve Mecidiye*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2009.

24 Yaşar Ürük, *Martı Sevdalısı Bergama Vapuru'nun 50. Yaşına Merhaba*, İzmir Büyükşehir Belediyesi yayını, İzmir, 2001.

25 *http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=4724*

26 Orhonlu'nun bu ve ulaşım konulu diğer makaleleri derlenerek yeniden yayınlandı. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, Derleyen: Salih Özbaran, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını, İzmir 1984.

27 Bu sempozyumda sunulan bildiriler için bkz. Mücteba İlgürel, "Buharlı Gemi Teknolojisini Osmanlı Devleti'nde Kurma Teşebbüsleri", *Çağını Yakalayan Osmanlı - Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri*, Yayına Hazırlayan: Ekmeleddin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar, IRCICA yayını, İstanbul, 1995, s.s.143-158; Ercüment Kuran, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Deniz Ulaşımı: İdare-i Mahsusa'nın Kuruluşu ve Faaliyeti", *Çağını Yakalayan Osmanlı - Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri*, s.s.159-163;. Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Buharlı Gemi İşletmeleri ve İzmir Körfezi Hamidiye Şirketi", *Çağını Yakalayan Osmanlı - Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri*, s.s.165-206.

28 Kronolojik sıralamaya göre bir seçki için bkz. Sadık Kurt, "İzmir Hamidiye Vapur Şirketi (1884-1915)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, s.1, 1991, s.s.71-107; Fahrettin Tızlak, "İngiltere'nin Fırat Nehrinde Vapur İşletme Girişimi Hakkında Yeni Bilgiler (1834-1836)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, s.6, 1991, s.s.293-301; Fahrettin Tızlak, "Van Gölü'nde Vapur İşletme Teşebbüsleri, 1897-1907", *Belleten*, s.240, 2000, s.s.467-486; M. Salih Mercan, "Osmanlı Döneminde Van Göki'nde Nakliye ve Ulaşım", *Tarih ve Toplum*, s.204, 2000, s.s.39-44; Nejat Göyünç, "Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", *Belleten*, s.243, 2001, s.s.657-664; İlhan Ekinci, "Hacı David Vapur Kumpanyası ve Amerikan Boykotu", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, s.9, 2003, s.s.53-78; İlhan Ekinci, "Lut Gölü'nde Vapur İşletme Teşebbüsleri", *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, s.2, 2004, s.s.95-110. Arzu T. Tozduman, "Hazine-i Hassa Vapur Kumpanyası", *Tarih Boyunca Dünyada ve Türklerde Denizcilik Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi yayını, İstanbul 2005, s.s.147-152; Murat Koraltürk, *Halıç'te Ulaşım ve Halıç Vapurları Şirketi (1909-1941)*, İstanbul 2005; Tanju Demir, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Deniz Posta Taşımacılığı ve Vapur Kumpanyaları", *OTAM*, s.17, 2006, s.s.1-17; Ali Akyıldız, *Halıç'te Seyrüsefer Halıç Vapurları Şirketi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007; İlhan Ekinci, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı İngiliz Rekabeti (Hamidiye Vapur İdaresi)*, Asil yayın, Ankara, 2007; Murat Koraltürk, *Şirket-i Hayriye 1851-1945*, İDO yayını, İstanbul, 2007.

29 Kayıklar ve kayıkçılık için bkz. Çelik Gülersoy, *Kayıklar*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu yayını, İstanbul, 1983; Mehmet Mazak, *Eski İstanbul'da Deniz Ulaşımı*, İDO yayını, İstanbul, 1998; Nejdet Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılık*, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 2001; Kılavuzluk için bkz. Murat Koraltürk, *Türkiye'de Kılavuz Kaptanlığın Tarihi*, Kılavuz Kaptanlar Derneği yayını, İstanbul, 2004; Genel denizcilik politikası için bkz. Mustafa Hergüner, *Cumhuriyetimizin Başlangıç Yıllarındaki Denizcilğimize İlişkin Bir İnceleme (1923-1930)*, İstanbul ve Marmara, Ege, Akdeniz, Karadeniz Bölgeleri Deniz Ticaret Odası yayını, İstanbul, 2003; Kemal Arı, *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri, Lozan'dan Kabotaja*, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi yayını, İzmir, 2008.

Osmanlı Yönetiminde ve Toplumsal Hayatında Fenerliler

DOSYA EDİTÖRÜ: PERİ EFE

Bu ayın dosya konusu "Fenerliler". Dosyayı tanımlarken alt başlık olarak şunu seçtik: 17. yy sonundan 20. yy başına kadar bir Osmanlı elitinin göz ardı edilen hikâyesi. Başlığı böyle seçtik, çünkü Fenerliler hayli netameli bir konu olarak gerek Yunan, gerek Rumen gerekse Türk tarihyazımında soğukkanlı yaklaşımlara nadiren rastlanan (giderek değişmekle birlikte) sorunlu bir alan olarak karşımıza çıkar. Mesela Osmanlı hariciyesinde önemli yeri olan bir Rum paşanın, ününün bir kısmını borçlu olduğu bilimsel çalışmalarından ne Türk ne de Yunan tarihyazımında söz edilir. Osmanlıcayı araştırmıştır, ama araştırmalarını Yunanca yazmıştır. Bir taraf için ilki, diğer taraf içinse ikincisi bu konuya yaklaşmamak için yeterli olabilmektedir. Fenerliler deyince her iki taraf için de akla hemen gelebilecek olumsuz yargılar hazırdır. Kimliklerinin belirsizliği bugünden bakınca hem Yunan hem de Türk tarihyazıcılığı için bir sorun olmuştur. Her iki taraf da kendisine değen yanlarını görüp başka yönlerini görmezden gelme konusunda yer yer birbirleriyle yarışırlar. Sevimsiz bir grup olarak görülürler, bunda sınıfsal konumlarının da etkisini göz ardı etmemek gerekir. Ancak gerek Yunan Devrimi ve sonrasında Yunan Devleti'nde, gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim kademelerinde reform hareketlerine en hızlı uyum gösteren gruplardan biri olarak ve Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin imparatorlukla ilişkisinde dengeleyici unsur olarak çok önemli bir yer tutmuş olmaları, üzerinde durulması gereken olgulardır. Ayrıca Fenerlilerin, kimlik çalışmaları için çok elverişli bir saha olduğunu eklemem gerekir. Sadece bilinen ön yargıları besleyen özellikleri ile değil, bu grubu Osmanlı İmparatorluğu'nda hem bürokrat, münevver, üst sınıf mensubu olarak hem de kiliseyle ilişkileri ile göz önünde tutmanın Osmanlı İmparatorluğu'na daha bütünsel bakmak açısından önemli olduğunu düşünüyorum.

Dil konusunun, bu alandaki çalışmaların önündeki en büyük engellerden birini oluşturduğunu eklemem gerekiyor. İmparatorlukta konuşulan dillere uzak olmak, daha birçok konuda olduğu gibi -gerek yabancı gerekse yerli araştırmacılar için- Fenerlilerin dünyasını ve genelde Osmanlı'yı anlamayı zorlaştırıyor.

İlk yazı Christine Philliou'dan: Gerek ilk Fenerlileri gerekse Yeni Fenerlileri konu eden "Eşikteki Topluluklar: Osmanlı Yönetimi'ndeki Fenerli Nüfuzun Çözümlenmesi" adlı makalesi ayanlar ve Rusya'daki Müslümanlarla da karşılaştırma yaparak yönetimde kapladıkları yer ve aldıkları tepkiler hakkında yazılmış, kapsamlı ve dikkatle okunması gereken bir çalışma. Johann Strauss ise Fenerlilerin az bilinen ve de az konu edinilen ama çok da önemli bir özelliğinden, dille ilişkilerinden ve özelde de Osmanlıca yazına yaptıkları katkıdan bahsediyor, "Fenerliler ve Türk Dili" adını taşıyan bu ayrıntılı ve ilginç yazısında. Aleksandros Karatheodoris ikinci grup Fenerlilere ait bir Osmanlı bürokratı ve okumuş yazmışı. "Bir Osmanlı bürokratı: Aleksandır Karatodori Paşa / Millet-i Rum'dan bir Münevver: Aleksandros Karatheodoris" adlı biyografisini gerek Philliou'nun gerekse Strauss'un yazılarına örnek oluşturması açısından da değerlendirmek gerektiğini düşünüyorum.

Bu dosyada sadece Osmanlı'da yaşamış Fenerliler hakkındaki yazılar yer aldı. Yunan Krallığı'nın kurulmasında aktif olan, Yunan Aydınlanması'nda kilit önemde bulunan ve Osmanlı tebaasından gelen Fenerlilerle ilgili yazı bulunmaması bence bir eksiklik, özellikle hem bu iki durumu hem de tarihyazımlarını karşılaştırma olanağı vermesi açısından. Ama bu konuyu belki de ayrı bir dosyada değerlendirmek gerekir.

Kenarda kalmış ve özel bir alan muamelesi gören Fenerlileri konu alan bu dosya, umarım 'o giderek değişen' yaklaşımlara bir katkı olarak değerlendirilir. İyi okumalar.

Konstantinos İpsilantis'in altın mührü (hrisobullos).

Mihail-Dimitri Sturdza. Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople, Paris 1983.

EŞİKTEKİ TOPLULUKLAR:

*OSMANLI YÖNETİMİ'NDEKİ FENERLİ NÜFUZUN ÇÖZÜMLENMESİ

CHRISTINE PHILLIOU

Fenerliler, Osmanlı yönetiminde yer almalarını önleyecek yapısal engellemelere, imparatorluk ideolojisine ve dinsel doktrine rağmen, 1660-1821 yılları arasında birçok siyasal areneda söz sahibi olacak kadar yükselmiş bir Osmanlı elitidir. Yükselişleri, tam da imparatorluğun hem iç tehditlerle, hem de Rus ve Habsburg imparatorluklarının dönemsel işgalleriyle gelen siyasi ve askeri krizlerle uğraştığı zamanlarda gerçekleşti. Kimi Fenerliler padişahın sadık hizmetkârı olarak kalırken, diğerleri, Rus yetkililerle ittifak yaparak ve ilerde Yunan Bağımsızlık Savaşı'na yön gösterecek ayrılıkçı isyanlar planlayarak, bu krizleri daha da ağırlaştırıyordu.

ÇEVİRİ**:

NİLÜFER İLKAYA

YÜKSELİŞ VE DÜŞÜŞE DAİR SORULAR

Fenerliler'in yükselişleri, bir Osmanlı hikâyesidir – 18. yy'da ve 19. yy başında imparatorluğun ikilemleri karşısında geliştirdiği Osmanlı'ya has tepkilerin özel bir sonucudur.[1]

Bu Fenerli nüfuzu, var olan çerçevelerden hiçbirine tam olarak yerleştirilemez. Bunun nedeni, kısmen, 19. yy başında Osmanlı yönetiminin iniş çıkışlarının, birbirine rakip ve iç içe geçmiş modernizasyoncu ve milliyetçi iki tarihyazımıyla silinip süpürülmesidir. En nihayetinde bu tarihyazımı da, bu eliti yok eden değişimlerin ürünüdür. Osmanlı askeri ve idari modernizasyonunun esas anlatımına göre, 19. yy başı "eski ve yeni arasında" yeterince çalışılmamış olsa da can alıcı bir bağlantı noktasıdır.[2] Stanford Shaw, 18.yy'ın "eski" Osmanlı İmparatorluğu'nu, "birbiri üstüne binen ve birbirine geçen sınıfların, kurumların ve örgütlerin karmaşık bir serisi" olarak tanımlar.[3] 19. yy'da "yeni"den doğan Osmanlı yönetimi, ilk olarak 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın etrafında şekillendi. Bu reformların temel amacı siyasi gücü merkezileştirmenin yanı sıra, Osmanlı tebaasını bir Osmanlı yurttaşına dönüştürmek ve beraberinde Müslüman, Hıristiyan, Musevi Osmanlı yurttaşlarının birden fazla milletten oluşan siyasi bir topluma entegrasyonlarını sağlamaktı.

Bir entegrasyon projesi olarak Tanzimat, Dominic Lieven'e göre "modern imparatorlukların, kıtasal ölçekte bir devlete muhtaç olan iktidar gereksinimlerini etnik milliyetçilikle ortaya konan mücadeleye nasıl uyarlayacağı ana ikilemine"[4] bir cevaptı aynı zamanda. Fenerlilerin durumu ise etnik milliyetçilikle mücadelenin ortaya konmasında araçsaldı. Yunan, Rumen, Bulgar ve Sırp ulusal tarihyazımlarında, Fenerliler, "imparatorluk içinde imparatorluk" oluşturan ve Yunan kültürünün canlanışını destekleyerek "ulusal bir uyanış"a yol açan aydın Doğulu despotlar olarak anlatılır. Bu bağlamda, Fenerliler söz konusu süreçte entegrasyona değil, etnik ve ulusal eksende Osmanlı yönetiminden kopmaya öncülük etmişlerdir.[5]

Bugün, kendi Osmanlı ortamlarında Fenerliler bizim için bir muammadır, çünkü kriz içindeki bir emperyal dünyada, tam da ulusal sınırların hayal edilmeye başlandığı bir sırada, ileride oluşacak ulusal sınırları atlayarak güç edindiler. Tarihçiler, Fenerlileri yıkıcı proto-milliyetçi bir hizip ya da Osmanlı Devleti ve toplumu için tesadüfi bir elit aileler kümesi olarak ele almışlardır. Bu, hem emperyal modernizasyonun hem de milliyetçi hareketlerin ihtiyaçlarına denk düşer. Böylelikle onların Osmanlı'daki nüfuzu, bize, kapsamlı bir yasal-idari "modernleştirici" reform politikasının ve ayrılık yanlısı milliyetçi hareketlerin şekillenmesinden hemen önce, köklü dönüşümlerin ortasındaki çokdinli bir imparatorlukla ilgili çalışmalara dair yeni bir bakış sunar. Fenerliler yalnızca "eski ve yeni arasındaki" bir durakta durmayıp, olumlu bir sürece dahil oluyorlardı.

* Bu makale yazarın izniyle "Comparative Studies in Society and History 2009" dergisinden alınmıştır.

** Bu makalenin çeviri kontrolü Peri Efe ve Ahmet Akşit tarafından yapılmıştır.

Burada tartıştığım, pek çok Fenerlinin, geniş ölçekteki Osmanlı idare sistemine entegre olmanın eşiğindeki bir cemaatin parçası olmalarıdır. Fenerliler arasında entegrasyoncu,olanlar 18. yy'ın ikinci yarısında Osmanlı yönetim yapıları ve uygulamalarında yer aldılar. İdare ettikleri Tuna Beylikleri'ni ve mensubu oldukları Ortodoks Hıristiyan milletini aşan etkileriyle bu Fenerli nüfuzu, Osmanlı dış ilişkileri ve imparatorluk içişleri için de bir fenomendi. Bu tür bir entegrasyon süreci, bazı bilim adamlarının tartışageldikleri, örneğin, 18. yy sonlarında Rus Çariçesi Katerina'nın, belli Müslüman kurumların ve tebaasının Rus (Ortodoks Hristiyan) imparatorluk projesine entegrasyonunu teşvik eden hoşgörü politikasına karşıtlık teşkil eder.[6] Aynı zamanda, sonraki ve çok daha iyi çalışılmış 19. yy'ın ortasındaki Osmanlı Tanzimat reformlarıyla da karşıtlık içindedir. Hem Katerina'nın reformları hem Osmanlı'nın Tanzimatı, Rus ve Osmanlı yönetimleri için ancak kısmen başarılı olmuşsa da iyi tasarlanmış entegrasyonist projeler oluşturmuşlardır.

Bireyler, gruplar ve kurumlar merkezi devlet tarafından belirtik bir siyasi entegrasyon ideolojisi olmaksızın, gitgide birbirlerine bağımlı bir şekilde gelişiyorlardı; Fenerlilerin hem ürünü hem de uygulayıcısı oldukları entegrasyon süreci ise tasarlanmış değildi.[7] Bunun yerine, dönemin ihtiyaçları gereği, Fenerliler, Avrupa devletleriyle ilişkiler, başkent için gıda tedariği, stratejik bölgelerdeki vilayet yönetiminden karada ve denizde askeri harekâtlara kadar Osmanlı yönetiminin kritik operasyonlarında gittikçe daha vazgeçilmez oluyorlardı. Bu tür süreçler çokdinli imparatorluklardaki yeni toplulukların, hem entegrasyon hem de bölünme ideolojisinden ayrı -ve hatta bazen eşzamanlı- nereye kadar gelişebileceğini gösteriyor.

Buradaki tartışmada, bu tasarlanmamış entegrasyonun birçok yoldan izini sürüyorum. Fenerlilerin nüfuzuna girmiş memuriyet ve idari görevleri kısaca açıkladıktan sonra, bu yükselen elite karşı derin ihtilafı ve tutarlı bir devlet politikasının yokluğunu göstermek üzere, bu nüfuza Osmanlı Devleti'nin gözüyle bakıyorum. Daha sonra, Fenerli beyler için yapılan tayin törenlerinin sembolizmi ve ikonografyası aracılığıyla, padişah ve yakın çevresinin bile Fenerlilerin entegrasyonunun lehine ya da aleyhine açıkça resmi bir politika belirleyemediklerini göstereceğim. Bunlar bir kısım Fenerliler ile Osmanlı yönetimindeki bazı gruplar arasında oluşan idealize edilmiş ilişkilerin sergilenmesinde yer alırlardı. Üçüncü olarak, Fenerli grubun toplumsal ve etnik-dilbilimsel bileşimlerine bakarak, bu grup üyeleri ile geniş ölçekteki Osmanlı hamilik ağları arasında bulunan pek çok ilişki noktasını incelemeyi sürdüreceğim. Dördüncü olarak, Fenerlilerin Osmanlı yönetimine entegrasyonunun yapısına ışık tutan karşılaştırmalar sunacağım.

Osmanlı yönetimindeki Fenerliler konusu, karşılaştırmalı bir yaklaşım gerektirir; çünkü bu, imparatorluğun daha geniş ölçekli yönetim süreçlerinin yan ürünü olarak elit bir zümrenin şekillenmesinin hikâyesidir. Kullandığım kaynakların bileşimi -Fenerliler hakkındaki Osmanlı devlet belgeleri, Fenerliler tarafından yazılmış Osmanlı devlet belgeleri ve bir Fenerlinin yayımladığı Yunanca kaynak- bu tür bir karşılaştırmalı yaklaşımı yansıtıyor. Bu kaynakların sonuncusu Dionysios Photeinos'un Viyana'da 1818 ve 1819 yıllarında yayımlanan üç ciltlik *Eski Dacia Tarihi* adlı kitabıdır.[8] Bir Fenerli memurun bakış açısından yaşamın ve politikanın etraflı ayrıntılarını vermekle kalmaz; bu elit zümrenin nüfuzunun en yüksek olduğu bir zamanda söz konusu elit için yayımlanmıştır. Kitap, Osmanlı yönetimindeki Fenerli ağlarının temellerini yıkan ve 1830 başlarında kurulacak Yunanistan Krallığı'na öncülük edecek ayrılıkçı Yunan ayaklanmalarının patlak vermesine sadece aylar kala yayımlanmıştı. Bu yüzden, kitabın okur kit-

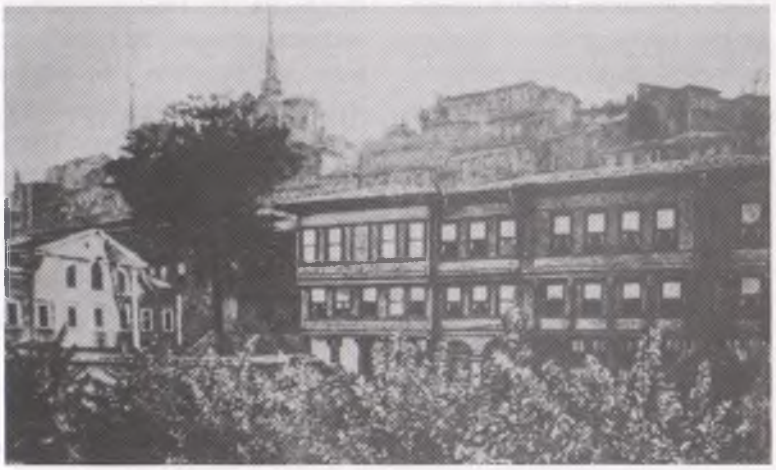
Aleksander Mourouzis'in (1793) makam belgesi üzerindeki Eflak ve Boğdan Beyliklerinin arması.

Bu makaledeki resimler Mihail-Dimitri Sturdza'nın, Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople adlı kitabından alınmıştır.

lesini toplumsal ve siyasi bağlamını ve kitaptan dikkatli bir okumayla çıkacak bakış açılarını göz önünde tutuyorum. Bu eserin bir dizi Osmanlı devlet belgeleriyle karşılaştırılması esas vaka çalışmasını teşkil ediyor. Ardından incelememe zamanın diğer vakalarıyla - Osmanlı İmparatorluğu içindeki ve komşu-düşman ülke çok cemaatli Rus İmparatorluğu içindeki Müslüman seçkinlerle- karşılaştırarak devam ediyorum.

II. RESMİ ANLATI

Fenerliler, ulusal ve emperyal yapıların arasında kalan gruplar için halihazırda oluşturduğumuz bir lügat yokken, o zaman olduğu gibi şimdi de tanımlanmaları zor bir gruptur. Yükselişleri 17. yy sonlarında başlamış ve 1821'deki Yunan Devrimi'nin patlak vermesine kadar sürmüştür. "Fenerliler" terimi Ortodoks Patrikliği'nin o zaman ve halen bulunduğu İstanbul'daki Fener (Yunanca Fanari) semtinden gelir; konaklarının yer aldığı bu bölge, Fenerlilerin, Patrikhane'nin laik üyelerini ve zaman zaman ruhbanlarını da kontrol etmelerinden dolayı üsleri haline gelmiştir.[9] İstanbul'daki güç merkezleri olan semtin konumu, Fenerlilerin yükseliş hikâyesini içinde barındırır: Fener, zaruri ihtiyaçların başkente ulaştığı Haliç limanlarının yakınında elverişli bir konuma sahipti; padişahın yaşadığı Topkapı Sarayı'yla arası kayıkla yakın bir mesafedeydi; imparatorluk tersanelerinin ve tophanesinin bulunduğu Kasımpaşa'ya daha da yakındı. Fenerliler bütün buralarda yürütülen faaliyetlerle güç kazandılar: Güçlerini, ticari faaliyetlerinden, 17. yy'da yerli elit olarak ortaya çıkışlarından, tıbbi bilgi birikimlerinden ve Osmanlı imparatorluk projesinde yararlı olan Avrupa dilleri bilgilerinden, imparatorluğun çeşitli yerlerindeki Hıristiyan nüfusu üzerinde özel otoritesi olan Ortodoks Kilisesi'yle siyasi ilişkilerinden ve kilisedeki görevlerinden alıyorlardı. 18. yy'da süreç içersinde dört seçkin imparatorluk makamını elde ederek -baş tercüman, donanma tercümanı, Eflak voyvodası ve Boğdan voyvodası- pek çok Osmanlı yönetim alanına yayıldılar. Birlikte Tuna Beylikleri ya da Memleketeyn diye bilinen bu iki yer, günümüz Romanya'sının çoğunu kapsayarak hem Avusturya hem de Rusya imparatorluklarıyla sınırı olan topraklardı.[10]

1880'lere doğru Fener semtinde Patrikhane.

Bu dört yüksek tercüman ve voyvoda mevkileri, Osmanlı yönetiminin birçok alanına yayıldığından Fenerli ağların uzantıları olarak hizmet etti. Boğdan ve Eflak'ın iki voyvodası, vergi toplama işlerini, eyalet yönetimini (kazanç getiren pek çok manastırın kilise yönetimi dahil olmak üzere) Rusya ve Avusturya ile olan imparatorluk sınırlarını ve sınırlarda yürütülen dış ilişkileri de kontrol ederek idare ettiler.[11] 18. yy ortalarından itibaren, bu iki eyaletin voyvodaları, başkente sürekli, Osmanlı ordusuna da savaş zamanı hububat ve et tedarik etmek üzere padişahla özel anlaşmalar yaptılar.[12]

Saray tercümanı, Ortodoks Patriği (ve ona bağlı tüm imparatorluktaki kazanç getiren kilise yönetim aygıtı) ile Saray arasında olduğu kadar, Avrupa elçileriyle padişah ve yakın çevresi arasındaki irtibatı da sağlıyordu.[13] Fenerlilere verilen son mevki, kapudan paşadan sonraki ikinci komutan olan donanma tercümanı, *de facto* pek çok Ege adasının ve Anadolu kıyı bölgelerinin yöneticisiydi. Gemi yapımı ve savaşı da kapsayan donanma faaliyetlerinden de sorumluydu. Sonuç olarak, stratejik önemde başka birçok tercümanlık vardı, ancak sorumluluk alanları Divan ve donanma tercümanlıklarında olduğu gibi tanımlanmamıştı. Bunlar arasında imparatorluk ordusunun tercümanı (tercüman-ı ordu-yu hümayun)[14] ve Mora tercümanı da vardı[15]. Her iki mevki de Fenerli ağlarını daha geniş anlamda Osmanlı yönetimi alanına ileri düzeyde entegre etmiştir.

Fenerlilerin toplumsal bileşimine dönelim. Kendi terminolojimizde Fenerlilere ulus-ötesi diyebiliriz, ancak bu, ulus-devletlerin oluşmasından önceki bir dönemdi.Ortodoks Kilisesi bürokrasisinde olduğu gibi Fenerli ağlarının tepesinde de Yunanca baskın dildi, ama yine de onlara 'Yunan' demek doğru olmaz. Farklı dil gruplarından Hıristiyanlar, Fenerli cemaatine sokuldu; bunların arasında Bulgarca, Arnavutça, Rumence ve Ermenice konuşanlar öne çıkıyordu.[16] Tercüman olmak için, elsine-i selase ya da Osmanlı Türkçesini oluşturan üç dile -Arapça, Farsça ve Türkçe- ek olarak, Avrupa dillerine (genellikle İtalyanca ve Fransızca) hakimiyet gerekiyordu.[17] Fenerliler İstanbul dışında, bugün Balkanlar dediğimiz yerlerin yanı sıra Ege adalarında, Anadolu'nun çoğu bölgesinde ve hatta Mısır, Filistin ve Suriye'nin ticari antrepoları, kiliseleri ve manastırları arasında da faaldiler. Bölgesel olarak esas güçlü oldukları yer Memleketeyn/Tuna Beylikleri'ydi. Oralarda, mültezim- yöneticiler olarak işbirliği yaptıkları yerel, Rumence konuşan boyar-toprak sahipleri sınıfına evlilik yoluyla sızdılar; Osmanlı ordusuna ve başkentine gerekli olan yiyeceği sağladılar. Bu birbirine bağlı himaye ağları dikkate alındığında, Sina Dağı keşişleri, Anadolu tüccarları, İstanbul'daki diplomatlar,

Tuna'daki askerler, Ege adalarındaki denizciler, imparatorluk tophanesi ve darphanesinin yöneticileri ve Bükreş'teki kâtipler birbirlerine çok uzun bir zincire ihtiyaç göstermeksizin bağlanıyorlardı.[18] Kişisel çıkar ya da devlet çıkarları adına -ki aradaki ayrım gittikçe belirsizleşiyordu- bu ağlar bölüm bölüm olağanüstü geniş bir yelpazedeki iş takibi için harekete geçirilebiliyordu.[19]

Fenerlilerin yükselişi (1660-1821) Osmanlı İmparatorluğu'na bir bütün olarak bakıldığında en az anlaşılmış dönemlerden biridir. İmparatorluğun uzun tarihinde tüm fırtınalı dönemlerin en sorunlusu 1770'lerden 1820'lere uzanan dönemdir ve bu da, Fenerli nüfuzunun en yoğun olduğu zamandır. Bu dönem, hem Osmanlı yönetimi içinde hem de Osmanlı İmparatorluğu ile yeni ortaya çıkan Avrupa ve Avrasya imparatorlukları arasındaki köklü siyasi ilişkilerde bir dönüşüm yarattı. Yalnızca Tuna Beylikleri'nde, 1770 -1821 arasında uzun süreli üç savaş oldu ve Napolyon Savaşları, Osmanlı nüfuz bölgelerinin hemen yanıbaşında ve Akdeniz'in ötesindeki Osmanlı Mısırı'nda vuku buldu. 1790'lı yıllarda ticareti engelleyen ve Memleketeyn-İstanbul arasındaki tedarik yollarını kesen, Eflak sınırının (Tuna Nehri) hemen güneyindeki Vidin ayanı Osman Pazvantoğlu'nun isyanı ve Rodop dağlarında Kırcali eşkıyalarının süregiden akınları ile I.- II. Sırp ayaklanmaları (1804 -1813 ve 1815) arasında benzer şekilde uzayıp giden çatışmalar, imparatorluğa karşı meydan okumalar ve fırsatlar ortaya çıkardı.

Aslında, III. Selim'in çalkantılı saltanatı, eski Osmanlı rejiminin dip noktasıdır ve devleti yenileme denemelerinin yapıldığı bir devrin -uzun 19. yy- başlangıcıdır. Bu tartışmanın amacına dönersek, sürekli değişim durumu, Fenerli ağları için de "normal" devlet işlerinin söz konusu olmaması demekti. Açlık, veba, yangın ve depremler, ticaret, yönetim ve yönetimin diğer bütün alanlarını sekteye uğratabilirdi ve nitekim uğrattı da. Her yeni çatışmayla, çok sayıda sivil, kentleri ya da çatışmadan etkilenmiş kırsal yerleşimleri terk edip çatışmanın geçmesini beklerken, Fenerli soylular da taraflarını seçiyorlardı; ya Memleketeyn'in Rus yönetimi altında görev alıyor ya Osmanlı ordusunda tercüman olarak hizmet etmek üzere İstanbul'a dönüyor ya da bir süreliğine Fener'deki villalarına çekiliyorlardı.[20] Sistemin her sekteye uğramasının, Fenerlilere bireysel ilerleme fırsatları sağladığı ve ayrıca bir grup olarak onlara yeni mevkiler de sunduğu anlaşılıyor. Bunu, aşağıda eserini inceleyeceğimiz Fenerli memur ve tarihçi Dionysios Photeinos'un hayat hikâyesinde bireysel düzeyde görüyoruz. Photeinos, 1808'de Rusya'yla olan çatışma sıcakken Memleketeyn'den hamisiyle birlikte kaçmış, ancak düşmanlıklar durulduktan ve Osmanlı tarafından desteklenen daha yüksek bir yönetim mevkiinin yeniden tesis edilip, tahminen yeni bir yetki ağının tekrar oluşturulmasından sonra geri dönmüş biri olarak tipiktir.

1806 - 1812 yılları arasındaki en büyük karışıklıklar, büyük yenilik hareketlerine ve Fenerli ağlarının 1812 Rumen (Tudor Viladimirescu) isyanından 1821 Yunan isyanına kadar süren altın çağına yol açtı. 1808'de III. Selim ve IV. Mustafa'nın katledilmelerinin ardından tahta geçen II. Mahmud, 1812'de Rusya'yla barış yaparak Bükreş Antlaşması'nı[21] imzaladı ve Memleketeyn'deki Fenerli yönetim yeniden eski haline kavuştu. Rus ve Osmanlı hükümdarları, voyvodalar ve diğer düzenlemelerle ilgili olarak yedi yıl için anlaştılar. Nizam-ı Cedid reformlarının savunucusu pek çok Müslüman-Osmanlı görevlerine döndü ve böylece Fenerlilere ilerleme yollarını açan uygun bir ortam yaratıldı. Pek çok reform taraftarı yeni düzenlenmiş elçilik heyetlerine girdi; bunların Fenerli soylular ile yirmi yıla ya da daha eskilere dayanan okul arkadaşlıkları ya da hamilik bağları vardı.

MERKEZİ DEVLET AÇISINDAN FENERLİ NÜFUZU

Fenerlilerin parlayan yıldızları ile geniş ölçekte Osmanlı yönetim sistemindeki kriz dalgaları arasında oluşan derin bağlantı, devleti yapılandıran padişah ve yakın danışman çevresinin Fenerlileri nasıl gördükleri sorusunu akla getiriyor. Osmanlı devlet arşivlerinde, Osmanlı yöneticilerinin Fenerlilere sistematik olarak önem vermediklerine dair bir "Fener dosyası" bulunmuyor. Karlofça Antlaşması'ndaki başarısının ardından sır kâtibi (*ex aporriton*) görevine atanan Aleksander Mavrokordatos gibi öncü Fenerlilerin önceki padişahların güvenini kazandıklarını biliyoruz. Ancak, III. Selim'in saltanatıyla (1789-1808) beraber, Sultan'ın "Fenarlı takımı" dediği Fenerlilere karşı derin bir çatışmacı tutum geliştirilmiştir.[22]

Sina Dağındaki Agia Ekaterina Manastırı.

1800 - 1807 yılları arasındaki bir zamanda sadrazamına yazdığı tarih konmamış bir nâmede, Sultan Selim, Fenerli takımın 'kendi çıkarlarının peşinde koşup yalan haber yaydıkları' hükmünü verir. Sadrazamına sorar: "Kaymakam Paşa: Bu günlerde Fenarlı takımı kendu meramlarını

1699 Karlofça Kongresindeki murahhaslar.

terviç içün gunagun eracif ve havadis ve mülgatlar neşr eyledikleri mesmu'm oldu. Bunların bu hareketi devletime müzir oluyor. Niçün sen ve sair memurin buna dikkat edüp def'ine say etmiyorsunluz? Bu kafirlere hiç bir şey tesir etmez mi acaba? Hançerlioğlu ibret olmadı mı? Böyle şeyler Eflak ve Boğdan takımından çıkar lakin bunlar benim gayet intikal edeceğim şeyidir. İşte bu fesadın def'i suçlu suçsuz bu kafirlerin ekserini katl ile öldür. Bundan sonra bir şeyi işitmeyeyim. Bila-imanı cümlesini katlederim. Bunlara sen iyice tenbih ile gözlerini açsunlar sonra kendüleri bilur."

Padişahın nâmesi güçsüzlük ve öfke izlenimi verse de, Avrupa'daki Osmanlı elçiliklerine [23]atamaların, hepsi de hal-i hazırdaki Eflak ve Boğdan yönetim aygıtının bir parçası olan [24] "*beyzadeler ve beyzade oğulları ile boyar ve boyar evlatlarından*" yapılacağını belirten bir irade tasarısı aynı dönemde (hicri1216; 1801-1802) kanunlaşır. Fenerli beyler ve boyarlar Avrupa elçiliklerine münhasıran atanmadıkları halde, Fenerliler, III. Selim'in saltanatında diplomatik hizmette önemli bir grup oluşturdular. Nâme, bu Fenerlileri halihazırdaki bürokrasiye kaydıracak özel kuralların anahatlarını çiziyordu: örneğin, hizmet süreleri, elçilik sürelerinin bitmesiyle tercüman ya da voyvoda olarak önceki kademe ve maaşlarının statülerini nasıl etkileyeceği ve kimleri maiyet olarak (eşleri ve diğer aile üyeleri de dahil) yanlarında götürebilecekleri gibi. [25]

Üçüncü bir belge biraz daha ileri bir zamana (hicri 1225; 1810-1811), III. Selim ve IV. Mustafa'nın yeniçeriler tarafından katledilmesinin hemen ardından II. Mahmud'un tahta geçmesinden sonraya tarihlenir. Bu, resmi bir belge değildir; daha çok, hangi Fenerli ailelerin hangi dış güçlerle işbirliği yaptığını ve aslında o sırada hangi aile üyesinin yüksek bir makamı işgal ettiğini tespit etmeye çalışan yüksek rütbeli bir görevlinin karalamasıdır. Örneğin şöyle der: "Rusya taraftarlığı ile ittiham ederler: Muruz Aleksandiri Bey dört defa beyliklere . . . Fransa taraftarlığı ile muştehirdir: Suçu (=Soutos) Aleko hâlâ Eflak Voyvodasında olarak; Rusya taraftarlığı ile ittiham ederler: Moruz Bey'in ikinci karandaşı Dimitreşko al-yevm ordu-yu hümayun tercümanıdır. . . ." [26]

Osmanlı yöneticilerine sadakatleri belirgin olmayan Fenerliler, yine de düzenli olarak en yüksek devlet görevlilerine Osmanlı Türkçesi'nde raporlar arz ediyorlardı. Bu raporlarda, Fransız Devrimi'nin nasıl gittiği ve sınırlarının hemen ötesindeki Napolyon Savaşları'yla ilgili gelişmeler hakkında ya da dış güçlere karşı diplomasi ve resmi davranış biçimi üzerine yorumlar döşeniyorlardı.[27] Oluşturdukları ve Osmanlı arşivlerine intikal eden resmi belgelere göre, Fenerliler, artan bir şekilde emperyal kıtasal politika ağına dolanan Osmanlı Devleti için yararlı ve stratejik aklı sağlıyorlardı. Ancak, merkezi devletin yetkililerince hazırlanan belgeler, imparatorluk yönetim projesinde çok daha belirsiz bir Fenerli rolü resmeder. Açık ideoloji düzeyinde Fenerlileri tamamen bir grup (takım; ta'ife) ve hatta Fenerliler ve Osmanlı yönetim matriksi arasında çoğalan bağlantı noktaları olarak bile konumlandıramadıkları anlaşılıyor.

OSMANLI YÖNETİMİNİ İCRA ETMEK

Fenerliler ile bu matriks arasındaki bağlantılara parlak bir giriş olan Fenerlilerin tayin törenleri, hem İmparator Justinyanus'un hem de Eric Hobsbawn'ın kalplerini ısıtacak türdendi[28]. Tören, Bükreş ve Yaş'(bg. laşi) daki eyaletlerindeki makam koltuklarına oturmak üzere İstanbul'dan ayrılan Fenerli voyvodalar ya da beyler için düzenleniyordu. Bu iki voyvodalık Fenerli ağının ihtişmalı taçlanmasıydı. Baş tercüman ya da donanma tercümanlığı gibi makamları nerdeyse krallık düzeyindeydi. [29]Ancak, tercümanlar padişah ve çevresine fiziksel olarak yakınlığın, voyvodalar ise vergi salmakta ve nihayetinde kendi vilayetlerinde bir medeni kanun çıkarmakta serbest olan hükümranlıklarının keyfini sürüyorlardı. Böylelikle, kendilerini, padişahın otoriterisi altında da olsa özerk Hıristiyan egemenler olarak addediyorlardı.

Nicolae Iorga, Tuna Beyliklerini Hıristiyan emperyal gücünü uzun süre ellerinde tutmalarını ima ederek "Byzance après Byzance (Bizans'dan sonraki Bizans)" diye adlandırır. Ancak teferruatlı makam törenlerinden anlaşılacağı gibi, Bizans ikonografyası, kemikleşmemiş olsa da, oldukça bütünlüklü olarak Osmanlı siyasi içeriğine entegre olmuştur ve eklemlenmiştir. Sıkı ilişkileri, itaati ve hükümranlığı sembolize eden ayin havasındaki merasimler, İstanbul'un pek çok yerinde, eyalet başkentine giden yollarda, Bükreş ya da Yaş'ın içindeki ve etrafındaki önemli yerlerde oluyordu. Bunlar, pek çok grup ve mevkiyi Fenerli ağlara ama bu ağları ve daha büyüklerini de Osmanlı yönetimine bağlıyorlardı.

Merasimler zinciri, Fenerli ağları ile Osmanlı yönetiminin daha geniş matriksini birbiri içinde eriten pek çok yer ve aktörü açığa çıkarır.[30] İstanbul tarafındaki tören, atanan kişinin Fener'deki evinden alınıp, Haliç'ten

deniz yoluyla Topkapı Sarayı'nın yakınlarındaki sadrazamın makamında huzura kabul edilmek üzere yapılan ayinsel bir davetle başlardı.[31]Bu sırada atanan kişi, kabinesini, yani, görev yerine kendisiyle birlikte gelecek ve kendisine bağlı çalışacak on iki ya da daha çok görevliden oluşan maiyetini oluşturmuş olurdu. Hep birlikte sadrazamla görüşürler ve ertesi gün yapılacak makama çıkma töreni için yapılan hazırlıklar esnasında resmen atanmasının onayını alırlardı. Atanan kişi Fener'deki ikametgâhına, Osmanlı ordu mensupları, bir mehter takımı ve maiyetini içeren büyücek alayıyla geri döndüğünde yine Fener'de bulunan Patrikhane'deki takdis töreni için dururlardı ve burada Patrik ve Kutsal Sinod'un üyeleri *atamayı* onaylardı.[32]

Makama çıkma töreni ertesi gün Topkapı Sarayı'nda devam eder ve ayinsel bir yemekle birlikte saatlerce sürerdi. Osmanlı'da padişahın yemeğini yemek gaza günlerinden beri padişaha sadakatin bir sembolüydü; bu yüzden yeniçeriler ayaklandığında, çanaklarıyla gürültü çıkarmışlardır ve bu yüzden, ne kadar çok insanın padişahın yemeğini yediği gerçeği, bacalarından çıkan dumanın uzaklardan görülmesiyle anlaşılsın diye Topkapı Sarayı bu görsel formuyla tasarlanmıştır. Fenerli töreninde, sarayın dış avlusunda Yeniçeri Ocağı'nın temsilcileriyle birlikte özel bir çorba içilirdi. Bu çorbanın birlikte içilmesi çok katmanlı sembolik anlamlar içeriyordu. Fenerlilerin, yalnızca sefere giden yeniçerilere gıda temininden değil, barış zamanında da Tuna ve Karadeniz limanları yoluyla Beylikler'den İstanbul'a akan devlet yönetimindeki hububat ticaretini tüccarlar olarak ikiye katlayan bu yeniçerilerle birlikte çalışmaktan sorumlu oldukları anlaşılıyor. [33]Bu işbirliği, yemeği paylaşma eylemiyle sembolize oluyordu -yeniçeriler birlikte pişirip yemek üzere ocaklar ya da birimler oluşturmuşlardır- ve bu yolla Fenerli makam sahibi de bu topluluğa resmen katılmış oluyordu. Törenin bu kısmı, makam sahibine esame defterinin gösterilmesini ve onun bunu "onaylaması"nı bile kapsıyordu.[34]

Bükreş'teki sarayda boyarlarla çevrili Eflak Prensi Nikolas Mavroyeni'ye sultanın elçisi atanma fermanını veriyor.

Törenin en önemli anı, dikkatle icra edilen ve Osmanlı hükümdarlarının yabancı elçileri kabul törenlerine benzer şekilde gerçekleşen, padişahın huzuruna çıkma safhasıydı. Bu, Fenerli voyvodaların hem bağımsız egemenler, hem de padişahın yönetici-tebaası olarak ikili tabiatlarını gösterir. Bu tür bir benzerlik, Fenerli voyvodaların bağımsız egemenler olarak addedildiklerini ve böylelikle, kahya bey'den çok reis -ül küttabın otoritesi altında olmasıyla anlam kazanıyor. Telhis yazısı, huzura kabul edilmek için padişaha sunulur ve padişah da makam sahibinin maiyetiyle birlikte gelmesine onay verirdi.[35] Padişah kaftan ve voyvodalık makamını temsil eden kukayı giydiriyordu ve makam sahibinin hemfikir olacağı bir ahit okuyordu: "Killeri hümayunum, dikkat eylen [sic] rabıtasını senden matlub olunur. Avrupa tarafından havadis yetiştiresin, Eflak voyvodalığı menküli serbestiyet üzere sana nasp olundu, sadakatin matlup olunur."[36]

Böylece Fenerli ağın en tepe noktası, padişahın şahsına hemen orada mukavele kabilinden bir ilişkiyle bağlanıyordu: Voyvoda Avrupa'dan bilgi akışını sağlayacak ve padişaha sadık kalacaktı; öte yandan beyliğini istediği gibi yönetmekte özgür-yani özerk ve dokunulmaz- olmasına izin vardı. Pratikte bu, tüccarlarla, askerlerle ve Osmanlı sisteminin memurlarıyla çok katmanlı ilişkiler kurması demekti.

Atanan kişi daha sonra yeniden Fener'deki evine döner ve Beylik Konseyi'ni toplayarak hava koşullarına bağlı olarak Bükreş ya da Yaş'a yapacakları birkaç haftalık ya da daha uzun sürecek yolculuk için hazırlıklara koyulurdu. Bu hazırlıkların tamamlanmasının ardından yüzlerce kişiden oluşan bir alayın eşliğinde yola çıkar ve başkentten ayrılırken de yolda yüzlerce insan tarafından tezahüratla uğurlanırdı; voyvoda yol üzerindeki belli köy ve kasabalarda törenlerle molalar vererek yoluna devam ederdi. Bu ayanlara. Ruslarla ya da Avusturyalılarla çok da eski olmayan tarihlerde savaşmak üzere aynı topraklardan geçen -savaş süresince marşlar çalınan-birçok askeri seferin barış zamanındaki bir taklidiydi.

Yeni Eflak voyvodasının alayı, Bükreş'e yaklaştığında şehrin eteklerinde yer alan Vacaresti Manastırı'nda durur, toplanır, şehre giriş ve şehrin katedraline bitişik olan voyvoda sarayına varış hazırlıkları yapardı.[37] Kilise, İstanbul'daki törende küçük bir yer işgal ederken, eyaletteki törende merkezi bir yer tutardı. Manastır ve katedral, törenin ekseniydi; Osmanlı mehteran marşının yerini çan sesleri alırdı ve başpiskopos, voyvodaların

Eflak Beyi Nikolas Mavroyeni'nin 1788'de Avusturya birliklerine karşı kazandığı zafer. En üstte İsa, Meryem ve Aziz Nikolas, ortada muzaffer Bey ve onun ayaklarının dibinde ise yağmadan elde edilen altın keseleri ve yenilenlerin kafaları yer almakta. Resimdeki yazılar Fenerlilerin kullandığı ve Mixovarvaros denilen bir tarzda yazılmış.

devir teslimini sağlayarak yeni voyvodayı şehre gelişinden ötürü selamlardı. Voyvoda çeşitli yerel-sosyal tabaka temsilcilerini ve maiyetini selamlardı ve yeni sarayında misafirlerini bol kahve, tatlı ve nargile ikramıyla ağırlardı.[38] *Domna* unvanını alan voyvodanın eşi, maiyetin hanımlarını salonunda ağırlardı. Böylece İstanbul'da padişahın arz odasında başlayan tören Bükreş'te voyvodanın şahsi sarayında noktalanırdı. Son olarak, yeni voyvoda yeni memurlarına kaftan giydirirdi, tıpkı padişahın kendisine kaftan ve kuka giydirdiği gibi.[39]

BİR FENERLİNİN YAŞAMINDA SAVAŞ VE BARIŞ

Tarihçi-siyaset bilimcisi Paschalis Kitromilides 18. yy Balkanları'nın toplumsal ve entelektüel tarihini bir araya getirir ve bunu yaparken Fenerli nüfuzunu bir bağlama oturtmaktaki en uzun mesafeyi kateder. Güneydoğu Avrupa'nın dünyasını irdelerken sözünü ettiği, "henüz ulusal olmayan" ama Ortodoks Hıristiyan olan ve Yunan dilinin başat olduğu bir dünyadır.[40] Kitromilides'in amacı, "Güneydoğu Avrupa Aydınlanması"nı keşfetmektir ve bunu, bölgenin düşünce ve kilise tarihine odaklanarak yapar. Bu çerçevede, Fenerlileri ve ortakları Eflak boyarlarını eleştirerek onların sadece "Osmanlı adetlerini taklit ettiklerinden ve gündelik yaşamlarında 'Avrupalı Türkler' gibi davrandıklarından" bahseden o döneme ait bir kaynaktan alıntı yapar.[41] Güneydoğu Avrupa Aydınlanması açısından, Osmanlı bağlamı siyasal ve kültürel bir boşluk olarak kabul edildiğinden bu yorum açıkça küçük düşürücü gözüküyor. Ancak, Osmanlı yönetimi açısından iyi tarafı böylesi yorumların, Fenerlilerin Osmanlı idaresinin mantığına ve yapılarına siyasal açıdan uyumlarını açığa çıkarmasıdır. Bu tür bir uyum kendilerini giderek yeni, aydınlanmış düşünsel ve sosyo-politik hareketin bir parçası olarak görenler için aslında utanç verici ya da geri bir durum olarak algılanmış olmalı. Ve bölgenin ulusal tarihini yazanlar da bu insanlar ve onların ardılları olmuştur.

Yukarıda özetlediğim Fenerlilerin atama törenini dikkatli ve ayrıntılı şekilde anlatanlar Osmanlı memurları olmayıp, Fener nüfuzunun bir ürünü olan ve bu nüfuzdan çıkar sağlayan orta derece bir Fenerli memur Dionysios Photeinos'tan başkası değildir. Dahası, Kitromilides'in alıntısı, onun 1819 basımlı eserindendir. Photeinos'un yaşamöyküsü, 19. yy'ın dönümündeki Fenerli entegrasyon sürecini küçük ölçekte ortaya koyar. Photeinos, Fenerliler ve onların Eflaklı ortakları hakkında aleyhte yorum yaparken, kendisi o yönetimin bir parçasıydı ve Eflak'ın Fenerli voyvodasının sarayında o sırada yarızamanlı bir tarihçi olarak çalışıyordu. İzlediği yol üzerine birkaç söz, Fenerlilerin ufuklarını biçimlendiren yapıları ve beklenmeyen durumları aydınlatacaktır.

Dionysios Photeinos, 1769'da, Yunanca Peloponnesos denilen, zamanın Osmanlı Morası'nı yukarıdan gören Patras'ta doğdu. Ataları Peloponnes yakınlarındandı (bu yüzden lâkabı Dionysios Photeinos *ho Peloponnesios*/Peloponnes'li Photeinos'dur).[42] Babası Athanasios Photeinos, I. Abdülhamid'in (1774-1789) doktoru olduğundan ailesiyle İstanbul'a taşındı ve Padişah'ın 1789'daki ölümüne kadar doktorluğunu yaptı. O tarihte aile Peleponnes'e geri döndü, ama o zamanlar yirmili yaşların başında olan Dionysios okuluna devam etmek üzere kısa zaman sonra İstanbul'a geri döndü. Oradan da 1799 yılı civarında Eflak'a gitti.[43]

Photeinos Bükreş'e vardıktan sonra, müzik dersleri verdi; tarihçi olarak çalışmasının yanı sıra Ortodoks Kilisesi'nde kantorluk yaptı ve ilahiler besteledi. Devlet hizmeti, tarihçilik, beste yapma ve şiir yazma bileşimi Müslüman-Osmanlı meslektaşlarında olduğu gibi Fenerliler için de tipikti. Burada Photeinos'un öncellerinden Fenerli-Rumen Dimitri Kandemir'in adı hemen akla gelir.[44] Photeinos, "saraya" (ya da voyvodanın hizmetine) divanda görevli "basit bir *bataphos* (*vataf*)" olarak Büyük Bano (*ban*) Dimitri Ghikas'ın himayesinde girdi. Ghikas'ın evinde belki çocukların öğretmeni, belki de sadece ev halkından biri olarak ikamet ediyordu.[45] Mihail Sutsos'un yönetimi sırasında (1802'de) hamisi Dimitri Gikas'la birlikte asi ayan Pazvantoğlu'na kaçtı ve sonra yine boyar Gikas'ın tarafında olduğu halde geri döndü. Gikas'ın desteğiyle beylik maiyetinin hiyerarşisinde yükseldi. Kazançlı tuz madenlerini

idare etmek gibi divan görevlerinde bulundu.

1808'de Eflak, Rusya'nın yönetimi altındayken (1806-1812), Osmanlı Devleti'nin merkezi İstanbul derin bir karışıklık içindeydi ve Voyvoda Konstantin İpsilantis [46] görevinden azledilmişti. Yönetim yeniden organize edildi ve beyin birçok "özel" görev kadroları kaldırıldı. Eyaletlerden toplanan gelir artık bu özel kadrolar arasında dağılmıyor, artık her yıl geliri rapor eden ve **büyük vestiyara** gönderen tek bir *arkon*'un elinde toplanıyordu. Photeinos'un, Rus işgali sırasında *arkon* olarak bir yıllığına açıkça atanması, onun hem Osmanlı hem de Rus hükümetlerine çalıştığını gösteren pek çok işaretten ilkidir.

1812'de beyliklerde Fenerli-Osmanlı yönetiminin yeniden kurulmasının arifesinde Photeinos, olasılıkla kendisini Rus Çiçakov'a "Divan'ın Başkanı" olarak tayin ettiren Büyük Bano ve Sancakbeyi Kostaki Ghikas tarafından Gialomitza bölgesine *ispravnik*[47] olarak atandı. Photeinos, bu görevde Osmanlı-Fenerli Voyvoda Karaca gelinceye kadar kaldı. 1812'den kitabının yayınlandığı 1818-1819 yıllarına kadar bazı resmi görevlerde bulunmuş olduğunu ve bu yüzden beyliklerin, Rus yönetiminden Osmanlı yönetimine geçiş döneminde politik faaliyete devam edebildiğini biliyoruz ama bunun tam olarak nasıl olduğunu bilmiyoruz. 1818'de editör- yayıncısı Zinovios Pop'a yazdığı mektupta beklediği bir terfiden söz eder ve bu yüzden kitabında o anki unvanını kullanamayacağını belirtir. Bu sırada Eflak Beyi Karaca'yı hedef alan hicvinden dolayı onunla ters düşmüştü. Ancak Karaca, kitabının 1818'de yayınlanan ilk cildini gördüğünde Photeinos'u hiç şüphesiz affetmiştir ki aynı yıl (1818), ona Büyük Serdar unvanını vermiştir.[48]

Bu yıllarda, politik manevralara girmek ve kariyerinde ilerlemekten başka iki tarih kitabı üzerinde çalıştı. Birisi burada sözünü ettiğimiz üç ciltlik etkileyici *Historia tes Palai Dakias*, diğeri ise II. Mehmed'den II. Mahmud'a Osmanlı padişahlarının tamamlanmadan kalmış tarihidir.[49] İlk bakışta Photeinos'un Eflak, Boğdan ve Transilvanya hakkındaki tamamlanmış eserinin adında Dacia'yı kullanmış olması garip geliyor, çünkü, bu isim ne Osmanlı'nın bölge için çizdiği sınır ne de ulusal bir sınıflandırmanın içinde yer alıyor; daha çok Romalı bir idari bölge adlandırmasıdır. Ayrıca, Rus Çariçesi Büyük Katerina ve Habsburg İmparatoru II. Jozef'in bu isim altında bağımsız Eflak ve Boğdan krallığını yaratmak üzere geliştirdikleri birkaç on yıl evvelki "Yunan Planı"nı çağrıştırıyor.[50] Başlıkta Dacia adının geçmesi ve Photeinos'un kitabının içeriğinin çoğu , yalnızca iyi eğitimli çağdaşlarının Kuzey'e ve Batı'ya olan tipik klasik eğilimlerini değil, aynı zamanda Fenerlilerin Osmanlı yönetimine girmesiyle oluşan karmaşık ama henüz yeni başlayan tasavvuru ifşa eder. Bu tasavvur ne 19. yy'da ortaya çıkan anlamda ulusaldı ne de basitçe Bizans'ı diriltip Rusya ile birleşen bir Ortodoks Hıristiyan Milletler Topluluğu vizyonuydu.[51] Bunun yerine, Photeinos, Dacia'nın tarihini çağlar boyu birbirinin yerine geçen gruplar tarafından meskun olan ve yönetilen coğrafi bir varlık ve idari bir bölge olarak anlatır. (Tarihçilerin anlattığı gibi bölgenin ilk yerleşimini MÖ 4. yy'dan başlatır.) Boğdan Beyliği'nin 14. yy'daki kuruluşuyla başlayan ve tüm Osmanlı dönemini kapsayan (14. yy'dan-19. yy'a) ve özellikle kendisinin tanıklık ettiği iktidarların ve eriştiği olayların anlatıldığı üçüncü ciltte, tahmin edileceği gibi, Osmanlı ve Fenerli politikalarının tasvir edilişi daha ayrıntılı ve karmaşıktır.

Photeinos'un kendi zamanının Dacia'sını ve buradaki Fenerli yönetimini tasvir ederken ve özellikle Fenerli voyvodaların Osmanlı sistemindeki statülerini anlatırken gururlanması dikkat çekicidir. Örneğin, padişahın voyvodaları atamasından ve konumlarıyla ilgili Osmanlı sembollerinden övünerek söz eder. (Örneğin, voyvodaların iki buçuk tuğu vardır - en yüksek rütbeye sahip olan sadrazamın üç tuğu vardır.)[52] 1807-1808'de birbirini takip eden iç çatışmaları anlatırken, Eflak-Boğdan beyliklerinde Rusya'ya karşı açılan savaş cephesiyle, İstanbul'da merkezi devlete sadık olanlar ile asi yeniçeri ve diğerlerinin çatışmalarını birbirinin yerine koyar. Pek çok yerde, tüm dinlerden ve tüm sınıflardan insanların imparatorluğu Rusya'ya karşı savunmak üzere birleştiklerini iddia eder.[53]

MİLLET SİSTEMİ VE SIKINTILAR

Tarihçiler genellikle Fenerlilerle onların Müslüman-Osmanlı muadillerini aynı çerçevede ele almamışlardır. Yönetimin askeri ve kurumsal düzeyde zihinleri meşgul etmesinden başka, bu eksiklik, dinler arası ilişkiler hakkında daha geniş bir kabulü yansıtır. Milletler sistemi -Osmanlı yönetiminin temeli olan dinsel milletler- geçmiş kuşak için bir tartışma konusu olagelmiştir. Bazıları gayrimüslimlerin kendi özerk cemaatlerini oluşturduklarını ve Müslüman devlet aygıtıyla çok az etkileşim içinde olduklarını, diğerleri ise 19.yy ortalarındaki Tanzimat reformlarına kadar belirgin bir millet varlığından söz edilemeyeceğini söyler. Tam da bu tartışmada kullanılan terimler, Nizam-ı Cedid reformları hakkında yapılan tartışmadakiler gibi, zihinlerin resmi kurumsal ve yasal tanımlamalarla meşguliyetini yansıtır. Kuş-

Eflak Prensi Mihail Sutsos.

kusuz, yasal alanda, yönetici devletin dinine mensup Müslümanlarla, ikinci sınıf tebaa olarak korunan ve kollanan aradaki zimni statüdeki -ya da ehl-i Kitap- Hıristiyan ve Museviler arasında temel ayrımlar vardı. Bu, bize, kurumsal ve yasal tanımlamaların, özellikle resmi kurumların derin krizde olduğu yüzyılın başında, Osmanlı yönetimindeki sosyal gerçekliklere ilişkin çok az şey anlattığını gösterir.

Bu, Ortodoks Kilisesi aygıtı ve doktrinlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanların yaşamlarında büyük etkisinin olduğu ya da Müslümanların baskın olduğu bir devlette Hıristiyan olarak kimliklerinin en önce ve başta tanınmış olabileceği gerçeğini inkâr etmek anlamına gelmez. Beyliklerde ve başka yerlerde aile bağları ve daha formel bir eğitimin yanı sıra Kilise'yle yakın ilişkiler aracılığıyla da Fenerli ağına girmek mümkündü.

Skarlatos Kallimakis ve Boğdan Beyliği'nin arması.

Dionysios Photeinos'un üç ciltlik *Eski Dacia Tarihi* adlı kitabının bağışçı listesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks Hıristiyan dünyasındaki şaşırtıcı karmaşıklığa tanıklık eder. Photeinos'un Eflak ve Boğdan üzerine eserinin en büyüleyici yanlarından biri, kitabın başındaki "*philokalon kai philomouson syndrometon*" yani, "güzellik ve edebiyat âşığı bağışçı" listesi ya da *katalogos*'udur. Burada, onun ve daha pek çok kimsenin parçası olduğu Fenerli -ve dolayısıyla Osmanlı- politik kültüre yönelik sosyalleşme ve kültürel etkileşim sürecinin izlerini görüyoruz. Benim Fenerli ağı diye adlandırdığım 1810'lardaki yapının sosyo-politik bir portresini çizen bu liste, kırk kategoriye bölünmüş, yaklaşık 350 kişiden oluşuyor. Bu portre, hem Ortodoks Hıristiyan Osmanlı tebaasının dünyasındaki hem de içinde olduğu daha geniş Osmanlı dünyasındaki kimlik ve farklılıkları açığa çıkarıyor.

Kategoriler, bu 350 kişinin hiyerarşik, coğrafi ve mesleki konumlarına göre saptanmıştır. Listenin başında, "en yüksek ve takva sahibi beyler (*hegemones*)", dönemin Fenerli Boğdan Beyi Skarlatos Voyvoda Aleksandrou Voyvoda Kallimaki ile (1812-1819) o sıralar boşta olan Eflak Beyliği için yarışan iki Fenerlinin ismi Aleksandros Voyvoda Sutsos ve Aleksandros Voyvoda Hançeris geliyordu. Bu azametli gruptan sonra "Bükreş'teki" coğrafi sınıflamaya sıra gelir: ilk olarak bir beyzade ve iki sancak beyi, ardından da Eflak Beyliği yönetiminin yirmi bir kategoriye bölünen memurları gelir. Bu memur gruplarının on altısı "arkonlar" diye de anılırdı ve alt bölümleri, Rumence, Bizansça(dini) ve Türkçe unvanların bileşiminden oluşurdu: *banoi*[54], *vornik* ve *kloutziarides*, *logethetes*, *megaloi vestiaroi*'den ağa ve serdarlara kadar Yunanca, Rumence ve Türkçe bir tabirler yelpazesini yansıtıyordu. Hepsi de Fenerli dünyasının potasında eriyordu. Bu resmi memuriyetlerden sonra meslekleri sıralanıyordu: "*oi exohotatoi giatroi*" (zatıalleri doktorlar),"*timiotatoi pragmateutai*" (en itibarlı tüccarlar),"*ellogimiotatoi didaskaloi*" (en münevver öğretmenler) ve son olarak "*ierou katalogau*"nun üyeleri, yani ruhbanlar.

Bükreş'teki sosyal grupların bu tasnifinden sonra, on dört kişilik karma bir sosyal grup gelir: hepsi Bükreş'in batısında bir ticaret şehri olan Craiova'dadır. Halihazırdaki "Osmanlı Krallığı'nın Hükümdarı"nın baş tercümanı Michael Soutsos, eski Baş Tercüman İakovos Argyropoulos ve Büyük *Postelnik*'ler[55] İakovos Rizos-Nerulos (dört oğluyla birlikte) ve Aleksandros Mavrokordatos'un bulunduğu altı seçkin Konstantinopoliten arkonun adları sıralanır. İstanbullu bağışçılar Bükreş ile Boğdan'ın başkenti Yaş kategorileri arasında yer alır. Boğdan'daki memur kategorileri hiyerarşik örgütlenme açısından Eflak'takilerle aynıdır, ancak *archontes megaloi postelnikoi* (yarı-hariciye memurları) gibi bazı fazladan kategoriler vardır ve Eflak'takinden (yaklaşık 150 isim) daha az memur (57 isim) bulunur. Boğdan toprakları daha küçüktü, bu da aradaki farkın bir kısmını açıklıyor. Son olarak, dört coğrafi kategori gelir. "Galatz"takiler (Galati) (Boğdan'ın Tuna kıyısında bir liman kenti, altı isim bulunur.) Pelopennes'dekiler (dört isim), Patras'takiler (Paliai Patrai-on sekiz isim) ve Viyana'dakiler (aralarında birinin Eflak'tan bir tanıdık aracılığıyla bağışçı olduğu belirtilen üç isim).

Bağışçı kategorileri, hem Fenerli yönetimle (iki Fenerli voyvodanın emri altındaki memuriyet hiyerarşisinde açıklandığı gibi) bağlantılı belirtik bir yapıyı hem de beylikleri -Osmanlı başkentine ve Peloponnes gibi özel bölgelere ve hatta birkaç kişiyle de olsa -Viyana'ya (Osmanlı hükümranlığı dışında adı geçen tek şehir) bağlayan örtük sosyal ve coğrafi yapıyı ele verir. Ancak, bu kişiler bu yapıya nasıl eklemleniyor ve bu yapı içinde nasıl hareket ediyorlardı? Bu soruyu

cevaplamak için, gene aynı bağışçı listesine hiyerarşi içinde yükselişlerinin farklı noktalarında bulunan 350 kişinin bir enstantanesi olarak da bakabiliriz.

Kitromilides, henüz-ulusal olmayan Güneydoğu Avrupa Aydınlanması üzerine iddiasını ortaya koyarken Iosipos Moisiodax (yak. 1725–1800) diye birinin hayatından yola çıkar. Moisiodax bugünün Kuzey Bulgaristanı'ndan Vlahça konuşan bir Ortodoks Hıristiyandı. Orta Avrupa'da ticaretle uğraşan pek çok hemşerisi gibi Elenleşti ve böylece Kilise ve edebiyat dili olan Yunancayı bilmenin bir zaruret olduğu Ortodoks Hıristiyan ruhban sınıfına girdi. Bu Elenleşme süreci Moisiodax'a özgü değildi. Onun durumu Traiain Stoianovich gibi, Bulgarca-Rumence-Vlahça-Arnavutça ve Sırpça konuşan Hıristiyanların Elenleşmesini, 18. yy'da Balkan Hıristiyan ticaret sınıflarına dahil olmayı amaçlayan sosyal hareketliliğin bir aracı olarak inceleyen uzmanların önceki iddialarını destekler.[56] Bununla birlikte, ne Kitromilides ne de Stoianovich dikkatlerini Osmanlı bağlamına yöneltti. Daha çok, Yunanca öğrenme ve kimi durumlarda, kendini kültürel açıdan "Yunan" olarak tanımlama motivasyonunun Hıristiyan tüccar ağına ve/veya Hıristiyan ruhban sınıfına girmeyle ilişkisi üzerinde durdular.

Söz konusu Yunan/Elenleşmiş tüccar ve ruhbarı sınıfını geniş ölçekteki Osmanlı yönetimine bağlamak bizim bir başka boyutu görmemizi sağlar; bu da Balkan Hıristiyanlarının Osmanlı tebaası olarak sadece gündelik sosyal ve politik gerçeklikleri değil ama aynı zamanda bir yandan Fenerli maiyeti ve ağları, öte yandan Osmanlı yönetimince "makbul" görülen unsurlar arasında şekillenen sembolik, kültürel ve siyasi bağlantılardır. Bu daha bütünlüklü tablo da, 18. yy sonlarında Ortodoks Hıristiyanlar için bir başka kariyer yolunu aydınlatır: Fenerli bey ve tercümanların maiyetine giden yolu. Bu, ticaret ve ruhban sınıfına giden yollar gibi Elenleşmeyi gerektiriyordu, çünkü Rum Ortodoks Kilisesi'nde ve Yunan tüccar ağlarında olduğu gibi, Fenerli *nomenklatura*'da* da Yunanca başı çekiyordu. Elenleşme Yunan edebiyatını öğrenmek ama aynı zamanda adını Yunan dilbilgisi kurallarına göre değiştirmek ve Yunan kültürel geleneklerine uymak demekti.

Fenerli maiyetlerine giren mütevazı Hıristiyanlara dair gerçek dünyadan pek çok örnek verebiliriz. Photeinos'un bağışçı listesine dönersek, en ünlü örnekler beylerin kendileridir: Skarlatos Voyvodası Alexandru Voyvoda Kallimaki. Kallimaki ailesinin anadili Rumenceydi ve 17. yy sonunda Fenerli elite katılarak Elenleşti. Böylelikle "yerli" Rumen boyarları iktidardan el çektirildiğinde ve Fenerliler, 18. yy'ın ikinci on yılında beyliklerin yönetiminde nüfuz kazandıklarında beylik görevine atanmak için pekâlâ yeterliydiler.[57] Ghikas ailesinin adı da bağışçı listesinde en üst kategoride yer almıştır. Fenerli toplumun en üst kademesi 17.yy'da "Arnavutluk"tan Osmanlı başkentine göçmüş olan bir aileden gelir. Ataları Georgios'un, 17. yy'ın ikinci yarısında Osmanlı gücünü tekrar tesis etmesiyle itibar kazanan, sadrazamlar hanedanı Köprülü'lerin kurucusu Mehmed Köprülü'nün çocukluk arkadaşı olduğu söylenir.[58] Hıristiyanlıktan Müslümanlığa dönenlerle Hıristiyanlar arasındaki sosyal hareketlilik süreçlerinde çarpıcı bir paralellik bulunuyor: Arnavut Ghikas ailesi Hıristiyan kaldı ama Elenleşti; Arnavut Mehmet Köprülü ise Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçmişti ve devşirme-kul sistemiyle Osmanlı yönetici sınıfına dahil olmuştu, Ghikas ailesinin bir biyografı, Georgios'un 1653'te İstanbul'da Mehmed Köprülü'nün tarafına katılıp Köprülü desteğiyle ticari ve politik başarılar elde ettiğini iddia eder.[59]

Ortodoks Hıristiyan dünyasında "etnik" kimliklerini değiştiren yalnızca en tanınmış ve güçlü Fenerliler değildi.[60] Listede, Nikolaos Philippeskos (Bükreş arkon ağası ve Photeinos'un önemli bir hamisi) ya da Pavlos Patreskos (arkon serdar) gibi Elenleştirilmiş Rumen isimlerine sık rastlanır. Ayrıca, Konstantinos Tattareskos (Elenleştirilmiş Rumence sonekiyle, -escu, "Tatar" sözcüğünü içerir) Skarlatos Tzerkezis (Türkçe Çerkez adı Helenleştirilerek, -is sonekini alır), Skarlatos Stoigianneskos, (yaygın bir Sırp/Slav adı olan Stoian, Rumence, -escu ve Yunanca, -os alır) ve Ioannitzas Tsalikovitz (Türkçe çelik ismine Sırp/Slav, "-ovich" ekinden Elenleştirilmiş) gibi muhtemelen çok daha karmaşık kökenleri olan adlar da vardır.

Diğer isimler, köken olarak Tuna Beylikleri'ne coğrafi olarak uzak kökenlere işaret ediyor. Olasılıkla anadili Türkçe olan Hıristiyan bir kökenden gelen Rodukanos Karamanlis (Hıristiyan nüfusun çoğunlukla Türkofon olduğu Orta Anadolu'daki kökenlere işaret ediyor), bir örnektir. Bir diğer isimse, Gregorios Mavrodaglus'dur (Anadolu Karamanlıları arasında yaygın olan Türkçe, -oğlu sonekinin Elenlileştirilmiş halidir). 19. yy ortalarında inşa edilen Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı Garabet Amira Balyan'ın babası olan Ermeni saray mimarı Gregorios Balianos (*archon megolos vornik*) (aynı zamanda Krikor Amira Balyan (1764 -1831) olarak da bilinir)[61] ve Arhon Logotetes Gregorios gibi Ermeni kökenli isimler bile vardı. Archon Grammatikos Manuel Vlahides gibi bariz Valah kökenli olanlardan söz etmeye gerek yoktur. Son olarak, Bulgarca kökenli Stephanos Vogorides (1790'larda Stoiko Tronkovich olan adını değiştirmiştir) diye bilinen en az bir isim var ve Arhon Serdar Georgos Laskari Peloponnesios (Peloponnes'li), "*eugeneŝtatos kyrios* Andreas Soteriu Lontu *ek* Vostitsis" (Vostitsalı), *ellogimiotatos didaskalos* Demetrios İthakesios ("İthaka adasından en münevver öğretmen" Demetrios, bu listede Galatz liman kasabasında yaşayanlardan biri olarak yer alıyor) ve Bükreş Arkonu Hatman Konstantinos Karides *ho Kyprios* (Kıbrıslı) gibi coğrafi kökenleri açık olan isimler vardır.

Bu örnekleri, öncelikle, şimdiye kadar bu çalışmanın[62] merkezi olan Elenleşmenin, ticaret ve ruhban

sınıfı alanlarının ötesine taştığını göstermek için verdim. Ama bu örnekler aynı zamanda, Osmanlı Eflak ve Boğdan'ının Fenerli yönetiminin, Ortodoks Hıristiyanlar-hem anadili Yunanca olan hem de olmayanlar-için, Fenerli dünyasına ve giderek Osmanlı yönetimine giriş kapısı olarak hizmet etmesinin yollarını göstermektedir. Unvanları, Osmanlı-Türk kaynaklarının yanı sıra Bizans kilisesi ve Rumen bağlamlarından türetilmesine rağmen, adları ve kimlikleri için önem taşıyordu; ve çoğu durumda Elenleştirilmiş bir isim, bir Fenerli maiyetinde görev alıp, Osmanlı emperyal yönetimine girmek için ön koşul niteliğindeydi. Ve voyvodalar, *vestiar*'lar ya da ağalar olarak 'günlük işleri'nin yanı sıra, Boğdan ve /veya Eflak'la ilişkili Hıristiyan Osmanlı tebaası ve Fenerli memurlar olarak en azından 350 tanesinin bağışçısı olduğu ve kendi sosyal ve siyasal bakışlarını yansıtan tarih kitapları okudukları anlaşılıyor.

Yalnızca, çoklu katmanlar değil, aynı zamanda, tümü de Ortodoks Hıristiyan dünyasında bulunan bu katmanlar arasında işleyen sosyal hareketliliğin çoklu süreçleri vardı. Şu ana kadar bu yalnızca Hıristiyanları ayrı, özerk, dini cemaatler içine yerleştiren, Müslümanlardan ve Osmanlı yönetimine katılımdan uzak tutan millet sistemi paradigmasını güçlendirir. Bununla birlikte, Fenerli beylerin emrinde çalışan mütevazı Ortodoks Hıristiyanların gerçekleştirdikleri sosyal ve "etnik" hareketliliğe ek olarak, beylerin kendileri de Osmanlı kültürel ve siyasi statüsüne ve geniş ölçekteki Osmanlı yönetimine eklemlenmek için zorlu bir çaba içindeydiler. Fenerlilerin tamamen Bizans'ı diriltmeye ve Ortodoks Hıristiyan Milletler Topluluğu'nu yaratmaya odaklanmış olduklarını varsayalım, o zaman, Fenerli elitle Müslüman-Osmanlı yönetici sınıfı arasındaki bağlantıların kültürel/edebi üretim alanında 'kendine has' olduğunu farz etmeliyiz.

1808'de İskerletzade Aleko bir nasihatname ısmarlar. Aleko'nun adı, Photeinos'un 1818 bağışçı listesinde bulunan yönetimdeki Boğdan Beyi Skarlatos Voyvodas Aleksandru Kallimaki'nin olasılıkla babası olan Aleksandros Skarlatu Kallimaki'nin Osmanlı Türkçesi'ndeki karşılığıydı. Osmanlı Türkçesi'nde yazılmış bu nasihatname, devrin Müslüman Osmanlı ileri gelenleri ve hamileri için tertip edilmiş ve onlar tarafından ısmarlanmış eserlerin usulüne tam olarak uygundu.[63] Dahası, insanın 18. yy boyunca Fenerli beylerin Eflak ve Boğdan'da inşa ettirdiği kiliselerin, İstanbul'daki çağdaşı Osmanlı köşkleri ve diğer yapılarla çarpıcı benzerliğini görmesi için yalnızca bakması yeterlidir. Aynı şey, 18. yy boyunca Boğaz kıyılarında, Osmanlı ileri gelenlerinin yalılarıyla yan yana duran Fenerlilerin yaptırdıkları yalılar için de geçerlidir.[64]

Fenerliler, sosyal basamakları çıkarken de Müslüman Osmanlı memurlarını ve hamiliğini kullanıyorlardı. Örneğin, hicri 1215 (yak.1800-1801) yılında, İsmail Ferruh Efendi'nin İngiltere'deki Osmanlı elçiliği sırasında maiyetinde hizmet etmiş olup, şimdi de kapıkethüdaları -Eflak Osmanlı Sarayı'nın temsilcileri- arasında bulunan Manolaki adında biri, oğlu Yanko için bir arzuhal yazmıştır. Yanko, rütbesi belirsiz bir tercümandır ve babası Manolaki, defterdara oğlunun ücret çizelgesini düzenlemesi için bir arzuhal vermiştir.[65] Bir başka vaka, III. Selim'in sadrazamına yazdığı hicri 1220 (1805-1806) tarihli bir yazıda, Selim'in, sonradan Boğdan voyvodası olan Kallimaki Bey'i, 1807-1808'lerdeki karışıklıkta esas rolü oynayan Alemdar Mustafa Paşa'nın maiyetine katıp katmamayı düşündüğünü gösteriyor.[66]

Peki ihsansız hamilik olur mu? Voyvodalar ve yönetimlerinin beyliklerden topladıkları ve başkente gönderdikleri resmi ayni vergilere ek olarak, hicri 1212'deki (yak.1797-1798) bir kayda göre, en az 69 yüksek düzey Osmanlı memuruna yıllık aidiye, yani nakit hediye vermek gibi başka pek çok yükümlülükleri vardı. Toplam 30.000 kuruş[67] eden hediyeler, sadrazama verilen 8.500 kuruştan, kaftan taşıyıcısı ve yardımcısına[68] verilen 30 kuruşa kadar değişiyordu. Yeni bir atama ya da terfi yapıldığı her durumda özel ödemeler yapılırdı. Örneğin, Tuğsuz Kamaraş'ın[69] büyük oğlu Todoraki'nin tercüman çırağı olarak atanması için, Todoraki'nin kethüda beye ve reis efendiye gelecekteki karşılıksız hizmetiyle birlikte, sadrazama 20.000 kuruş, kapudan paşaya 10.000 kuruş ve hizmetkârları için hediyecikler sunması istendi.[70]

Özetlersek, Photeinos'un hayatı ve bağışçı listesi, erken 19. yy'da Ortodoks Hıristiyan tebaasının nüfusu içindeki bazı sabit sosyal kategorileri, sosyal ve beraberindeki "etnik" hareketliliğin dinamik süreçlerini gösterir. Sunduğum diğer örnekler, Fenerli elitlerle Müslüman-Osmanlı yönetici sınıfında bulunan çağdaşları arasındaki bağlantıların birkaçına işaret eder. Birlikte ele alındıklarında, başı çeken Fenerli ileri gelenleri ve onların mahmi-maiyetinin, öncelikle, Ortodoks Hıristiyan Kilisesi ve tabii nüfusları ile ve ikinci olarak da, Saray siyasetini, Bab-ı Âli'yi, dış ilişkileri, ordu yönetimini, eyalet yönetimini, vergi toplamayı ve hatta lonca işlerini içine alan Osmanlı yönetiminin farklı cepheleri ile bağlantılarını sergileyen bir tablo ortaya çıkar.[71]

FENERLİLER VE DİĞER OSMANLILAR?

Fenerlileri, Osmanlı yönetiminin daha geniş matriksi içine yerleştirmek ve onları Müslüman-Osmanlı yeniçerisiyle, ayanıyla hatta saray mensubu meslektaşlarıyla kıyaslamak, 19. yy başlarındaki Osmanlı İmparatorluğu'nu konu edinen şimdiki tarihyazımının terminolojisinden uzaklaşmak anlamına gelir.[72] Şimdiki terminolojinin bu kıyaslamayı neden yapamadığına dair iyi sebepler vardır. İlk olarak, dönemin çatışmaları da, döneme ilişkin tarihyazımının - özellikle erken 19. yüzyılla ilgili olarak- uğraştığı konular da kurumsal, yasal ve askeri yönetim alanlarıyla ilgili olmuştur.[73] Bu, III. Sultan Selim'in saltanatı sırasındaki Nizam-ı Cedid dönemidir. Bu reformların temel bir hedefi, 18. yy'da ayanlar (ya da eyalet ileri gelenleri) tarafından

ele geçirilen gücün yeniden geri alınmasıydı.[74]

Ayan olgusu, anlaşılabilir sebeplerle, tarihçilerin 18. yy Osmanlı yönetimine bakarken kullandıkları esas mercektir.[75] Ayan aileleri, kendi bölgelerinde pek çok yönetim alanını kontrol etmeye başlamışlardı. Askeri güç, vergi toplama, bürokrasi ve ticaret, hepsi birden, Osmanlı topraklarının her yanındaki aile hanedanlarının yamalı bohçasında birleştirildi. Bu dönem bütünüyle ele alındığında, genellikle, III. Selim'in (1789-1807/8) ardından II. Mahmud'un (1808-1839) ve onların ardıllarının yeniden merkezileştirme ve modernleştirme çabalarının öncesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun desantralizasyon dönemi olarak görülür. Ama ayan ya da merkezi devletin desantralizasyon (ya da *privatisation*)[76] olarak gördüğünü Fenerli daha yüksek düzeyde bir entegrasyon olarak görüyordu. Bu sorunu bu iki grubun büyümelerini kıyaslayarak araştıralım.

Her bir ayan ailesine uyan kesin reçete farklıydı, ama bu reçete her durumda askeri gücü ve büyük bir çoğunlukla yaşam boyu iltizam haklarını satın almayı içeriyordu. Bunun ötesinde, ticari bağlantılar, bürokratik görevler ve Müslüman hiyerarşisiyle (ya da eyaletlerin demografisine bağlı olarak Hıristiyan) bağlantılar ellerinin altındaydı.

18. yy'da Osmanlı piyade ve süvari sınıfının aşınmasıyla, ayanlar, içerde ve sınır ötesi çatışmalarda merkezi devlete asker sağlamakta hayati önem kazandılar. Bir ayan ya da derebeyi Osmanlı merkezine karşı ayaklandığında, bir başka ayan ittifakı kendi bölgesinden topladığı kuvvetlerle isyancılara karşı savaşırdı. Bu, hem askeri hem de sivil topluluklarda göçleri hızlandırdı ve bu ikisini birbirinden ayırt etmek giderek zorlaştı.

Fenerliler, kabaca aynı dönemlerde güç kazanan ayan tiplemesiyle ilişkili olmalarına rağmen, onlardan ayrıydılar. Her iki grubun köken efsanesi şaşırtıcı bir biçimde benzerdir. Fenerli örneğinde, mesela, Panagiotis Nikusios'un 1669'da Osmanlı'nın Girit kuşatması sırasında baş tercüman olarak Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'ya yardımından dolayı ödüllendirildiği belirtilir. Böylelikle Nikusios, Osmanlı sarayına ilk akını başlatır. Bir kuşak sonra, Aleksander Mavrokordatos, 1698-1699'daki Karlofça Antlaşması'nda Osmanlı delegesi olarak (Reissülküttab Rami Mehmed Efendi'yle birlikte) hizmetinden dolayı ödüllendirilerek, baş tercüman olarak Nikusios'un yerine geçti ve sır kâtibi (*ex aporriton*) yapıldı. Oğlu Nikolas Mavrokordatos, ilk Fenerli olarak Boğdan Beyliği'ne (1711) ve ardından Eflak Beyliği'ne (1716) atandı. Yerel Boğdan ve Eflak ileri gelenlerinin (boyarlar) beylik pozisyonları için adaylık havuzundan çıkarılmalarıyla birlikte, İstanbul kökenli Fenerliler İstanbul'dan bu göreve atanma ve eyaletlerini neredeyse istedikleri gibi yönetmek üzere yola çıkma selahiyetinden yararlandılar. Fenerli yükseliş dönemi başlamıştı.

Pazvantoğlu ailesi gibi bazı ayanlar da aslında İstanbul'da mukim mültezimlerin temsilcileriydi ve bunlar 1683-1699 yılları arasında Avusturya'yla düşmanlık baş gösterdiğinde terhis olan sekban birliklerinin taşradaki eşkıyalığını bastırmak üzere çağrılmışlardı.[77] Bu, "resmi tanınma sürecini başlattı ve 18.yy Osmanlı İmparatorluğu'nda ayanın öneminin artmasına yol açtı."[78] Ayanlar, bölgesel sınırlarda ve Fenerliler imparatorluk merkezinde faaliyete geçtiklerinde, her ikisi de mücadele içindeki Osmanlı Devleti'nin aktörleri tarafından17. yy sonu ve 18. yy başı Osmanlı yönetiminde rol almaya davet edildiler. Her ikisi de güçlü memurlarla münferit ve şahsi bağlantılara girdiler ve sonunda, merkezi devlet elitinin pek itibar ettiği askeri ya da diplomatik-politik maharetlerini sergileyerek Osmanlı tarafından tanınan kendi iktidarlarını kazandılar.

Ayanlar ile Fenerlilerin yükselişi aynı zamanda başladıysa da, yönetime kendilerine has noktalardan dahil olmalarının ötesinde aralarında pek

Eflak Beyi Nikolas Mavrokordatos.

çok fark vardı. Öncelikle, doğrudan ve resmen onaylanarak orduya giriş, Fenerli repertuarında yoktu. Eflak ve Boğdan'da özel askeri bir güç besliyorlar ve yüzyıl başında Avusturyalılara ve Ruslara karşı pek çok Osmanlı askeri harekâtında cephe tercümanı olarak hazır bulunuyorlardı. Ancak, normalde, askeri lider değildiler ve bu yüzden ayanlar gibi eyaletin kabadayısı olmadılar.[79]

İkinci olarak, Müslüman ayanların tersine, Fenerlilerin, 18. yy'da gelişen iltizam -yaşam boyu vergi toplama nizamları- elde etme hakları yoktu. Ancak yine de, Fenerli voyvodalar ve diğer yüksek memurlar, Eflak ve Boğdan'da *mōḥye*'ler formunda toprak edinmeyi başardılar. Bunlar üzerinden vergi toplama ayrıcalığına, ayrıca bu beyliklerdeki okna/tuz madenlerinin tekeline sahip oldular.[80] Bu, Tuna eyliklerinin asıl Osmanlı yönetimi açısından bir sınır-durum oluşturan idari ve yasal statülerinden yararlanmaları demekti. Özerklik, onlara Hıristiyanlar olarak, yalnızca beylikleri yönetmeyi değil, aynı zamanda, Osmanlı toprakları üzerinde benzer statüdeki Müslümanların yararlandıkları, güç ve gelir edinme araçlarını kullanma yetkisini de veriyordu.

Üçüncü bir fark, Fenerlilerin birkaç eyaletin ticaret ve yönetiminde önemli payları varken, yasal durumları ve vilayet görevlerinin devamlılığı için İstanbul'daki faaliyetlerine güvenmeleriydi. Padişahın, sadrazamın ve diğer yüksek memurların tercümanıydılar ve bu yüzden de Osmanlı sarayı ile Avrupa devletleri arasındaki hariciye faaliyetlerine entegre olmuşlardı. Yanyalı Ali Paşa, İzmirli Karaosmanoğulları ve Vidinli Osman Pazvantoğlu gibi ayanların ise Osmanlı sarayında temsilcileri vardı ve Avrupa elçileriyle olan kendi diplomasilerini doğrudan yönetiyorlardı, Fenerliler ise padişahın diplomasisini padişah adına yürütüyorlardı. Dahası, Fenerliler, ayanlarınki gibi belli bir aile ya da kişiyle belli bir bölgeye bağlı olmaktan çok, kendilerine açılan yüksek görevler

Eflak voyvodası Aleksander Muruzi'nin 1 Eylül 1793 tarihli makam belgesi. Ortadaki kalkanlar iki beyliğin amblemlerini taşıyor.

aracılığıyla birbirinin yerini alan bir dizi aileydi. Hıristiyan olarak bu Fenerliler resmen ikinci sınıf statüyle sınırlıydılar ve bazı yerlerde ufukları kısıtlıydı (yönetimin askeri alanına resmi katılımın dışında tutulmaları ve iltizamı doğrudan ele geçirmek gibi), ama bu durum başka yerlerde yeni olanaklar yarattı. İmparatorluğun bütünündeki Ortodoks Kilisesi aygıtını ticari girişim ve bilgi akışını kolaylaştırmak için kullandılar (İmparatorluk ve Rus topraklarının içlerine kadar sadaka toplamak ya da kardeş manastırlarla iş yapmak üzere düzenli seyahatler yapan ve beraberlerinde mal ve bilgi getiren keşiş ve rahipler gibi) ve Eflak - Boğdan özerk bölgelerinde iktidar yolundaki Müslümanları örnek aldılar. Kilise aynı zamanda, Rus İmparatorluğu ve imparatorluğun Ortodoks Kilisesi'yle bağlantılarını kolaylaştırdı.

Bu Osmanlı-Fenerli hikâyesinin çözülmesi, *Hanedan-ı Erba'a* diye bilinen 1819 Kanunnamesi'yle olur.[81] Photeinos, reform önlemlerinin alınmasına sebep olan 1810'ların Fenerli yönetimini anlatırken, memur sayısının artmasını şöyle kınar:

Arkonların terfisi ve görevlerin hiyerarşisi her zaman voyvodanın iradesine tabiydi. Eskiden ani terfiler ve hiyerarşi sırasının değişmesi seyrek rastlanan bir şeyken, son zamanlarda, voyvodanın Osmanlıları, Ortodoks Hıristiyanlar'ı (Rumlar'ı) ve Eflaklılar'ı memnun etmesi gerektiğindeni makam satmak, ünvanların çoğalmasına neden olmaktadır; yani pek çok kimseye paye verildi –sadece ünvanlar- ve bu insanlar yüksek ünvanlarla mutlu oldular, çünkü hayat boyu emirlerine verilmiş pek çok serfleri oldu, ünvanlarına göre üstünlükler sağladılar ve bu tür görevlerin getirdiği şan, şöhret ve diğer pek çok ayrıcalıklara sahip oldular.[82]

Photeinos, voyvodaların, yeni kadroları "Osmanlıları memnun etmek" için yarattıklarını iddia etse de, merkezi Osmanlı devleti, memur sayısının artışını henüz yayımlanmakta olan Photeinos'un kitabındaki kadar yanlış buluyordu. Fenerli hamisi ve sarayın gözdesi Halet Efendi'nin desteğiyle, Fenerli gücünü "geri getirmek" ve en yüksek dört makamı Hanedan-ı Erba'a olarak bilinen dört belli aileye ayırmak üzere 1819 tarihli bir Kanunname çıkarıldı. [83] Sorunun çözümü için bu dört yüksek makam dört ailenin "tekelinde" olacaktı – halen başta olan Boğdan Voyvodası Kallimaki, o halihazırdaki Eflak Voyvodası Drakozade Aleko Soutsos, o zamanki imparatorluk tercümanı Drakozade Mihalaki Soutsos'dan gelen Mihal Bey'in soyu ve "ölen Aleksander Moruzis'in üç erkek kardeşinin aileleri". Yakovaki (Argyropoulos) ve Hançerli (Hantzeris) gibi seçilmeye uygun görülmemiş aileler sırasıyla bu dört yönetici aileden 60.000 ve 40.000 kuruş tazminat alacaklardı.[84]

Bu kanunun çıkmasına yol açan her bir motif, entrika ve hem içeride hem dışarıdaki ittifaklar üzerine sonsuz yorumlar yapılabilir. Ancak, bizim için esas önemli olan bu kanunnamenin, Fenerli aileleri, resmi olarak Osmanlı yönetim matriksine entegre etme, onları amorf (kontrol edilemeyen) bir gruptan, organize olmuş dört hanedan topluluğuna dönüştürme ve tepedeki sayılarını azaltarak maiyete dahil olma, seçim kuralları ve görev şartlarını düzenleme isteğini temsil etmesidir. Ve bunların tümü, Yunan ayaklanmalarının patlak vermesinden birkaç ay önce gerçekleşti, ki biz, bugün, büyük güç himayesi altında bu ayaklanmaların bağımsız Yunanistan Krallığı'nın kuruluşuna -Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk bağımsız ardıl devleti- yol açtığını biliyoruz.

SONUÇ

Fenerli nüfuzunu Osmanlı'nın kendi içinde karşılaştırmalı bir bağlamda düşündüğümüzde, durumlarının farklı açılardan bölgesel ayanlarınkine benzediği açıktır. Ancak, Fener nüfuzu, bizim Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinin geçmişleriyle ilgili şu anki varsayımlarımıza da hitap ediyor. Eğilimimiz, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fenerli nüfuzun durumunda olduğu gibi, Müslümanlarla Ortodoks Hıristiyan gruplar arasındaki önemli karşılıklı bağımlılık durumlarını görmezlikten gelme yönündedir. Bu, yalnızca dinler ve "uygarlıklar"ın değil Avrasya imparatorluklarının monolitik kavramsallaştırılmasına da katkıda bulunur. Bunlar nüfuzları altında yaşayanları, baskın devlet dinine zorla döndürme kapasitesi ve iradesi olmaksızın yönetme ve topraklarındaki devraldıkları dinsel çeşitliliği daha iyi kullanma yollarını bulmak zorunda kalmışlardır.[85] Burada, Rusya ve Kafkasya (ve hatta daha sonra Orta Asya) Müslümanlarının Rus İmparatorluğu'nun işleyişlerine yaptıkları katkının ne derecede olduğunu fark etmek, bizim Fenerliler algımızı zenginleştirir.[86] Yeni bir Rus tarihyazımı dalgası, Çarlık döneminden Sovyet dönemlerine kadar, hem gönüllü hem de Rusya Devleti'nin baskı uygulamaları karşısında Müs-

lüman tebaanın Rus imparatorluk projesine katılımının birçok boyutunu incelemeye başlamıştır.[87]

Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan Fenerlileri, Rusya'daki Volga havzası ve Kırım Müslümanlarının mükemmel bir anolojileri olmamakla birlikte, çokdinli imparatorluklarda ast grupların resmi olarak nasıl bir rol oynadıklarını kavramamızı benzer şekilde zorlaştırıyor. Her iki grup da bağlı bulundukları imparatorluğun baskın olmayan dinine mensup olup, düşman devletin baskın olan dinindendiler. Rus algısındaki Osmanlı millet sistemini ve İslami dini-idari hiyerarşiyi zaman zaman taklit ederek Rusya'da, İslam'ın dini kurumları kuruldu, düzenlendi ve Rus bir çerçeveye entegre edildi.[88]

Burada tartıştığım Osmanlı-Fenerli durumunda, Ortodoks Hıristiyanlar, Rus İmparatorluğu'ndaki muadilleri Müslümanlar gibi, kuruluşundan itibaren bağlı bulundukları imparatorluğu oluşturan bir birimi olagelmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks Hıristiyan tebaası, aynı topraklarda-Bizans İmparatorluğu (ve daha önce Roma İmparatorluğu)-Osmanlı'nın öncüllerinden gelen statülerinden yararlanmaya devam etmişlerdir. Bu açıdan, Ortodoks Rusya'nın Müslüman emperyal öncülleriyle olan bağının sefasını süren (ve daha sonra cefasını çeken) Rus İmparatorluğu'nun Müslüman tebaasına benzerler. Fenerliler, sıklıkla yüksek rütbeli Osmanlı memurlarının tam bilgisi olmadan ve onları Osmanlı yönetim alanına sokacak belli politika ve ilkeler kesinlikle yokken, hem imparatorluk başkentinde hem de sınır topraklarda Osmanlı yönetiminin kilit bölümlerine sızıyorlardı. Halbuki Katerina'nın Rusya'sında başkent St. Petersburg'un uzağında kalan Müslüman tebaa gruplarına yönelik böyle politika ve ilkeler söz konusuydu. Fenerlilerin durumunda tüm bunlar gerçekten de, 1839 ve 1856'da ilan edilen Tanzimat reform programlarıyla başlayan modernleştirici reformların yola koyulmasından hemen önce gerçekleşiyordu. Bu reformlarla, çokdinli Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetme stratejilerinde ani bir dönüş gerçekleşecekti.[89]

Hem Rusya'nın hem Osmanlı'nın durumunda, baskın dine mensup olmayan grupların imparatorluk yönetiminin işleyişine katılımları, İslam ile Hıristiyanlık arasındaki ebedi çatışmaya dair kökleşmiş kabullere ve -ister bir Ortodoks Hıristiyan imparatorluğunda Müslüman, isterse İslam imparatorluğunda Ortodoks Hıristiyan olsun- baskın dine mensup olmayan grubun kurumsallaşmış dışlanmasının getirdiği sonuçlara ters düşer. Dahası, Osmanlı-Fenerli olgusunu, Rus-Müslüman olgusuyla karşılaştırarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks Hıristiyanlarını, İslami Doğu ile Hıristiyan Batı'nın ortasına değil de, 18.yy'dan bu imparatorlukların I. Dünya Savaşı sırasında hemen hemen aynı zamanda yıkılmalarına kadar geçen dönemin Rus ve Osmanlı imparatorlukları arasındaki daha karmaşık (ve o sırada birbiriyle ilişkili) gerilim ve dinamikleri arasına yerleştirebiliriz.

Osmanlı yönetimini, gayrimüslimlerle, makul ve insani yollarla ilişkilendirme çalışmaları daha yeni başlamıştır.[90] Mantıken, bir entegrasyoncu ideoloji ya da devlet politikası söz konusu olmaksızın, gayrimüslimleri asıl devlet aygıtıyla ilişkilendiren sayısız durumlar olmalıdır -örneğin; insanlar, mallar, fikirler, adetler ve politik kültür düzeylerinde-.[91]

Fenerliler, Osmanlı tarihi için tesadüfi değillerdir -19. yy'ın başında Osmanlı yönetiminin hem ürünü hem de aracıydılar. Ayan muadilleri gibi, pek çok kurumu kaynaştırarak kendi hırslarının tatmini ama aynı zamanda Osmanlı yönetim işleyişinin devamı için yeni iş kombinasyonlarıyla ortaya çıkıyorlardı. Özerk yöneticiler, aracı, tüccar, satıcı ve saray mensubuydular. III. Selim onları lanetledi, zaman zaman öldürttü ve sadrazamına neden bu Fenerlilerin bastırılamadıklarını sordu. Cevap, Sultan'ın devletini yıpratmış olmalarının yanı sıra, devletinin kendisi olmalarında yatıyordu; tıpkı Rus Devleti'yle iç içe geçmeleri gibi. II. Mahmud'un saltanatı, onların devletin bir parçası olduğunu teslim etti ve bazılarının yerini kurumsallaştırırken bazılarını dışladı.

Yüzyılın başında gerçekleşen tasarlanmamış entegrasyon süreci, imparatorluk içinde ve dışında her yeni çatışmayla ilerledi ve Fenerliler, Osmanlı imparatorluk yönetim projesine daha uygun ve daha yararlı hale geldiler. Bu entegrasyon çoğunlukla, devlet politikalarının hesaba katılmamış bir sonucu olageldi ve Yunan Devrimi'nin patlak vermesinin öncesine kadar Padişah tarafından garanti edilmişti. Fenerli yükselişiyle aynı anda, hem Osmanlı Devleti'nin İslami karakterini hem de bazı Fenerlilerin bağımsız Ortodoks Hıristiyan devletine yönelik etno-ulusal hırslarını yeniden birleştiren ideolojiler ortaya çıktı. II. Mahmud'un 1819 Kanunnamesi, III. Selim'in yirmi yıl önce karşılaştığı aynı soruna çok farklı bir çözüm getiriyordu: Fenerlileri Osmanlı yönetimine entegre etmek ya da yönetiminden çıkarmak. 1821'de Yunan Devrimi patlak verdiğinde III. Selim gibi II. Mahmud da, Fenerlileri öldürmenin doğru olduğunu görecekti. 19. yy başında Fenerliler, yalnızca ulusal bölünmenin değil ama aynı zamanda emperyal entegrasyonun eşiğindeki bir Osmanlı topluluğu konumuna yükselmişlerdir.[92]

Boğdan Beyi Mihail Sutzo'nun mührü.

CHRISTINE PHILLIOU
COLUMBIA ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Bu tartışmanın 1820'lerin ötesine geçen daha kapsamlı ve geniş bir okuması için bkz. Christine Philliou, *Biography of an Empire: Practicing Ottoman Governance in the Age of Revolution* (Berkeley: University of California Press, 2009).

2 Örneğin, III. Selim'in saltanatını anlatan yalnızca İngilizce bir kitap bulunmaktadır: Stanford Shaw, *Between Old and New: The Ottoman Empire under Selim III 1789–1807*(Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971).

3 Shaw, *Between Old and New*, s. 3.

4 Dominic Lieven, *Empire: The Russian Empire and Its Rivals* (New Haven: Yale University Press, 2000), s.xiii.

5 *Symposium LiEpoque Phanariote 21–25 Octobre 1970* (Selanik: Institute for Balkan Studies, 1974); K. Th. Demaras, *Neoellenikos Diaphotismos* [Modern Yunan Aydınlanması] (Atina: Hermes, 1977; 1993); Nicolae Iorga, *Byzance apres Byzance* (Paris: Balland, 1992); Zeynep Sözen, *Fenerli Beyler: 110 Yılın Öyküsü* (İstanbul: Aybay yayınları, 2000); Paschalis Kitromilides, *Neoellenikos Diaphotismos: Hoi politikes kai koinonikes ideai* [Modern Yunan Aydınlanması: Politik ve sosyal düşünceler] (Atina: Morphotiko Idryma Ethnikes Trapezes, 2000).

6 Rus İmparatorluğu'nun İslami boyutlarını özellikle 18. ve 19.yy'ları inceleyen çalışmalar, İslami kurumların araç haline getirilmesini, otorite yapıları ve Katerina'nın hoşgörü politikasının çerçevesinin bir parçası olarak eyalet elitlerine işaret ederler. Bkz. örneğin, Robert Crews, *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2006); ve geç 19.yy Orta Asya'nın durumu için bkz. Adeeb Khalid, *Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia* (Berkeley: University of California Press, 1998).

7 Buraya Ariel Salzmann'ın kitabının özellikle üçüncü bolumundeki "yerel hükümet" tartışmasını,: *Tocqueville in the Ottoman Empire: Rival Paths to the Modern State* (Leiden: E. J. Brill, 2004), ve Dina Rizk Khoury tarafından kapsamlı bir şekilde ele alınan Osmanlı Musul'unda bölgesel elit entegrasyon tartışmasını ekliyorum: *State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540–1834* (Cambridge: CambridgeUniversity Press, 1997). Daha geniş anlamda, ağırlıkla Arap vilayetleri üzerinde yoğunlaşan Osmanlı yerel eliti üzerine yapılan tarihyazımına cevap veriyorum. Örneğin: Albert Hourani, "Ottoman Reform and the Politics of Notables," ed. William R. Polk ve Richard.L. Chambers, *Beginnings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century* içinde,(Chicago: University of Chicago Press, 1968), s. 41–68; and Jane Hathaway, *The Politics of Households in Ottoman Egypt: The Rise of the Qazdaglı* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

8 Kitabın tam adı, *Historia tes Palai Dakias ta nyn Transylvanias, Wallachias, kai Moldavias ek diaphoron palaion kai neon syngrapheon synchronistheisa para Dionysiou Photeinou* [Dionysios Photeinos'un çeşitli eski ve yeni kaynaklardan derlenmiş Eski Dacia Tarihi, şu anki Transilvanya, Eflak ve Boğdan] (Viyana: Typ. Io. Varthol. Svekiou,1818–1819).

9 "Fenerli" terimini geniş anlamıyla Fener semtinden gelen ve onların maiyeti/yakın ilişkide oldukları kişileri kastetmek üzere kullanıyorum. Fenerliler, Fenerli olmayan Ortodoks Hıristiyan elitinden ayrılırlar, çünkü Osmanlı merkezi devletiyle ve/veya Boğdan ve Eflak'taki Fenerli yönetimle ilişkili memuriyetleri vardı ve bu yüzden tüccar ya da kilise görevlileri olmalarının yanısıra Osmanlı Devleti'nin hizmetkârıydılar. "Fenerli" terimi kişinin bölgesel ve sosyal avantajına dayanan -çoğunlukla küçük düşürücü- bir çağrışımlar yelpazesine sahipti. Arap eyaletleri ve Rumen/Sırp/Bulgar ulus-devletleri açısından "Fener", etnik olarak "Yunan olmayan" Ortodoks Hıristiyan yerli elitı üzerinde baskı uygulayan yozlaşmış merkezi kilise hiyerarşisi çağrışımı yapar, -aslında Fenerliler işlerini ruhbanlardan ziyade laik görevliler üzerinden yürütmüşlerdir.

10 17. ve 18.yy'larda Fenerlilerin arka planı için bkz. Stephen Runciman, *The Great Church in Captivity: A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence* (Cambridge: Cambridge University Press, 1968); Vassilis Sphyroeras, *Hoi Dragomanoi tou Stolou: Ho theamos kai hoi poreis* [Donanma Tercümanları: Kurum ve İşlevi] (Atina: n p., 1965); Sözen, *Fenerli Beyler*, Andre Pippidi, "Phanar, Phanariotes, Phanariotisme," *Hommes et idees du Sud-Est europe en a l'aube de l'age moderne* içinde (Bükreş: Editure Academei, 1980, ve Paris: Edition du CNRS, 1980); *Symposium L'Epoque Phanariote 21–25 Octobre 1970* (Selanik: Institute for Balkan Studies, 1974); Mihail-Dimitri Sturdza, *Dictionnaire Historique et Genealogique des Grandes Familles de Grèce d'Albanie et de Constantinople* (Paris: Kendi yayını, 1983, 1999); Damien Janos, "Panaiotis Nicousios and Aleksander Mavrocordatos: The Rise of the Phanariots and the Office of Grand Dragoman in the Ottoman Administration in the Second Half of the Seventeenth Century," *Archivum Ottomanicum* 23 içinde (2005): s.177–96; ve Mihai Ţipau, *Domnii Fanarioţi în Ţarile Romani (1711–1821): Mica Enciclopedie* [Rumen Topraklarındaki Fenerli Beyler (1711–1821)] (Bükreş: Editura Omonia, 2008).

11 Voyvodalar aynı zamanda prens olarak bilinirler. Slavca. voevode, hospodar; Türkçe. bey, voyvoda; Yunanca. hegemonas, prigkepas. Boğdan ve Eflak, çoğunlukla birlikte anılırlar ve Osmanlı Türkçesinde Memleketeyn olarak bilinirler.

12 Bu, 18. yy'da 1765'te Mısır'dan gelen tedarigin kesilmesinden ve 1783'te Kırım'ın Rusya'ya kaybedilmesinden sonra çok daha önemli hale geldi. M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, "Les rapports economiques de l'Empire Ottoman avec les Principautes Roumaines et leur reglementation par les Khatt-i Serif de privileges (1774–1829)," ed. Jean-Louis Bacque-Grammont ve Paul Dumont, *Economie et societes dans l'Empire Ottoman (fin du XVIIIe debut du XIXe siecle)* içinde, (Paris: Editions du Centre national de la recherche scientifique, 1983), s.317–326.

13 Baş tercüman 19. yy başında "Avrupalı diplomatları resmi olarak ziyaret edebilen tek Osmanlı memuru"ydu. Bkz. Carter Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte 1789–1922* (Princeton: Princeton University Press, 1980), s.78. Tartışma konusu olan dönemde beylikler İstanbul'un hububat ihtiyacının üçte birini karşılıyordu. Tevfik Guran, "The State Role in the Grain Supply of Istanbul, the Grain Administration, 1793–1839," *International Journal of Turkish Studies* 3, içinde 1 (1984–1985): s.27–41.

14 Musurus belgeleri (bundan sonra "MB" olarak anılacaktır) II.2.18; BOA HAT 11633.

15 Dimitris Stamatopoulos, "Constantinople in the Peloponnese: The Case of the Dragoman of the Morea GeorgiosWallerianos and some Aspects of the Revolutionary Process," *Ottoman Rule and the Balkans, 1760–1850: Conflict, Transformation, Adaptation* içinde (Rethimno, Yunanistan: University of Crete Press, 2007), s.148–167.

16 "Muhammed'in âlicenaplığı" başlığı altında Dimitri Candemir'in bir pasajı Yunan olanla ilgili anlayışını açığa çıkarıyor: "Bu yüzden ben Yunanistan'da doğana Yunan demem ama Yunan dili ve kurumlarını benimseyenlere derim. Tam da Isokrates'in, Panegyrick'lerinin birinde söylediği gibi, 'ben bizimle aynı doğumu ve aynı doğayı paylaşanlardansa bizim disiplinimizi paylaşanlara Yunan demeyi tercih ederim'". *Dimitri Contemir. Historian of Southeast European and Oriental Civilizations. Extracts from "The History of the Ottoman Empire,"* ed. Aleksander Dutu ve Paul Cernovodeanu ; N. Tindal, Latinceden çev. (Bükreş: Association internationale d'etudes du sud-est europeen, 1973). Candemir'in özgün çalışması 1723'teki ölümünden kısa bir zaman önce tamamlanmıştır.

17 Bkz. Johann Strauss, "The Millets and the Ottoman Language: The Contribution of Ottoman Greeks to Ottoman Letters (19th–20th Centuries)," *Die Welt des Islams* 35, içinde 2: s.189–249.

18 Bu figürlerin hepsinin *per se* (örneğin keşişler değildi) Fenerli olduğunu ima etmez, bu daha çok Fenerliler ağıyla mümkün olan geniş bir bağlantı yelpazesine işaret eder. Örneğin, bir Fenerlinin Sina'daki Aziz Ekaterina Manastırı gibi bir manastırdan bilgi ya da mal ihtiyacı olduğunda, Aziz Katerina Manastırı'nın olduğu eyaletlerdeki Fenerlilerin kontrolü altında bulunan pek çok manastırla bağlantıya geçmesi oldukça kolaydı.

19 Bu ağları bir tür yeni sivil toplum olarak nitelendirmekten kaçınıyorum. Çünkü, bu kısmen, dikkatleri ilgisiz bir yöne (örneğin normatif liberal bir demokrasi teşekkülüne) doğru daha çok çekecek ve olagelen pek çok süreçten görüşümüzü kaydırmamıza neden olacaktır.

20 Nicholas Soutsos, *Memoires du prince Nicolas Soutzo, grand-logothète de Moldavie, 1798–1871, publiés par Panaiioti Rizos* (Viyana: Gerold, 1899), s.39.

21 Bkz. F. Ismail, "The Making of the Treaty of Bucharest, 1811–1812," *Middle Eastern Studies* 15, içinde 2 (1979): s.163–92.

22 BOA HAT 13375 (tarihsiz).

23 III. Selim'in saltanatında daimi elçiliklerin kuruluşu için bkz. Findley, *Bureaucratic Reform*.

24 BOA HAT 13745-A.

25 *age*.

26 BOA HAT 23768 (h. 1225; m. 1810/11

27 Bkz., örneğin, BOA HAT 13662, Moruzis'in yak. 1803 tarihli raporu; BOA HAT 2443 (h. 1209), 1794 yazında Paris'te Robespierre'le (*Robzpiyer nam şahs*) ve diğerleriyle ilgili gelişen olaylar üzerine İspanyol maslahatgüzarının yazışmalarının çevirisi için bkz. BOA HAT 12565 (h. 1232; m. 1816/17), Rus bölgesi Prut Nehri kıyılarında gelişen olaylarla ilgili Boğdan Voyvodasının ajanlarından topladığı bilgileri içeren "İskerlet" raporları ve Eflak Voyvodası Aleksander'in edindiği Fransız Devrimi'yle ilgili haberler için bkz. BOA HAT 13081 (h. 1212; m. 1797/98).

28 Törenler hakkında bkz. ed. Eric Hobsbawm and Terrance Ranger, *The Invention of Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983); Osmanlı törenleri için, Gülru Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial, and Power: Topkapi Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991); Selim Deringil, "The Invention of Tradition as Public Image in the Late Ottoman Empire, 1808–1908," *Comparative Studies in Society and History* 35, içinde 1 (1993): s. 3–29; ve ed. Hakan Karateke, *An Ottoman Protocol Register Containing Ceremonies from 1736 to 1808: BEO Sadaret Defterleri 350 in BOA, Istanbul* (İstanbul: The Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007).

29 Bir Osmanlı belgesinde (yak.1801–1802), bu voyvodaların Avrupa'daki krallarla hiyerarşik olarak eşit oldukları bile belirtilir ("saye-i Padişahide memleketeyn-i merkümeteyn voyvodalığı Avrupa'da kral payesinde itibar olunduğuna . . ."). BOA HAT 13745-A (h. 1216).

30 Tören, zamanla değişti ve daha karmaşık hale geldi. Burası, Dionysios Photeinos'un *Eski Dacia Tarihi*'nden alıntılanmıştır ve olasılıkla 1812 tayin törenini yansıtır. Bu tören, 1806-1812 arasında Rus kontrolünde kalan beyliklerin yeniden Osmanlı Devleti tarafına geçişini vurgulamak için özellikle ayrıntılı olmuş olabilir. Daha erken dönemlerdeki makam törenlerinin anlatımı ve analizi için bkz. Christine Philliou, "Worlds, Old and New: Phanariot Networks and the Remaking of Ottoman Governance, 1800ni850,i Doktora tezi., Princeton University, 2004,1. bölüm; Radu G. Paun, iSur liinvestiture des derniers princes phanariotes. Autour diundocument ignore,i *Revue des Ê tudes Sud-Est Europeennes XXXV* içinde (1997): s. 63175; William Wilkinson, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia: Including Various Political Observations Relating to Them* (Londra: Ilk bas.., 1829; yen. bas. New York: Arno Press, 1971), s. 99; M. P. Zallony, *Essai sur les fanariotes, où lion voit les causes primitives de leur élevation aux hospodariats de la Valachie et de la Moldavie, leur mode d'administration, et les causes principles de leur chute, suivi de quelques réflexions sur l'état actuel de la Grèce* (Marsilya: A. Ricard, 1824).

31 Sultan III. Selim'in sadrazamına yazdığı bir namede, zamanın Boğdan voyvodasının damadı ve Boğdan'ın kapı kethüdası Aleko'nun, donanma tercümanı olarak atanmasını, ertesi akşam kendisine bir "davet"in gönderilmesi gerektiğini ve bir sonraki günde törenin başlaması gerektiğini emretmesi, Photeinos'un anlatımını onaylar. BOA HAT 7872.

32 Photeinos, *History of the Former Dacia*, c. 3, s. 418.

33 Alexandrescu-Dersca-Bulgaru "Les rapports economiques," s. 317–326.

34 Photeinos, *Eski Dacia Tarih*, c. 3, s. 419–20.

35 Bir "telhis" örneği için bkz. BOA HAT 5530 (h. 1216; yak. 1801–1802).

36 Photeinos, *Eski Dacia Tarihi*, c. 3, s. 422.

37 *age*., s. 483.

38 *age*., s. 445–446.

39 *age*., s.446–447.

40 Paschalis Kitromilides, *Enlightenment as Social Criticism: Iosipos Moisiodax and Greek Culture in the Eighteenth Century* (Princeton: Princeton University Press, 1992).

41 Kitromilides, *Enlightenment*, s. 93; Dionysios Photeinos. *Eski Dacia Tarihi*'den alıntılanan, c. 3, s.174.

42 Biyografik bilgi için bkz. Nicholas Svoronos, "Dionysios Photeinos kai to historiko ergo autou" [Dionysios Photeinos ve tarihi], *Hellenika* 9 (1936): s.133–178.

43 Svoronos'a göre, "zamanın pek çok/çoğu eğitimli Yunanlıların geleneğini izliyorlardı." Svoronos'un kronolojisiyle ilgili bazı tutarsızlıklar vardır. Örneğin, Sultan Abdulhamid o sırada hâlâ hayatta olmasına rağmen Svoronos, Photeinos'u 1786 Eflak'ına yerleştirir. Svoronos, Constantine Filipescu'ya adanan kilise ilahilerinden alıntı yaparken Photeinos'u 1804 ve 1801 yıllarında Eflak'a konumlandırır. Photeinos'un kendisi Eflak'ı 1802'de Dimitrios Ghikas ile birlikte Osman Pazvantoğlu'nun saldırıları yüzünden terk ettiğini yazar. (*Eski Dacia Tarihi*, c. 2, s. 431) ve bu kitabın önsözünde (1817 ya da en geç 1818) Photeinos bize beyliklerde zaten 18 yıl bulunduğunu söylemiştir. Bu da onu 1790'lardan itibaren oraya konumlandırır. Bu kronoloji Prens Hantzeris'in (= Hançerlioğlu) aynı yıl vuku bulan trajik ölümüne tanıklığını anlatmasıyla (manzum) doğrulanır.

44 Dimitri Kantemir (1673–1723) Fenerli ve Eflak-Boğdan hikâyesi için temel bir figürdür. Boğdan voyvodası olarak görev yaparken Rusya'ya kaçması, Osmanlı'nın memleketeyn beyleri için yerli boyarlardan İstanbul üsulü Fenerlilere kayma kararlarını verdirten olaydır. Cantemir aynı zamanda, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, kitabıyla ve Osmanlı müziği için nota sistemi geliştirmesiyle tanınır.

45 Svoronos, "Dionysios Photeinos," s.140.

46 Hypsilantis ailesi Rusya'nın müttefiğiydi ve aile üyeleri 1821 Yunan ayaklanmalarında önce Boğdan'da ve oradaki başarısızlığın ardından, isyanların sonunda başarıya ulaştığı Mora'da isyancılara öncülük edeceklerdi. Bkz. Sturdza, *Dictionnaire*, s.468–473; Mihai Tipau, *Domnii Fanarioti*, s.94–105.

47 İspravnik memuriyeti bölge valisi gibi bir şeydi; Photeinos'un anlatımına göre voyvoda ile Türkiye'deki "kadı" arasında bir makamdı. Photeinos, *Eski Dacia Tarihi*, c. 3, s. 509.

48 Svoronos bu terfinin Photeinos'a göre iyi niyetten yapılmadığını, Karaca'nın bu terfiyi, Photeinos'un yazacağı tarih kitaplarında kendisine karşı düşmanlık besleyeceği korkusuyla yaptığını belirtir. Sonuç olarak Karaca, beylik görevinden ayrılıp 1818 Ekim'inde beylikleri terk ettiğinde, Photeinos, editörü Zinovio Pop'a bir mektup yazıp ondan Karaca ile ilgili bölümü düzeltmek için kitabın nüshasını geri göndermesini istemiştir. Kitabın ikinci cildi zaten bir ay önce baskıya gitmişti. Bu, Photeinos'u Karaca'nın hükümranlığının "zalimane" ve "Makyavelist" koşullarını Pop'a anlatmaya yöneltmiştir. (Svoronos, "Dionysios Photeinos," s. 142)

49 Photeinos 1821-1824 yılları arasında bir zamanda Bükreş'te öldü. 1824 Şubat'ında Dionysios'un Eflak'taki mülkü için Balasa (Balche) ailesinin bir üyesinden 1700 Florin alan "müteveffa serdar Dionysios Photeinos'un yeğeni" Vasilios Dimitriou Photeinos diye birine rastlıyoruz., Ekümenik Patriklik İstanbul Arşivi, Kodex IE', s. 116.

50 David Goldfrank, *The Origins of the Crimean War* (Londra: Longman, 1994), s. 42; Shaw, *Between Old and New*, s. 22.

51 Anlamanın anahtarı belki de "Romanos" (Rum) teriminin çoklu anlamlarındadır. Terim Romalı (ve bizim Bizans diye adlandırdığımız uzantısı) ve Osmanlı sultanının Ortodoks Hristiyan tebaası anlamına gelirdi (Osmanlılar için, Arapça ve Farsçada, bu terim aynı zamanda bizim şimdi Anadolu [Rum] ve Balkanlar [Rumeli] dediğimiz yer için kullanılırdı). Böylelikle, Photeinos'un ve tahminen Fenerli arkadaşlarının Roma İmparatorluğu bağlantısını ciddiye aldıklarını ve miraslarının Bizanslı değil de (Yunan ulusal hissiyatında) Romalı (imparatorluk) olduğunu ima ettikleri anlaşılıyor.

52 Photeinos, *Eski Dacia Tarihi*, c. 3,s. 426–427.

53 age., c. 2, s. 488–558.

54 *Ban*: yerel boyarların en yüksek kademesi.

55 Postelnik dışişleri bakanı benzeriydi: bkz. Photeinos, *Eski Dacia Tarihi*,c. 3, s. 485. "Ο Μέγας Ποστέλνικος Ούτος είναι καθ'αυτό του ηγεμόνος μινίστρος των εξωτερικών υποθέσεων."

56 Traian Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant," *Economies and Societies: Traders, Towns, and Households, c. 2 of Between East and West: The Balkan and Mediterranean Worlds* (New Rochelle: A. D. Caratzas Publishers, 1993).

57 Sturdza, *Dictionnaire*, s. 245–247. Daha geriye gidersek Kallimaki ailesinin köklerinin Polonya'ya uzanır ve açıkça beyliklerde "Etenleşme"den önce "Rumenli"leşerek yerleşirler. Bkz. Mihai Tipau, *Domnii Fanarioti*, s. 49–60.

58 age., s. 297.

59 age.

60 Bu isim değişikliklerinin kesin ve tam bir kimlik değişikliği oluşturmadığı akılda tutulmalıdır (örneğin, yerine göre Slav çevrelerinde Slavca isimlere dönmeleri gibi). Ancak açıktır ki, Yunanca olmayan isimlerin duruma göre değiştirilmesinden Fenerli egemenliğinde bir bölgenin mevcut olduğu anlaşılır.

61 Bkz. Pars Tuğlacı, *Osmanlı mimarlığında batılılaşma dönemi ve Balyan* (İstanbul: Yeni Çığır Kitabevi, 1990), s. 5, çeşitli yerlerde.

62 Sırasıyla Traian Stoianovich ve Paschalis Kitromilides'in eserlerinde görülür.

63 Aynı zamanda, bu Kallimaki bir nasihatname yazdırarak burada gerektiğinde kendisini bir hükümdar olarak mı gördüğünü yoksa sultanı tek hükümdar olarak mı kabul ettiği sorusunu sordurur. Eserin 1808'de yeniçerilerin III. Selim'i katledip yerine Sultan Mahmud'u bir genç olarak tahta çıkarmalarından kısa bir süre sonra yazdırılmış olması bu soruyu daha da karmaşık hale getiriyor. Her ne kadar Osmanlıca ifadeyle sorsa da, Kallimaki'nin, hükümdarın iktidarının daha büyük bir parçasını gaspetmeyi umup ummadığı açık bir sorudur.

64 Tülay Artan, "Architecture as a Theater of Life: Profile of the Eighteenth-Century Bosphorus," dok. tezi, Massachusetts Institute of Technology, 1989.

65 BOA Cevdet Hariciye 6632.

66 BOA HAT 7560: "Dün söylediğim gibi Kallimaki Beyi şimdilik Boğdan Voyvodası namiyle Mustafa Paşa mahiyyetine ihsal olunması bana münasib görünüyor. Mülahaza eyliyüb münasib ise ihsal edesin."

67 Kuruş, o sıralarda ciddi devalüasyona uğruyordu (1760 sonrası) 1810'larda 10-11 kuruş 1 Venedik Dukası'na eşitti. Bkz. Şevket Pamuk, "Evolution of the Ottoman Monetary System," Bölüm V *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, içinde, c.. 2, 1600–1914. ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), s. 945–980. 30,000 kuruşun karşılaştırması için, Ariel Salzmann *Tocqueville in the Ottoman Empire* (s. 111) eserinde "Halep'te bir valinin 1781-1782 arasında on ayda 126.830 Kuruşluk bir harcama yaptığını" yazar.

68 BOA HAT 12550-A: "Senede bir defa Eflak ve Boğdan voyvodaları taraflarından nakit olarak Enderun-e hümayuna irsali emr-i hümayun buyuruldu: kuruş 30.000. . . ."

69 Kamaraş, Fenerli yönetimde bir mevkinin adıdır; tuğsuz bir başka mevki belirtecidir.

70 BOA HAT 1473) (h. 1210; m. 1795/96). 1780'lerde, Osmanlı sarayına voyvodaların verdiği "Bayram peşkeşi" üzerine daha kapsamlı bir liste için bakınız. Hypsilantou, *Ekklesiastikon kai politikon ton eis dodeka biblion H'. Th' kai I' etoi Ta Meta ten Alosin (1453–1789), ek cheirographou anekdotou tes hieras mones tou Sina. Ekdidontas Archim. Germanou Afthonidou Sinaitou* (Sina -Ayia Ekaterina- Manastırı'nda bulunan, İstanbul'un düşmesinden (1453-1789) sonraki kilise ve politik olaylarla ilgiliiz ciltlik yayımlanmamış el yazması. Sinalı Archimandrite Germanos Afthonides tarafından yayımlanmıştır) (Atina: Bibl. Note Karavia, 1972), s. 793–796.

71 İltizam ve lonca politikalarıyla ilgili eyalet tercümanlarının faaliyetlerinin kısıtlanması üzerine, bkz. Christine Philliou, "Mischief in the Old Regime: Provincial Dragomans and Social Change at the Turn of the Nineteenth Century," *New Perspectives on Turkey* 25 içinde (Sonbahar 2001): s. 103–121.

72 18. yy ayan aileleri dizininde Fenerlilerin adına sıkça rastlanır, ancak Eflak-Boğdan beyliklerini ve Avrupa-Osmanlı ticaretini yöneten küçük bir elit aileler grubu olarak çizilirler. Bkz. Bruce McGowan, "Elites and Their Retinues," ed. Halil İnalcık, Donald Quataert vd., *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1600–1914* içinde (Cambridge: Cambridge University Press, 1994); ve Deena Sadat, "Rumeli Ayanları: The Eighteenth Century," *Journal of Modern History* 44, içinde 3 (Eylül 1972), s. 346–363.

73 Buna istisna olarak bkz. Virginia Aksan, *An Ottoman Statesman in War and Peace: Ahmed Resmi Efendi* (Leiden: E. J. Brill, 1995).

74 Bkz. Yuzo Nagata'nın, *Muhsin zade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi* gibi çalışmaları [Muhsinzade Mehmed Pasha and the ayan institution] (Tokyo: Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, 1976).

75 Hourani, "Ottoman Reform," s. 41–68; Bruce McGowan, "Age of the Ayans, 1699–1812," ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire,1300–1914* içinde (Cambridge: Cambridge University Press, 1994): s. 639–758; Deena Sadat, "Urban Notables in the Ottoman Empire: The Ayan," dok. tezi, Rutgers University, 1969; Deena Sadat, "Rumeli Ayanları"; Robert W. Zens, "The Ayanlık and Pasvanoglu Osman Pasha of Vidin in the Age of Ottoman Social Change, 1791–1815," dok.tezi, University of Wisconsin, Madison, 2004.

76 Bkz. Salzmann, *Tocqueville*.

77 Diğer ayanların, özellikle Arap vilayetindekiler ve kısmen Bosna'dakilerin, yerli Müslüman elitlerinin de içinde bulunduğu farklı kökenleri vardır.

78 Robert W. Zens, "The Ayanlık and Pasvanoglu Osman Pasha," s. 40.

79 Bunun önemli istisnaları vardır. 1800'de merkezi devlet taraftarları asi ayan Osman Pazvantoğlu'na güneyden saldırırken Eflak voyvodası Moruz Bey de Osman Pazvantoğlu'na kuzey kanattan saldırmak üzere asker topladı. Bkz. L. Leger, "Le Boulgare sous Pasvan oglou" [Sophroni'nin Anıları], *Melanges orientaux: textes et traductions pub. par les professeurs de l'Ecolepe ciale des langues orientales vivantes a' l'occasion du sixie me Congres international des orientalistes réuni a' leyde* (Eylül 1883), c. 9 (Paris: E. Leroux, 1883), s. 383–429. Nicolas Mavroyenis, Avusturya ve Rusya ittifakının 1780'lerin sonlarındaki işgaline karşı Hıristiyanlardan bir ordu kurdu ve bir Müslüman ordusunu kumanda etti. Bkz. Photeinos, *Eski Dacia Tarihi*, c. 2, s. 360,birçok yerde; Shaw, *Between Old and New*, s. 32.

80 Sergiu Columbeanu, *Grandes exploitations domaniales en Valachie au XVIII-e siecle* (Bükreş: Editura Academiei Republicii Socialiste Romania, 1974).

81 Bkz. Vassilios Sphyroeras, "Ho Kanounnames tou 1819 gia ten ekloge ton Phanarioton stis Hegemonies kai thn Dragomania" [Fenerlilerin beylikler ve tercümanlık seçimleri için 1819 Kanunnamesi], *Ho Eranistes* 11 (1974): s. 568–579; Andrei Otetea, "La desegregation du regime phanariote," *Symposium l'Epoque Phanariote* içinde (Selanik: Institute for Balkan Studies, 1974),s. 439–447.

82 Photeinos, *Eski Dacia Tarihi*, c. 2, s. 447.

83 BOA Name-i Hümayun #989.

84 age.

85 Bu, hem Osmanlı hem de Rusya'nın durumunda baskın dine geçmeyi teşvik etmek üzere yapılan ciddi çaba ve girişimleri inkar etmek değildir. Osmanlı'nın durumunda vergiden muaf olmak büyük bir teşvikti. Rusya'da Hıristiyanlığa geçişe zorlayan politikalar farklı imparatorluklarla arttı ve azaldı. Örneğin, Katerina "Müslümanlar ile Volga, Kama Nehri ve Ural bölgelerindeki animistlere insanları din değiştirmeye zorlayan militanların bürosunu kapattı". Crews, *For Prophet and Tsar*, s. 39.

86 Bkz. ed. Daniel R. Brower and Edward J. Lazzarini, *Russia's Orient: Imperial Borderlands and Peoples 1700–1917* (Bloomington: Indiana University Press, 1997).

87 Bkz, örneğin, Crews, *For Prophet and Tsar*; Charles King, *The Black Sea: A History* (Oxford: Oxford University Press, 2004); Lieven, *Empire*; Michael Kemper ve diğ., *Muslim Culture in Russia and Central Asia from the Eighteenth to the Early Twentieth Centuries*, 4 cilt. (Berlin: Schwartz, 1996–2004); Allen J. Frank, *Muslim Religious Institutions in Imperial Russia: The Islamic World of Novouzensk and the Kazakh Inner Horde, 1780–1910* (Leiden: E. J. Brill, 2001).

88 Crews, *For Prophet and Tsar*, s. 34–49, özellikle s. 47–48.

89 Tanzimat reformları üzerine, bkz Roderic Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856–1876* (Princeton: Princeton University Press, 1963); Carter Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*. Karşılaştırmalı bir perspektif için, bkz Lieven, *Empire*, 4. Bölüm.

90 19. yy Lübnan'ında hizipçi şiddet için bkz. Ussama Makdisi, *Cultures of Sectarianism: Community, History, and Violence in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon* (Berkeley: University of California Press, 2000). Din değiştirme ve dininden dönmek üzerine bkz. Selim Deringil, *The Well Protected Domains: Ideology and Legitimacy in the Late Ottoman Empire, 1876–1909* (Londra: I. B. Tauris, 1998).

91 Bkz. Speros Vryonis, "The Byzantine Legacy and Ottoman Forms," *Dumbarton Oaks Papers* 23 (1969–1970): s. 251–308.

92 Bkz. Christine Philliou, *Biography of an Empire*. Ulus çağında Fenerli hırsları için bkz. Paschalis Kitromilides, *Neoellenikos Diaphotismos*.

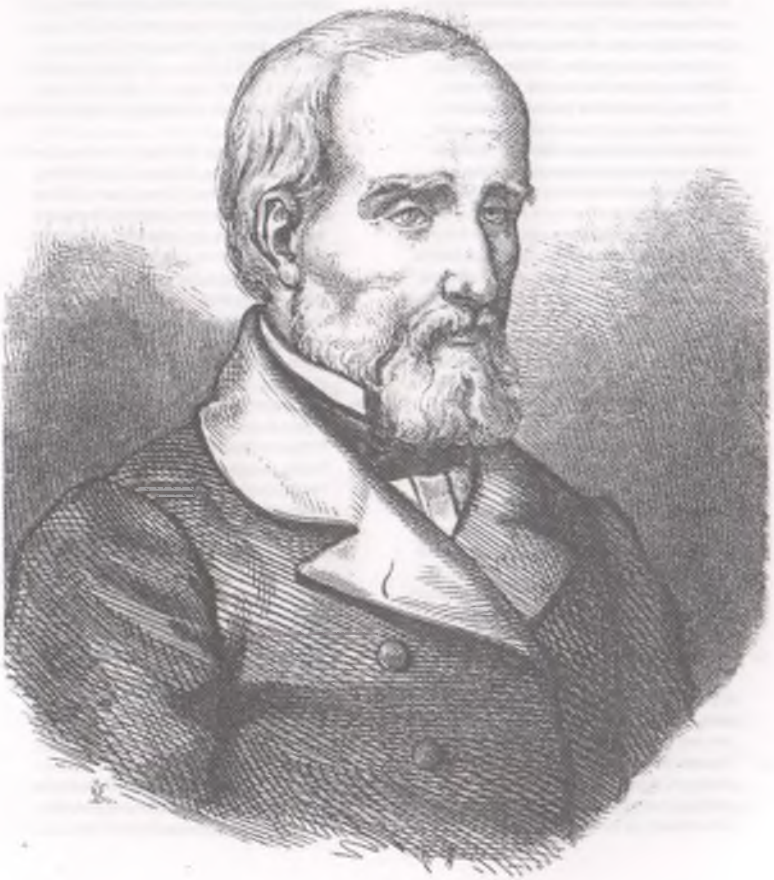
FENERLİLER VE TÜRK DİLİ*

JOHANN STRAUSS

Fenerliler, çok dil bilen elit bir zümreydi. Bildikleri diller Rumca, Eski Yunanca ve Türkçe ile sınırlı değildi. Önde gelen Batı dillerine de (Latince, İtalyanca, Fransızca gibi) vâkıftılar. İçlerinde bir tercümana gerekli olan dilleri bilmeyen kişi yok denecek kadar azdı. Ancak onlar için asıl sorun Osmanlı Türkçesiydi; çünkü kariyerlerinde ilerlemeleri bu dildeki yetkinliklerine bağlıydı. Osmanlıcayı iyi bilmeleri onlara, gayrimüslimlerin ulaşabilecekleri en yüksek mevkileri açabiliyordu.

ÇEVİRİ: ONUR ŞAR - RAGIP EGE

"*Mülûk-i nasara taraflarından gelen müraselatı tercemeye liyakat ve atabe-i şahaneme cebin-ferşa olan elçilerin kelâm u meramlarını tefhime istidad u kudret nâsiye-i hallerinde nümayan olanlar*"[1] arasından seçilen Divan-ı Hümayun tercümanlarının (*grandes drogmans*), 17. yüzyıldan itibaren, Fenerliler (*Phanariotes*) adıyla bilinen Fener'in aristokrat ailelerinin üyeleri arasından çıktığını biliyoruz.[2]

Katerina Tarihi'nin çevirmeni Yakovaki Efendi (Yakovos Argiropulos).

Magasin Pittoreque 1863 (Bibliographie Jacques Aryropoulos 2)

Fenerliler, çok dil bilen elit bir zümreydi. Bildikleri diller Rumca, Eski Yunanca ve Türkçe ile sınırlı değildi. Önde gelen Batı dillerine de (Latince, İtalyanca, Fransızca gibi) vâkıftılar. İçlerinde , bir tercümana gerekli olan dilleri bilmeyen kişi yok denecek kadar azdı. Bu açıdan Sadrazam Hacı Yeğen Paşa'nın "Batı dillerini bilmediği"[3] gerekçesiyle 1782 yılında Bozcaada'ya sürdüğü tercüman Mihail Kostantin Sutzo çok az rastlanılan bir durumdu[4]. Ancak onlar için asıl sorun Osmanlı Türkçesiydi; çünkü kariyerlerinde ilerlemeleri bu dildeki yetkinliklerine bağlıydı. Osmanlıcayı iyi bilmeleri onlara, gayrimüslimlerin ulaşabilecekleri en yüksek mevkileri açabiliyordu.

Nitekim Müslüman olmayan yazarlar arasında Osmanlı Türkçesinin erdemlerini övenler az değildi. Dimitrie Kantemir (1673–1723) 1722'de yayınladığı *Müslüman Dininin Sistemi* adlı eserinde hem Türkçenin kuvvetini ve hitabet gücünü, hem de bu üslupla kaleme alınmış eserleri över. Kantemir'e göre, Osmanlı edebiyatının en önemli eserlerinden biri kabul edilen *Hümayunname*'yi[5] okuyup anlayabilen kişi, onu tüm Avrupa eserlerinden daha sürükle-

yici bulacaktır.[6] Yazar, Türkçenin bu zenginliğini, Fars ve Arap dillerinin tükenmez söz dağarcığını kullanabilmesine borçlu olduğunu düşünür. Örneğin Kantemir'in hemşerilerinden, Fenerli çevrelere yakın Rumen boyar Yenakitsa Văcărescu (yaklaşık, 1740–1797)[7], *Çok Güçlü Osmanlı İmparatorları Tarihi* adlı eseri için başvurduğu Osmanlı kroniklerinden (*tevarih*) övgüyle söz eder.[8] Adı geçen yazara göre bu kronikler "zarif *teşnis* [tecnis] ve *istileah* [ıstılâh], yani benzetmeler ve deyimlerle bezenmiş ve Türklerin dillerinde, âdetleri üzere *cafie* [kafiye] diye adlandırdıkları kelime ve terim uyumuyla donatılmıştır."[9]

İstanbullu bir Rum olan Dimitrios Katartzis (veya Panayotakis, Photiadis; 1730–1807) *Türk ve Batı Eserlerinden Yararlanma ve Onları Uygun Biçimde İnceleme Tarzı Üzerine Gençlere Öğütler* adlı eserinde, odalarını Farsça ve Türkçe divanlarla dolduran gençleri Osmanlı şiirinin tehlikeli albenisine kapılmamaları konusunda uyarır.[10]

FENERLİLER TÜRKÇEYİ NASIL ÖĞRENDİLER?

"Karamanlı" adıyla bilinen Anadolulu hemşerilerinin tersine, Fenerliler anadilleri Türkçe olan bir topluluk değildi. Dolayısıyla Fenerlilerin Türkçeyi yetkinlikle öğrenmeleri ancak derin bir eğitim süreci sonucunda sağlanabiliyordu.[11] Ne var ki, söz konusu eğitim sürecinin psikolojik, hatta dini diyebileceğimiz bir engele takıldığı da yadsınamaz; bu engel, Müslüman Türklerin, Osmanlıcayı, yani yazı ve edebi dillerini gayrimüslimlere öğretme konusunda gösterdikleri direnç biçiminde tanımlanabilir. O dönemin kimi gözlemcilerine göre "yasa [yani *şeriat*] bir kâfire dilini öğreten, bir kâfirin dilini öğrenen, bir kâfirin hizmetinde olan Müslümanın ancak yarım Müslüman sayılacağına hükmeder."[12] Dolayısıyla, Türk dilini öğretmeye ikna edilen *hoca*'nın Fenerli ailelerin evlerinde çok saygı gördüğünü özellikle vurgulamak gerekir; bugünün dil öğretmenlerinde kıskançlık uyandırabilecek bir saygıdır bu.

"Tüm öteki öğretmenlere yol verilir. Yol verilenler ne denli umursanmazsa *hoca* o denli önemsenir. En gösterişli hediyeler, en sıcak iltifatlar kendisinden esirgenmez. Aldığı ücret öteki öğretmenlere verilenin neredeyse on katıdır. Kendisine gösterilen saygı sonsuzdur. Doğrusu Avrupa'da varlıklı ailelerin lâlalara karşı davranışlarını eleştiren ve onlara daha fazla değer verilmesini isteyen J. J. Rousseau, İstanbul'da boyar evlerinde, *hoca*'ya gösterilen saygıyı bu ailelere örnek olarak gösterebilirdi".

Bu bağlamda *hoca*'nın hevesini artırmak için en etkili yöntemlerden biri, öğrencisinin, bir gün Eflak ve Boğdan voyvodası olması durumunda *hoca*'yı divan efendisi[13] yapacağına söz vermesidir.

Hocaların kimlikleri hakkındaki bilgimiz henüz çok yetersiz. Bu hocalardan biri şair Kâni Efendi (Ebubekir Kâni, 1711–1791)'dir ki, 19. yüzyılda yayınlanmış bir eseri de vardır. Kâni Efendi bir süre Bükreş'te Eflak voyvodası Aleksandr'ın divan efendiliğini yapmıştır. Bu kentte âşık olduğu bir genç kız kendisine Hıristiyan olmasını önerdiğinde, kıza verdiği yanıt ünlüdür: "Kırk yıllık Kâni olur mu Yani?" Kâni Efendi, İskerletzâde Kostantin'in üvey kardeşi *beyzâde* Aleksandr'ın Osmanlıca bilgisini geliştirmek için ahlak ve etik ile ilgili konuları içeren bir risale de kaleme almıştır; bu risale çeşitli durumları dile getiren bir düzine diyalogdan oluşur.[14] Ağdalı bir edebi Osmanlıcayla kaleme alınmış bu diyaloglar İstanbul'da 1857 yılında *Be-nâm-ı havariyyun: Burûc-i fünun* adıyla basılmıştır.

Osmanlıcayı iyi bilen Fenerlilerden bazıları dönemin Osmanlı bilginlerinin toplantılarına da katılıyorlardı. Bu bilginlerden, görkemli sözlüğüyle ün kazanmış "Prens" Alexandr Hançeri (Hançerli, 1760–1854) Sadrazam Fuad Paşa'nın babası ve dönemin en esprili şairlerinden İzzet Molla'nın (1785–1829) arkadaşıydı.[15] Aynı şe-

*Türk dilini öğretmeye ikna edilen **hoca**'nın Fenerli ailelerin evlerinde çok saygı gördüğünü özellikle vurgulamak gerekir; bugünün dil öğretmenlerinde kıskançlık uyandırabilecek bir saygıdır bu. En gösterişli hediyeler, en sıcak iltifatlar kendisinden esirgenmez. Aldığı ücret öteki öğretmenlere verilenin neredeyse on katıdır. Kendisine gösterilen saygı sonsuzdur.*

Prens Dimitrie Cantemir.

Eugenia Popescu-Judetz, Dimitrie Cantemir, İstanbul 2000.

Fenn-i lağım, Fenn-i harb gibi kitapların çevirmeni Boğdan Prensi Kostantin İpsilanti.

Mihail-Dimitri Sturdza, Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople, Paris,1983.

kilde, Lukyanos'un çevirmeni, logofet[16] Vasilaki Vuka (ölümü 1854'e doğru) Osmanlı yüksek sosyetesinin müdavimlerinden biriydi; ayrıca 1851'de, *Académie Française* örnek alınarak kurulan Encümen-i Dâniş'e *âza-i hariciyeden* olarak seçilmişti. Fenerli Argiropulo ailesine mensup Divan-ı Hümayun tercümanı Yakovaki Efendi (1776–1850), kimi yazarlara göre, Osmanlı ediplere coğrafya ve başka bilimler alanlarında ders vermişti; hatta "İstanbul efendileri onunla, kendilerinden biriymiş gibi tartışırlardı."[17] Seçkin bir Doğu dilleri uzmanı olan kardeşi Lukas, bizzat Osmanlılar tarafından *hoca* unvanıyla onurlandırılmıştı.[18]

Bununla birlikte, herhangi bir genç Osmanlıcayı öğrenme hakkına sahip değildi. Zallony'ye göre, voyvodanın onayı olmadan Osmanlıca öğrenmek imkânsızdı. Yunan Devrimi'ne değin Osmanlıca bilgisi sadece Fenerli ailelerin tekelindeydi ve aileler bu tekeli sıkı bir biçimde koruyordu.[19] Ancak söz konusu ailelerin, çocuklarının Osmanlıca öğrenmeleri için gösterdikleri art düşüncelerden arınmamış hevesleri, bu dilin güçlüklerini yeterince göz önüne almıyordu. Öyle anlaşılıyor ki, çoğu zaman tüm çabalar, son derece fedakâr bir *hoca* bulunsa dahi, boşa gidiyordu, öğrenciler dersleri izlemekte güçlük çekiyor, sonuçta pek bir şey öğrenmiyorlardı.

FENERLİLERİN TÜRKÇE ESERLERİ

Fenerli tercümanlar, diplomatik metinlerin (anlaşmalar vs.) ve Avrupalı diplomatların nutuklarının yanında başka eserleri de Osmanlıcaya çevirmişlerdir.

Bu çevirilerin bazıları - 1796'dan 1799'a kadar baş tercümanlık görevinde bulunan Kostantin İpsilanti'nin (1760–1816) ya da 1812–1815 yılları arasında aynı makamda bulunan Yakovaki Efendi'nin çevirileri gibi-, Arap hurufatlı matbaanın Osmanlı'ya girmesinden sonra basılmış ilk eserler arasında yer alır.[20] Ancak başka birçok metin el yazımı biçimiyle ya da yazarı bilinmeyen metinler olarak kalmış, kimileri de muhtemelen kaybolmuştur. Nitekim Aleksandr Mavrokordato'nun (ölümü 1709) kan dolaşımıyla ilgili doktora tezinin (*De instrumentis respirationis et circulatione sanguinis*, Bolonya, 1664) bir de Türkçe versiyonu olduğu söylenir;[21] G. J. Zaviras'a (1774–1804) göre, adı geçen yazarın oğlu Nikola (1680–1730) Osmanlı İmparatorluğu üzerine bir inceleme yazmıştır;[22] Iosif Moesiodax'a (1730–1800) göre Yorgaki Karaca (Divan-ı Hümayun tercümanı 1764–1765), padişaha Fransızcadan Türkçeye yaptığı bir çeviriyi sunmuştur;[23] 1811'de idam edilen Dimitraki Muruzi, muhtemelen 1809'da, Avrupa'da Napoléon dönemindeki olayların kronolojisini -h. 1220 yılından başlayarak Osmanlı tarihinin kısa bir özetiyle birlikte -, kaleme almıştır (1805); sözü edilen elyazmasının bir nüshasını İstanbul'daki Avusturya elçiliğinin tercümanı Ottokar von Schlechta-Wssehrd satın almıştır.[24]

Logofet adıyla bilinen Patrikhane görevlileri arasında Türkçeyi çok iyi bilen, dolayısıyla özel bir incelemeyi hak eden kişiler de vardı. Bu bağlamda, geniş bilgileriyle seçkin bir yer edinmiş Petropulo ailesinin üyeleri anılmaya değer. II. Mahmud döneminde Patrikhane'nin Türkçe kâtibi logofet Aleksandr Petropulo, Avrupalı şarkiyatçıların gözünde bile iyi bir üne sahipti. *British and Foreign Bible Society* basıma hazırladığı *Kitab-ı Mukaddes*'in Türkçe tercümesi için, başka bilginlerle beraber, 1821 yılında, onun da görüşlerine başvurmuştu.[25] Kieffer'in yayına hazırladığı bu çeviriyi Grek harfleriyle kaleme alma girişiminde başvurulan kişi gene Aleksandr Petropulo olmuştur. Aynı bilgin Avrupa kaynaklı kitaplardan yararlanarak Türkçe bir coğrafya kitabı da hazırlamıştır. Tamamlanamayan bu kitap, Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya ve Almanya'nın bir bölümünü kapsar.[26]

Aleksandr Petropulo'nun oğlu Yorgaki Petropulo (Alekozâde Yorgaki

Petropulo) 1246/1830 yılında devlet memurluğuna atanmış, çeşitli makamlarda görev yapmıştır (bu makamlar içinde Bab-ı âli tercüme odası, savaş bakanlığı -*Bâb-ı Seraskerî*-, maliye idaresi, belediye -*şehremaneti*- kâtiplikleri, *Divân-ı Zabtiyye* üyeliği sayılabilir). Kendisinden günümüze şu eserler kalmıştır: Patrik Konstantios'un *Konstantiniad* adlı eserinin Türkçe bir özeti (*Hey'et-i sabıka-i Konstantiniyye*,

İstanbul, 1277/1860); Osmanlı öncesi İstanbul'unun, Osmanlı okurunun çok ilgi gösterdiği, sonradan Fransızcaya da çevrilen topografik bir tasviridir[27]; Fransızca öğrenmek için rehber bir kitap *Rehnüma-yı lisan-i frensevi*, s.l., s.d. ve elyazması olarak kalan coğrafyaya değgin eserler.[28]

Son olarak bir diğer Patrikhane kâtibi Vasilaki Vukas'ın (ölümü yakl. 1854) *Dalkavukname*'sini de anmak gerekir. Samosatalı[29] Lukyanos'un (yaklaşık, 125–180) *Peri parasitu* adlı felsefi diyaloglarının Osmanlıca tercümesi olan bu eser aynı zamanda ilk edebi Osmanlıca çeviri olarak da kabul edilebilir.

BASILI ESERLER

Reisülküttab Mehmed Râşid Efendi'nin (1753–1797) ve bizzat Sultan III. Selim'in (hükümdarlığı, 1789–1807) isteği üzerine Aleksandr İpsilanti'nin oğlu, eski Boğdan Prensi (1786–1788) Kostantin İpsilanti, askerlikle ilgili konularda yazılmış birkaç Batı kaynaklı klasik eseri Türkçeye çevirmiştir.[30] Bunlardan ikisi XIV. Louis'nin ünlü mühendis ve mimarı Sébastien le Prestre de Vauban'a (1633–1707) ait kitaplar (*Def'an ve darben muharese ve muhasara-i kilâ'ı ve husûn* (*Traité de l'attaque et de la défense des places* tercümesi); 1209/1794 ve *Fenn-i lağım* (*Traité théorique et pratique des mines*[31] tercümesi); 1208/1793. Bir diğer eser[32], *Fenn-i harb* (1207/1792) ise, "*Traité de la guerre en général, comprenant: les qualitez & les devoirs des gens du guerre, depuis le général, jusqu'au soldat, et des règles sur les principales opérations militaires*" adlı eserin çevirisidir. Eserin yazarı, "seçkin bir subay" (Osmanlıca çevirisinde "*Avrupanın ashab-ı maarifinden*") olarak nitelenmekteyse de henüz kimliği belirlenememiştir. 1737 ve 1742 yılları arasında Lahey'de basılan bu kitaplar Avrupa'da çok yaygın bir üne kavuşmuş ve bu durum Osmanlı'nın gözünden kaçmamıştır.[33]

Vauban'ın yazılarına dönecek olursak, bu eserler yaklaşık on beş dile çevrilmiş ve 19. yüzyılın ortalarına değin eğitim amacıyla kullanılan kitapların başında gelmiştir. Çok teknik nitelikte kitaplardır. İlk kitap askeri mimariyle ilgilidir: "*Fransız lisanında jeni* [génie] *tabir olunur fenn-i mimarî-i harbî*". Orijinal baskıda yer alan çizimlerin Osmanlıca baskı için uyarlamasını Kapriyel ve Stefan adlı iki Ermeni zanaatkâr gerçekleştirmiştir. İkinci eser *Traité des mines*'in çevirisinin sonuna tercüman, okurları için, kadem (*pied*) ve tuvaz (1 *toise*: 6 kadem) gibi Batı birimlerini Osmanlı birimlerine (*zıra'-ı mimarî* gibi) çevirmeye yarayan tablolar eklemiştir.

Osmanlı yöneticilerinin en çok ilgisini çeken kitap *Fenn-i harb* adlı üçüncü eser olmuştur. Sadrazam Melek Mehmed Paşa ve Şeyhülislam Dürrîzade Mehmed Arif Efendi döneminde basılan bu kitap, Osmanlı okurların, Batı ordularının kurumlarını ve işleyişlerini yakından tanımalarını, hatta eksiklerini de görmelerini sağlıyordu -çünkü anonim yazar eserinde çok eleştirel bir ifade kullanır! İnceleme, belli başlı rütbeler ve askeri görevleri konu edinen alt bölümlerle (bunların en önem-

Kâni Efendi bir süre Bükreş'te Eflak voyvodası Aleksandr'ın divan efendiliğini yapmıştır. Bu kentte âşık olduğu bir genç kız kendisine Hıristiyan olmasını önerdiğinde, kıza verdiği yanıt ünlüdür: "Kırk yıllık Kâni olur mu Yani?"

lisi *ordu komutanı*'na ayrılmıştır), ikinci bölüme konu olan savaş manevralarından oluşur. Ancak şunun unutulmaması gerekir: Bu çeviri savaş sanatını konu edinen bir Avrupa eserinin Osmanlıcaya ilk çevirisi değildir. Aynı türden diğer bir eser kont Montecuccoli'nin (1609–1680) *Commentarii Bellici*'sidir. İbrahim Müteferrika'nın çevirdiği ancak hiçbir zaman yayınlanamayan bu yapıt, elyazması biçimiyle birçok okur arasında elden ele dolaşmıştır.[34]

Üçüncü eser türünden bir eserin Osmanlıcaya tercümesi, tercümandan büyük bir esneklik istiyordu. Örneğin Osmanlı ordusunda, kitapta adı geçen rütbelerin çoğunun karşılığı yoktu. Bu yüzden Osmanlıca metinde birçok yabancı terime rastlanır: *État-major, détachement, parti, régiment, camp volant, lieutenant-général, maréchal de logis de l'armée, brigadier, colonel, lieutenant et sous-lieutenant, sergeant* gibi. Kimi durumda, çevirmenin, Fransızca terimlere öykünerek, Osmanlıca terimlere yeni anlamlar

Dalkavuknâme ilk edebi Osmanlıca çeviri olarak da kabul edilebilir.

yükleme yolunu tuttuğu da görülür; örneğin, aslında yüzbaşı demek olan Fransızca *capitaine* kelimesi Osmanlıca metinde *kapudan* halini alır!

YAKOVOS ARGİROPULO'NUN ESERLERİ

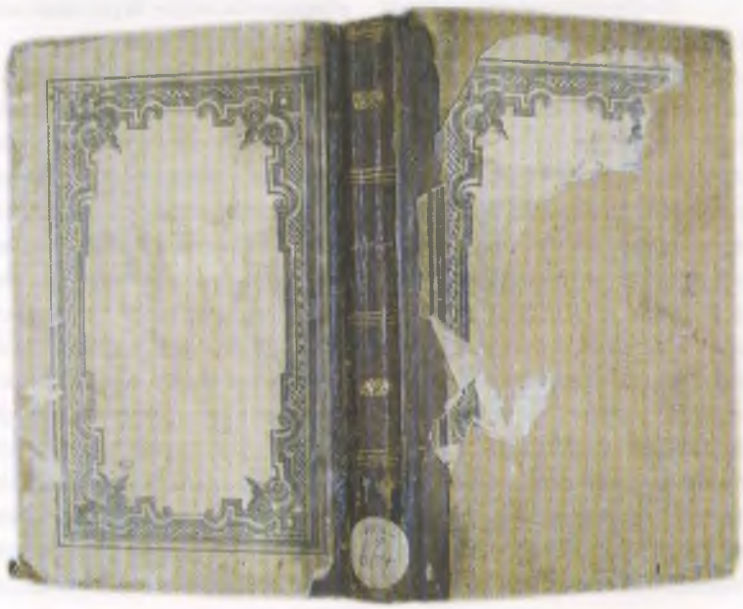
Birçok dil konuşan Yakovos Argyropulo'ya, haklı olarak, Nizam-ı Cedid'in kilit kişiliklerinden biri gözüyle bakılırdı.

Spy. Lampros, Aryropouleia, Atina 1910.

II. Mahmud döneminde öncü eserlerden biri *Katerina Tarihi*'dir. Bu kitabın çevirisini, devletin yüksek görevli kişilerinden gelen istek üzerine ("*bazı rical-i Devlet-i âliyye talebiyle*") Osmanlılarca Yakovaki Efendi olarak tanınan Yakovos Argiropulo gerçekleştirmiştir. Ayrıca, *Katerina Tarihi*, 1821'de Mehmed Ali Paşa'nın kurduğu Bulak Basımevi'nde basılmış ilk kitaplardan biridir.[35] Batı tarihini inceleyen Batılı bir kitabın Osmanlıcaya çevrilmiş ve baskısı gerçekleşmiş ilk örneğidir.[36] Anlaşıldığına göre bu eser Mısır'da basılmadan önce el-yazması biçiminde kullanılıyordu.

Yakovaki Efendi'nin iki başka çevirisi önce İstanbul'da, Hasköy ve Üsküdar'da bulunan yeni matbaalarda basılmıştı. Orijinal metinleri İngiltere'deki Osmanlı elçisinin sır kâtibi olan Mahmud Raif Efendi (1760–1807) kaleme almıştı. Mahmud Raif Efendi'nin ilk eseri, *Nizamat-ı mülkiyye*,[37] Fransızcaya *Tableau des nouveaux reglemens de l'Empire ottoman* (1798) adıyla çevrildi; eser daha sonra Almancaya da çevrilecekti. Yakovaki Efendi ağdalı bir Osmanlıcayla yazılan bu eseri Fransızcaya sade bir dille aktarmıştı (bkz. ekler). İkinci eser, Fransızca olarak yine Mahmud Raif Efendi'nin kaleme aldığı bir coğrafya kitabıydı. Yakovaki Efendi bu kitabı *El-Ucaletü'l-coğrafiyye* (1804) adıyla Osmanlıcaya çevirdi. Önsözünde vurgulandığı gibi, eskilerin yazdığı usulle ("*Meslek-i mukaddemîn üzere*") yazılmayan bu coğrafya kitabı en geniş okuyucu kitlesine erişebilme amacını ("*nüshaları kesîr ve istihsali sehl ü yesir olmak için*") güdüyordu.

Kimi durumlarda, çevirmenler, Fransızca terimlere öykünerek, Osmanlıca terimlere yeni anlamlar yükleme yolunu tutarlar; örneğin, aslında yüzbaşı demek olan Fransızca **capitaine** *kelimesi Osmanlıca metinde* **kapudan** *halini alır!*

Yakovaki Argiropulo'nun Jean Henri Castéra'dan yaptığı çeviri *Katerina Tarihi*. 1861 İstanbul baskısı.

Bu son eserin orijinali bulunamamıştır ama yazarın Batı kaynaklarından - her ne kadar bu kaynakların hangi kitaplar olduğunu kesinlikle bilemesek de-, yararlandığı kuşkusuzdur.[38] Yakovaki Efendi'nin çevirisi, hem kitabın yazarı hem de ileride tarihçi niteliğiyle öne çıkacak Ahmed Vasıf (1739–1806) tarafından gözden geçirilmiştir. İki düzelticinin metne yaptıkları katkılar daha çok üslup düzeyiyle sınırlı kalacaktır. Ancak, her şeyin ötesinde, Türkçe metin gerçekten dikkat çekicidir çünkü bu coğrafya kitabı, birçok konu dışında, devrimsel dönüşümler sonucu oluşan siyasal kurumların farklı ülkelerde konumlanma biçimlerini de tasvir eder. Özellikle Osmanlı siyasi kelime dağarcığının gelişimini yansıtan ilginç bir kaynaktır.[39]

Katerina Tarihi, Jean Henri Castéra'nın yazdığı *Histoire de Catherine II, Impératrice de Russie* (1797) adlı kitabın bir uyarlamasıdır[40] –Katerina'nın ölümünden sadece bir yıl sonra yayınlanmıştır. Kitap büyük başarı elde etmiş, birçok dile çevrilmiştir. Siyasal yönelimi, o dönemde Fransız kamuoyunun Rusya karşıtı tutumları doğrultusundadır.

Kitabın Osmanlıca çevirisinin başlık sayfası birçok açıdan yanıltıcıdır –üstelik kitap yazarın haberi olmadan yayınlanmıştır. Yazar üzerine verilen bilginin tersine ("*Moskov diyarında mukim bulunan Kastera nam elçisinin devleti hakkında cem' ettiği tarih*"), Castéra hiçbir zaman elçilik görevinde bulunmamıştır. Yalnızca Polonya'ya yaptığı geziler sırasında diplomatlarla görüşme fırsatı bulmuş ve 1785 ile 1789 arasında Rusya'da Fransa elçiliği görevinde

bulunan Louis-Philippe de Ségur'un (1753–1830) yanında bazı bilgiler edinmiştir. Ayrıca, Castéra'nın eserinin Osmanlıca çevirisi Yakovaki'nin Yunan Devrimi'nden sonra Bursa'da sürgünde bulunduğu zaman değil (*Devlet-i âliyyede divan tercümanı olub Rum hâdisesi zuhurunda Bursa'ya nefy olunan Yakovaki nâm şahıs ba'zı rical-i devlet-i âliyye talebiyle terceme etmiştir*), metinin birçok yerinden anlaşıldığı gibi 1813'ten sonraki bir tarihte gerçekleştirilmiştir.[41]

Katerina Tarihi çok başarılı olmuş, geniş yankı uyandırmıştır. Mısır'da iki kez basıldıktan sonra (1829, 1830) 1861'de İstanbul'da bir kez daha basılmıştır. Okur, 18. yüzyılda baş döndürücü yükselişiyle Osmanlı'yı hem tedirgin eden hem de onun merakını kamçılayan Rusya üzerine ilk kez bu eser sayesinde doyurucu bilgiler edinebilmiştir. Yakovaki Efendi'nin çevirisi okuyucunun alışık olmadığı gerek coğrafyaya gerekse başka alanlara özgü terimleri açıklayan birçok hâşiye içerir. Örneğin *aide de camp* için şöyle bir açıklama vardır: "*karakulak*[42] *gibidir ve Ceneraller yanında dahi* odikan *vardır*" (*Katerina Tarihi*, s. 114). Benzer biçimde *comte* "*bey mânasındadır*"; *prince*, "*büyük bey demekdir*"; *senat* "*senato*"dur. *Ruble*[43] ve *knut*[44] da bu terimler arasında yer alır. Kimi zaman o günün bilgilerini kapsayan açıklamalara da rastlanır.[45] *Tezyil* adı verilen ikinci bir bölümde II. Katerina'nın halefleri üzerine de bilgi bulunur.[46]

ALEXANDR HANÇERİ'NİN FRANSIZCA-ARAPÇA-FARSÇA-TÜRKÇE SÖZLÜĞÜ

1805'te Divan-ı Hümayun tercümanı olarak atanan, bilgin "prens" Alexandr Hançeri'nin (1760–1854)[47] üç ciltlik *Fransızca-Arapça-Farsça-Türkçe Sözlüğü* (Moskova, 1840–1841) Osmanlı sözlükçülüğü alanında benzeri olmayan bir örnek oluşturur.

O zamana değin kimse çift dilli[48], sözdizimine ve örnek cümlelere bu denli yer ayıran kapsamlı bir sözlük hazırlamaya girişmemiştir (daha sonraki yıllarda da bu çapta bir girişime rastlanamayacaktır). Hançeri büyük bir irade ve kararlılıkla Fransız Akademisi'nin 1798'de yayınladığı *Dictionnaire de l'Académie* adlı yapıtı, sözlüğün Fransız dilinin nüanslarını ve inceliklerini örneklendirme amacıyla önerdiği çok sayıda cümlesini sabırla çevirerek son derece özenli bir dille Osmanlıcaya kazandırmıştır. (Ekler bölümüne bakınız.)

Ancak hemen belirtelim: Sözlüğün en başta ulaşmak istediği kitle Avrupalı Doğu bilimcileri değil, Osmanlı okurudur. Bunun kanıtı Arap harfli Osmanlıca kelimelerin Latin harfleriyle transkripsiyonunun sözlükte yer almamasıdır; köklü bir Osmanlıca bilgisi, sözlüğü kullanabilmenin ön koşuludur. Tanzimat'ın hemen başında, dönemin en yaygın Batı dili olan Fransızcayı derinlemesine öğrenmek isteyenler için yayınlanan bu sözlüğün ne denli önemli bir girişim olduğu açıktır: Başka hiçbir sözlükte bulunamayacak bilgiler içeren bir sözlüktür Hançeri'nin sözlüğü.[49]

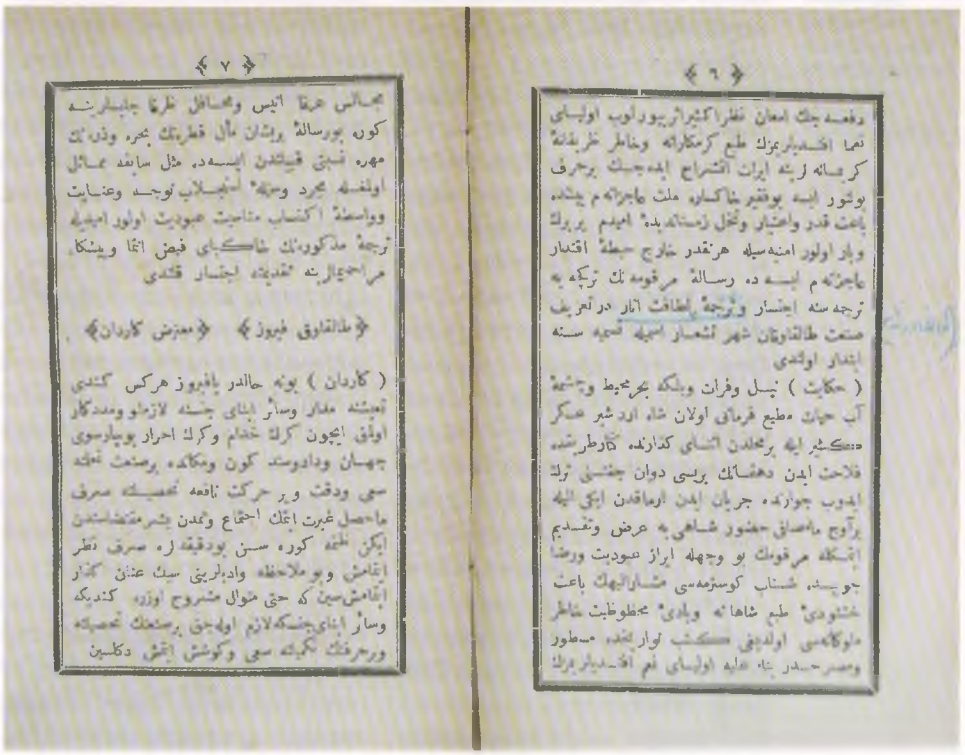
Ne var ki, yüzyılın başından başlayarak sürdürülen uzun bir çalışma sürecinin ürünü olan bu sözlük, geleceği olmayacak bir dilin son evrelerini yansıtmaktan öteye gidemeyecektir.

Fransızca-Arapça-Farsça sözlüğün yazarı Aleksandr Hançeri.

Mihail-Dimitri Sturdza, Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople, Paris, 1983.

Özetlemek gerekirse bu sözlük, kitabı yayınlandığında 80'ine varmış bir büyük bilginin, bilgisinin tümünü içinde topladığı bir *eser-i muazzam* (*opus magnum*) görünümüyle karşımıza çıkar. Nitekim Bianchi, 1846'da yayınlanan Fransızca-Türkçe sözlüğünü büyük ölçüde Hançeri'nin sözlüğünden yararlanarak gerçekleştirmiştir. Bu konuda Jean Deny'nin sözlerine kulak vermek gerekirse, Bianchi'nin sözlüğü "eski Eflak voyvodası Prens Alexandr Hançeri'nin

Vasilaki Vuka'nın Samosatali Lukyanos'tan yaptığı serbest çeviri *Dalkavuknâme*'nin 1870 baskısı.

sözlüğünün kısaltmasından başka bir şey değildir."

DALKAVUKNÂME (TERCEME-İ LETAFET-ÂSAR DER TÂRİF-İ SAN'AT-İ DALKAVUKAAN-I ŞÖHRET-ŞİÂR)

Terceme-i letafet-âsar der târif-i san'at-i dalkavukaan-ı şöhret-şiâr. Samosatalı Lukyanos'un kaleminden çıkan alaycı bir diyalogun, *Peri Parasitu*, Vasilaki Vuka tarafından Eski Yunancadan yapılan çeviridir. Eser ancak tercümanın ölümünden on altı yıl sonra, çeviriyi değerli bulduğu anlaşılan Ahmed Vefik Paşa'nın girişimiyle yayınlanabilmiştir. Eğer bu çeviri gerçekten 1854 yılından önce kaleme alınmışsa, bugüne değin aynı türde yapılan ilk çeviri olarak bilinen 1859'da yayımlanan Münif Paşa'nın *Muhaverat-ı hikemiye*'si yerini Vasilaki Vuka'nın çevirisine bırakmak zorunda kalacaktır.

Dalkavuk ile muhalifi arasında geçen diyalog çok serbest biçimde çevrilmiştir (örneğin orijinal metindeki birçok ad çeviri yapılan dilde alışık olunan adlarla değiştirilmiştir; eklere bakınız). Ayrıca tercüman, üslup seçiminde, *inşa* geleneğinin en gelişmiş, en işlenmiş tarzını örnek almış bu seçimi de, 1.800 yıl önce yazılmış bir metnin kültür ortamıyla çevirinin yapıldığı devrin kültür ortamı arasındak farkların göz ardı edilemeyeceğini hatırlatarak doğrulamıştır: "*...mürur-ı eyyam ve ubur-ı sinîn u a'vâm ile usul-i beni âdem mütegayyir olub ale'l-husus ol milel-i kadîme ile millet-i âliyye-i islâmiyyenin usul ve âdetleri beyninde mübayenet ü mugayeret-i küllî olmağla usul-i vakta tatbik vadisine süluk kasdiyle risale-i merkumenin ba'z-ı mahalleri tağyir ü tebdil olunmuş...*" Vasilaki Efendi her ne kadar serbest çeviri seçimi yapmışsa da, "*külliyen terceme nev'inden çıkacağı mülahazasıyla*" her şeyi değiştirmeye kalkışmamıştır.

Adı geçen eserlerin çoğu günümüzde unutulmuştur. Hiç şüphe yok ki, Fenerli tercümanlar Tanzimat öncesindeki reform sürecinde, özellikle III. Selim'in (1789–1807) başlattığı ve II. Mahmud'un (1808–1839) sürdürdüğü *Nizam-ı Cedid* hareketinde, bu çeviriler sayesinde çok önemli rol oynamışlardır. Birçok dil konuşan Yakovos Argiropulo'ya, haklı olarak, *Nizam-ı Cedid*'in kilit kişiliklerinden biri gözüyle bakılırdı. Ancak belirttiğimiz gibi, söz konusu eserler başka açılardan da öncül çalışmalardır ve bu nitelikleriyle Osmanlı edebiyatında onurlu bir yeri hak ederler. Fenerli tercümanlar üzerinde Osmanlı makamlarından gelen bir baskı söz konusu mudur bilemiyoruz. Askeri risaleler gibi çok teknik metinlerin çevirilerine neden olan itkinin güçlü bir arzu olduğundan kuşku duyulabilir. Ancak Rum tercümanların bu alandaki hizmeti o denli vazgeçilmezdir ki, İstanbul'da Rum nüfusa yönelik kanlı şiddet eylemlerine neden olan Yunan Devrimi'nden sonra dahi, eski Divan-ı Hümayun tercümanı Yakovaki Efendi örneğinde olduğu gibi sürgüne gönderilen Fenerliler sürgünlükleri sırasında da çevirmenlik etkinliklerini sürdürmeye zorlanmışlardır.[50]

Yakovaki Efendi'nin çevirisi okuyucunun alışık olmadığı gerek coğrafyaya gerekse başka alanlara özgü terimleri açıklayan birçok hâşiye içerir. Örneğin aide-de-camp *için şöyle bir açıklama vardır: "*karakulak gibidir ve Ceneraller yanında dahi odikan vardır*". Benzer biçimde comte "bey mânasındadır"; prince, "büyük bey demekdir";* sénat *"*senato*"dur.*

FENERLİLERİN ÇEVİRİ SANATI

Fenerlilerin Türkçe kaleme aldıkları eserlerde *inşa*'nın geleneksel üslubuna tam tamına uyum gözlenir. Birkaç örnek verelim: Osmanlı yazarlarının yaptığı gibi, Fenerli yazarlar da, kimi zaman, çevirilerini, dize (*mısra, beyit*) biçiminc sokulmuş Arapça ve Farsça atasözü ve vecizelerle bezerler. Dolayısıyla Osmanlıca kaleme alınan bir eserin başlığının Arapça olmasına şaşmamak gerekir: *El-Ucaletü'l-coğrafiyye.* Metin içindeki başlıklar (*serlevha*) her zaman Farsçadır; Kostantin İpsilanti, Vauban'dan yaptığı çevirilerin kimi serlevhalarında Farsçada bulunmayan Türkçe terimler bile kullanmaktan çekinmez:

Beyan-ı tarik-i rabt kerden-i ***sucuk****hâ bâ yekdiger berayı vikayet ez munkatı' şüden*
(Kesilmelerini önlemek için *sucuk*ları birbirine özel biçimde bağlama usulü)

Farsça *izafet* aşırı denebilecek ölçüde kullanılır (bkz. eklerde Hançeri sözlüğünden yapılan alıntılar); bu ölçüsüzlük *atf ı tefsir* ya da *hendiadyoin* - iki eşanlamlı kelimenin, *ü* veya *u* diye telaffuz edilen *ve* bağlacıyla birleşmesi-, kullanımında da gözlemlenir. Kafiyeli nesir (*seci*) de Fenerlilerin çok kullandıkları söz sanatlarından biridir. Örneğin, *Dalkavukname*'nin daha başlığında bu tür bir *seci* ile karşılaşırız: *Dalkavukname: Terceme i letafet-âsar der târif-i san'at-i dalkavukaan-ı şöhret-şiâr.* Üslubu daha zarif kılabilmek için sık sık eğretilemelere ve söz uzatımlarına başvurulur.

Orijinal metinlerdeki kısa cümleler tercümanların edebi duyarlılıklarını doyurmaktan uzaktır. Bu yüzden, çevirilerinde, cümlelerin birbirlerine eklendiği zincirli (*müselsel*) bir ya-

pıyı yeğlerler. Doğallıkla Türkçenin dilbilgisi, ortaçları, ulaçları vb., ile bu tür cümle kuruluşlarına tükenmez imkânlar sunar.

FENERLİLER DÖNEMİNDEKİ RUMCA VE RUMENCE ESERLERDE TÜRKÇE ÖĞELER

Osmanlı Türkçesine hayranlık diye nitelendirebileceğimiz bir ilgi, 18. yüzyılda Fenerli yazarların veya yakın çevrelerinin Rumca, hatta Rumence kaleme aldıkları eserlerde de kendini gösterir. Bu metinler, Osmanlıcadan alınmış çok sayıda terimle beslenmiştir –bir yüzyıl sonra bu tür bir olguya rastlamak imkânsız olacaktır. Kullanılan terimler, çoğun, resmi yazışmalarda kullanılan dile özgü terimlerdir. Bu durumu, Balkan halklarının dillerine konuşma yoluyla girmiş olan Türkçe öğelerle karşılaştırırsak birbirinden ne denli farklı iki dünya karşısında olduğumuzu görebiliriz.

Ienakitsa Văcărescu'nun hocası sonradan sadrazam olan Halil Hamid Paşa.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 15. cilt.

Sadrazam Said Paşa, Fenerli tercümanların yazılarında kullandıkları dili ağır bir dille eleştirir.

Bahattin Öztuncay, Hatıra-i Uhuvvet, İstanbul 2005.

Şemseddin Sami, resimli Kamus-ı Fransevi'nin önsözünde Hançeri'nin sözlüğüne açık bir dille saldırır.

Bülent Bilmez Arşivi'nden alınmıştır.

Sadrazam Koca Ragıp Paşa'nın (1699–1763) özel doktoru Athanasios Komninos-İpsilanti'nin (1696–1789) Fenerli tarih yazımının doruk noktası olarak kabul edilebilecek kroniğinde[51] neredeyse tamamen Türkçe terimlerden oluşmuş bölümler vardır. Osmanlı devlet erkânının *arz odası*'ndaki toplantısını anlatan aşağıdaki paragraf söylediklerimize iyi bir örnek oluşturur; bu paragrafta sadece italik harflerle yazılmış kelimeler ve bazı sonekler Grek kökenlidir:

"*Ti 26 tu luliu is to* arz-odasi [arz odası] musaveres [müşavere] *megalos parontos tu* veziri, *tu* mufti, *ton* halia [hâlâ] *dio* kazaskeridon Rumelis *ke* Anatolis, *tu* Meki-efendi *proin* Rumeli kazaskeri, *ton trion* sapika [sabıkal İstanbul-efendidon Anatol kazaskeri payasında, Derviş Mulla-efendi *diladi*, Asir-efendi *ke* Veli-efendizade, *tu* halia Istanbol-efendi, *tu* halia tefterdar-efendi Nazifi, *tu* sapika [sabıka] tefterdar efendi Resit-Suleiman-efendi, *tu* sapika [sabıka] kehayapei Laleli Mustafa-efendi, *tu* sabika [sabıka] reis-efendi Aza-pei, *tu* Tzelepi-efendi, sultan kehayasi *adelfu tu* Laleli Mustafa-efendi, *tu* hatzi Selim-aga patros *tu* halia tefterdari, *tu* tersane-emini Ali-efendi, *tu* tzauspasi Numan-pei, *tu* peyuk [böyük] tezkeretzi, *tu* beiliktzi Asit-Mehmed-efendi, *tu* yannitzar-agasi, *tu* kul-kehayasi, *tu* seimen-pasi, *tu* sipahilar-agasi, *tu* silihtar-agasi, *tu* arapatzipasi, *tu* toptzipasi, *tu* tzepetzipasi *ke allon* otzaklidon [ocaklı]".[52]

Şu kronik de anılmaya değer. Kaisarios Daponte'nin (1713–1784) kaleminden çıkan "Sultan IV. Mehmed'in saltanatı ve yaşlı Köprülü Mehmed Paşa'nın vezaretinden adı geçen Padişah Mehmed'in oğlu Sultan Ahmed'in Damad Hasan Paşa'nın vezareti zamanındaki saltanatına kadar geçen süredeki olayların tarihi"[53] adlı eserde de çok sayıda Türkçe terime rastlanır; bunların kimileri çok özgün terimlerdir: *mazilia* ("*mazul*), *mukareri* (Osm. *mukarrer*), *chanes* (lavarız] *hane*), *sursat* (*sürsat*) veya *rekiap kaimekam* (Osm. *Rikâb kaymakamı*). Zaten yazar Osmanlı kroniklerinin üslubunu ve yapısını taklit eder.[54] Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin *Sefaretname*'sinin, yine aynı tercümana atfedilen Yunanca çevirisinde Türkçe kökenli yaklaşık 175 kelime ve deyim sayılmıştır.[55] Yine aynı çevirmenin "Tarihte ünlü kişiler kataloğu, 1700–1784"[56] adlı eserinde de Rumcası verilmeksizin baştanbaşa Türkçe cümlelere rastlanır.

1788–1794 yılları arasında, Ienakitsa Văcărescu'nun Rumence kaleme aldığı "Çok güçlü Osmanlı imparatorların tarihi" de (*Istorie a prea puternicilor înpăraţi othomani*)[57] Türkçe ve Osmanlıca terimlerle doludur. Ienakitsa Văcărescu İstanbul'da sürgünde bulunduğu 1763–1767 yıllarında Osmanlıca eğitimi almıştır. Dil öğretmeni ya da *hoca*'sı, sonradan sadrazam olan Halil Hamid Paşa'dır ("Ispartalı" Halil Hamid Paşa; 1736 -Gelibolu'da idamı 1785). İmparatorluk Divanı (*Divan kalemi*)[58] kâtipliğinde uzun yıllar hizmet veren Halil Hamid Paşa, o sırada, İstanbul'da voyvoda Stavrakizade'nin kapu kâhyasının kâtipliğinde bulunuyordu. Ienakitsa Văcărescu, eski bilge hocası Halil Hamid Paşa sadrazam olunca (1782) kendisine övgüler düzmüştür. Daha sonra Eflak'ta yüksek görevlere getirilen Ienakitsa Văcărescu Türkçe indeksli, 285 yapraklı Rumence-Türkçe bir sözlük de hazırlamıştır. III. Selim'in Văcărescu tarafından Rumenceye çevrilen bir *hatt-ı şerif*'i 1791'de Bükreş'te basılmıştır.

FENERLİ TERCÜMANLARIN TÜRETTİKLERİ OSMANLI TERİMLERİ VE ETKİLERİ

Alexandr Hançeri'ye göre "*Osmanlı Kabinesinin diplomasi bölümünde görevli Rumların güzel tercümeleri dilin zenginleşmesine küçümsenemez katkılarda bulunmuştur; bu tercümeler, yeni fikirlerin dile getirilebilmesi için gerekli, Bab-ı âli'nin de benimsediği, birçok kelimeyi, üç dilin birleşiminin* [elsine-i selâse: Türkçe, Arapça, Farsça] *sağladığı türetme olanaklarıyla üretmiştir.*"[59]

1805'te Divan-ı Hümayun tercümanı olarak atanan, bilgin "prens" Alexandr Hançeri'nin (1760-1854) üç ciltlik Fransızca-Arapça-Farsça-Türkçe sözlüğü (Moskova, 1840-1841) Osmanlı sözlükçülüğü alanında benzeri olmayan bir örnek oluşturur.

Fenerli tercümanların modern Osmanlıca terimler dağarcığına yaptıkları katkılar henüz araştırılmayı beklemektedir. Biz burada konunun bir başka yanına değinmek istiyoruz: Gayrimüslimlerin dillerine yeni girmiş Osmanlıca terimlerin veya anlamları açısından yeni kelimelerin yayılması konusu.

Örneklerimiz, ilk kez Küçük Kaynarca Antlaşması'nın (1774) üçüncü maddesinde görüldüğü biçimleriyle "özgürlük (özerklik anlamında)" ve "bağımsız" yeni kelimeleri.[60] Bu anlamlarıyla ikisi de gerçekten yeni kelimedir. Özellikle "bağımsızlık" kavramının yeniliğinin kanıtı Rumcada bile o dönemde karşılığının olmamasıdır.[61] Dönemin tercümanları Osmanlıca karşılık olarak *serbestiyet* (veya *serbesiyet*)[62] ve *müstakil* (eklere bakınız) kelimelerini üretmişlerdir.

Söz konusu Osmanlıca terime, Komninos-İpsilanti'nin kroniğinin birçok yerinde rastlanır. Örneğin yazar, "serpestieti *iti to aftonomon ton Tartaron*"dan söz eder -Tatarların serbestiyet veya özerkliği"; benzer biçimde "serpestieti *tu Krimiu*" - "Kırım'ın *serbestiyeti*".[63] Komninos-İpsilanti, Kırım ulemasından birisinin, Hasan Paşa'ya, Şahin Giray'ın Osmanlı padişahına yazdığı bir mektupta padişaha "bağımsız bir han" (*te oti ine hanis* mustakilen [müstakillen])[64] diye hitap ettiğini söyler.

Yeni türetilmiş olan *serbestiyet* kelimesi sadece Fenerliler ve ulemanın bildiği bir kelime değildi. Komninos-İpsilanti, kroniğinde, Karadeniz kıyısına yaptığı seyahat sırasında rastladığı Selanikli bir Rum gencinden söz eder. Bu genç savaşta -af için verilen sözlere rağmen- Rusların yanında yer aldığı gerekçesiyle köle kılınmıştır. Genç, kaderinden yakınarak şunları söyler: "şimdi, mahvolmuş bunca yöre, bunca şehir pahasına Rusların elde ettikleri tek şey Kırım'ın *serbestiyeti*'dir" (*ke tora ena serpestieti tu Krimu tus emine tus Russus anti tosuton topon ke kastron epistrafenton*).[65]

ELEŞTİRİLERDE FENERLİLER

Yadsınamaz niteliğine rağmen, Fenerlilerin edebiyat ve dil alanlarında gerçekleştirdikleri yapıt sonraki kuşakların beğenisini bir türlü kazanamamıştır. Tersine, Fenerliler her yandan acımasız eleştirilere hedef olmuşlardır ki, bunda bu zümreye karşı duyulan bir tür hınç ve çekememezliğin payı olduğu düşünülebilir.

Yunan tarafına bakacak olursak, durumun daha parlak olduğu söylenemez. Fenerlilerin yazılarında sıkça kullandıkları karma dil, ne halk dili (*dhimotiki*) yandaşlarının ne de arı dil savunucularının hoşuna gidecek türdendir. Kimi Yunan araştırmacılar Fenerlilerin kullandıkları dili "*mixovarvaros* adıyla bilinen, dönemin iğrenç bozuk dili, eski kilise Yunancasıyla Türkçe deyimlerin bir karışımı" olarak nitelendirirler.[66]

Türk bilginlerinden bazıları da Fenerlilere, Türkçe yazılarından dolayı, eleştiriler yöneltmişlerdir. Alexander Hançeri sözlüğünün Osmanlılar arasındaki saygınlığının[67] farkında olan Şemseddin Sami (1850–1905), kendi yazdığı "Fransızca-Türkçe Resimli Sözlük"ün (*Resimli Kamus-ı Fransevi*) önsözünde açık olarak Hançeri'ye saldırmaktan da geri durmaz. Fenerli yazarı yalnızca üç dili birbirine karıştırmakla suçlamaz[68], aynı zamanda kelime dağarcığının zamanın gerisinde kaldığını da söyler[69]: "*o üç cilden mürekkeb 'Hançeri' lûgatinin sahibi türkçe ve arabî ve farisî lisanlarının câmi olmak iddiasıyla, farkında olmaksızın, bu lisanların üçünü de karma karışık etmiş ve fransız lisanı lûgatlerinin onda birini bile cem' etmemiştir.*"[70] Osmanlı düzyazı üslubunun adı geçen sözlük yazıldığından beri bir hayli değişmiş olduğu kesindir. Eserde yer alan çok sayıda söz sanatı öğeleri artık kullanımdan kalkmıştır. Şemseddin Sami, Fenerlilerin çok sık kullandıkları *seci*'yi sert bir biçimde reddeder: "*nesrin kafiyeli olması* [...] *lâzım olmamağla beraber bugünkü günde latif dahi görünmediğinden nafile bir külfettir.*"

Sadrazam Said Paşa (1840–1914), Türk dilinin gelişimi üzerine yazdığı ve *Gazeteci lisanı* (1911) adıyla basılan incelemesinde Fenerli tercümanları daha da ağır bir dille eleştirir. Paşaya göre Osmanlı kitabet dilinin yozlaşmasının kaynağında Fenerliler vardır; ayrıca zincirleme cümlelerin dile girmesinin sorumluları da onlardır: "*Çünki alelhusus 1245'den 1250 tarihlerine kadar* [1829–1834] *riyâset-i kuttab mesnedinde olanlar umur-ı hâriciyyede Fenerlilerin reyleriyle hareket etdiler. Ekseriyâ siyâsî muharrerâtı dahi anlara kaleme aldırdılar. Lisân-ı atik-i yunanîde*

ise cümleler bir dereceye kadar birbirleriyle merbut ve sanayi-i lafziyye mültezim olduğundan umur-ı hâriciyyeye me'mur olan ricâlimiz lisân-ı siyâsî Fenerlilerin yazdıkları suretdedir zannına düşerek bu yola taklide başladılar."[71]

Tercüme tarihini ya da III. Selim ve II. Mahmud dönemi reformlarını konu edinen birçok kitapta Yakovaki Efendi'nin sözü bile edilmez.[72] Kimi çağdaş araştırmacılar, Yakovaki Efendi'nin, ağdalı bir Osmanlıcayla yazılan Mahmud Raif Efendi'nin kitabını Fransızcaya çevirirken (*Nouveaux Reglemens de l'Empire ottomans*) işlediği bir (!) hatayı öne çıkararak Yakovaki Efendi'nin Türkçeyi iyi bilmediğine bile hükmedebilmişlerdir: *"Yakovaki Efendi'nin Türkçesinin zayıf olduğunu, yaptığı Coğrafya tercümesinin Vâsıf Efendi ve bizzat Mahmud Râif Efendi tarafından gözden geçirilerek, bazı yerlerine ve bir takım ibârelerine açıklık getirilerek, tashîh ve tevsi' edildiğini de bilmekteyiz."*[73]

Şaşırtıcı olan, böyle bir yargının, Mısır'ın Bulak Matbaası'nda basılmaya layık görülen (ve eleştirmenlerin adını bile anmadıkları) ilk tarihi eser tercümanı üzerine yapılmış olmasıdır. Üstelik bu eser yalnızca Mısır'da değil, hatta 40 yıl sonra İstanbul'da da yeniden basılmıştır. Bu, o devirde yapılmış olan bir çeviri için her açıdan olağanüstü bir durumdur. Öyle sanıyoruz ki, adı geçen çeviriyi bir klasik eser olarak nitelendirirsek, gerçekten uzaklaşmamış oluruz.

JOHANN STRAUSS
MARC BLOCH ÜNİVERSİTESİ

FENERLİLERİN ÇEVİRİLERİNDEN ÖRNEKLER:

1. Küçük Kaynarca Antlaşması (Türkçe Metinler Ahmed Cevdet'ten, Tarih I)

ART. III

Tutti i popoli tartari di Crimea, di Bugiuc, di Cuban, di Yedissan, di Gianluiluc, di Sedicul, senza eccezione veruna debbono essere riconosciuti vicendevolmente da ambedue gl'Imperi **liberi, immediati, et independenti da qualunque straniera Potenza;** ma comme essendo sotto l'immediata potenza del proporio loro Kan della Stirpe Ginghischanea, scelto, e stabilito dall'universale accordo, e consenso de' popoli Tartari, il quale li governerà secondo le leggi, e gli usi antichi loro, senza render mai conto in alcun tempo a qualsivoglia straniera Potenza, e perchiò ne la Porta Otomana non hanno ad intromettersi tanto nell'elezione, e stabilimento del mentovato Kan, quanto ne' **domestici, politici, civili, et interni affari loro,** in nessum modo, ma riconoscere, e considerare quella nazione Tartara nel **politico, e civile stato suo,** a norma delle altre Potenze che si governano da se stesse, e da Dio solo dipendenti. Quanto alle costumanze di Religione, essendo della stessa co' i Mosulmani, e **Sua Sultanea Maestà essendo come Supremo Califfo Maomettano,** hanno essi a regolarsi verso di lei, come si e rprescritto nelle regole della Religione loro, **senza però mettere in compromesso la stabilita libertà loro politica, e civile**...

ÜÇÜNCÜ MADDE

Kırım ve Bucak ve Kuban ve Yedisan ve Canbuyluk ve Yedicgöl (?) kabail ve tavaif-i Tatar ve bilcümle bi-eyyi hal bilâ istisnâ devleteyn tarafından **serbesiyet' ve bi-gayr-ı taalluk müstakill vücuhla ecnebi bir devlete tâbi olmamak üzere** itiraf ve kabul olunanlar ve tavaif-i Tatar bilcümle rey ve ittifaklarîle âl-ı Cengiz soyundan intihab ve nasb olunan kendü hanları müstakil olan taht-ı hükûmetlerinde olmağla ve bir zamanda düvel-i uhradan bir devlete ve hiç bir maddeye muhasebe vermemek şartiyle atik kanun ve âdetleri üzere merkumlara hüküm ve gerek han-ı mumaileyhin intihab u nasbı hususunda ve gerek **ümur-ı mahsusa ve deruniyye ve ümur-i devletlerine dair** bir dürlü devlet-i âliyyemizle Rusya devleti müdahale eylemeyüb **hükûmet-i hariciyye ve devletlerine** dair bir müstakil devlet sair müstakil düvel kendü kendüle memleketlerini tahkim ederler gibi ve canib-i Bâriden gayri kimesneye tâbi olmamak üzere taife-i merkume itiraf ve kabul ve lâkin mezhebleri ehl-i islâmdan olub **zat-ı mâdelet-simat-ı şehriyaranem imamü l-mü'minîn ve halifetü l-muvahhidîn olduğuna binaen** taife-i merkume **akd olunan serbesiyet devlet ve memleketlerine halel getürmiyerek** ümur-ı mezhebiyyelerini taraf-ı hümayunum halkına şeriat-i islâmiyye muktezasınca tanzim edeler

2. Kostantin İpsilanti'nin Çevirisi

TRAITÉ DES MINES P. 43: USAGE DE LA TABLE PRÉCÉDENTE

Cette table est divisée en sept colomnes : la *première* marque la hauteur des terres au-dessus des Chambres, ou Fourneaux, depuis 2. pieds jusqu'à soixante pieds : la *seconde* montre combien de toise et de pieds cubes de terre doit faire sauter un Fourneau, à proportion des terres qui sont au-dessus ; la *Troisième* colomne fait voir combien de Poudre il faut pour charger une mine dans une *Terre commune*, selon les différentes profondeurs : la *Quatrième* montre la quantité de poudre qu'il faudra dans un terrein de *Sable fort* : la *Cinquième* combien de poudre dans une terre mêlée : la *sixième* combien en faudroit si c'était un terrein d'*Argile & Tuf* : la *septième*, la poudre nécessaire dans une terre grasse fort mêlée de cailloux : toutes à proportion de terres qui sont au-dessus des Poudres.

DER BEYAN-I KEYFİYET-İ İSTİMAL-İ İN CEDAVİL

İşbu yedi cedavilin ***evvelkisi*** *iki kademden altmış kademe varınca hazinelerin yahud ocakların şevkinde vaki türabların mikdar-ı sümkünü* ***ikincisi*** *bir ocak şevkinde vâki türabların mikdar-ı sümküne nisbeten türabdan ne mikdar tuvaz² ve kadem « mu'kebi » [mükâabil] kal' u reş' edeceği* ***üçüncüsü*** *sade türab içinde mâmul bir ocak derununa şevkinde vâki türabların derece-i sümküne göre ne mikdar barut vaz' etmek iktiza etdiğini* ***dördüncüsü*** *kavvi kumun içinde i'mal olunan ocağın derununa ne mikdar barut vaz' etmek muktezi olduğunu* ***beşincisi*** *türab-ı mahlut içinde vaki ocağa vaz' olunacak barutun mikdarını* ***altıncısı*** *kefeki taşiyle mahlut olan balçık içinde mâmul olsa ne mikdar barut ile tehi'e olunması lâzım geldiğini* ***yedincisi*** *vafir çakıl taşiyle mahlut olan kuvvetlü türab içinde mâmul ocağa vaz'i muktezi barutun mikdarını beyan eder....*

3. Yakovaki Efendi'nin Çevirisi

A) FRANSIZCADAN OSMANLICAYA

Eyalat-ı müctemia-i Amerika – Amerika-i şimalide kâin ve kadimî İngilterelünün taht-ı zabtında olan on üç eyalatdırki ahalisi an asıl İngilizlü olub ez kadim imtiyazat-ı mahsusa ile mütena'im iken İngiltere devleti tarafından mütehammil oldukları nev-icad bâr ve rüsum ve tekâlife tab-aver-i ıstıbar olamayub bu babda bess ü şekvaya mübaderet etmişler iken kat'an ısga vu istima olunmadığından eyalat-ı merkumenin bilcümle ahalisi birbirleriyle akd-i rişte-i ittifak u ittihad ve Fransalunun muavenet ü muzaheretiyle İngiltere devletinin rıbka-i tabiiyetinden huruc ederek serbest ü müstakil[3] olduklarını alenen beyan u irad etdikden sonra ibtida bin yediyüz yetmiş sekiz sene-i iseviyyesinde eyalat-ı merkume müstakil ü serbest bir cümhur olmak üzere Fransa devleti tarafından resmen kabul ve i'tiraf olunmuş ve ol esnada bir tarafdan İngiltere devleti ile Fransa devletinin beyninde ve öbür canibinden mârrüzzikir İngiltere devleti ile sâlifülbeyan on üç eyalat-ı müctemia meyanında müşte'il olmuş olan naire-i ceng ü kital itfa vu ihmad olundukda nihayetülemir bin yedi yüz seksen üç senesinde İngiltere devleti ile Fransa devleti meyanında akd olunan musalâha ahdnamesinin şurutu lazimesince eyalat-ı merkumenin serbestiyet ü istiklâlleri gerek İngiltere devleti tarafından ve gerek bâdehü düvel-i saire-i Avrupadan makbul ü merzî olmuşdur Zikrolunan on üç eyalat Eyalat-ı müctemia-i Amerika tesmiye ve unvanıyla birbirleriyle müttefik ü müttehid ve serbest ü müstakil bir cümhur olub her bir eyalet hudbehud ümur-ı dahiliyyesini idare eder iken her bir eyalet tarafından muayyen ve me'mur olan bir kaç nefer meb'uslardan ibaret bir meclis-i şura derkâr ve zikrolunan meb'uslardan bilintihab bir nefer kimesne server-i meclis olmak üzere muhtar olub server-i mersum erbab-ı şuranın inzımam-ı rey'ile icra-i hükûmet ve düvel-i saire ile akd-i musalâha ve ilân-ı muharebe misillü ümur-ı hariciyye-i düveliyyeyi tanzim ü rü'yet etmekdedir (*El-Ucaletü l-coğrafiyye*, p. 66)

B) OSMANLICADAN FRANSIZCAYA:

İzâm-ı Yeniçeriyân

Devlet-i âliyye-i osmaniyyenin Yeniçeri Ocağı öteden berü cümleden mu'teber ü mu'tenâ askerî ocağı olub, ezmine-i sâlifede yâni bidayet-i saltanat-ı seniyye-i osmaniyyeden berü yüzlerinden zuhura gelen fütuhat-ı celîle ve mesâ'i-i cemîlenin binde biri kaabil-i add ü ihsâ olmadığı tevârîh-âşinâ olanlara rü-nümadır.
Kanun-ı hikmet-nümûn-ı Süleymanî üzere, şilaslı yalnız Der-i âliyyede yüz bin kadar Yeniçeri kışlalarında daim mevcud olub, leyl ü nehar tâlim ü taallüm-i sanayi-i harbiyye ile evkaat-güzar iken, mürur-ı vakit ve mukteza-yı zeman ile mizac-ı nâsa etvar-ı hazariyyet ğaalib olarak, ocağ-ı merkumun dahi rabıta-i kanunlarına nev'ama halel tatarruku ru-nüma ve bunun dahi bir hüsn-i rabıtaya dühulü, beher hâl zuhuru muntazır-ı âlem olan müeyyed min tarefillâh bir zat-ı sahib-intibah-ı hamiyyet destgâh himmetine mevkuuf idüği müttefakun-aleyh-i eshab-ı nehy olmuşidi

REGLEMENT POUR LES JANISSAIRES

Les Janissaires ont toujours été le Corps militaire le plus précieux de l'Empire Ottoman. Les services qu'ils ont rendus, les victoires qu'ils ont remportés dans les tems passés, c'est â dire, depuis le commencement de la Monarchie, sont innombrables; c'est une vérité reconnue par tous ceux qui connoissent l'histoire.
D'après les statuts du sage SULTAN SULEYMAN, les Casernes seules de la Capitale offroient un Corps de cent mille Janissaires, qui travailloient continuellement à se former dans l'art de la Guerre. Mais peu à peu le gout de la paix ayant prévalu, les Janissaires s'étoient relâchés de leur ancienne discipline. Une reforme étoit devenue indispensable et l'on faisoit des vœux pour la naissance d'un prince qui daignât s'en occuper.

Alexsandr Hançeri

Eklerden, Hançerli'nin sözlüğünden esprit kelimesi, bu kısa alıntı mevcut tanımın onda birini içermektedir.
1- « ....Il se prend aussi pour les facultés de l'âme raisonnable. A[rabel] *akıl* ; pl. *ukul* P[ersan] *huş* T[urc] *us* // Grand esprit *akl-i kâmil, akl-i muhitu l-enhâ* Esprit agissant *akl-i faal* Esprit présent *akl-i serîu l-istıhzar* esprit ferme *akl-i rezîn* esprit solide *akl-i metîn, akl-i kavviyyü l-istihkâm* Esprit éclairé *akl-i münir, re'y i münir, akl-i hakayik-aşinâ, akl-i tâbnâk, re'y-i cihan-ârâ* esprit net *akl-i sâf-ı nekahat-ittisaf* esprit subtil *akl-i dekik, akl-i dakayik-aşinâ, akl-i dakayik-bîn, akl-i bârîk, akl-i bârîk-bîn* esprit faible *akl-i fâtir, rey'-i vâhi, akl-i süst ve zaif* esprit confus *akl-i müşevveş, perişan* esprit embrouillé *akl-i bî-insicam, akl-i nâ der beraber* esprit grossier *akl-i galit, akl-i künd ü dürüşt* esprit dissipé *akl-i müteşettit, akl-i perişankâr* esprit distrait A. *akl-i kesîrü l-istiğrak* P *akl-i perakende* T *dalgın akıl* petit esprit *akl-i kasır, akl-i kütah* esprit superficiel *akl-i adîmü l-amâkat, akl-i sathî, üstünköʃrlî akıl* esprit crédule *akl-i hafifü l-itimad* esprit superstitieux *akl-i pür-taassub* esprit de travers *akl-i kesîrü l-i'vicac, akl-i kec, re'y-i nâdürüst*.....
2- s. 102-124.
3- in Nineteenth-Century Ottoman Intellectual History », *Greece and the Balkans. Identities, Perceptions and Cultural Encounters since the Enlightenment* içinde, edit Dimitris Tziovas, Londra, s. 47-67.

Vasilaki Efendi / Dalkavukname

Tykhiades : Alors, par Zeus, quand nous voudrons te désigner à quelqu'un qui ne te connaîtra pas et désirera te connaître, nous dirons naturellement : « C'est un parasite, » et nous ferons bien.
Simon : Vous ferez beaucoup mieux en m'appelant ainsi qu'en appelant Phidias sculpteur[4] ; car je ne prends pas moins de plaisir à mon art que Phidias n'en prenait à faire son Zeus.

Kârdan: *bu suretle ilâ haza l-ân mâlum ü mâruf olmadığın yad kimesneye seni târif etmek iktiza eyledikde dalkavukluk şöhretile târif etmek lâzım gelür mü?*

Dalkavuk[5] : *hay hay. Nakkaş Mani[6] ve mimar Sinnimar[7] denmeden Dalkavuk Firuz denmek indimde evlâ ve akdem ve mu'teber ve ehemdir zira o nakkaş ve mimarlar kendi sanayi i müştehirelerinden memnun ve mahzuz oldukları dereceden ben hezar bâr ziyade san'atimden memnun ve hünerimle müftehirim.*

DİPNOTLAR
1 Bkz. dipnot 61.
2 Fransızca *toise*
3 Bu terimlerin görece yeni olmasına dikkat edelim.
4 Çok ünlü bir Yunan heykeltıraş (İÖ 490 Atina – İÖ 430 Olimpia).
5 Asalak Simon Türkçe versiyonda Firuz adını alır.
6 Ünlü Fars ressamı.
7 Havarnak Sarayı'nı yapan ünlü mimar.

KAYNAKLAR

Berkes, Niyazi, *Türkiye de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 1973.
Beydilli, Kemal et İlhan Şahin (2001), *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd e dâir eseri*, Ankara, TTK.
Cantemir, Dimitrie (1972), *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane* (version roumaine de *Kniga systima ili Sostoyanie mukhammedanskiya religii*, Petersburg, 1722), ed. Virgil Cândea, Opere complete VIII, c. 2, Bükreş.
Clogg, Richard (1968), "The Publication and Distribution of Karamanli Texts by the British and Foreign Bible Society before 1850" I, *Journal of Ecclesiastical History* 19/1, s. 57-81; 19/2, s. 171-193.
Deny, Jean (1959), " Persan *tâvând* dans l'usage osmanli", H. Franke, *Akten des Vierundzwanzigsten Internationalen Orientalisten-Kongresses München, 28. August bis 4. September 1957* içinde, Wiesbaden, s. 408–410.
Handjéri, Alexandre (1840-1841), *Dictionnaire turc-arabe persan*, 3 cilt, Moskova.
Hitzel, Frédéric, ed. (1997), *Istanbul et les langues orientales* («Varia Turcica XXXI), Paris.
İhsanoğlu, Ekmeleddin ve diğerler. ed. (1997), *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, 2 cilt, İstanbul.
« Jacques Argyropoulo » (1863), *Magazin Pittoresque*, 31. yıl, s. 127-128.
Kappler, Matthias, ed., (2006), *Intercultural Aspects in and Around Turkic Literatures*, Wiesbaden, Harrassowitz.
Katartzis, Dimitrios, *Ta Evriskomena* (ed. K.Th. Dimaras), Atina, 1970.
Knös, (1962), *L'histoire de la littérature néo-grecque. La période jusqu'en 1821*, Stockholm.
Komninos Ypsilantis, Athanasios (1870), *Athanasiu Komninu Ypsilantou* [...] *Ta meta tin Alosin* (1453-1789), ed. G. Aftonidis, İstanbul.
Kut, Turgut ve Fatma Türe (1996), *Yazmadan bas maya : Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar*, İstanbul.
Lewis, Bernard (1988), *The Political Language of Islam*, Chicago.
Pallis, A.A., "The Phanariots —A Greek Aristocracy under Turkish Rule", *Greek Miscellany* içinde, Atina, 1964, s. 2- s. 102-124.
Said Paşa (1911), *Gazeteci lisanı*, İstanbul.
Sathas, K.N. (1872), *Mesaioniki Vivliothiki* III, Venedik.
Schlechta-Wssehrd, Ottocar (1857), "Die osmanischen Geschichtsschreiber der neuesten Zeit", *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe* içinde, VIII, Viyana, s.1-47
Sözen, Zeynep (2000), *Fenerli Beyler. 110 yılın öyküsü (1711-1821)*, İstanbul.
Stamatiadis, Epam. I. (1865), *Viografiai ton Ellinon Megalon Diermineon tu Othomaniku Kratus*, ed. K. Tefariki, Atina.
Stathi, Pinelopi (2000), "Enas Othomanos presvis sti Gallia to 180 aiona", *I Kath' imas Anatoli* 5 içinde, s. 135-177.
Stathi, Pinelopi (2006), "Language boundaries and translations of books in the 18th century", ed. Kappler içinde (2006) s. 109-114.
Strauss, Johann (1997), « La tradition phanariote et l'art de la traduction», Hitzel içinde, s. 373-401.
Strauss, Johann (1999), «The Rise of non-Muslim Historiography in the Eighteenth Century», *Oriente Moderno*, 1 içinde (1999) «The Ottoman Empire in the Eighteenth Century», ed. Kate Fleet, s. 217-232.
Strauss, Johann (2002), « Turkish Translations from Mehmed Ali's Egypt : A Pioneering Effort and its Results », in *Translations: (Re)shaping of Literature and Culture*, içinde, ed. Saliha Paker, İstanbul, s. 108-147.
Strauss, Johann (2003), "The Greek connection 3- in Nineteenth-Century Ottoman Intellectual History", *Greece and the Balkans. Identities, Perceptions and Cultural Encounters since the Enlightenment* içinde, edit Dimitris Tziovas, Londra, s. 47-67.
Strauss, Johann (2004), « An den Ursprüngen des modernen politischen Wortschatzes des Osmanisch-Türkischen ». *'Herrschaft' und 'Staat'. Untersuchungen zum Zivilisationswortschatz im südosteuropäischen Raum 1840-1870. Eine erste Bilanz*, içinde ed. Radoslav Katičić, Viyana, 2004, s. 195-256.
Strauss, Johann (2008), « Milletler ve Osmanlıca : Osmanlı Rumların Osmanlı Edebiyatına Katkısı » (19-20. Yüzyıllar) ? », *Kritik* içinde n8 2 (güz 2008) , s. 98-145.
Uzunçarşılı, İ. H. (1948), *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara.
Văcărescu, Ienachiţa (1982), "Istorie a prea puternicilor inpăraţi othomani". Cîrstoiu içinde, Cornel, ed, *Poeţii Văcăreşti (Ianache, Alecu şi Nicolae). Opere*, Bükreş, s. 181-477.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1983), *Osmanlı Tarihi IV/2... XVIII. yüzyıl*, Ankara.
Zallony, Marc Phillipe (1830), *Traité sur les Princes de la Valachie et de la Moldavie, sortis de Constantinople, connus sous le nom Fanariotes ou Exposé de leur influence dans l'Empire Ottoman contre les Grecs, et du danger de les admettre dans la direction des affaires de la Grèce régénerée*, Paris.

DİPNOTLAR

1 30 Nisan 1764'te Divan-ı Hümayun tercümanı olarak atanan İskerletzade Yorgaki Logofet Bey'in atanma beratından alıntı. Bkz: Uzunçarşılı (1948), s. 74.

2 Fenerliler ile ilgili olarak, bkz: Sözen (2000).

3 *Ta meta tin Alosin* (bkz: dipnot 53), s. 629.

4 Mihail Sutzo'nun dil yetersizliği, Osmanlıların onu Eflak ve Boğdan Beyi olarak atamasını engellememiştir.

5 Alaeddin Ali Çelebi'nin (ölümü 1543) son derece ağdalı bir dille kaleme aldığı *Hümayunname*, aslında Farsça bir eserin uyarlamasıdır.

6 Cantemir (1972), s. 557.

7 Văcărescu ve kroniği için, bkz: Strauss (1999), s. 223–226.

8 Aşağıya bkz: s. 16.

9 Văcărescu (1982), s. 186. Açıkça *seci*'ye yapılan bir ima vardır.

10 Katartzis (1970), s. 50–51.

11 Burada söz konusu olan imparatorluk halkları arasında yaygın olarak konuşulan Türkçe değildir (zaten Anadolu'daki Rum Ortodoks ve Ermeni nüfusun önemli bir kısmının anadili Türkçeydi). Bu yazıda söz konusu olan dil bugün Osmanlıca adı verilen, yazılı ve edebi Türkçedir.
Edebi Osmanlıcanın bazı üslup özellikleri konusunda aşağıya bkz. s. 14.

12 Zallony (1830), s. 197.

13 *Divan efendisi* voyvodanın divanında görevli bir memurdu. Bu memurun Türk olması gerekirdi. Genellikle, voyvodaya İstanbul'dan geldiğinde eşlik ederdi. Osmanlı merkeziyle olan yazışmaları sağlamakla yükümlü olmasının yanı sıra, voyvodaya Türkçe de öğretirdi. Aldığı ücret işgal ettiği yüksek mevkiin önemiyle orantılıydı.

14 Önsözde şöyle demektedir: "*Hâlâ ümera i nasaranın muteber ve namveri şirzime i zurefanın server-i hündermendan-ı zamanın dilaveri mülteffet-i şahinşah-ı zaman bisadakatihi ve muteber-ı vükela-yı izam-ı devran biistikametihi a'ni bi-kudvetü l-ümerai l-milleti l-mesihiyye, umdeti küberai t-taifeti l—iseviyye voyvoda i Eflak mirnın İskerletzade Kostantin bey - dame ikbaluhu ve nale amale-hu ber ruz-i firuzda bezm i nüşanüş-i sohbetlerinde nişestedar " ve enva i va'd,i kerem-i lazımü l-incazlariyle kâmkâr olduğumuzda bu fakire tevecciih edüb "hâlâ hanedan i sadakat bünyan-ı İskerletden lieb karındaşım olan Aleksandri beyzade bu ana gelince istidad-ı maderzadi hayrıyeti ile kendüye iktifa edecek mertebe ba'zı kütüb i elsine-i muhtelifeyi tahsil eyledi lâkin min ba'd kendüye ba'z-ı fevaid-i hikâyat-ı nâdirati havi ve nasayih ve nükât-ı mursü l-berekâti muhtevi lisan i türkide (Be nam-ı havariyyun Büruc-i fünun) namında bir risale-i düvazdeh-makale tasnif ve hame i meymenet-hitamınız ile sahife-i hatırımı telif eyleseniz enseb ve mazhar-ı dua-yı telamiz olmanıza sebeb olur idi" deyü tergib ve teşvik etmelerile binaen aleyh telifine ihtimam ve bi'avnillahi l-meliki l-allâm hitamına küşiş-i tamm eyledim.."*
Büruc-i fünun, İstanbul, 1273, s. 2–3.

15 İnal, *Şairler II*, s. 724–725.

16 Ο Λογοθέτης. Fener Rum Patrikhanesi ile Osmanlı hükümeti arasındaki işlere aracılık eden kişi. Rahip değildir. Patrikhane kethüdası diye de bilinir. Ç. N.

17 "Jacques Argyropoulo" (1863), s. 127.

18 Stamatiadis (1856), s. 165.

19 Fenerliler, derin Türkçe-Osmanlıca bilgilerini millettaşlarına ve Batılılara aktarmaktan uzun zaman kaçınmışlardır. Hiçbir zaman çift dilli Türkçe-Rumca sözlük, dilbilgisi ve ders kitapları hazırlamamışlardır. Tercümanların hayli eğreti olan makamları dikkate alınırsa bu davranışları anlaşılabilir.

20 Eserleri hakkında, bkz: Strauss (1997), s. 373–341, 379–380.

21 Knös (1962), s. 469–470.

22 Stamatiadis (1865), s. 103.

23 Stamatiadis (1865), s. 130–131.

24 Schlechta-Wssehrd (1857), s. 17.

25 Clogg (1968), s. 80, 171.

26 *Coğrafya* (21 yapraklı elyazması; İstanbul Üniversitesi Türkçe elyazmaları, no. 6613).

27 Bkz: Strauss (2003), s. 50.

28 *Terceme-i küre-i müşebbeke aleti* (elyazması 1266) ; tr., *Küre-i sema aleti* (Serasker Mehmed Fuad Paşa'ya sunulmuş).
Bkz: İhsanoğlu (1997), II, s. 613 dipnot..

29 Bugün Samsat, Adıyaman'ın bir ilçesi.

30 Bu çevirilerin orijinal elyazmaları Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

31 Bazı yazarlar *Traité des mines*'in Vauban'a ait olmadığını iddia ederler.

32 Aslında, Kostantin İpsilanti önce *Traité de l'attaque et de la défense des places*, sonradan *Traite des mines* adlı eserleri çevirmiştir. Bkz: "*Bu abd-i hakir-i pür taksir bundan akdem emr ü irade- şehamet-iştadeye imtisalen Voban namdarın ibtida Muharese ve muhasara i kilâ ve husün tariklerini haviye mecelle-i celilesinin ve bâdehü hâssaten sanayi-i laşmiyyeyi muhtevi risale-i ameliyyesinin tamamen ve kâmilen cemi'-i eşkal u ersamlariyle tercemesi hidmetini maa killati l-bizaa ve ademi l-istitaa edaya desitres-i rikkiyet oldukdan sonra alelitlak fenn-i harbe dair diğer bir telifin tercemesine dahi irade-i hikmet-iştade-i padişahane ve ferman i vacibü l-inkiyad-ı şehinşahane layih ü sayih olmağın her mukteza-yı ubudiyet [...] dahi ref'-i zülâm tâbir i firengi birle lisan-ı rüşen-beyan-ı Devlet-i âliyye-i ebed peyvend üzere tenvir-i sahaif-i terceme ve tibyana ibtidar olundu." Fenn-i harb*, s. 1.

33 Bkz: "*...işbu muharese ve muhasara-i kilâ' ve husün-i müşeyyedeye dair meşhur Voban nâm ser mimaran-ı mühendisinin beyneddüvel makbul u mütedavil ve hasr u hiz-i kilâ da desturü l amel olan [...] fransız lisaniyle müellef kitab..."*
Fenn-i muhasara, s. 75.

34 Söz konusu elyazması da "*fenn i harb*"den söz eder.
Bu çevirinin etkileri üzerine, bkz: Berkes (1973), s. 51.

35 Konuyla ilgili olarak, bkz: Strauss (2002).

36 İbrahim Müteferrika daha 1729'da Polonyalı Cizvit Krusiński'nin yazdığı, Doğu tarihiyle ilgili *Lehistan Savaşları Tarihi* adlı kitabı çevirmişti.

37 Metin "*nizamat-ı hasene i mülkiyye ve kavaid-i müstahsene-i cünudiyye*"den söz eder.
Beydilli/Şahin (2001), s. 63.

38 "*fenn-i mezkürde mahir hükema-yı müteahhirinin ifrenciyyü l-ibare olan kitablarına müracaat ve tetebbu ile" Ucaletü l-coğrafiyye*, s. 1.

39 Mahmud Raif Efendi'nin sefaretnamesini Fransızca yazdığını hatırlatalım —o zamana değin görülmemiş bir olay. Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilen elyazması şu başlığı taşır: *Journal du voyage de Mahmoud Raïb Efendi en Angleterre, ecrit par luy même*. Eserin Fransızca düzeyinin çok yüksek olduğu söylenemez.
Strauss (2004, s. 212–233)'te incelenen terimlere bakınız.

40 Uyarlama yöntemi hakkında, bkz: "*kitab-ı mezbur esas ittihazile ba'z-ı hafiyatı tayy u tenkiyh ve ba'zı muhtac-ı izah olan mahalleri sair müellefat-ı ifrenciyyeden ahz ile havaşi-i sahayifde mehma emken tasrih olunarak alâveehilhulâsa terceme vü terkim".*

41 Aşağıya bkz: dipnot 45.

42 Osmanlılarda bu isim emir çavuşu, haberci olarak kullanılan hizmet sahiplerine verilmiştir.

43 "*Ruble Rusyada sim sikkedir : sikke-i padişahîye nisbet ile bundan kırk sene mukaddemine gelinciye ikiyüz akçeye rayiç olmak üzere itibar olunur idi.. Ancak sonralarda fiat oynadığından işbu kitabın vakt-i telifi olan bin ikiyüz on bir senesinde [1796/7] itibarı 255 akçe idi. Kabih tâbir olunur bakır sikkenin yüz kıt'ası bir ruble eder. »*
Katerina Tarihi, s. 41 (Castera'nın Tarihinde yer alan bir notun çevrilmiştir)

44 "*kinut Rusyada ...bir nevi tedibdir. Mücrimi uryan olarak iki sıra soltat neferatı içinden geçirüb ucu demirli kamçı ile darb ederler. Ba'zan dayanamayub helâk olur"*
Katerina Tarihi s. 56.

45 Bkz: General Kutuzov (1745–1813) hakkındaki *haşiye*: "*Kutuzof geçen sene Devlet i âliyye i ebed-kıyamile Rusya devleti beyninde Bükreş kasabasında akd olunan musalâha mükâlemesinde Moskovlu tarafından baş murahhas olub sened i sulhu imza eylediği akabında Rusya diyarına hücum eden Bonaparta üzerine serasker olarak tayin olunan ve ba'de müddetin Rusya ordusunda mürd olan feldmarşaldır."*
Katerina Tarihi, s. 179.

46 Bkz: *Tezyil*, s. 191: *işbu kitab Katerina Tarihi olub müellifi merhumenin akıyb-ı helâkinde zabt u tahririne ibtidar ve ancak eyyam-ı kıraliyetine serzede-i mevki-i zuhur olan vukuat u hadisatı zikr u iş'âr ile haleki olan Pavlonun vaktini beyan etmediğinden bunun ve oğlu olan şimdiki Rusya//imparatoru Aleksandrinin ba'z-ı ahvali külüb-ı sairden ihrac ile bu mahalle alâveeht t-tezyil işaret olunmak iktiza eyledi.*

47 Hançeri hakkında, bkz: Strauss 1995, s. 206–208.

48 Başlığına rağmen, bu sözlük Fransızca-Osmanlıca bir sözlüktür.

49 Hepsi Rum veya Ermeni olan selefleri arasında, Georges Rhasis'i (*Vocabulaire français-turc – Et-lakdimetü z zekiyye li ta'limi l-lugati l-fransaviyyye ve t-türkiyye*, 1828) ve Artin Hindoglou'yu (*Dictionnaire abrege français-turc*, 1831) sayabiliriz. İstanbullu Ermeni papaz Antonio Ciadyrgy'nın (Çadırcı) Latin harflerle yayınladığı *Dizionario italiano-turco* (Milano 1834) da önemlidir.
Bu dönemin sözlükçülüğü hakkında, bkz: Strauss (2004), s. 202–206.

50 Henüz az bilinen ve II. Mahmud reformları döneminde yer alan bu ilginç çeviri girişimini serasker ve vezir Hüsrev Paşa'ya (1756–1854) borçluyuz.

51 Adı geçen genel tarihin İstanbul'un fethinden sonraki dönemleri içeren parçası *Ta meta tin Alosin...* adıyla G. Althonidis tarafından 1870'te İstanbul'da yayınlanmıştır.
Komninos İpsilanti ve tarihi üzerine, bkz: Strauss (1999), s. 226–228.

52 *Ta meta tin Alosin*, s. 657.

53 K. N. Sathas tarafından *Mesaionıki Vivliothiki*'de (cilt 3, Venedik, 1872, s. 3–70) yayınlanan "*Istoria ton aymvanton epi tis vasilias tu Sultanu Mehmeti...*".

54 Daponte ve kroniği için, bkz: Strauss (1999), s. 228–229.

55 Stathi (2000), s. 111.

56 Sathas'ta (1872) *Istorikos Kataloqos andron episimon*, s. 71–200.

57 Văcărescu (1982).

58 "Ben *sarf*'ı (dilbilgisi), 1764'te İstanbul'da, [Halil Hamid Paşa] hem divan kâtibi hem ülkemizin kapı kâhyalarının kâtibi iken ondan öğrendim." Văcărescu (1982), s. 287.

59 Handjeri (1840), s. 1. Bu fikir dönemin başka Rum yazarlarında da bulunur.

60 Bkz: Lewis (1988), s. 111.

61 Bkz: Strauss (2004), s. 198.

62 Osmanlı Türklerinin uydurduğu bu terim, Deny'nin de gösterdiği gibi (Deny, 1959), Farsça *serbaz*'dan türetilmiş ve sonuna Arapça *-iyet* eki eklenmiştir.

63 Komninos-Ypsilantis (1870), s. 546.

64 Ditto, s. 550.

65 Ditto, s. 579.

66 "....the hideous jargon of the period, known as *mixovarvaros*, which is a mixture of archaic ecclesiastical Greek and Turkish expressions." Pallis 1964, s. 105.

67 Mehmed Süreyya bu eseri *Sicill-i Osmani*'de "*mükemmel türkce fransıza lehce*" diye över.

68 Şemseddin Sami'nin üç dilden oluşmuş bir dile karşı olduğu bilinir. Türkçe için "Osmanlı" dili tanımını bile reddeder.

69 1798 Fransız Akademisi Sözlüğü temel alınarak hazırlanan ve Moskova'da yayınlanan Hançeri sözlüğü, Fransızca sözlüğün ikinci cildin sonunda bulunan "Devrim'den İyani Fransız İhtilali'nden] bu yana kullanıma giren yeni kelimeler" ilavesini içermez. Bu eksiklik Çarlık Rusyası'nın sansürüyle açıklanabilir.

70 *Resimli Kamus-ı Fransevi*, üçüncü baskı, İstanbul, 1308 (1901), önsöz.

71 Said Paşa (1911), s. 106.
Zincirleme cümlelerin uzun süre kullanılmış olmasının nedenini, Fenerli tercümanların Eski Yunancaya özgü cümle yapısına öykünmelerine bağlayan iddia, birçok açıdan, inandırıcı değildir. Zaten, *Dalkavukname* gibi Yunanca eserlerden yapılan çeviriler orijinalleriyle karşılaştırıldığında böyle bir fikir akla gelemez.

72 Ne Stanford Shaw, III. Selim devri üzerine yazdığı kitapta (*Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789–1807*, 1971), ne de Niyazi Berkes (Berkes, 1973) Yakovaki Efendi'nin adını zikrederler.

73 Beydilli/Şahin (2001), s. 39.

74 Bkz. dipnot 61.

75 Fransızca *toise*

76 Bu terimlerin görece yeni olmasına dikkat edelim.

77 Çok ünlü bir Yunan heykeltraş (İÖ. 490 Atina – İÖ. 430 Olimpia).

78 Asalak Simon Türkçe versiyonda Firuz adını alır

79 Ünlü Fars ressamı.

80 Havarnak Sarayı'nı yapan ünlü Mimar.

BİR OSMANLI BÜROKRATI: ALEKSANDIR KARATODORİ PAŞA

MİLLET-İ RUM'DAN BİR MÜNEVVER: ALEKSANDROS KARATHEODORİS

PERİ EFE

Aleksandros Karatheodoris'in Osmanlılığını düşünürken, devlete sadakat düzeyinde ele almayıp Osmanlı toplumuna nasıl ve hangi araçlarla katıldığı ile ilgilenmek doğru olur. Arşivinde yer alan makalelerinden birinde kendini iki geleneğe ait olan bir şarkiyatçı olarak tanımlar. Biri yeni olan, yani Doğu'ya karşı sistematik bir ilgi gösteren Batılı gelenektir, diğeri ise her Osmanlı münevverinin eğitimini teşkil eden eski gelenektir. Karatheodoris'in bilgisi ait olduğu eski gelenekten, çalışma biçimi ise yeni gelenekten gelir.

1821'de Mora Yarımadası'nda çıkan isyan ve Tripolis'teki Müslüman ve Yahudi kıyımı üzerine yüzyıllardır özellikle diplomaside etkin olan Fenerliler görevlerinden azledilmiş, sürülmüş, öldürülmüş, böylelikle Fenerliler diye anılan grup için bir dönem kapanmıştır. Sonraları merkezde etkin olmaya başlamışlar, ancak üyeleri ve yönetim aygıtındaki işlevleri açısından bir değişiklik söz konusu olmuştur. Bu dönem Yeni Fenerliler ya da Maria Georgiadou'nun tanımıyla 'İkinci Fener' olarak adlandırılıyor.[1] Sözkonusu topluluk reform sürecinde Rum cemaatinin sürece ayak uydurmasında öncü bir rol oynamış, aynı zamanda bu dönemde değişen Osmanlı bürokrasisi ve idaresinde, eğitim kurumlarında, yeni kurulan hastanelerinde, tiyatro komisyonlarında vs. yer almışlardır.

Aleksandros Karatheodoris (Karatodori Paşa)

Mihail-Dimitri Sturdza, Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople, Paris 1983.

Aleksandros Karatheodoris'in babası doktor Stephanos.

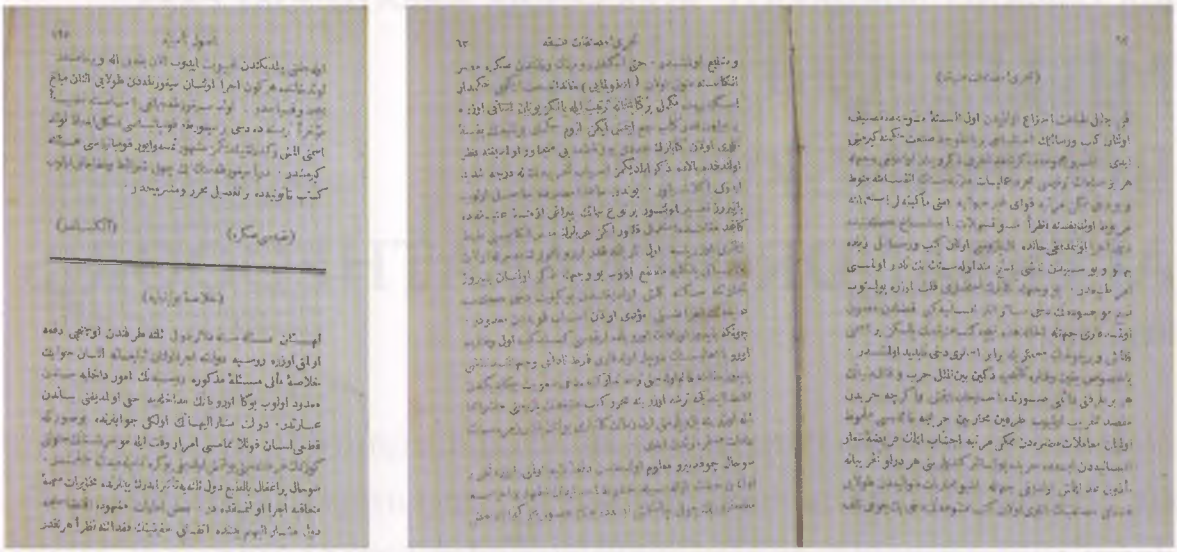
Mihail-Dimitri Sturdza, Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople, Paris 1983.

Yeni Fenerlilerin ikinci kuşağından bir yüksek bürokrat olan ve 1833-1906 yılları arasında yaşamış olan Aleksandros Karatheodoris ne Fenerlilerin 1821 Yunan İsyanı ertesinde Osmanlı bürokrasisinden şiddetle bertaraf edilmelerini ne de Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü görmüş, yaşamıştır. Bütün hayatı merkezle bir şekilde yakın ilişki içinde geçmiş ve dönemin hem Avrupa hem de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gerek siyasi gerekse bilimsel yenilik ve değişimlerine açık olmuştur.

Aleksandros Karatheodoris'i tez konusu olarak seçtiğimde Yunanca ve Türkçe kaynaklardaki sadakat, hainlik ve Osmanlı'yı taşıyan büyük yetenek üçgeni arasına sıkışmamaya çalışarak bilgi kırıntıları toplamak zorunda kaldım. Hayatı ile ilgili bilgiler o kadar dağınık ve kısmi idi ki, esas sorum başka olmasına rağmen hayatı ve ailesiyle ilgili bilgileri ortaya çıkarmaya öncelik verdim.

EDİRNE VE STEFANOS KARATHEODORİS

Krestovits, Edirne yakınlarındaki Bosnahorion'lu (Bosnaköy) ailenin kökenlerinin Bulgar olduğundan ve önceleri Theodoros ya da Theodoris olan soyadlarının sonraları Kara ön ekini aldığından bahseder.[2] Ailenin bilinen büyüğü Theodoros Karatheodoris (1740-1789) küçük esnaftır.[3]

Mecmua-i Fünun'daki yazısı. Taharri-yi musannefat-ı 'atika. S. 16.

Stefanos Karatheodoris, Başdragoman Aleksandros Mavrokordatos ve Eflak-Boğdan Beyi Aleksandros Murusis'in kızı Smaragda Murusis'in kızları Lukia ile evlenir. Karatheodorisler bu evlilikle Yeni Fenerlilere dahil olur. İyi eğitimli, sosyal ve entelektüel Lukia Mavrokordatu, Stephanos Karatheodoris'le evliliği dolayımıyla Fener ve İkinci Fener gelenekleri arasında bir ağ durumuna gelir.

A. Karatheodoris'in babası Stefanos (1789-1867) Osmanlı tıp tarihinde önemli yeri olan bir hekimdir. Yetim olarak doğan Stefanos kilise çevrelerinde yetişir ve sonradan patrik olan Edirne metropoliti Kallinikos'un ve gene Edirne metropoliti olup sonradan patrik olan VII. Kirillos'un himayesine girer.[4] 20 yaşında gittiği Pisa'da 10 yıl kalır ve felsefe, doğabilimleri, Avrupa ve Doğu dilleri, matematik ve tıp eğitimi görür. 1819 yılında diplomasını aldıktan sonra doktor olarak çalışacağı Edirne'ye geri döner. 1821'de Mora İsyanı'nın Osmanlı'daki etkileri Edirne'ye de uzanır. Stefanos koruyucusu VII. Kirillos'un Edirne Metropolitliği'nin kapısına asıldığını görecektir. Edirne kadı başkâtibi Kabuli Efendi'nin karısı, Stefanos'un hastasıdır. Stefanos, bu olaylardan Kabuli Efendi'nin çabaları sayesinde zarar görmez.[5] Hastası ve aynı zamanda saray hekimi olan Mustafa Behçet'in yardımıyla 1824'te İstanbul'a gelen Stefanos, birçok ileri gelenin bu arada da şeyhülislamın da doktorluğunu yapar.[6] 1827'de II. Mahmud'un sarayında doktor olarak çalışmaya başlar. Bir sene sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de ders vermeye başlar. Derslerinin dili Fransızca ve Türkçedir. Yalnızca tıp değil, botanik ve zooloji derslerine de girer. Kurucu üyesi olduğu bu okulda 1867'deki ölümüne kadar çalışır. Patrikhane ile de yakın teması vardır. Bab-ı âli'nin reformların uygulanması için düzenlemeler yapacak bir komisyon toplanmasına dair talimatname göndermesi üzerine 1857'de toplanan komisyonda yer alır ve Rum Patrikliği Nizamnamesi'nin hazırlanmasında aktif olarak çalışır.[7] Patrik VI. Anthimos'un talebi üzerine Ortodoks Kilisesi'ndeki piskoposlar üzerine bir ansiklopedi hazırlamıştır. İncil'i 18 ayrı dilde okuduğu söylenen Stefanos'un tıp ve botanikle ilgili yazdıkları dışında edebiyat, teoloji, mantık, felsefe üzerine yazıları vardır. 1851'de kurulan Encümen-i Dâniş'in fahri üyesidir ve kurucuları arasında bulunduğu Ellinikos Filologikos Sillogos'un[8] (Dersaadet Helen Cemiyet-i Edebiyesi) ilk başkanıdır. 41 yaşındayken Başdragoman Aleksandros Mavrokordatos ve Eflak-Boğdan Beyi Aleksandros Murusis'in kızı Smaragda Murusis'in 18 yaşındaki kızları Lukia ile evlenir. Bu evlilikten 7 çocukları olur. Karatheodoris ailesi bu evlilikle Yeni Fenerlilere dahil olmuştur.

İyi eğitimli, sosyal ve entelektüel olarak aktif olan Lukia Mavrokordatu'nun (1812-1884) Stephanos Karatheodoris'le evliliği dolayımıyla Fener ve İkinci Fener gelenekleri arasında bir ağ durumuna geldiğini yazar Georgiadou.[9] Lukia 1875'te Beyoğlu'nda kurulan Zapyon Kız Lisesi'nin (Ζάππειο Παρθεναγωγείο) mütevelli heyetinin başkanlığını yapar.

ALEKSANDROS KARATHEODORİS

1833'te İstanbul'da dünyaya gelen Aleksandros Karatheodoris, ilk eğitimini babasından aldıktan sonra 1852 yılında Tercüme Odası'na girmiştir. İki yıl sonra Paris'e giderek kendinden önceki nesilden farklı olarak tıp değil edebiyat, matematik ve hukuk eğitimi almıştır. Yüksek lisans tezi *Jus Romanum: De pignatoribus et hypothecis. De separationibus. Code Napoléon, Privilèges sur les*

immeubles (Paris 1858) ve doktora tezi *De l'erreur en matière civile d'après le droit romain et le Code Napoléon* (Paris 1860) başlığını taşır.[10] İstanbul'a geri döndükten sonra Mahkeme-i Ticaret-i Bahriye reisi olur. Aynı yıl Kudüs Patrikliği'nin hukuk danışmanlığını da üstlenir. Daha sonra hariciyeye memur olarak geçer ve Divan'da hukuk dairesinin tercümanı olarak da çalışmaya başlar. 1864'te Eğitim Bakanlığı'na bağlı Terceme Cemiyyeti'ne üye olur.

Sillogos'la aynı yılda, 1862'de kurulan Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye'nin düzenlediği kurslarda Roma Tarihi dersleri verir.[11] Cemiyetin dergisi Mecmua-i Fünun'da ise yazıları çıkar: Usul-i te'miniye,[12] Taharri-yi musannefat-ı 'atika.[13]

GİRİT'TEKİ İLK GÖREVİ

1865'te Berlin'de maslahatgüzar olarak çalışmaya başlar. İki sene sonra ise Sadrazam Mehmed Emin Ali Paşa'nın himayesinde "Girid vilayeti müşaviri" olur. 1866'da adada başlayan yeni bir isyan üzerine Bab-ı âli, Âli Paşa başkanlığında bir komisyonu adaya yollar. Karatheodoris bu komisyonda müşavir olarak yer alır. Komisyonun görevi yeni bir yönetim düzeni kurmaktır. "Girid Vilayet Nizamnamesi" hazırlanır ve genel af ilan edilir. Karatheodoris Ekim 1867'de adadaki isyanın liderleriyle görüşür ve yeni nizamnameyi tanıtır. Nizamnamede yer alan Türkçenin yanı sıra Yunancanın da resmi dil olarak kabulü Karatheodoris'in çabalarının ürünüdür.[14] Vergi indirimi, askerlikten muafiyet ve meclisin toplanmasına ilişkin konularda ondan söz alırlar. Girit'teki dönemin Yunan başkonsolosu yeni nizamnameden şöyle şikâyet etmektedir: Halkın ihtiyaçlarının kâğıt üzerindeki birtakım laflarla karşılanmayacağını ve etnik taleplerin pilavla çözülmeyeceğini Karatheodoris ile Âli anlarlarsa iyi olur.[15]

TİYATRO-İ SULTANİ

1868'de başkente döndükten sonra Ticaret Nezareti müsteşarı olur. Şu an Atina'da bulunan kişisel arşivinde bu dönemde yazdığı hukuk sistemindeki reformlarla ilgili bir makalesi bulunmaktadır.[16] 1869'da ise onu Tiyatro-i Sultani'nin kurulması için bir araya gelen komisyonda görürüz: Münif Efendi, Arifi Bey, Ali Paşazade Âli Bey, Aleksander Karatheodori Efendi, İkiades Efendi, Ohannes Sakız Efendi, Bedros Kuyumcuyan Efendi, Yovanço Efendi, M. Topçilestof, M. Nuraunjian, Maksud Efendi, M. Yenidünya, Sadullah Bey, Macit Bey, Giritlizade Âli Bey, Fuat İzzet Bey.[17]

KASSANDRA MUSURU

22 Haziran 1869'da Aleksandros Karatheodoris de babası gibi Fenerli bir ailenin kızıyla, Kassandra Musuru (1850-1936) ile evlenir. Kassandra, 1866-1873 yıllarında Sisam Beyi olan ve Viyana'da elçi olan Pavlos Musurus ile güzelliğinden ötürü 'Beyaz gül' diye anılan Kurtuluşlu Anna Galusi'nin kızıdır. Amcası ise 1834-48 yılları arasına Atina elçiliği yapmış Kostaki Musurus'tur.[18]

Kassandra Karatheodori, Sultan Abdülhamid zamanında savaş, hastalık ve felaket kurbanlarına yardım eden üst sınıf kadınlarına, yerli ve yabancı diplomat eşlerine verilen Şefkat Nişanı alan ilk üç gayrimüslim kadın arasındadır.[19]

Eşinin ölümünden sonra Arnavutköy'de yaşamaya devam eden Kassandra Musuru I. Dünya Savaşı sırasında Arnavutköy Fukara Derneği başkanıdır.[20] 1936 yılında 86 yaşındayken İstanbul'da ölen Kassandra Musuru'nun mezarı Yeniköy'deki Panagia Kumariotissa Kilisesi'nin bahçesinde eşinin yanındadır.

Bu evlilikten yedi çocukları olmuştur.

HARİCİYE NEZARETİ

1870'te Moskova'da maslahatgüzar olarak bulunan Aleksandros Karatheodoris 1871'de Hariciye Nezareti müsteşarlığına getirilir. Bu, hariciyedeki kariyerinin başlangıcıdır. Aynı yıl hariciye nazırının vekili olarak Brüksel Konferansı'na katılır. 1874-76 yıllarında ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Roma büyükelçisidir. 25 Temmuz 1871 tarihli La Turquie gazetesinden Vittorio Emmanuel'in 'Alexander Carathéodory Effendi' ye *le Grand Cordon de St. Maurice et Lazar* nişanı verdiğini öğreniyoruz.

ANAYASA KOMİSYONU

Yurda döndükten sonra Hariciye Nezareti müsteşarlığına getirilir, ayrıca

Karatheodoris "Girid Vilayet Nizamnamesi"ni hazırlayan komisyonda yer alır, sonrasında adada genel af ilan edilir. Ekim 1867'de adadaki isyanın liderleriyle görüşür ve yeni nizamnameyi tanıtır. Nizamnamede yer alan Türkçenin yanı sıra Yunancanın da resmi dil olarak kabulü Karatheodoris'in çabalarının ürünüdür.

Aleksandros Karatheodoris'in eşi Kassandra Musuru Karatheodori

Mihail Dimitri Sturdza, Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople, Paris,1983.

aynı yıl Anayasa Komisyonu'nun çalışmalarına katılır. Komisyondaki altı gayrimüslim üyeden biridir. Parlamentonun 18 Mart 1877'deki açılışında Sultan II. Abdülhamid'in yaptığı açılış konuşması metninin taslağını "Aleksandr Karatodori Efendi" yapmıştır.[21] Anayasa ve meşrutiyet taraftarlığını kariyeri boyunca bırakmamış olduğunu belirtmek gerekir.

TERSANE KONFERANSI

23 Aralık 1876'da başlayan Tersane Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nu hariciye nazırı vekili olarak temsil eder. Konferans sonrasında oluşan Londra Protokolü'nü reddeden sert üsluplu layihayı Aleksandros Karatheodoris kaleme almıştır. "Aleksandr Efendi'nin yüksek perde-

Berlin Kongresi'ndeki Osmanlı delegasyonunun ilk üç murahhası. Karatodori Paşa, Mehmed Ali Paşa, Sadullah Paşa.

Nuran Yıldırım'ın Dia Arşivi'nden alınmıştır.

den ve sert bir ifade ile yazdığı genelge, Vükela arasında çok beğenilerek kabul olundu."[22]

Fuad Paşa'ya göre bu layiha Rusya ile savaş yanlılarınca, kullandığı dil ve ifadesinin güçlülüğü açısından çok övülmüş ve Çar Aleksander'in büyük öfkesine neden olmuştur.

BERLİN KONGRESİ

Berlin Kongresi 1878 yılında 13 Haziran'dan 13 Temmuz'a kadar sürmüş, konferansa katılan 7 ülke -Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu- başbakanlar ve dışişleri bakanları tarafından temsil edilmiş, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu bu durumun dışında kalmıştır. Devlet dönemin Hariciye Nazırı Safvet Paşa'yı ve Sadık Paşa'yı göndermek istemesine rağmen Safvet Paşa 4 Haziran'da sadrazam yapıldığı için Sadık Paşa başmurahhas, Karatheodoris ise murahhas olmuşlardır. Ani bir kararla fikrini değiştiren II. Abdülhamid başmurahhaslığa Aleksandros Karatheodoris'i getirmiştir. La Turquie'nin 7 Haziran 1878'deki haberinde Sadık Paşa başmurahhas gözükürken, aynı gazetenin 8 Haziran nüshasında Londra'daki Osmanlı elçisi Musurus Paşa'nın başmurahhas, *Carathedory effendi*'nin ise ikinci murahhas olduğu ve müşir unvanıyla gideceğinden bahsedilmektedir. 9 Haziran'daki nüshada ise Karatheodoris artık paşa ve nafıa nazırıdır. Ayrıca gazete onu 'premier plenipotentiaire du Sultan au Congres de Berlin' diye tanıtacaktır. İstanbul'daki büyükelçiler bu ani değişikliğe şaşırmışlar, II. Abdülhamid de onlara bir başmurahhasın Türkiye'yi (sic!) kongrede temsil etmesi için üç özelliğe sahip olması gerektiğini söyler ve şöyle devam eder: "Benim gözümde Sadık'ta bu özelliklerden hangisinin eksik olduğunu tahmin etmeyi de size bırakıyorum".[23] Bu sözlerden Karatheodoris için ne düşündüğünü anlamak da mümkün olabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kongredeki diğer temsilcileri Mehmed Ali Paşa ve Rami Sadullah Bey'dir.[24] Davison, Abdülhamid'in Karatheodoris'i seçmesini, sonuçları şaibeli bir anlaşmaya bir Müslümanın imza atmasından kaçınmaktan ziyade ileride Abdülhamid'in kendisini Hariciye Nezareti'ne getirmesine de işaret ederek Karatheodoris güçlü bir karakter olmamasına rağmen entelektüel bir temsilci olmasından ve Abdülhamid'in de ona güveninden kaynaklanmış olabileceğine işaret eder.[25] Yuluğ ise İstanbul'daki İngiliz büyükelçisinin de sultanın bu seçimine çok şaşırdığını ama onu ikna edemediğini yazar. II. Abdülhamid bir Rum paşayı başmurahhas seçerek Avrupalı güçlere tebaası arasında bir fark gözetmediğini göstermek istemektedir.[26] Mavroyeni ise çok yetenekli ve dürüst biri olduğunu söyleyerek Aleksandros Karatheodoris'i padişaha tanıştıranın ve önerenin babası Spiridon Mavroyenis olduğunu yazar.[27]

OTTO VON BİSMARCK'IN KONGRE BAŞKANLIĞI VE OSMANLI DELEGASYONUNUN SIKINTILARI

Avusturya'nın ikinci delegesi Hohenlohe, anılarında Karatheodoris'ten 'Türk, önemsiz genç bir adamdır' diye bahseder, daha ileride ise Karatheodoris'in genç ve kurnaz göründüğünü yazacaktır.[28] Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci delegesi Sadullah Paşa ise anılarında ondan şöyle söz edecektir: "*.... Aleksandır Kara Todori Paşanın iktidar ve ehliyeti vardı. Bizzat kaleme alub kongrede okuduğu muhtıralar takdirata mazhar olurdu.*"[29]

Charles de Moüy ise zekâsına, sadakatine ve cesaretine rağmen konferansa katılanların gözünde 'geçici bir vekil', muhataplarına kendini kabul ettirmesi imkânsız olan bir 'yedek paşa' olduğunu yazar.[30]

Kongrenin başından itibaren Osmanlı delegasyonu zorluklarla karşılaşmıştır. Karatheodoris ve Mehmed Ali paşalar fırtına yüzünden geç kalınca Sadullah Paşa açılış gününde yalnız kalmıştır.[31]

Aleksandros Karatheodoris ile merkez arasındaki ilişkiler de sorunludur. Sultan ve sadrazamla beraber bir karara varmak zordur, kritik kararlarda geri çekilmektedirler. Osmanlı hükümeti toplanır ama nazırlar da gerekli kararları almakta çekimserdirler. Paşa otel odasında bir cevap bekleyerek sıkıntılı saatler geçirmektedir.[32]

Değişik rapor ve anılarda Bismarck'ın delegelerin detaylarda ortaya çıkan çekincelerine sabırsızlıkla yaklaştığından ve özellikle Osmanlı delegasyonuna karşı kabalığa varacak bir davranış biçimi benimsediğinden söz ediliyor. Geiss, Aleksandros Karatheodoris'in kapanış ve değerlendirme raporlarında Bismarck'ın Osmanlı delegasyonuna karşı kullandığı sert dilden bahsettiğini ve dolaylı olarak eleştirdiğini yazıyor.[33] Çoğu zaman Karatheodoris'e söz vermemekte ya da çok kısa konuşmasını talep etmektedir. Paşa bir belgeyi görmek istediğinde, bunun kongrenin çalışmalarını yavaşlatacağı gerekçesiyle izin vermez. Bismarck, Osmanlı İmparatorluğu'nun San Stefano Antlaşması'nı imzaladıktan sonra artık konuşacak bir şeyi kalmadığını düşünmektedir. Paşaya defalarca burada sadece (büyük) güçlerin söylediklerini onaylamak üzere bulunduğunu ifade eder.[34] Anderson, Bismarck'ın Karatheodoris'e karşı acımasız tavrını Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kongrede konuşulan konuların çözümünde yalnızca minör bir faktör olduğunun işareti olarak yorumlar.[35]

Paşa raporunda Bismarck'ın baskısının kongrenin olumsuz kararlarında payı olduğunu yazmıştır. Bismarck için şöyle demektedir: "*Kendisi fevkalade zeki olup, yarım işten hoşlanmazdı. Eski usul taraftarı bir Türk'ü takdir ederse de, Avrupa medeniyetine özenmek isteyen Türk'den birşey anlamazdı. Çünkü bunların sözlerinin samimi olduğuna kani değildir*"[36]

Karatheodoris görevinden geri çekilmek ister ama Safvet Paşa'nın ikna etmesiyle kalır. Özellikle Bosna sorunu ile ilgili görüşmelerde çok çaba gösteren paşanın uzun uğraşmalardan sonra Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı işgalinin imparatorlukla anlaşmaya bağlı olması gerektiği hakkında bir madde koyduramasa bile, işgalin geçici olacağına dair Avusturya'dan ya da her katılımcı ülkeden ayrı bir belge alması gerekir. Avusturya delegesi Andrassy'den bu belgeyi almayı başarır. Kongreden sonra işgalin ayrıntılarını konuşmak üzere Viyana'ya gider. Safvet Paşa yoğun çabalarından dolayı bir tebrik telgrafı yollar.[37]

Osmanlı delegasyonu konferansta ayrıca Bulgaristan ve Sırbistan-Karadağ'ın yeni sınırları ile ilgili de çok ciddi sıkıntılar yaşarlar. Bunun yanı sıra Yunanistan'ın sınır ihlalleri ile ilgili konu ayrı bir noktadır. Konferansa temsilciyle katılmayan Yunanistan için resmi bir temsil isteyen İngiltere'ye karşı Rusya ve Fransa direnirler. Bab-ı âli'den bu konuda Yunanistan'la masaya oturmama talimatı alan paşanın Bab-ı âli'yi yumuşatmaya çalıştığından bahseder.[38]

Kongrenin sona ermesinden sonra görüşmelerdeki çabasından dolayı sultan, Yeniköy'de bir yalı hediye eder. Halen ayakta olan ve Karatodori Yalısı diye bilinen bu Venedik tarzındaki yapının mimarı Sarkis Balyan'dır.[39]

KONGRE SONRASINDAKİ TEPKİLER

Aleksander Karatheodoris'in kongredeki tutumu hakkında değişik görüşler vardır. Said Duhani anılarında paşanın imparatorluğa ve sultana sadık olduğunu, ülkesinin çıkarlarını yeterince savunamadığında oturumları ıslak gözlerle terk ettiğini yazar. Otel odasında onu sekreteri teselli etmektedir ama 'ne var ki, şefi derecesinde üzülen Naum Efendi de ağlamaktadır.'[40]

Barbara Jelavich, Osmanlı delegasyonunu 1871'deki Karadeniz Konferansı'na katılan Musurus Paşa'yla karşılaştırır. Bu konferansta Musurus başat, vakur ve kesin bir rol oynamıştır. Berlin'deki üç Türk (sic!) delegenin ise oturumlarda mütevazı ve ikinci derecede bir yer işgal etmelerine karar verildiğini yazar.[41]

Seton-Watson ise Karatheodoris'in bir yüksek kültür adamı olduğunu ama otorite ve duruş eksikliği olduğunu yazar. Yunanistan'ın milli isteklerine karşı Türkiye'yi savunmakta zorlandığını belirtir.[42]

Edwin Pears ise onu efendisinin çıkarları için olabilecek en cesurane şekilde mücadele eden ve sıradışı yeteneğe sahip bir Yunan olarak tanımlar.[43] Seton-Watson için ise 'zavallı, zayıf ve korkak bir yaratık'tır.[44]

Paşa Berlin'den döndükten sonra gelenekte yeri olduğu üzere saraya davet edilmesi beklenirken edilmez. Gazeteci Kemal Paşazade Sait Bey'e göre II. Abdülhamid 'memleketin yarısını vermiş âdemi nasıl kabul ederim?'[45] demiştir.

Aleksander Karatheodoris'in Berlin Kongresi'ndeki tutumu hakkında değişik görüşler vardır. Said Duhani anılarında paşanın imparatorluğa ve sultana sadık olduğunu, ülkesinin çıkarlarını yeterince savunamadığında oturumları ıslak gözlerle terk ettiğini yazar. Otel odasında onu sekreteri teselli etmektedir ama 'ne var ki, şefi derecesinde üzülen Naum Efendi de ağlamaktadır.'

"Kongreden avdet eden murahhaslar, memleketlerine vusullerinde resmen huzuru hükümdariye dahil olurlar kaidesi mevcud idi. Kara Todori Paşa'nın dahi İstanbul'a vusuli ve mabeyni hümayuna azameti işitildiğinden ben dahi gazeteye (Vakt), 'huzuru hümayunda müsul şerefine nail olmuşdur' diye yazdım. Ertesi gün Filib ile beraber mabeyne çağrıldık. 'Memleketin yarısını vermiş olan (!) âdemi[46] nasıl kabul ederim' buyrulmuş. Ben derhal 'nasıl tekzib edelim' dedim. Koşa koşa bir kâtib geldi. 'Sakın tekzib etmesünler' diye tenbih etdi. Zavallı Kara Todori, macerayı işitmiş, bizim matbaaya geldi. 'Tekzib edelim' cümlesinin hakanda ne te'sir yapabileceğini tahmin etdiğimi tebrik etdi."[47]

Paşa Berlin'den döndükten sonra gelenekte yeri olduğu üzere saraya davet edilmesi beklenirken edilmez. Gazeteci Kemal Paşazade Sait Bey'e göre II. Abdülhamid 'memleketin yarısını vermiş âdemi nasıl kabul ederim?' demiştir.

Anılarında Aleksandros Karatheodoris ve ailesinden genellikle hep iğneleyici ve hor gören bir üslupla bahseden Mavroyenis ise sultanın kendi seçiminden pişmanlık duyduğunu yazar. Londra Büyükelçisi Kostaki Musurus'un sultana uzun bir rapor yazarak Aleksandros Karatheodoris'in kongredeki tutumunu eleştirdiğinden bahseden Mavroyenis'e göre Karatheodoris'in Sisam ve Girit valisi olması onun gözden düştüğü anlamına gelmektedir.[48]

İKİNCİ KEZ GİRİT'TE

15 Ekim'de adadaki büyük güçlerin konsolosları ile bir anlaşma imzalayan Osmanlı komisyonunda yer alır. Girit özel ayrıcalıklarla yarı otonom bir statü kazanır ve Rum çoğunluklu bir meclis sözü verilir. Bundan böyle Girit valileri Hıristiyan olacaktır. 1878 Ekim'inde Girit'e vali olarak gönderilen Aleksandros Karatheodoris bu antlaşmadan sonraki ilk Hıristiyan validir. Müşir rütbesi de alır.[49] Bu görevde sadece 13 gün kalabilir, çünkü yeni hükümette hariciye nazırı olacaktır.

TUNUSLU HAYREDDİN PAŞA HÜKÜMETİ'NDE HARİCİYE NAZIRLIĞI

Şeyh Muhammed Zafir'in tavsiyesiyle İstanbul'a davet edilen Tunuslu Hayreddin Paşa, hükümeti 4 Aralık 1878'de kurar. Aleksandros Karatheodoris ancak 8 ay sürebilen bu hükümetin hariciye nazırıdır. Osmanlı İmparatorluğu tarihindeki hariciye nazırlığı yapan ilk Hıristiyan'dır. Birinci Fenerlilerin Osmanlı hariciyesinde kritik görevleri olduğu bilinen bir gerçektir ama bu yeni durumda söz konusu olan kurumlaşmış bir nezarettir. Georgiadou, İstanbul'daki Yunan Büyükelçisi Rangavis'in 1869'da Karatheodoris hakkında şunları söylediğini yazar: "Eğer Alexandros Caratheodory hariciye nazırlığına getirilecek olursa Bab-ı âli bundan büyük kazanç bekleyebilir, çünkü Alexandros Caratheodory milli ve dini önyargıları kaldırmıştır, Osmanlılar ve Hıristiyanlar arasında politik hakları açısından ayrımcılık yapmaz."[50]

Şubat 1879'daki Londra seyahatinden önce sultandan Sadrazam Hayreddin Paşa ve Hariciye Nazırı Karatheodoris'i azletmemesini talep eden ve bu atamadan memnun olan İngiliz Büyükelçisi Layard'a göre ise II. Abdülhamid toleransını göstermek istiyordu.[51]

Yeni hükümetin çalışmaları arasında anayasanın değiştirilmesi ve parlamentonun açılması vardır. Kabine hükümetin sorumluluğu üzerine bir kanun tasarısı hazırladığında, sultan bunun uygunluğunu görüşmek üzere ulemadan oluşan özel bir meclis toplar, bu meclis hükümetin sorumluluğunun halifenin varlığıyla çelişeceğini söyleyerek tasarının oylanmasını reddeder. Hayreddin Paşa konuyu yeniden gündeme getirmeyi başarır; kabine bu konuyu ve ayrıca meclisin açılmasını konuşmak üzere saraya çağrılır. Zor geçen bir oturumdan sonra oylamada tasarı geri çevrilince Hayreddin Paşa istifasını verir.

Anılarında "Dışişleri Bakanı Karatodori Paşa, iki teklif de dışişleriyle ilgili olduğu halde Bakanlar Kurulu'ndan benimle birlikte çıkan tek kişi oldu" der.[52]

Bu görevden sonra Aleksandros Karatheodoris 1884'e kadar siyasi hayattan uzak kalır.

Ο ΚΌΣΜΟΣ (O KOSMOS) DERGİSİNDEKİ YAZILAR

Aleksandros Karatheodoris'in yazıları başlı başına ayrı bir makale konusudur ve toplumdaki yerini anlamak açısından değerli ipuçları verir. Aleksandros Karatheodoris 1863-1870 yılları arasında Sillogos Derneği'nin dergisine çeşitli konular hakkında birçok makale yazmış[53] ve Hayreddin Paşa kabinesinden ayrılıp siyaset dışı kaldığı dönemde de yazılarını Ο Κόσμος dergisinde[54] 1882-83 yılları arasında düzenli olarak yayınlamıştır. Makaleleri edebiyat ve dilbilim üzerinedir. İlk makalesi 11 Eylül 1882'de, sonuncusu ise 3 Eylül 1883'te yayınlanır. İlk yazı dizisi K. Musurus ve G. Antoniadou'nun Dante çevirileri üzerinedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere Büyükelçisi Konstantinos Musurus, *İlahi Komedya*'nın üçüncü bölümü *Cehennem*'i 1882'de Londra'da, G. Antoniadou ise *İlahi Komedya*'nın bütününü 1881'de Atina'da çevirmiştir. Bir ay süreyle bu eserler ve çevirilerinin dilbilimsel problemlerine dair bir dizi yazar.[55]

İkinci makalesi (Αρχαία Αραβική Ποίησις) El-Şanfara[56] örneğinden yola çıkarak kapsamlı bir şekilde ele aldığı İslam öncesi Arap şiiri üzerinedir. Bu makalede El-Şanfara'nın

hayatı ve yazdığı baladın metniyle uğraşır. Şair ve şiiri ile ilgilenirken aynı konuyla ilgili olarak Batı dillerinde hangi uzmanların neler yazdıklarını da okuyucularına aktarır. Makalenin sonunda şairin *Lamiyyat al-'Arab*'ından Yunancaya yaptığı çevirisi yer alır (Η Αραβική λαμβδάς).

Bundan sonraki üç makalenin konusu Fars şiiridir. Dizinin ilk yazısı (ερσική Ποίησις) genel olarak Fars şiirini inceler. Farsça ve Yunancadaki deyimleri karşılaştırırken, ikinci makalede (Ο Σαχναμές του Φιρδεβσή) bunlara ek olarak Firdevsi'nin *Şehname*'sinden Yunancaya çevirileri yer alır. Üçüncü makalede ise (Στροφαί του Σοφού Χαφίζου του Σιραζίου) Hoca Hafız Şirazi'den yaptığı çeviriler vardır. Bu çevirileri yaparken kullandığı dil gündelik Yunanca olmayıp söz seçimi olarak Eski Yunancadır ve klasik bir stil kullanmıştır.

Bundan sonraki 12 makale Osmanlı diline ayrılmıştır. 1883 yılının 14 Mayıs'ı ve 3 Ekim'i arasında düzenli olarak Osmanlıcaya ait dilbilimsel çalışmalarını (Φιλολογικαί Μελέται περί Οθωμανικής Γλώσσης) makalelerin dokuzunda Ahmed Vefik Paşa'nın *Lehçe i Osmani*'si ve Süleyman Efendi'nin *Lügat-i Çağatay ve Türki-Osmani*'si, Abdurrahman Fevzi'nin gramer kitabı *Mikyasü'l-Lisan ve Kıstas-ı Beyan*'ı ile ilgilenerek Osmanlı kelime yapısını incelemiştir. Son makaleleri gene Osmanlı dili üzerine olup kelime yapısını analiz ederken, Türkçe ile Osmanlıca arasında bir ayrım yapmaktadır. En son makale ise Türk kelime dağarcığının etimolojisi ile ilgilidir. Batı'daki Türkî dillere olan ilgiden bahseder ve önem verdiği Batılı araştırma yöntemlerinden örnekler verir. Ona göre Batılı araştırmacılar yalnızca yazılı kaynaklarla değil, sözlü kaynaklarla da çalışmalıdırlar, zira sözlü gelenek de çok kıymetlidir.

SİSAM BEYLİĞİ

1832 ve 1912 yılları arasında görev yapan Sisam beyleri Rum-Ortodoks cemaatine mensupturlar ve Aleksandros Karatheodoris'in adaya atanması 1885'te olmuştur. 27 Mayıs 1885 tarihli La Turquie gazetesi atanmanın açıklanmasından sonra adadan sonsuz sayıda telgraf aldığını yazar. Âdet olduğu üzere sultanı, sadrazamı ve diğer bakanları ziyaret eden paşa Galata'daki Sisamlıların bürosuna da uğrar. Galata'da çok miktarda Sisamlı yaşamakta ve limanda çalışmaktadırlar. Galatalı Sisamlılar sultana Aleksandros Karatheodoris'i atamasından ötürü bir teşekkür mektubu yollarlar. Adaya yolculuğunda ona Sisamlı bir heyet de eşlik eder.[57]

Adadaki yönetimi sırasında bir cüzam hastanesi kurulur, bir ilkokul, adanın başkentinde bir pazaryeri, hapishane ve parlamento binası inşa edilir. Yollar yapılır. Telefon ve telgraf işletmeleri kurulur. Bir basın yasası çıkarılır. Adadaki okullar için iyi öğretmenler getirtilir. Georgiadou, Karatheodoris'in okulları ziyaret ettiğini ve okullardaki dil öğretmenlerinin bilgisini sınamak üzere onlarla Eski Yunanca konuştuğunu ve hiçbir öğretmen tayinini kendisi bizzat sınamadan imzalamadığını yazar.[58]

Gardika, Aleksandros Karatheodoris'in yönetimi sırasında adanın otonomisini bozan Osmanlı İmparatorluğu'na, Fransız cizvitleri gibi yabancı güçlere, tütün rejisine karşı durduğunu ve yerel partilerle de mesafesini hep koruduğunu söyler.[59]

1887'de karmaşık hukuk yargılamaları usul yasası yerine Sisam'a özgü daha basit olan usul yasasını getirdi.[60] Yeni bir seçim sistemi yürürlüğe girdi.[61] Adadaki bağları saran asmabitinin yol açtığı hastalığa karşı aldığı sıkı önlemler halkta huzursuzluğa yol açınca çıkan olayların bastırılmasında ordudan yardım talep etti. Bu huzursuzluklar sırasında ada halkından 5 kişi öldü ve çok sayıda kişi de yaralandı.[62] Ekonomideki başarısızlıklar, adadaki işsizliğin artmasıyla yurtdışına göçün başlaması da halkın hoşnutsuzluğunu artırdı. Aleksandros Karatheodoris 18 Ocak 1895'te adayı terk etti.

ÜÇÜNCÜ KEZ GİRİT'TE

Turhan Paşa'nın Girit valisi olması adanın gayrimüslim halkında huzursuzluğa yol açınca meclisin Hıristiyan vekilleri acilen bir Hıristiyan valinin atanmasını talep ettiler. Büyük güçlerin önerisiyle Aleksandros Karatheodoris Samos'tan ayrıldıktan kısa bir süre sonra aynı yıl Girit'e vali olarak atandı ve burada bir yıl kaldı. Sultan II. Abdülhamid'in özel hekimi Bahriyeli İbrahim Paşa anılarında 'Padişahın şahsi talimatı olarak şu cümleler'i aktarır:

Anılarında Karatheodoris ailesinden de çok sık bahseden Sisam Beyi Aleksandros Mavroyennis.

Mihail-Dimitri Sturdza. Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople, Paris 1983.

"Tebaa-ı Şahanemizin, milliyet, ırk ve dini ne olursa olsun, cümlesinin nazar-ı hümayunumuzdan aynen müsavi ve hiç birisinin diğerine faikiyet ve rüçhanı olmadığı malumunuzdur. Devlet-i âliyyemizde ifa ettiğiniz hizmetlerin derecatı, bu hakikatın burhanı ve delilidir. İfa-yı vazife de işbu hakikat-i cellinin tezahür ve bir daha tescilli matlup-u şahanemizdir."[63]

22 Mart 1895'te Avusturya buharlısı Helios'la İzmir'den Kandiye'ye (Heraklion) geldiğinde 21 pare top atışıyla karşılanırken, adanın Rum halkı da gelişini büyük bir coşkuyla kutlar.

Son kez 1889'da toplanan meclis, 1895'te tekrar çalışmaya başlar. Görev süresinde meclis tutanaklarından güvenlik güçleri, adanın mali durumunun düzeltilmesi ve seçim sisteminde reforma gidilmesi gibi konularda yoğunlaştığını görürüz. Otuz beş Hıristiyan ve yirmi iki Müs-

lüman üyeden oluşan meclisin açılış konuşmasında eski ve yeni seçim sistemlerinden bahseder. Güvenlik çok kötü durumda değildir, ama şehir merkezlerindeki huzursuzluklara karşı yeni önlemler almak gereklidir. *Ahkâm-ı mahsusa* vardır ama yine de *tedabir-i şedide*'den bahseder. Adanın mali durumu için de yeni ön-

Aleksandros Karatheodoris'in yazılarını yayınladığı O Kosmos dergisi.

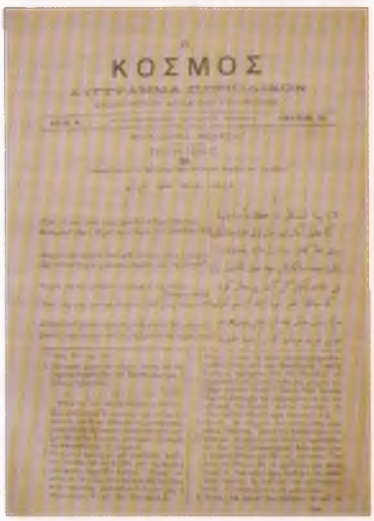
O Kosmos'da çıkan Fars şiiri hakkındaki yazı ve Hoca Hafız Şirazi'den yaptığı çeviri, 31 Aralık 1882.

lemler gereklidir. Çiftçilerin içinde bulundukları kötü durumun bertaraf edilmesi için Ziraat Bankası kurulması önerisini ise erteler. Meclisteki ilk konuşmasını şu sözlerle bitirir:

"Her şeyi birdenbire icra ve ifa etmek arzusunda bulunalım. Bu sene en müstacil olan işlere hasr-ı iştigal edelim."[64]

Ancak giderek artan gerginlikler karşısında çaresiz kalır. Adada yönetim imkânsız hale gelmiştir. 1895'te huzursuzluk çok artar. Adanın Müslümanları ve Hıristiyanları arasında kanlı olaylar gelişmeye başlar. Hıristiyanlar Halepa Sözleşmesi'nin yeniden yürürlüğe sokulmasını talep ederler. Karatheodoris bunu reddeder ve meclis 28 Haziran 1895'te dağılır. Adadaki İngiliz konsolosa mali durumun çok kötü olduğundan, jandarmanın kamu güvenliğini sağlayacak durumda olmadığından ve genel olarak memurların da maaşlarını almaktan başka bir şey düşünmediklerinden şikâyet eder.[65] "Emirlerime uymaya çalışan tek bir jandarmam yok"[66] diye yakınan Karatheodoris, 1896'da daha fazla dayanamayarak istifa eder.

Girit'ten döndükten sonra sultan ona sarayda kişisel bir daire verir. Mansel'e göre sultan bu daireyi ona çok güvendiğinden ve onu akıllı, becerikli bir diplomat olarak gördüğü için vermiştir.[67] Tahsin Paşa anılarında bu durumdan şöyle bahseder: "Kara Todori Paşa dairesi: Berlin Kongresi'nde Türkiye murahhası sı-

fatıyla bulunmuş ve hariciye nazırlığı etmiş olan Aleksandır Kara Todori Paşa'yı Sultan Hamit vukufu siyasisinden dolayı beğenir ve emekdarlığına hürmet ederdi. Bundan dolayı sarayda ona bir daire tahsis olmuştu. Hünkâr bazı mesaili siyasiye hakkında Kara Todori Paşa'nın mütealasını sorar ve Fransızca mühim evraktan bazılarını ona tercüme ettirirdi."[68]

THEODOR HERZL

1888'de *maiyet-i seniye mütercim-i evvel* oldu, ölümüne kadar da bu görevde kaldı.[69] Daha sonra ise Mülkiye dairesinde sekreterlik görevine de getirildi. 1891'de Edhem Paşa'nın kütüphanesinde bulunan Nasirüddin el Tusi'nin elyazması Kitab shakl al-qatta'yı Arapçadan Fransızcaya çevirdi, kitap Traité du Quadrilatère adıyla Osmaniye Matbaası'nda basıldı.

1897'de saray doktoru Spiridon Mavroyenis (Mavroyeni Paşa) ve hâkim Georgiadis'le birlikte Patrikhane Meclisi'nin laik üyeleri arasındadır.

Aleksandros Karatheodoris baş tercümanlık görevi sırasında Sultan II. Abdülhamid'le anlaşmaya çalışan Theodor Herzl ile de karşılaşır. Herzl'ın tuttuğu günlüklerde sultanla görüşmelerinde Herzl'ın tercümanı olarak çalışan Aleksandros Karatheodoris hakkında notlara rastlarız. Filistin'de Yahudiler için bir yurt düşünen Herzl, yönünü Osmanlı İmparatorluğu'na çevirir ve Sultan'a öneriler sunar. Karatheodoris'le ilk karşılaşması 17 Haziran 1896'dadır: '*Grand Karatheodory*' diye andığı paşa beyaz sakallı, şişman, akıllı, eğlenceli biridir, son derecede akıcı bir Fransızca konuşur, konuşmadığı zamanlarda Rusya'nın yeni bir tarihini okur ve duraklarda meyve yiyip bulundukları yerlerin suyunu içer.[70]

1901'de Herzl, sultanla yüz yüze konuşma fırsatını yakalar. Talep ve önerilerini anlatan bir layiha yazar; sultan bu gizli layihayı çevirmekle paşayı görevlendirir. Herzl "zavallı yaşlı" Karatheodoris'in gece yarılarına kadar bu çevirinin başında ter döktüğünü yazar.[71]

SON YILLARI

Başdragomanlığın yanı sıra Britanya Kraliçesi Victoria'nın cenaze töreninde ve VII. Edward'ın tahta çıkışında imparatorluğu temsil etmek gibi başka görevleri de olur.

Bu yıllarda imparatorluktaki reform programlarıyla ve özellikle Makedonya olmak üzere azınlık konularıyla ilgilendi.[72] Makedonya'daki olaylarda İngiliz elçisi, Aleksandros Karatheodoris'in Merkez Komisyon'a atanması hususunda sultana baskı yapar, ancak Abdülhamid böyle bir atamanın sorunlara yol açacağı gerekçesiyle reddeder. Ama paşaya her an danışmak mümkündür.[73]

Le Moniteur Oriental gazetesinin 26 Ocak 1906 sayısında Aleksandros Karatheodoris'in sağlık durumunun kötüye gittiğini öğreniriz. Ertesi günkü gazete ise ölüm haberini verir. Arteriosklerozdan mustarip olan Karatheodoris 73 yaşında Kuruçeşme'deki yalısında ölmüştür. Cenaze töreni Arnavutköy ve Yeniköy'deki kiliselerde yapıldı. Yeniköy'deki Panagia

Kummariotisa Kilisesi'nin arka bahçesine annesi, babası ve kuzeninin yanına gömüldü. Saray doktoru olan babasının eski mermer sandukası ve üzerindeki yazıtları gayet gösterişli iken, Aleksandros Karatheodoris'in şu anki mezar taşı yeni ve çok sadedir. Mezar taşında Osmanlı bürokrasisindeki kariyerinden söz edilmez.

Le Moniteur Oriental'den cenazesine yüksek düzeyde din görevlilerinin ve bürokratların katıldığını öğreniyoruz. Cenaze törenini ve alayını Ökümenik Patrik yönetmiştir. Ona Pisidya, Trabzon, Sakız, Silivri, Dryinupolis, Kolonie metropolitleri ve Sen Sinod üyeleri ve Aynaroz ve Sira manastırı temsilcileri eşlik etmiştir. Patrikhane Akademisi müdürünü temsilen öğretmen M. Zahariadis ve Sillogos Derneği'nin başkanı M. Hacıhristu konuşma yapmışlardır.[74]

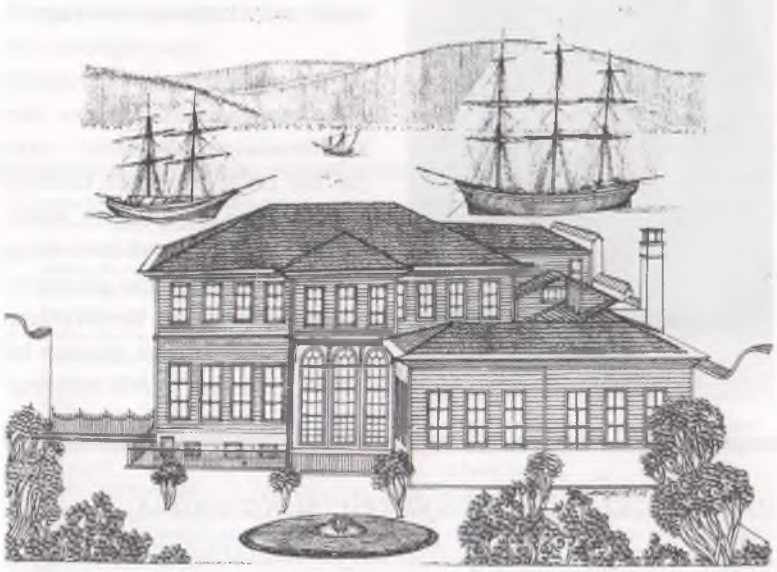
Aleksandros Karatheodoris'in ölümünden ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra İstanbul'daki hayat, ailenin bütün üyeleri için hemen sona ermez. Ailenin bir kısmı yeni Cumhuriyet'te yaşamaya devam ederler. Yeniköy'deki kilisenin küçük mezarlığında kimin ne zamana kadar İstanbul'da yaşadığı izlenebiliyor. Eşi 1935'e kadar yaşamış, oğlu Pavlos 1934'te, kızı Anna 1946'da ölmüştür. Anna'nın oğlu, Aleksandros Karatheodoris'in torunu Alexandros Vegleris, 1990'daki ölümüne kadar ailenin İstanbul'da yaşayan son üyesidir.

SONUÇ

Dönemle ilgili makalelerde, kitaplarda genelde diğer Fenerliler gibi Aleksandros Karatheodoris'ten de çok az ve yetersiz söz edilir ya da çoğunlukla hiç bahsedilmez. Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslimlerinin genel olarak kıyımlar, felaketler dışında imparatorluktaki hayatın değişik alanlarında kapladıkları yerle ilgili özel araştırmaların azlığı bir yana, üzerinde çalışılan konu içindeki varlıkları genellikle koyu bir karanlığın içinde kalır. Varlıklarının yadsınamayacağı alanlarda bile bir çekince yer alabilir[75] ya da örneğin üzerinde en sık çalışılan ve bunun da manidar olduğu Fenerli Konstantin Musurus (Kostaki Musurus) ısrarla sadakat, Osmanlı milliyetçisi ya da Osmanlı'nın hoşgörüsünün kanıtı çerçevelerinde ele alınabilir. Oysa mesela çağdaşı Müslüman bürokratlar gibi bir Tanzimat bürokratı mıdır, sadakat bürokrasi çarkında yükselen herkes için bu derecede sorgulanır bir meziyet midir, Musurus Paşa'nın bir Müslüman bürokrattan bu açıdan ne farkı vardır? Vaftiz adı nedir, Patrikhane'yle ilişkileri nasıldır, Bulgarların Patrikhane'den ayrılma isteklerine nasıl bakmıştır, Rum cemaatinin reformlara uyum sağlama sürecine nasıl katılmıştır? *İlahi Komedya* çevirisinden bahsedilir ama niçin yalnızca *Cehennem* bölümünü çevirmiştir, başka bir çalışması var mıdır? gibi sorulara cevap bulmak genellikle güçtür.

Başta da söylediğim gibi esas sorum, devletin üst kademelerinde yer alan bir Hıristiyan seçkinin siyasi tercihlerinde devrin Müslüman aydın ve bürokratlarına göre ne tür farklılıklar taşıdığı ya da taşıyıp taşımadığıydı. Mesela her zaman Meşrutiyet'ten yana olmuş Aleksandros Karatheodoris ile Namık Kemal'in üzerinde durdukları nasıl bir zemindir?

Türkçe çeşitli anılar ve raporlarda devlete, Rumca olanlarda ise, örneğin Patrikhane'nin yayını Εκκλήσιαστικι Αλήθεια (Kilise Gerçeği)'da yalnızca imparatorluk ya da sultana değil, aynı zamanda *genos*'una ve kiliseye bağlılığından da söz edilir. Etnik hareketlere karşı olan ilgisizliğine dair değişik anekdotların arasında Gardika'nın verdiği örnek biraz farklıdır: Girit'e vali olarak ikinci kez gittiğinde adanın Müslüman ve Hıristiyan sakinleri arasında gelişen kanlı olayların '...kardeşler, yani Girit'li hemşeriler arasında' olduğunu söylemiştir.[76] Adadaki meclis konuşmalarında Girit halkından 'biraderler' diye söz eder.[77] Burada söz konusu olan kardeş olmanın ötesinde adalı kimliğinin kabulüdür. Gardika, Aleksandros Karatheodoris'i politik olarak özgürlükçü muhafazakâr, meşruiyetin ve yasalar önünde eşitliğin hizmetkârı olarak tanımlamıştır.[78] Karatheodoris'in ait olduğu Yeni Fenerliler, gerek siyasi yönetimde gerekse Patrikhane'de güçlüydüler; başkentin seçkinler zümresine aittiler ve imparatorluğun bekası onlar için önemliydi. Yönetim mekanizmasının bir parçasıydılar, değişim ve reformlara açıktılar. Alexandris: "Neo-Fenerliler sınıfı Tanzimat ideolojisine içtenlikle inanıyorlardı" diye yazıyor.[79] Modernizasyon süreci ve dönemin ideolojisinden dolayı devletin merkezinde eşit haklara sahip bir bürokrat olarak var olabildiler ve kariyerlerinde yükselebildiler. Anagnastopoulou modernleşmenin aracı olarak işlev gören Osmanlılık prensibinin bir yandan Müslüman olan ve olmayan Osmanlılar üzerin-

Aleksandros Karatheodoris ve ailesinin oturduğu Kuruçeşme'deki yalı.

Konstantinos Musurus (Kostaki Musurus Paşa).

Hatıra-ı uhuvvet
Bahattin Öztuncay

da olduğu bazı yazarların Meşrutiyetçi çevrelerle ilişkisinin hayli derin olduğunu göstermeye çalıştıkları -biraz abartma olduğunu düşündüğüm- yorumları var:

"Sultanın politik rakip olarak şüphelendiği Midhat Paşa'nın henüz 1877'de azl ve sürgün edilmesi Alexandros Caratheodory Paşa'ya parlak bir siyasi kariyerin önünü açtı."[81]

Bu kadar olmasa da Meşrutiyetçi çevrelerle her zaman teması olan Karatheodoris diğerlerinin aksine, her zaman merkezde kalabildi. Karatheodoris'in kariyeri Abdülhamid zamanında yürütülen denge politikasıyla benzerlikler gösteriyor. Abdülhamid'in paşayı Hıristiyanların yeni haklarını dışarıya gösteren bir "Örnek Hıristiyan" olarak addetme-

1869'da İstanbul'daki Yunan büyükelçisi Rangavis: "Eğer Alexandros Caratheodory hariciye nazırlığına getirilecek olursa Bab-ı âli bundan büyük kazanç bekleyebilir, çünkü Alexandros Caratheodory milli ve dini önyargıları kaldırmıştır, Osmanlılar ve Hıristiyanlar arasında politik hakları açısından ayrımcılık yapmaz."

de Osmanlı gücünü ifa etmenin meşruluğunu, diğer taraftan da gayrımüslimlerin Osmanlı toplumuyla eşit unsurlar olarak birleşmelerinin meşruluğunu mümkün kıldığını yazıyor.[80] Bu, Karatheodoris'in ya da diğer Yeni Fenerlilerin toplumdaki yerlerini anlamamıza yardımcı oluyor. Aleksandros Karatheodoris açısından bakınca onun da örneğin, anayasa taslağı çalışmalarına aktif olarak katıldığını görüyoruz. Kariyerinin başlangıcından itibaren modernizasyona ve Osmanlılık fikrine inanan çevrelerde bulunan Karatheodoris'in hayat hikâyesi aynı zamanda (diğer Yeni Fenerlilerin olduğu gibi) Osmanlı modernizasyonunun da hikâyesidir. Sadece bir bürokrat olarak devlet mekanizmasında değil, bu süreç dolayısıyla başkentte yeni kurulan çeşitli kurumlar ve derneklerde de yer almıştır. İçlerinde Georgiadou'nun

si hayli ilginçtir.[82] İddia edildiği gibi Midhat Paşa'nın yakın çevresinden ise[83] "Örnek Hıristiyan" olmak için başkaları daha uygun olmaz mıydı?

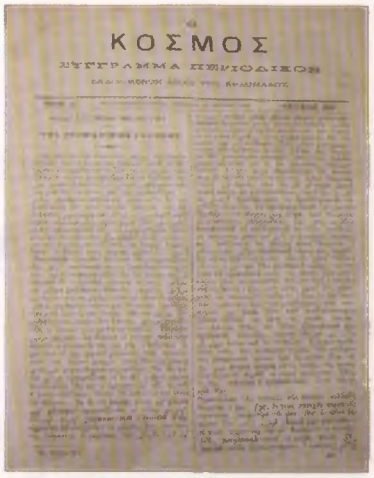
Anagnastopoulou 'Osmanlı' teriminin 19. ve 20. yüzyılın başlarında sürekli gelişip değişik anlamlar kazandığını yazıyor.[84] Modernleşme uygulamaları ve Osmanlılık ideolojisiyle bu terimin kullanımı yayılmıştır. Bu dönemdeki kimlikler hakkında konuşurken göz önünde tutulması gereken bir nokta kanımca bu. Karatheodoris'in Osmanlılığını düşünürken devlete sadakat düzeyinde ele almayıp Osmanlı toplumuna nasıl ve hangi araçlarla katıldığı ile ilgilendim. Arşivinde yer alan makalelerinden birinde kendini iki geleneğe ait olan bir şarkiyatçı olarak tanımlar (ως ανατολιστής). Biri yeni olan yani, Doğu'ya karşı sistematik bir ilgi gösteren Batılı gelenektir, diğeri ise her Osmanlı aydınının (κάθε Οθωμανού διανοούμενου) eğitimini teşkil eden eski gelenektir.[85] Farsça, Arapça edebiyat üzerine yazılarının dönemin Rumca dergilerinin eğitim amaçlı yapısına sahip olan Kosmos'da yayınlanması ilginçtir. Osmanlı diliyle ilgili yazıları ise birkaç açıdan dikkat çekicidir: Yukarıda kendini tanımladığı cümleye uygun olarak, bilgisi ait olduğu eski gelenekten, çalışma biçimi ise yeni gelenekten gelir. Ancak özellikle Osmanlıcayla ilgili yazılarında bu konuya yaklaşması çok içerdendir ve Osmanlı'da yayınlanan dönemin gramer ve sözlükleriyle çalışması da bu içerdenliği destekler. Bütün bunları kimin için yazdığı da ayrı bir sorudur. Toplumun Türkçe konuşanları arasında tartışılan konuları toplumun başka dilli bir grubuna taşımak anlamına da gelebilir bu filolojik çalışmalar. Özünde modernleşmeyle gelen bu tartışmalar ve çalışmalar her cemaatte söz konusu olduğundan Karatheodoris'in bu Osmanlı dili hakkındaki katkıları aynı kültürel iklimde yer alır.

Batılılaşmayla olan ilişkisini özellikle eğitim, dil ve çalışma sistematiğine olan yaklaşımında görmek mümkün. Dil öğretimi ve eğitimdeki yeni metotlara olan ilgisi, hem Yunanca hem Türkçe eğitimi kapsar. Etimolojik çalışmaları ya da sözlüklerin önemini her iki dil için de vurgular. Anagnastopoulou Osmanlı modernizasyonunun tek bir vücut olmadığını milli modernizasyonların bir toplamı olduğunu ve bunların her yerde kesişmediklerini ama bunun için sürekli denemeler olduğunu yazar.[86] Karatheodoris'in Yunanca yazdığı Osmanlı diliyle ilgili makaleler buna bir örnek oluşturabilir kanısındayım.

Berna Moran, Namık Kemal, Şemseddin Sami ve Ahmed Midhat gibi Müslüman entelektüellerin Batı medeniyetini sadece teknik bir ilerlemeden ibaret görmedikleri eğitim, bilim ve edebiyat ile bir bütün olarak tarif ettiklerini anlatır.[87] Aleksandros Karatheodoris'in yazılarında da aynı eğilimi görürüz. Batıyla karşılaştırmalar yaparken kullandığı (diğerlerinde

de görülen) biz/bizim ve diğerleri/onlar vurgularında da bizden kasıt sadece Hıristiyanlar değildir. Son olarak gene arşivinde yer alan yazılarından birinde bahsettiği Asyalı eğitim metodu ile Batı Avrupa metodu arasında yaptığı karşılaştırmadan bahsetmek istiyorum. Söylediklerinde dönemi ve Batılılaşma yanlısı çevreden geldiğini göz önüne alırsak çok değişik bir şey olmamasına karşın, bunu tartıştığı alanlara yaklaşımına dikkat çekmek istiyorum. Avrupalı şarkiyatçılarla Avrupalı Helenistçilerin dile (geçim kaynağı olan Türkçe ve anadil olan Yunanca) yaklaşımları ve öğretim metotlarıyla bizim[88] eğitimimizin (Türkçe ya da Yunanca) kıyas kabul etmeyeceğini yazar. Etimoloji, tarih, edebiyat, sözlük yazımı yoluyla öğretimin daha kuramsal olacağı ve bir şey kazandırmayan halihazırdaki bizim[89] Asyalı eğitim metodu yerine, dile bilimsel ve sistematik bir yaklaşımla bakan Batı Avrupalı metodun daha faydalı olacağına inandığını yazar.

PERİ EEFE
VİYANA ÜNİVERSİTESİ

ΚΟΣΜΟΣ
ΕΠΤΕΡΑΜΕΝΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

Aleksandros Karatheodoris'in O Kosmos'da çıkan Osmanlı diline dair yazılarından, 16 Temmuz 1883.

DİPNOTLAR

1 Maria Georgiadou, "Vom ersten zum zweiten Fanar und die Caratheodorys", SOF 59/60 içinde, 2002/2001, s. 164.
2 Gavriil S. Krestovits, Οι Καραθεοδωρή, Atina 1950, s. 8.
3 Alexandre Mavroyeni anılarında hor gören bir üslupla Paşa'nın dedesinin Edirneli basit bir aktar olduğunu yazıyor. *Notes et Souvenirs*, İstanbul 1989, s.3.
4 Katerine Gardika, Ρωμιοί στην υπηρεσία της Υψηλής Πύλης içinde, Η ζωή και η σταδιοδρομία του Αλέξανδρος Καραθεοδωρή, Atina 2002, s. 136-137.
5 Gardika, s.138.
6 Maria Georgiadou, "Expert Knowledge between Tradition and Reform. The Caratheodorys: a Neo-Phanariot Family in 19th Century Constantinople, *Médecins et Ingénieurs Ottomans a l'age des Nationalismes* içinde, Institute Françaiss d'Etudes Anatoliennes içinde, Paris 2003, s. 247.
7 Krestovits, s.9.
8 Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως eğitimin laikleştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına önemli rol oynayan cemiyet 1861'de Rum Ortodoks cemaatinin ileri gelenleri tarafından kurulmuştur. Bknz: Haris Exertzoğlu, *Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati, Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
9 Georgiadou, Mathematics, s. 55.
10 Katerina Gardika- Alexandropoulou, Αρχείο Αλέξανδρος Καραθεοδωρή, Kentro Neoellinikon Ereunon, Atina 1981, s.16, Dipnot 44.
11 Ali Budak, *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını: Münif Paşa*, 2004 İstanbul, s. 188.
12 Mecmua-i Fünun, N. 16, İstanbul 1864, s.191-195.
13 Mecmua-i Fünun, N. 18, s.229-234 ve N. 19, s.193-200.
14 Georgiadou, Vom ersten, s. 212, Dipnot 232.
15 Kallia Kalliataki Mertikopoulou, Ελληνικός Αλυτρωτισμός και Οθωμανικές Μεταρρυθμίσεις. Η περίπτωση της Κρήτης 1868- 1877, Atina 1988, s.152.
16 Gardika, Αρχείο, s.12.
17 Metin And,*Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu 1839-1908*, Ankara 1972, s. 236-237.
18 Krestovits ,s.16-17
19 Yorgo Zarifi, *Hatıralarım*, İstanbul 2005, s.160.
20 Orhan Türker, *Mega Revma'dan Arnavutköy'e*, İstanbul 1999, s. 57.
21 Robert Devereux, *The First Ottoman Constitutional Period*, Baltimore 1963, s.113, Dipnot 35.
22 Mahmud Celaleddin, *Mirat-ı Hakikat*, İstanbul 1893, s. 267.
23 M.de Blowitz, *Une course a Constantinople*, Paris 1884, s. 128.
24 Osmanlı delegasyonunda bu kişiler bulunmaktadır ve isimler orijinal belgede yazıldığı şekildedir: Stefanos Karatodori Efendi, Parnis Efendi, Feridun Bey, Chebab Bey, Suleyman Efendi, Ohannes Bağdadlıyan Efendi, Haçik Efendi, Naum Effendi, Esad Bey, Nuri Bey, Hüseyin Nazım Bey, Rıza Bey. Immanuel Geiss, Der Berliner Kongress 1878. Protokolle und Materialen, 1978, s. 27.
25 Roderic Davison, "The Ottoman Empire and the Congress of Berlin", 19. *Century Ottoman Diplomacy and Reforms* içinde, İstanbul 1999, s.183.
26 Yuluğ Tekin Kurat, *Henri Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*, Ankara 1968, s. 118.
27 Mavroyeni, s. 102.
28 Geiss, s. XIX, Dipnot 48.
29 Mehmed Galip Bey, *Sadullah Paşa, yahut Mezardan Nida*, İstanbul 1909, s. 69.
30 Charles de Moüy, *Souvenirs et causeries d'un diplomate*, s. 107.
31 Gemiyle Odessa'ya gidebilmek için iki gün İstanbul'da beklemek zorunda kalmışlardır. La Turquie 9/10 Haziran 1878.
32 Davison, s. 185.
33 Geiss, s. XX.
34 Edwin Pears, *Forty Years in Constantinople*, New York 1916, s. 82.
35 M.S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923*, Londra 1974, s. 210.
36 Mahmud Celaleddin Paşa, s. 637.
37 Davison, s. 192.
38 Georgiadou, Vom ersten, s. 210.
39 Orhan Erdener, *Boğaziçi Sahilhaneleri*, C. 4. İstanbul 1994, s. 624-626.
40 Said N. Duhani, *Beyoğlu'nun Adı Pera iken*, İstanbul 1990, s. 113.
41 Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire, the Great Powers and the Straits Question 1870-1887*, Ontario 1973, s. 113.
42 R.W.Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*, New York 1972, s. 445.
43 Edwin Pears, s. 82.
44 Seton-Watson, s. 445.
45 *Türk Ansiklopedisi*, "Karateodori Paşa", c. 21, Ankara 1974, s. 316.
46 İnal burada dipnotta 'padişah hem böyle söyler, hem tutar nazır yapar!' diye yorumlar.
47 İnal, C.2, ş. 882, Dipnot.1.
48 Mavroyeni, s.15.
49 Georgiadou, Expert Knowledge s. 256.
50 Georgiadou, Vom ersten, Dipnot. 234, s. 213.
51 Kurat, s. 189.
52 Muhammed Salah Mzali-Jean Pignon, *Tunuslu Hayreddin Paşa Hatıraları*, İstanbul 1997, s. 157-158.
53 Konuları örneklemek için bazı yazılarının başlıkları: Augustus döneminde edebiyat ve bilim, Aristoteles'in meteorolojisi hakkında, Gardika, Η Ζωή, s.12, Dipnot 7.
54 Ο Κόσμος dergisi yayın hayatınaı Eylül 1882'de İstanbul'da başlamıştır. Yayıncısı I.D. Tantalidis olan derginin yayın hayatı 1884'e kadar sürmüştür.
55 15 Ocak 1883'te Musurus Paşa'nın cevabi mektubu yayınlanacaktır dergide.
56 Al-Şanlara İslam öncesi dönemin çok ünlü şairidir. Hayatı ve eserleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bkz. *Encylopaedia of Islam*, c. IX, Leiden 1995, s. 301-303.
57 La Turquie, 28 Mayıs 1885.
58 Georgiadou,Expert Knowledge, s. 276.
59 Gardika, Η Ζωή, s. 143
60 Georgiadou, Expert Knowledge, s. 255.
61 Bu konudaki tartışmalar için, bkz. Λόγος της Α. Υ. Ηγεμόνος, Sisam 1890.
62 Theodore Blancard, *Les Mavroyenni*, c. 2, Paris 1892, s. 570.
63 Bahriyeli İbrahim Paşa, Yıldız sarayında 11 sene (Haz. Cemal Kutay), Son Havadis Gazetesi, 19 Kasım 1978.
64 Girid Gazetesi, 8 Mayıs 1895.
65 Georgiadou, Expert Knowledge, s. 257.
66 Ayşe Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s.141.
67 Philip Mansel, *Constantinople*, Londra 1996, s. 319.
68 Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1931, s. 22.
69 Sinan Kuneralp, "Aleksandr Karateodori", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c.2,YKY, İstanbul 1999, s.15.
70 Theodor Herzl, *Zionistisches Tagebuch 1895-1899*, c. 2, Berlin 1984, s. 356-357.
71 Herzl, s. 428.
72 Gardika, Η Ζωή, s.143.
73 Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia 1897 1913*, Selanik 1966, s. 87, Dipnot 15.
74 Le Moniteur Oriental, 29.01.1906.
75 Metin And.
76 Gardika, Η Ζωή, s.141-142. Altı çizili kısım yazara aittir.
77 Girid Gazetesi, 8 Mayıs 1895.
78 Gardika, Η Ζωή, s.142.
79 Alexandris, s. 373.
80 Sia Anagnastopoulou, "The process of defining Izmir's "Historical National Mision" in the 19th c.-1919", *The Passage from the Ottoman Empire to the Nation States. A long and difficult process: The Greek Case* içinde, İstanbul 2004, s. 79.
81 Georgiadou, Vom ersten, s. 210.
82 Börte Sagaster, "*Herren und Sklaven*". *Der Wandel im Sklavenbild türkischer Literaten in der Spätzeit des osmanischen Reiches*, Wiesbaden 1997, s. 31, Dipnot 8.
83 Değişik yazarlar tarafından Midhat Paşa ile yakın dostluğu söz konusu edildiyse de Namık Kemal'in Midilli'den yazdığı mektuplarda kendisinin Paşa'yı şahsen tanımadığını yazar. Bu yakın dostluk söz konusu olsa Namık Kemal'in de Paşa'yı şahsen tanıması gerekmez mi?
84 Anagnastopoulou, The process of, s. 75.
85 Gardika, Αρχείο, s. 17.
86 Anagnostopoulou, The process of, s. 76-77. (Benim tarafımdan vurgulandı.)
87 Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul 1991, s.9.
88 Benim tarafımdan vurgulandı.
89 Benim tarafımdan vurgulandı.

NİHAL ATSIZ'DAN PERTEV NAİLİ BORATAV'A

MEKTUPLARIN İZİNDE...

M. SABRİ KOZ

Sabahattin Ali, Nihal Atsız, Orhan Şaik Gökyay, Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes... Düşünen, araştıran, ülke geleceği için kafa yoran bir gençlik. Bu yıllarda başlayan dünya görüşü ayrışması, her biri kendi dağının doruğunda yaşayan düşman kimliklere dönüşür, bir tatlı-sert ortam oluşur... Bu yazıda Tarih Vakfı Bilgi Merkezi-Pertev Naili Boratav fonundan bulunan Nihal Atsız'ın Pertev Naili Boratav'a 13 Mayıs 1933'te yazdığı mektubu sunuyoruz.

Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes ve Behice Boran ile birlikte 1948 yılında görüşlerinden dolayı yargılandılar ve üniversite ile ilişkileri kesildi.

1920'li yılların sonu, 30'lu yılların başı... Türkiye her bakımdan kaynar kazan... Bir sıra, bilim ve kültür hamlesi buna hazırlıklı olmayanların başını döndürüyor. Dünya da bir kaynar kazan aslında, büyük kriz her yerde; yaklaşan yeni bir yaygın savaşın ayak sesi, kızgın soluğu ülkelerin kulağında, ensesinde. Olumlu gelişmeler de yok değil ama taşlar yerine oturmamış henüz. Arayış, Kuruluş ve Kurtuluş yılları...

Nihal Atsız.

Bu yıllarda bir öbek "mektepli" var İstanbul'da "Yüksek Muallim" ve "Edebiyat Fakültesi"nin öğrencileri bunlar, sonra da seçkin bilim adamları, öğretmenler, yazarlar... O ölçüde yakındır ki bunlar; kitaplar, mektuplar, ayrılıklar, koyultur dostluğu; kopmaları, dağılmaları, düşmanlıkları da hayatın bastırması ve dayatmasıyladır ve gürültüsü de o ölçüde büyük olur bu dağılmanın. İlk kopuş 30'lu yıllarda, son kopuşlar ve eski dostların düşman olması ise 40'lardadır.

Kim bunlar? Sabahattin Ali (1907-1948), Nihal Atsız (1905-1975), Orhan Şaik Gökyay (1902-1994), Pertev Naili Boratav (1907-1998), Niyazi Berkes (1908-1988)... Düşünen, araştıran, ülke geleceği için kafa yoran bir gençlik. Bu yıllarda başlayan dünya görüşü ayrışması, her biri kendi dağının doruğunda yaşayan düşman kimliklere dönüşür, bir tatlı-sert ortam oluşur, bir güz yeli çıkar, kuru bir yaprak gibi dağıtır her birini dört bir yana. Bu beş kişinin buluşabildiği tek ortak payda, farklı yönlerde gelişip devam eden "öğretmenlik" ve "önderlik"ten ibarettir.

Sabahattin Ali "hep genç kalır" erken bir ölümle, kıyımla ve ardında ölümsüz, genç eserler, acı anılar bırakarak. Bugün de okunan, aranan bir yazar, dizeleri dillerde bir şair olarak Türk edebiyatı tarihinde silinemez yerler edinir de bir mezar çok görülür kendisine. Mahpus damları vız gelir ama ne "atıla atıla biter kurşun", ne "yatıla yatıla biter mahpus" ne de "İçimizdeki Şeytan"lar tükenir; ölümün, erken

ölümün yalnızca insanın "ten"idir götürdüğü, "can" ise kalır hep. Ne "Kırklareli Mezarlığı"ndaki meçhul gömüt, ne de "ölüm yeri"ndeki taştır sonsuz olan, eserler yaşar, kimlikler ayakta durur, türküsü hep söylenir bir yerlerde, saklanır kâğıtları, müsveddeleri... Kızı Filiz Ali'dir biraz da bu ayakta duruşun onurlu mimarı, babasının türküsünü susturmaz...

Nihal Atsız, kendi "Ergenekon"unda kendi "Ötüken" türkülerini söylemeye ölünceye kadar devam eder, gençlik romanları, dikkate değer tarih çalışmaları, Türkçülüğün coşkulu romantizmi, dönemden döneme değişen itilip kakılmalar ve de dik durmanın somut bir örneği, sonsuza değin bir "muhalif Türkçü" olarak bellekler-de yer eder. Yaşarken her zaman yanında, etrafında kümelenen bir gençlik, her dem diri, "bozkurt gibi bin yaşa" sözünü unutmadan bugün de korur onu, bir şehir devleti gibi, Karacaahmet'in "serin servileri"ne emanet eder... "Yağmur Bey"dir oğlu, oğullar babalara benzemez mi?

Orhan Şaik Gökyay, Piraziz'den, Balıkesir'den, Bursa'dan, Edirne'den sesler taşıyan şiirlerin; okunması, anlaşılması güç metinlerin; sınıf sınıf, okul okul ilkokuldan üniversiteye her yaştan öğrencilerin; "desturs-uz" gireni çok olan "bağ"ların öğretmeni. Dolu dolu bir hayat, devletin mahpushanesinde devlete çeviriler yapan bir "ülkü eri", ölünceye değin çalışmanın insan biçimindeki sayılı örneklerinden biri, Türkiye'nin her yerinde sesi öğrencileriyle devam eden bir "baba" ve "bu vatan kimin?" sorusunu vicdanlarımıza yazan bir "İnebolu çocuğu" ve "Kastamonu uşağı". "Görkemli Dede Korkut" âlimi, Kâtip Çelebi dostu... "Meşeler güvermiş"i, "Yüce dağ başında yanar bir ışık"ı söyler, "sebep" nakaratını içlenerek mırıldanır ve "sözlük" anlamları üzerinde düşünür, "sebep" ile "neden"i eş tutanlara kızarak. Şimdi Nakkaştepe'de Sivas'ın Divriği ilçesinin Madenli köyünden Kamber Keklik ile yan yana yatar; bilenler bilir, "daima", "çok şükür" ve "her zaman iyi"dir şiarı.

Pertev Naili Boratav, bir kaymakam çocuğudur oradan oraya koşan; okuryazarı, kadısı, hâkimi sayısız bir Akdeniz dağ kasabasına İbradı'ya dayanır soyu. Kadı Abdurrahman Paşa, Ahmet Şükrü Esen ve Tarık Minkari uzak yakın akrabalarıdır. Köroğlu Destanı, Nasreddin Hoca fıkraları, halk hikâyeleri, tekerlemeler ve masallar onun ellerinde anlam kazanmış; George Dumezil'den, Fuad Köprülü'den izler taşır, başka sözler söyleyip tekrara düşmeden. Ankara'nın "Cadı Kazanı"nda pişmiş, gurbet ellerde yoğrulmuş, dünyanın dört bir yanında temsil etmiş ulusunu, bayrak astırmış, bir melek yaratılışlı bilgin. "Ulu çınar", "açık gemi kaptanı" demişler kendisi için, ayakta alkışlamış dünya ülkesinde dışlanırken, ama küskün ölmemiş, barışık herkesle... Ortak çalışmanın en güzel örneklerini vermiş, vermeye hazır olmuş hep... Yazdıkları, topladıkları ülkesinde de bulunsun, korunsun istemiş, vasiyet etmiş bunu da... Bilimde bir oğul vermiş ülkesine, Korkut Boratav; o da kendi türküsünü bedeller ödeyerek söyleyip gelmiş bugüne, hep saygın, hep saygıdeğer. Paris'te yatar Pertev Naili Boratav, unulmaz, unutturulmaz...

Niyazi Berkes, ikizi Enver'le II. Meşrutiyet'in yadigârıdır, Kıbrıs kökenli bir aileden. O da ülkesinden kopar 40'lı yılların "Cadı Kazanı"nda piştikten sonra. Kanada'da tek başına bir "Çağdaşlaşma" hesabı verir dünyaya. "Sert" ve "unutmaz" karakteri kitaplarda, dostlarına yazdığı sayısız mektuplarda, anılarda gösterir kendini. "Unutulmuş Yıllar"a öyle bir bakar ki öfke ve aklın birbirini tamamladığı çözümlemeleri, hâlâ geçerlidir. Beşli içinde herkesi tanır ama mesafelidir duruşu, Boratavlar'a (Hayrünnisa ve Pertev Naili) yakın hisseder kendini ve çoğu zaman da Hayrünnisa Hanım'dır yazıştığı. O da türküler söyledi ülkesine dair, doğru türküler... Kanada'dan İngiltere'ye göç etti, orada öldü. Niyazi Berkes, adı da eserleri de Türkiyeli bir muhalif bakışın simgesi oldu.

Bu dünyadan, bu dünyanın yakınından geçmiş bir dizi mektup var yayımlanacak. Onların satır aralarında dolaşırken biz de tanıklık edeceğiz bu geçişlere. İşte ilk mektup... Nihal Atsız'dan Pertev Naili Boratav'a yazılmış. Bu günlük dostluk baki, ama yarın...

Yollarda bir garip dolaştı durdu

13 Mayıs 1933[1]

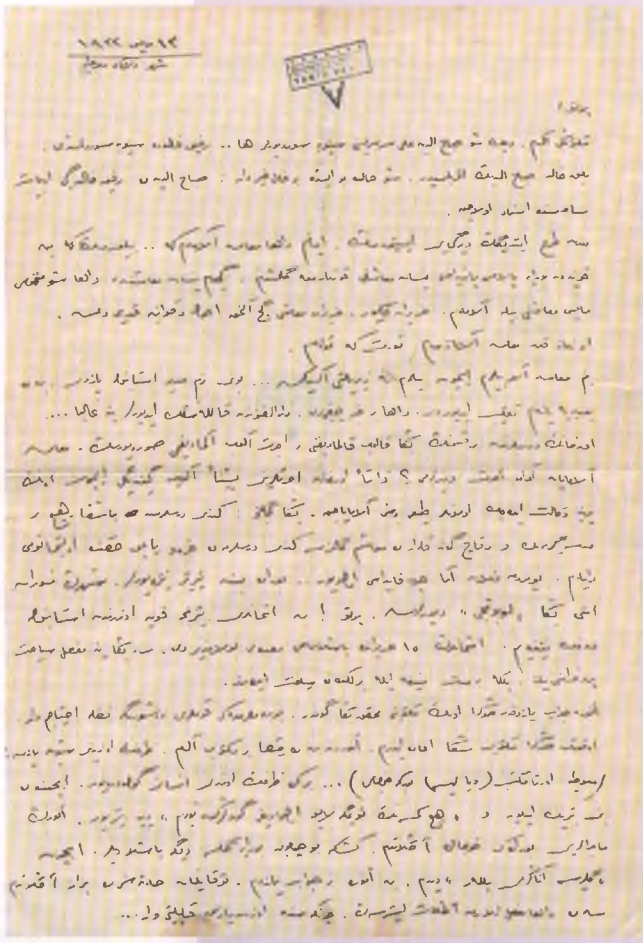
Şehr-i Dilârâ-yı Malatıyye

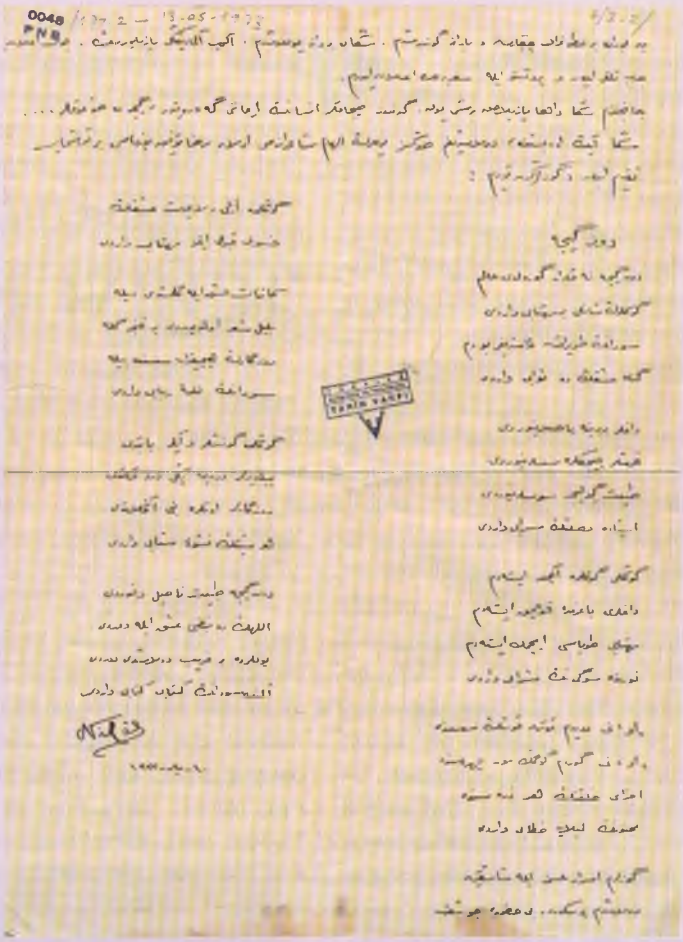
Pertev!

Mektubunu aldım. Demek şu Sabahattin Ali serserisini sürüyorlar ha... Refik Halit de Sinop'a sürülmüştü. Refik Halit Sabahattin'in akrabasıdır. Şu halde bu işte bir fâl-i hayr var: Sabahattin de Refik Halit gibi edebiyat sahasında üstat olacak.

Benden tarh ettiğin vergiyi istiyorsun. İmanım daha maaş almadım ki... Biliyorsun ki ben Konya'dan buraya palas pandıras Nisan maaşını kurtarmağa gelmiştim. Geçtim Nisan maaşından, daha şu menhûs Mayıs maaşını bile alamadım. Haziran geliyor. Haziran maaşı geç alınmak ahvâl ve kavânîn-i kadimedenmiş.

Benim maaş alabilmem için bilmem ne zırıltı eksikmiş... Bunu bizim müdür İstanbul'a yazdı. Ben de Bedriye'ye[2] yazdım, takip ediyordur. Daha bir haber çıkmadı... Dârülfünûn'dan kalleşlik ediyorlar yine galiba... Orhan'ın[3] derslerinden bir kısmının bana kalıp kalmadığını, ücret alıp almadığımı soruyorsun4. Maaş alamayan adama ücret verirler mi? Zâten Orhan ücretlerini peşinen alıp gittiği için onun yerine vekâlet edecek olanlar tabii bir şey alamayacak. Bana gelince: Kendi derslerimden başka hiçbir derse girmemek ve birkaç güne kadar da maaşım gelmezse kendi derslerime de grev yapmak hakkında ültimatomu dayadım. Yumruk falan ama çok faydası oluyor. Burada benden tir tir

titriyorlar. Şehrin münevverân ümmeti bana "Lobutçu" diyorlarmış. Pertev! Ben imtihanları bitirince Konya üzerinden İstanbul'a dönmek niyetindeyim[5]. İmtihanların 15 Haziran'da başlaması midemi bulandırdı. Sen bana yine mufassal seyahat programını yaz. Belki bir müddet Münife[6] ile birlikte seyahat ederiz.

Enver'e[7] cevap yazdıktan sonra onun mektubunu muhakkak bana gönder. Böbreklerimdeki kumları düşürmeğe fazla ihtiyacım var. Okuduktan sonra mektubu sana iade ederim. Enver'den ben de kısa bir mektup aldım. Zarfın üzerini şöyle yazmış: (Malatya Orta Mektep (veya Lise) Türkçe Hocası)... Bir kere zarfın üzeri insanı güldürüyor. İçinde de beni tebrik ediyor ve "Hiç kimsenin öpmeğe lâyık olmadığı gözlerinden öperim" diye bitiriyor. Enver'in maceralarını buradaki hocalara anlattım. Keşke bu çocuk buraya gelse demeye başladılar. İçimden "Gelirse ananızı beller" dedim. Ben Enver'e bir cevap yazdım. Tokatlıyan hâdisesini de biraz anlattım. Sen daha mufassal olarak anlat istersen. Çünkü sende uzun yazmak kabiliyeti var...

Ben burada bir fotoğraf çıkarmış ve yârânıma göndermiştim. Sana da bir tane yollamıştım. Alıp almadığını yazmıyorsun. Bunu ilân-ı harp telâkki eder ve protesto ile seferberlik ilân ederim.

Cancağızım sana daha yazılacak bir şey yok. Gündüz sıcaklar insanın imânını gevretiyor, gece de soğuklar....

Sana ayın onbeşinde, dolaştığım sonsuz yolların ilhâm-ı şâirânesi olan Rıza Tevfik bozması bir koşmayı takdîm eder ve gözlerinden öperim:

DÜN GECE

Dün gece ne kadar güzeldi âlem
Göklerin şanlı bir mehtâbı vardı
Sevdânın topraktan taştığı bu dem
Günâh-ı aşkın da sevâbı vardı

Dağlar birbirine yaslanıyordu
Kuşlar çiçeklere sesleniyordu
Tabiat gizlice süsleniyordu
Eşyâda vuslatın serâbı vardı

Gönlümü göklere açmak istedim
Dağları bağrımda koçmak istedim
Mehtâbı doyası içmek istedim.
Nûrunda sevginin şarâbı vardı

"O"nu duydum öten kuşun sesinde
"O"nu gördüm göğün mor çehresinde
Eczâ-yı hilkatin her zerresinde
Mecnûn'un Leylâ'ya hitâbı vardı

Gözlerim esrâr-ı hüsn ile şaşkın
Dolaştım pürsükûn, bihuzûr, coşkun
Gönlümde ezelî, lâyemût aşkın
Husûf kabûl etmez mehtâbı vardı

Kâinât aşk ile gelmişti dile
Bülbül şi'r okuyordu[8] bir gonce güle
Rüzgârın hıçkıran sesinde bile
Sevdânın nağme-yi rebâbı vardı

Gönlümde güneşler ve aylar battı
Yıldızlar derdime yeni dert kattı
Rüzgârlar otlara beni anlattı
Her şeyin neşve-i şebâbı vardı

Dün gece tabîat nasıl vakurdu
Allah'ın da nabzı aşk ile vurdu
Yollarda bir garip dolaştı durdu
Elinde sevdânın kitâbı vardı

Nihâl
10-Mayıs-1933

DİPNOTLAR

1 Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Bilgi Belge Merkezi, Pertev Naili Boratav Arşivi (PNB) Seri No: 170. 2/ Dosya No: 6/ Belge No: 3

2 Bedriye Atsız: Nihal Atsız'ın ikinci eşi.

3 Orhan Şaik Gökyay: O da Malatya'da görev yapmıştı.

4 Maaş karşılığı okutulan dersler dışında girilen ve karşılığında ek ders ücreti alınan dersler sözkonusu ediliyor.

5 Bu yıllarda Pertev Naili Boratav Konya'dadır.

6 Kim olduğunu teşhis edemedim.

7 Enver Necati: Sabahattin Ali, Pertev Naili ve Nihal Atsız'ın arkadaşları. Yüksek Muallim Mektebi'ni bitirdikten sonra Konya'da Felsefe öğretmenliği yaptı, burslu olarak Fransa'ya gitti ve dönmediği için vatandaşlıktan çıkarıldı. Sabahattin Ali, *Hep Genç Kalacağım*, Haz. Sevengül Sönmez. YKY, İstanbul, 2008, s. 75.

8 Hece "okurdu" olunca düzelmektedir.

SEKTÖRÜNÜZDE NELER OLUYOR?

Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.

nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr

AJANS PRESS
LİDERLER ÖNDE GİDER